

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

برنامه دولت اقدام و تحول

استان خراسان شمالی

بسم الله الرحمن الرحيم

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

استان خراسان شمالی

سند راهبردی انقلاب اقتصادی زیر نظر دکتر علی رضایی میرقائد تهیه و تدوین شده است.

ویراستار فنی: دکتر سید اسعد حسینی

همکاران پژوهشی: ناصر مولایی، اسماعیل لجمیری، حسن محمدیان مصمم، عباس علی پور، مصطفی رشیدی، بهزاد همتی، سعید ضرغامی، میثم داوری، نواب میرزایی، ایمان ارفعی مقدم، پرستو میمنی، سعید یوسفی، رزیتا لطفی جبلی، سعیده جلالی، مصیب قره بیگی، سمیه ملکی پور، حمید نصیر، سید رمضان عقیلی، بهاره ایمانی، جمیله اسمعیلی، پویان کیانی و فاطمه شیخ زاده

طراح جلد و صفحه آرایی: محمود خستو، مهدی نجفی

بهار ۱۴۰۰

بهره برداری از مطالب پژوهش سند راهبردی انقلاب اقتصادی با ذکر منبع و نام پژوهشگران بلا مانع است.

حق چاپ محفوظ است.

بسمه تعالی

با توجه به برگزاری سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری، کاندیداها رویکردها و برنامه های مختلف خود را برای دولت آینده مطرح می کنند. یکی از طرح های اینجانب که از سالها قبل مدنظر قرار گرفته، ایجاد ایالت های اقتصادی است که ماحصل آن تمرکززدایی از مرکز و توجه به مناطق و استان ها می باشد.

یکی از اقسام عدالت، عدالت سرزمینی است که در قالب طرح های آمایش سرزمین تجلی می یابد. آمایش سرزمین مدیریت خردمندانه و عالمانه فضا و نگرشی جامع به برنامه ریزی و مدیریت بهینه بهره برداری پایدار از سرزمین است. کاربرد آمایش سرزمین برای شناخت و رعایت قابلیت و استعداد زمین و منابع موجود در آن برای کشورهایی که در صدد حرکت در مسیر توسعه پایدار هستند، اجتناب ناپذیر است.

کشور ایران دارای قابلیت ها و ظرفیت های فراوانی برای پیشرفت است. با اجرایی کردن طرح های آمایش سرزمین و فعال نمودن مزیت ها و استعدادهای هر استان، دستیابی به ایران بزرگ اقتصادی و تعامل سازنده با دنیا به ویژه کشورهای آسیای جنوب غربی و در راس آنها، پانزده کشور همسایه ایران، می تواند ما را به یکی از بازیگران اصلی در عرصه اقتصادی و سیاسی جهان تبدیل نموده و استان ها و مناطق کشور را نیز به بالاترین حد پیشرفت برساند. در این راستا، چناچه دولت اقدام و تحول موفق به کسب اعتماد مردم شود، در ابتدای فعالیت خود، سند اقدام و تحول را بر مبنای این کتاب، با استان ها امضا خواهد نمود تا تکلیف برنامه ریزی استانی و منطقه ای برای چهار سال آینده شفاف و قابل پیش بینی باشد.

در این مجموعه؛ اطلس استعدادها، ظرفیت ها، تنگناها و آسیب ها شناسایی و ترسیم شده و درکی واقع بینانه از مناطق و استانهای کشور ارائه گردیده است.همچنین، راهبردها وسیاست های توسعه اقتصادی استان به تفکیک بخش های مختلف در دو فصل مجزا ارائه شده است. دولت اقدام و تحول، آماده پذیرش پیشنهادات برای افزایش کیفیت و کارایی این سند می باشد.امیداست؛ گردآوری این مجموعه که حاصل تلاش کارشناسان، صاحب نظران و مراکز و نهادهای متعدد کشور بوده، گامی بزرگ برای تحقق آرمان پیشرفت در کشور عزیزمان باشد.

محسن رضایی
کاندیدای سیزدهمین دوره انتخابات ریاست جمهوری
بهار ۱۴۰۰

فهرست مطالب

فصل نخست: کلیات ۰

۱-۱- مقدمه ۱

۱-۲- بیان مسئله ۱

۱-۳- اهداف بنیادین سند ۳

۱-۴- مواد و روش‌ها ۳

۱-۴-۱- روش تحقیق ۳

۱-۴-۲- استراتژی مطالعه موردی ۴

۱-۴-۳- جمع‌آوری داده‌ها و منبع آن‌ها ۵

۱-۴-۴- روش‌های تحلیل داده‌ها ۵

الف) کیفی ۵

ب) کمی ۶

فصل دوم: تحلیل محیط بیرونی ۷

۲-۱- احصاء و تحلیل سیاست‌های کلان ملی در ابعاد مختلف ۸

۲-۲- بررسی وضعیت، فشارها و روندها در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ارتباطی ۳۱

۲-۲-۱- بررسی وضعیت ۳۱

۲-۲-۲- توان اکولوژیک ۳۱

۳-۲-۲- چالش‌های هیدروپلیتیک خراسان شمالی ۳۲

فصل سوم: تحلیل محیط درونی ۳۳

۳-۱- تقسیمات کشوری و هم‌جواری‌ها ۳۴

۳-۲- بررسی نظام طبیعی و محیط‌زیستی ۳۶

۳-۲-۱- ویژگی‌های توپوگرافی(ناهمواری‌ها) ۳۶

۳-۲-۲- آب و هوا و اقلیم ۳۹

۳-۲-۲-۱- بارش ۴۱

۳-۲-۲-۲- دما ۴۲

۳-۲-۲-۳- رطوبت هوا ۴۴
۳-۲-۲-۴- جریان وزش بادها ۴۴
۳-۲-۳- منابع آب ۴۶
۳-۲-۴- پایداری منابع آب ۴۷
۳-۲-۵- کشاورزی استان ۵۱
۳-۲-۶- پوشش گیاهی و جانوری ۵۴
۳-۲-۷- وضعیت کانسارهای معدنی ۵۵
۳-۲-۸- مخاطرات محیطی ۵۶
۳-۲-۸-۱- زلزله ۵۶
۳-۲-۸-۲- زمین لغزش ۵۹
۳-۲-۸-۳- سیل ۶۰
۳-۲-۹- کاربری اراضی ۶۱
۳-۲-۱۰- مناطق حفاظت شده ۶۲
۳-۳- بررسی نظام اجتماعی-جمعیتی ۶۵
۳-۳-۱- بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان خراسان شمالی ۶۵
۳-۳-۱-۱- تعیین عوامل و فرایندهای فرهنگی مانع و پیشبرنده توسعه استان خراسان شمالی ۶۵
۳-۳-۱-۲- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی پیشبرنده توسعه ۶۶
۳-۳-۱-۳- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی مانع توسعه ۶۷
۳-۳-۱-۴- وضعیت شاخص‌های توسعه انسانی در استان خراسان شمالی ۶۸
۳-۳-۱-۵- سنجش سرمایه اجتماعی استان ۷۷
۳-۳-۲- فقر و محرومیت ۹۰
۳-۳-۲-۱- طرح‌های انجام شده در زمینه مناطق محروم ۹۱
۳-۳-۲-۲- شاخص‌های جمعیتی دهستان‌های محروم استان خراسان شمالی ۹۹
۳-۳-۲-۳- جمع‌بندی ۱۰۱
۳-۳-۳- سکونتگاه‌های غیر رسمی ۱۰۳
۳-۳-۳-۱- نحوه مواجهه دولت‌ها با سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۰۴

۳-۳-۳-۲- سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و به‌طور خاص استان خراسان شمالی ۱۰۵
۳-۳-۳-۳- جمع‌بندی ۱۰۸
۳-۳-۴- بررسی ویژگی‌های جمعیتی ۱۰۹
۳-۳-۴-۱- تغییرات تعداد جمعیت ۱۱۰
۳-۳-۴-۲- تراکم جمعیت ۱۱۳
۳-۳-۴-۳- سهم جمعیت استان از کشور ۱۱۵
۳-۳-۴-۴- میزان شهرنشینی و روستانشینی ۱۱۶
۳-۳-۴-۵- متوسط رشد سالانه جمعیت ۱۱۸
۳-۳-۴-۶- هرم سنی جنسی جمعیت ۱۲۰
۳-۳-۴-۷- گروه عمده سنی جمعیت ۱۲۳
۳-۳-۴-۸- نسبت جنسی جمعیت ۱۲۶
۳-۳-۴-۹- متوسط بعد خانوار ۱۲۸
۳-۳-۴-۱۰- موازنه مهاجرتی ۱۳۱
۳-۳-۴-۱۱- مبدأ اقامت قبلی مهاجران ۱۳۳
۳-۳-۴-۱۲- الگوی مهاجرت ۱۳۵
۳-۳-۴-۱۳- ولادت‌های ثبت شده ۱۳۶
۳-۳-۴-۱۴- میزان باروری کل ۱۳۷
۳-۳-۴-۱۵- مرگ و میرهای ثبت شده ۱۳۷
۳-۳-۴-۱۶- امید به زندگی ۱۳۹
۳-۳-۴-۱۷- پیش‌بینی جمعیت تا سال ۱۴۱۵ ..... ۱۴۰
۳-۳-۴-۱۸- جمع‌بندی ۱۴۱
۳-۳-۵- وضعیت سواد و تعلیم و تربیت رسمی- عمومی ۱۴۲
۳-۳-۵-۱- تعلیم و تربیت رسمی- عمومی ۱۴۲
۳-۳-۵-۱-۱- آمار و اطلاعات ۱۴۲
۳-۳-۵-۱-۲- مهم‌ترین مسائل آموزش و پرورش استان خراسان شمالی ۱۴۴
۳-۳-۵-۱-۳- راهکارهای پیشنهادی ۱۴۵

۳-۳-۵-۲- وضعیت سواد در استان خراسان شمالی ۱۴۵
۳-۳-۵-۲-۱- آمار و اطلاعات ۱۴۵
۳-۳-۵-۲-۲- مهم‌ترین مسائل سوادآموزی ۱۴۶
۳-۳-۵-۲-۳- راهکارهای پیشنهادی ۱۴۷
۳-۳-۵-۳- وضعیت آموزش عالی در استان خراسان شمالی ۱۴۷
۳-۳-۵-۳-۱- آمار و اطلاعات ۱۴۷
۳-۳-۵-۳-۲- مهم‌ترین مسائل آموزش عالی ۱۴۹
۳-۳-۵-۳-۳- راهکارهای پیشنهادی ۱۴۹
۳-۴- بررسی نظام اقتصادی و تولید ۱۵۰
۳-۴-۱- نمای کلی اقتصاد استان خراسان شمالی ۱۵۰
۳-۵- نظام سکونتگاهی ۱۶۵
۳-۵-۱- نظام شهرنشینی ۱۶۵
۳-۵-۱-۱- بررسی تحولات جمعیتی کانون‌های شهری استان خراسان شمالی ۱۶۸
۳-۵-۱-۲- وضعیت نخست شهری در استان خراسان شمالی ۱۷۰
۳-۵-۱-۳- بررسی وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی کانون‌های شهری استان ۱۷۱
۳-۵-۱-۴- الگوی استقرار سکونتگاه‌های شهری استان ۱۷۵
۳-۵-۲- نظام روستانشینی ۱۷۷
۳-۶- نظام زیربنایی ۱۷۹
۳-۶-۱- نظام حمل و نقل و ارتباطات ۱۷۹
۳-۶-۱-۱- حمل‌ونقل جاده‌ای استان خراسان شمالی ۱۷۹
۳-۶-۱-۲- پهنه‌بندی دسترسی‌پذیری ۱۸۰
۳-۶-۱-۳- حمل و نقل هوایی و فرودگاه‌ها ۱۸۱
۳-۶-۱-۴- فناوری اطلاعات و ارتباطات ۱۸۲
۳-۶-۲- نظام انرژی و تأمین آب ۱۸۳
۳-۶-۲-۱- زیرساخت‌های مرتبط با برق ۱۸۳
۳-۶-۲-۲- زیرساخت‌های نفت و گاز ۱۸۴

۳-۶-۲-۳- استحصال و تأمین آب ۱۸۵
۳-۷- بررسی نظام مدیریتی ۱۸۶
۳-۷-۱- وضع موجود و مدل مفهومی ۱۸۶
۳-۷-۲- تحلیل وضع موجود ۱۹۰
۳-۸- شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها ۱۹۷
۳-۸-۱- قابلیت‌ها و ظرفیت‌های منابع طبیعی ۱۹۷
۳-۸-۲- مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی ۱۹۹
۳-۸-۳- مزیت‌های رقابتی و نسبی ۲۰۴
۳-۸-۴- شناخت قابلیت گردشگری ۲۰۷
فصل چهارم: رویکرد راهبردی ۲۱۰
۴-۱- شناسایی مسائل راهبردی ۲۱۱
۴-۲- تدوین اهداف بنیادین ۲۲۵
۴-۳- تدوین چشم‌انداز ۲۲۶
۴-۴- مأموریت‌های اصلی ۲۲۷
۴-۵- بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید ۲۲۷
فصل پنجم: تدوین راهبردها و سیاست‌ها ۲۳۷
۵-۱- راهبردها و سیاست‌ها ۲۳۸
منابع و مأخذ ۲۴۳

فهرست جدول‌ها

جدول ۱- راهبردها و سیاست‌های طرح‌های فرداست در محور جمعیت و مهاجرت ۹

جدول ۲ -راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اقتصاد ۱۱

جدول ۳- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور زیربنایی ۲۰

جدول ۴- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور نظام سکونتگاهی ۲۲

جدول ۵-راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اجتماعی و فرهنگی ۲۴

جدول ۶- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست ۲۷

جدول ۷- تقسیمات سیاسی استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۸ ..... ۳۵

جدول ۸- طبقات ارتفاعی استان خراسان شمالی ۳۷

جدول ۹- طبقات شیب استان خراسان شمالی ۳۸

جدول ۱۰- اطلاعات بارندگی و پارامترهای بارندگی بلندمدت سالانه ایستگاه‌های هواشناسی استان ۴۱

جدول ۱۱- میانگین رطوبت نسبی در ایستگاه‌های مختلف استان ۴۴

جدول ۱۲- مشخصات اصلی حوضه‌های آبریز درجه۲ واقع در استان ۴۶

جدول ۱۳- مشخصات فیزیوگرافی حوضه‌های عمده استان ۴۶

جدول ۱۴- مشخصات منابع آب زیرزمینی ۴۷

جدول ۱۵- منابع و مصارف آب سطحی و زیرزمینی استان خراسان شمالی ۴۸

جدول ۱۶- شاخص فالکن مارک وضعیت منابع آبی استان خراسان شمالی و ایران ۴۹

جدول ۱۷- شاخص سازمان ملل برای بحران آب ۵۰

جدول ۱۸- شاخص نسبت بحرانی و محدوده‌های آن ۵۰

جدول ۱۹- تعداد و مساحت بهره‌برداری‌های دارای اراضی زراعی(۱۳۹۷) ۵۲

جدول ۲۰- محصولات عمده کشاورزی استان و سهم از کشور ۹۷-۱۳۹۸ ..... ۵۳

جدول ۲۱- مساحت پارک‌های جنگلی طبیعی ، فضاهای سبز و ذخیره‌گاه‌های جنگلی استان ۵۴

جدول ۲۲- مشخصات عمومی معادن در حال بهره‌برداری برحسب نوع استخراج در سال ۹۷ ..... ۵۵

جدول ۲۳- موقعیت و مساحت مناطق حفاظت شده استان ۶۴

جدول ۲۴- موقعیت و مساحت مناطق شکارممنوع استان ۶۵

جدول ۲۵- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر ۶۸

جدول ۲۶- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی ۶۹

جدول ۲۷- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر به تفکیک جنسیت ۷۰
جدول ۲۸- تعداد ازدواج و طلاق واقع شده در استان خراسان شمالی ۷۰
جدول ۲۹-نسبت طلاق به ازدواج در استان خراسان شمالی ۷۱
جدول ۳۰-تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت گیرنده ۷۱
جدول ۳۱-میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی ۷۲
جدول ۳۲-میزان شاخص‌های مرتبط با کمیته امداد امام خمینی ۷۲
جدول ۳۳-درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی ۷۳
جدول ۳۴- درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت ایران ۷۳
جدول ۳۵- انواع مواد مخدر و روان‌گردان‌های کشف شده ۷۴
جدول ۳۶- دستگیرشدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم ۷۴
جدول ۳۷-نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف‌شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر) ۷۵
جدول ۳۸- نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت(در هر ده هزار نفر) ۷۵
جدول ۳۹- سرقت‌های عادی بر حسب نوع (مورد) ۷۶
جدول ۴۰- نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت(در ده هزار نفر) ۷۶
جدول ۴۱-جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب موضوع ۷۷
جدول ۴۲-نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع‌شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر) ۷۷
جدول ۴۳- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان شمالی و کل کشور ۷۹
جدول ۴۴- میانگین سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان شمالی و کل کشور ۷۹
جدول ۴۵- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۰
جدول ۴۶- میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۱
جدول ۴۷- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۲
جدول ۴۸- توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۲
جدول ۴۹- توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۳
جدول ۵۰- توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۳
جدول ۵۱- توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۴
جدول ۵۲- توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۴
جدول ۵۳- توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۵

جدول ۵۴- توزیع درصدی احساس امنیت در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۵
جدول ۵۵- میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۶
جدول ۵۶- میانگین سرمایه اجتماعی در استان خراسان شمالی و کل کشور ۸۶
جدول ۵۷- پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته ۸۷
جدول ۵۸- سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته ۸۷
جدول ۵۹- تعداد بیمارستان‌های فعال کشور و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی ۸۸
جدول ۶۰-سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی (صد هزار نفر) ۸۸
جدول ۶۱- تعداد تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی ۸۹
جدول ۶۲- سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی (صد هزار نفر) ۸۹
جدول ۶۳- مراکز ارائه‌دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی ۸۹
جدول ۶۴-سرانه مراکز ارائه‌دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی(صد هزار نفر) ۹۰
جدول ۶۵-تعداد پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵ ..... ۹۰
جدول ۶۶-سرانه پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵ ..... ۹۰
جدول ۶۷-شاخص‌ها و ابعاد فقر چندبعدی ۹۲
جدول ۶۸- مناطق کمتر توسعه‌یافته استان خراسان شمالی ۹۴
جدول ۶۹- وزن شاخص‌های ترکیبی بر اساس روش مک گراناهان (روش ضریب همبستگی) ۹۵
جدول ۷۰- مناطق کم‌تر توسعه‌یافته استان خراسان شمالی ۹۷
جدول ۷۱- شاخص‌های جمعیتی مناطق محروم استان خراسان شمالی ۱۰۰
جدول ۷۲- خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی ۱۰۴
جدول ۷۳- تغییرات تعداد جمعیت کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۱
جدول ۷۴- تغییرات تعداد جمعیت استان خراسان شمالی به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۲
جدول ۷۵- تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌های استان خراسان شمالی، در سال ۱۳۹۵ ..... ۱۱۴
جدول ۷۶- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان خراسان شمالی از جمعیت شهری و روستایی کشور ۱۱۵
جدول ۷۷- مقایسه روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان خراسان شمالی با کشور ۱۱۷
جدول ۷۸- درصد رشد سالانه جمعیت استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت ۱۱۸
جدول ۷۹- تعداد و توزیع درصد جمعیت استان خراسان شمالی و کشور برحسب گروه‌های عمده سنی ۱۲۴
جدول ۸۰- نسبت جنسی جمعیت استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۲۷
جدول ۸۱- تعداد و متوسط بعد خانوارهای استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت ۱۲۹

جدول ۸۲- مقایسه مهاجران وارد شده، خارج شده و خالص مهاجرت استان خراسان شمالی ۱۳۱
جدول ۸۳- تعداد و نسبت مهاجرپذیری استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت ۱۳۳
جدول ۸۴- تعداد و توزیع درصد مهاجران واردشده به استان خراسان شمالی برحسب الگوی مهاجرت (بر اساس آخرین جابجایی انجام شده)، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰ ..... ۱۳۵
جدول ۸۵- تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت ۱۳۶
جدول ۸۶- تعداد و میزان مرگ و میر ثبت شده استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت ۱۳۸
جدول ۸۷- مقایسه امید زندگی کل کشور و استان خراسان شمالی به تفکیک جنس، در سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ ..... ۱۳۹
جدول ۸۸- پیش‌بینی تعداد جمعیت کشور و استان خراسان شمالی تا سال ۱۴۱۵ ..... ۱۴۰
جدول ۸۹- آمار تعداد دانش‌آموزان، معلمان و فضای آموزشی در سال تحصیلی ۹۸-۹۹ ..... ۱۴۴
جدول ۹۰- وضعیت نرخ باسوادی در استان خراسان شمالی ۱۴۶
جدول ۹۱- نمای کلی وضعیت استان خراسان شمالی در مقایسه با کشور در سال ۹۸ ..... ۱۵۱
جدول ۹۲- تولید ناخالص داخلی (میلیون ریال) ۱۵۲
جدول ۹۳- سهم ارزش‌افزوده بخش کشاورزی و معدن استان خراسان شمالی از کشور ۱۵۳
جدول ۹۴- وضعیت شاخص‌های بخش کشاورزی و معدن در مقایسه با کشور ۱۵۴
جدول ۹۵- سهم ارزش‌افزوده بخش صنعت و ساختمان استان خراسان شمالی از کشور ۱۵۵
جدول ۹۶- وضعیت شاخص‌های بخش صنعت در مقایسه با کشور ۱۵۶
جدول ۹۷- سهم استان خراسان شمالی از ارزش‌افزوده بخش خدمات کشور ۱۵۷
جدول ۹۸- ارزش‌افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان ۱۵۹
جدول ۹۹- ارزش‌افزوده بخش صنعت و ساختمان نسبت به استان ۱۶۰
جدول ۱۰۰- ارزش‌افزوده بخش خدمات نسبت به استان ۱۶۱
جدول ۱۰۱- نرخ مکمل گری فعالیت‌های اقتصادی در سطح شهرستان‌های استان ۱۶۳
جدول ۱۰۲- تغییرات جمعیت کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۶۷
جدول ۱۰۳-تغییرات جمعیت شهری و نرخ رشد کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۶۷
جدول ۱۰۴-جمعیت نقاط شهری استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۷۵ ..... ۱۶۹
جدول ۱۰۵- روند تغییرات شاخص نخست شهری در استان خراسان شمالی ۱۷۱
جدول ۱۰۶-روند تغییرات سطوح جمعیتی نقاط شهری استان طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۵ ..... ۱۷۳
جدول ۱۰۷- طبقه‌بندی شهرهای استان بر اساس ویژگی‌های طبیعی و دسترسی به راه‌ها ۱۷۶
جدول ۱۰۸-تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵ ..... ۱۷۸

جدول ۱۰۹- مقایسه شاخص‌های حمل و نقل جاده‌ای استان و کشور ۱۸۰
جدول ۱۱۰- میزان برداشت و مصرف منابع آب سطحی و زیرسطحی در سال ۱۳۹۲ ..... ۱۸۵
جدول ۱۱۱- سهم مکانی شهرستان‌های استان خراسان شمالی ۲۰۵
جدول ۱۱۲- ضریب تخصصی شدن فعالیت‌های صنعتی در استان خراسان شمالی ۲۰۶
جدول ۱۱۳- ضریب تمرکز اشتغال صنعتی به تفکیک شهرستان‌های استان ۲۰۷
جدول ۱۱۴- جاذبه‌های طبیعی گردشگری استان خراسان شمالی ۲۰۸
جدول ۱۱۵- مسیرهای گردشگری استان خراسان شمالی ۲۰۸
جدول ۱۱۶-تعیین مسائل راهبردی نظام مدیریتی ۲۱۳
جدول ۱۱۷-شرح مسائل راهبردی در حوزه مدیریتی ۲۱۷
جدول ۱۱۸-تعیین مسائل راهبردی در حوزه جمعیتی-اجتماعی-آموزش ۲۱۸
جدول ۱۱۹-شرح مسائل راهبردی در حوزه اجتماعی-جمعیتی و آموزش ۲۱۹
جدول ۱۲۰-مسائل راهبردی در عرضه زیربنایی و نظام سکونتگاهی ۲۲۰
جدول ۱۲۱-شرح مسائل راهبردی در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی ۲۲۱
جدول ۱۲۲- تعیین مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط‌زیست ۲۲۲
جدول ۱۲۳-شرح مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط‌زیست ۲۲۲
جدول ۱۲۴-تعیین مسائل راهبردی در عرصه اقتصادی ۲۲۳
جدول ۱۲۵-شرح مسائل راهبردی استان خراسان شمالی در عرصه اقتصادی ۲۲۴
جدول ۱۲۶- اهداف بنیادین سند راهبردی توسعه خراسان شمالی ۲۲۵
جدول ۱۲۷- عوامل درونی و بیرونی در نظام مدیریتی توسعه فضایی استان ۲۲۹
جدول ۱۲۸-عوامل درونی و بیرونی در نظام اقتصادی ۲۳۱
جدول ۱۲۹- عوامل درونی و بیرونی در نظام طبیعی و محیط‌زیستی توسعه فضایی استان ۲۳۲
جدول ۱۳۰- عوامل درونی و بیرونی در نظام اجتماعی-جمعیتی و آموزشی توسعه فضایی استان ۲۳۳
جدول ۱۳۱- عوامل درونی و بیرونی در نظام زیربنایی و سکونتگاهی توسعه فضایی استان ۲۳۶
جدول ۱۳۲- راهبردها و سیاست‌های سند توسعه استان خراسان شمالی در محورهای مختلف ۲۳۹

فهرست شکل‌ها

شکل ۱- گلباد ایستگاه هواشناسی بجنورد ۴۵
شکل ۲- مقایسه تعداد معادن در حال بهره‌برداری استان ۵۶
شکل ۳- شاخص فناوری اطلاعات در استان خراسان شمالی ۱۳۹۹..... ۱۸۳
شکل ۴- ابعاد نظام مدیریت آمایش سرزمین در استان خراسان شمالی ۱۹۰
شکل ۵- محورهای بزرگراه آسیایی عبوری از کشور ۲۰۰
شکل ۶- ارتباط ایران با کریدور بین‌المللی تراسیکا و موقعیت استان خراسان شمالی ۲۰۱

فهرست نمودارها

نقشه ۱- موقعیت سیاسی استان نسبت به استان‌های همجوار ۳۴

نقشه ۲- تقسیمات سیاسی استان خراسان شمالی ۳۵

نقشه ۳- طبقات ارتفاعی استان خراسان شمالی ۳۷

نقشه ۴- طبقات شیب استان خراسان شمالی ۳۹

نقشه ۵- اقلیم استان خراسان شمالی ۴۰

نقشه ۶- خطوط هم بارش استان خراسان شمالی ۴۲

نقشه ۷- خطوط هم‌دما استان خراسان شمالی ۴۳

نقشه ۸- رودخانه‌ها و آبراهه‌های استان خراسان شمالی ۴۷

نقشه ۹- گسل‌های اصلی استان خراسان شمالی ۵۷

نقشه ۱۰- پهنه‌های خطر زمین‌لرزه بر اساس استاندارد ۲۸۰۰ ..... ۵۸

نقشه ۱۱- نقاط لغزه خیز استان خراسان شمالی ۵۹

نقشه ۱۲- محورهای سیل‌خیز استان خراسان شمالی ۶۰

نقشه ۱۳- کاربری اراضی استان خراسان شمالی ۶۱

نقشه ۱۴- مناطق تحت حفاظت محیط‌زیست استان خراسان شمالی ۶۵

نقشه ۱۵- سطح‌بندی سکونتگاه‌های شهری استان خراسان شمالی ۱۷۴

نقشه ۱۶-پهنه‌بندی دسترسی‌پذیری در استان خراسان شمالی ۱۸۱

نقشه ۱۷-شبکه حمل و نقل استان خراسان شمالی ۱۸۲

فهرست نقشه‌ها

نمودار ۱- میانگین دراز مدت دما در استان (سانتیگراد) ۴۳
نمودار ۲- میانگین سالانه سرعت باد در ایستگاه‌های سینوپتیک استان (متربرثانیه) ۴۵
نمودار ۳- تغییرات تعداد مطلق جمعیت کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۱
نمودار ۴- تغییرات تعداد جمعیت استان خراسان شمالی، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۲
نمودار ۵- تغییرات تعداد مطلق جمعیت استان خراسان شمالی، طی سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۳
نمودار ۶- تراکم نسبی جمعیت کشور و استان خراسان شمالی، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۴
نمودار ۷- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان خراسان شمالی از جمعیت شهری و روستایی کشور ۱۱۶
نمودار ۸- روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان خراسان شمالی با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۶۵ .... ۱۱۷
نمودار ۹- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان خراسان شمالی و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۹
نمودار ۱۰- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان خراسان شمالی و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۱۹
نمودار ۱۱- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان شمالی، در سال ۱۳۸۵ ..... ۱۲۰
نمودار ۱۲- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان شمالی، در سال ۱۳۹۰ ..... ۱۲۲
نمودار ۱۳- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان شمالی، در سال ۱۳۹۵ ..... ۱۲۲
نمودار ۱۴- روند تغییرات درصد جمعیت ۱۴-۰ ساله استان خراسان شمالی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۲۴
نمودار ۱۵- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۴-۱۵ ساله استان خراسان شمالی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۲۵
نمودار ۱۶- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر استان خراسان شمالی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۲۵
نمودار ۱۷- روند تغییرات شاخص نسبت جنسی نقاط شهری و روستایی استان خراسان شمالی، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۲۸
نمودار ۱۸- متوسط بعد خانوارهای نقاط شهری استان خراسان شمالی و کشور، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۳۰
نمودار ۱۹- متوسط بعد خانوارهای نقاط روستایی استان خراسان شمالی و کشور، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ ..... ۱۳۰
نمودار ۲۰- خالص مهاجرت استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵ ..... ۱۳۲
نمودار ۲۱- مبدأ اقامت قبلی مهاجران استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰ ..... ۱۳۴
نمودار ۲۲- مبدأ اقامت قبلی مردان مهاجر استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰ ..... ۱۳۴
نمودار ۲۳- مبدأ اقامت قبلی زنان مهاجر استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰ ..... ۱۳۵
نمودار ۲۴- میزان باروری کل استان خراسان شمالی و کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۶ ..... ۱۳۷
نمودار ۲۵- وضعیت شهرستان‌های استان خراسان شمالی از نظر نرخ مکمل گری و هم‌افزایی ۱۶۴
نمودار ۲۶- تغییرات رشد سالانه جمعیت کل و شهری کشور و استان ۱۶۸
نمودار ۲۷- تغییرات رتبه جمعیتی شهرهای استان طی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ ..... ۱۷۰
نمودار ۲۸- تغییرات نرخ رشد جمعیت روستایی استان و کشور ۱۷۸

فصل اول

کلیات

۱-۱- مقدمه

در سراسر تاریخ، نیل به کشوری آباد و پیشرفته که در آن اجتماعی کامل و سعادتمند، فرصت‌های عادلانه، شکوفایی استعدادها و تأمین نیازهای مادی و معنوی را میسّر می‌سازد اصلی‌ترین دغدغه و نیرومندترین انگیزه تکاپوی اغلب ایرانیان بوده است. قریب به هفتاد سال است که این اندیشه، چهره تقریباً نظام‌مند به خود گرفته و در پرتو رهیافت‌های نوین مدیریت و برنامه‌ریزی، در قالب برنامه‌ها و طرح‌های مختلف دنبال می‌گردد. با این حال، هنوز کشوری که آرزومند آن هستیم شکل نگرفته و بسیاری از مسائل و مشکلات به قوت خود باقی است. مسائل اجتماعی-جمعیتی، مسائل فرهنگی، تمرکزگرایی، کم‌توجهی به اقتصاد فضا و نظام اقتصادی ضعیف، نابودی کارکردهای سامانه‌های طبیعی پشتیبان حیات، نظام سکونتگاهی نامتوازن و فقر و محرومیت و حاشیه‌نشینی تنها برخی از این مسائل و مشکلات است. شکی نیست که گذار از این وضعیت مستلزم انداختن طرحی نو تمرکز بر آبادانی و توسعه از نوعی دیگر است. آبادانی و پیشرفت در جهان به شدت پیچیده، رقابتی و فشرده، مستلزم، نگرش سیستمی و دگرسان ساز، هماهنگی اثرات فضایی سیاست‌های بخشی، فرایندهای باز ساخت فضایی-اقتصادی، ظرفیت‌سازی نهادی در میان ذینفعان، تدوین چشم‌اندازی جسورانه، مقیاس بندی مجدد و تمرکززدایی (که نیازمند فرم‌های نوین حکمروایی چند سطحی و شیوه‌های جدید یکپارچگی سیاست قلمروی است) است که از طریق تمرکز بر تنوع ویژگی‌های خاص مکان‌ها و روابط اجتماعی ویژه فضا، اهداف یکپارچگی و انسجام، مشارکت، کارآفرینی، نوآوری، رقابت‌پذیری، خلاقیت، حکمروایی شایسته و پایداری را برآورده سازد. در این راستا، این گزارش بر آن است که با بهره‌گیری از رویکردی راهبردی-فضایی سپارده و شناخت پتانسیل‌های اقتصادی و اجتماعی استان‌های کشور و برنامه‌ریزی بر مبنای آن بتواند گامی مهم در گذار از چالش‌ها و مسائل بردارد. این گزارش مشتمل بر پنج فصل است. بدین ترتیب که در فصل نخست به کلیات پرداخته شده و در فصل دوم و سوم محیط درونی و بیرونی استان بررسی و تحلیل می‌گردد. در فصل چهارم به برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری پرداخته شده و در نهایت در فصل پنجم راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌ها تدوین و اولویت‌بندی می‌گردند.

۱-۲- بیان مسئله

استان خراسان شمالی، دیار هزار چشمه و سرزمین چهارفصل، خطه‌ای از موزاییک اقوام و فرهنگ‌ها است که با جمعیت ۸۶۳ هزار نفری و مساحتی در حدود ۲۸۴۳۴ کیلومترمربع، ۱/۷درصد از مساحت کشور را تشکیل می‌دهد و مجموعاً سرزمینی کوهستانی با دشت‌های حاصلخیز در میان کوه‌ها و بارندگی مطلوب می‌باشد که

شرایط بسیار مساعدی برای کشاورزی و دام‌پروری و توسعه اکوتوریسم دارد. این استان از شمال و شمال شرقی به طول حدود ۳۰۱ کیلومتر دارای مرز مشترک با جمهوری ترکمنستان است و امکان ایجاد صنایع مشترک‌المنافع، جذب شرکت‌های چندملیتی و فراملی، گسترش بازارچه‌های مرزی با هدف گسترش صنایع دستی و نفوذ بر بازار مالی کشور افغانستان از توانمندی‌های بالقوه استان خراسان شمالی است. در بخش‌های زراعت، دامداری، پرورش کرم ابریشم و زنبورعسل و شکار و جنگلداری دارای مزیت نسبی است. جاذبه‌های گردشگری در جغرافیا و طبیعت بکر و زیبا، آثار تاریخی، فرهنگی و مذهبی، تنوع قومیت‌ها، مانند کرد و ترک و ترکمن، که در طول تاریخ در کنار هم زندگی مشترک و تفاهم‌آمیزی داشته‌اند، تولید صنایع دستی گوناگون، وجود فرودگاه در مرکز استان، عبور راه‌آهن تهران ـ مشهد از جنوب استان و راه آسفالتهٔ درجهٔ یک از مرکز و شهرهای شمالی آن و عبور میلیون‌ها زائر شهر مقدس مشهد از این راه‌ها، خراسان شمالی را برای توسعه گردشگری مستعد ساخته است. با وجود این قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها استان از لحاظ توسعه‌یافتگی و پیشرفت در سطح مطلوبی قرار ندارد.نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان و کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم برای تحقق طرح‌ها و مدیریت ناکارآمد در بهره‌مندی از نزدیکی به مشهد، توسعه در استان را با مشکلات زیادی مواجه کرده است. یکی از چالش‌های هیدروپلیتیک در استان، پایین بودن میزان راندمان مصرف آب در بخش کشاورزی است و معضل آب در منطقه را شدت می‌بخشد. افزون بر این، از نظر خطر زلزله، این استان در خطر بسیار زیاد و زیاد است و جزو نقاط بسیار آسیب‌پذیر کشور است و کم‌توجهی به رهیافت تاب‌آوری و مدیریت پایدار بحران موجب آسیب‌های جدی خواهد شد. یکی دیگر از چالش‌های محیط‌زیستی خراسان شمالی، وضعیت مدیریت پسماند در استان و محل دفن زباله‌های شهری و روستایی نامناسب است. بیابان‌های استان با سرعت زیادی در حال گسترش هستند و فرسایش بادی استان را تهدید می‌کند. نرخ فقر مطلق (درصد فقرا) در استان خراسان شمالی برابر با ۱۴/۰۵ درصد بوده است. تعداد فقرا برابر با ۱۳۴,۶۹۲ نفر و تعداد خانوارهای فقیر برابر با ۳۹۹۰۰ بوده و به عنوان دومین استان فقیر کشور به لحاظ شاخص‌های وضعیت اشتغال و سطح درآمد به شمار آمده است. نظام سکونتگاهی و به‌ویژه نظام شهری استان نامتعادل است و تمرکز شدید جمعیت ۳۷/۵ و ۱۷ درصدی در بجنورد و شیروان دیده می‌شود.در حال حاضر در زمینه اقتصاد، بخش کشاورزی و خدمات سهم فعال‌تر و بیشتر از بخش صنعت در استان دارد. همچنین پتروشیمی خراسان، بزرگ‌ترین مرکز تولید محصولات شیمیایی شمال و شمال شرق کشور محسوب می‌شود. با وجود صدها کیلومتر مرز مشترک ولیکن استان از این ظرفیت استفاده نکرده و حتی یک بازارچه مرزی ندارد. محصولات کشاورزی استان به صورت خام بفروش می‌رسد و صنایع تبدیلی و تکمیلی وجود ندارد. با وجود جاذبه‌های بسیار ولیکن گردشگری ضعیف بوده و از تسهیلات و خدمات محروم

است. در این استان ارزش‌های فرهنگی همچون مشارکت رو به زوال است و آسیب‌ها و مسائل اجتماعی همچون طلاق و نزاع‌های فردی رو به افزایش است. نرخ رشد کل جمعیت استان و روستاها منفی است و جمعیت خود را از دست می‌دهند.واضح است که گذار از این چالش‌ها و مشکلات مستلزم شناخت موشکافانه‌تر مسائل، تعیین قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها و در نهایت سیاست‌گذاری و برنامه‌ریزی نظام‌مند و ژرف‌اندیشانه است. بر این اساس گزارش حاضر بر آن است که با مطالعه و شناخت استان خراسان شمالی در ابعاد مختلف، مسائل راهبردی را شناسایی کرده و در نهایت راهبردها و سیاست‌هایی را در جهت توسعه و آبادانی ارائه دهد

۱-۳- اهداف بنیادین سند

اهداف بنیادین یا به بیانی علمی‌تر، اهداف راهبردی به دنبال نیل به اهداف طرح راهبردی در مدت‌زمانی معین هستند و به عنوان پلی یا پله‌هایی برای تحقق چشم‌انداز و مأموریت‌های یک سازمان یا منطقه عمل می‌کنند. این سند می‌تواند افق زمانی ۲۰ ساله داشته باشد و هدف بنیادین آن پیشرفت و آبادانی جاوید و در برگیرنده استان‌های کشور است. در چارچوب این هدف اصلی، اهداف بنیادین زیر را نیز دنبال می‌کند:

- ایجاد چارچوب کلی عمل برای اقدام در جهت پیشرفت و آبادانی؛
- رونق و شکوفایی اقتصادی و ارتقای رقابت‌پذیری و کیفیت تولیدات داخلی؛
- ریشه‌کنی فقر و محرومیت و تأمین معیشت پایدار برای تمامی مردم؛
- شناخت قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها استان‌های کشور و ایجاد توازن و سازگاری بین قابلیت‌ها و عملکردها؛
- جلوگیری از هدر رفت منابع و ایجاد توازن و کارآمدی در تخصیص منابع؛
- شناسایی مسائل راهبردی استان‌ها در ابعاد مختلف اجتماعی، اقتصادی، اکولوژیکی، کالبدی و مدیریتی؛
- مشخص ساختن کارآمدترین راهبردها، سیاست‌ها و برنامه‌های پیشرو محرک؛
- اولویت‌بندی برنامه‌های پیشرو محرک استان‌های کشور

۱-۴- مواد و روش‌ها

۱-۴-۱- روش تحقیق

پژوهش علمی، تحلیلی نظام‌مند، کنترل‌شده، تجربی و یا واکاوی انتقادی مفروضات، فرضیه‌ها و تکاپوی برای پاسخ‌دهی به سؤالاتی است که با بهره‌گیری از روش علمی منجر به توسعه تعمیم‌ها، اصول و نظریه‌ها می‌گردد. با توجه به ماهیت و چارچوب میان رشته‌ای سند حاضر، به منظور پاسخ‌دهی به سؤالات و همچنین نیل

به اهداف، روش تحقیق کمی و کیفی برگزیده شده است که در ادبیات جهانی به روش ترکیبی یا آمیخته مشهور است. اگرچه تعریف جامعی از این روش وجود ندارد؛ ولیکن می‌توان گفت که روش تحقیق ترکیبی، روشی است که در آن محقق عناصر رویکردهای تحقیق کمی و کیفی (برای نمونه استفاده از دیدگاه‌های کمی و کیفی، جمع‌آوری داده، تحلیل) را برای درک ژرفت تر و گسترده پدیده مورد نظر خود، ترکیب می‌کند (Johnson et al, 2007; Teddlie & Tashakkori, 2010). ترکیب روش‌ها شامل، جمع‌آوری، تحلیل، و یکپارچگی داده‌های کمی و کیفی در مطالعه‌ای تک یا چندمرحله‌ای است (Hanson et al, 2005). جانسون و آنوکبوزی (۲۰۰۴) و برایمن (۲۰۰۷) بعدها، اصل یکپارچگی روش تحقیق ترکیبی مطرح ساختند که به موجب آن بایستی برآیندهای تحقیق بایستی در نقطه‌ای یکپارچه گردند و فراتر از مجموع نتایج بخش‌های کمی و کیفی باشد(Bryman, 2007; Johnson & Onwuegbuzie, 2004). در این سند در بند رویکرد راهبردی این عمل انجام می‌پذیرد. دلیل استفاده از این نوع تحقیق، ویژگی کلیدی آن یعنی روش‌شناسی کثرت‌گرا و التقاط‌گرایی[1] آن است که اغلب نتایج آن را برتر از رویکردهای تک‌روشی[2] می‌سازد (Johnson & Onwuegbuzie, 2004). روش ترکیبی نقشی برجسته در رسیدگی به مسائل پیچیده‌ای ایفا می‌کند که ماهیت و راه حل قطعی نداشته و تبیین سیاست مستلزم شناخت و آگاهی سیستم‌های چندگانه در کنش متقابل باهم است. این روش با رفع کاستی‌های رویکرد تک-روشی و با تکمیل دو روش کمی و کیفی، امکان پاسخگویی نیرومندتر سؤالات سند را فراهم می‌کند.

۱-۴-۲- استراتژی مطالعه موردی

یکی از روش‌های مورد استفاده در این سند، مطالعه موردی است. روش مطالعه موردی نظامی کران‌دار یا موردی را طی زمان و با جزئیات مورد بررسی قرار داده و از منابع داده‌ای مختلفی که در خصوص بستر وجود دارد استفاده می‌کند. این رویکرد از طریق به هم ربط دادن حقایق مختلف به یک مورد واحد، ویژگی یگانه‌ای به داده‌های مورد مطالعه می‌بخشد (Reinharz, 1992). علاوه بر این، فرصت تحلیل فشرده بسیاری از جزئیات ویژه‌ای که ممکن است با دیگر روش‌ها مورد غفلت واقع شود را فراهم می‌کند. از جمله اهداف اصلی رویکردهای مطالعه موردی به مشکلات می‌تواند تولید و آزمون یک فرضیه یا نظریه، تحلیل تغییرات در یک پدیده در طی زمان، یا برای تحلیل روابط بین بخش‌های یک پدیده باشد (Reinharz, 1992). مطالعه موردی این سند را استان‌های کشور تشکیل می‌دهند.

1- Methodological pluralism or eclecticism
2- Mono-method approach

۱-۴-۳- جمع‌آوری داده‌ها و منبع آن‌ها

در هر پژوهشی به منظور پاسخ‌دهی به سؤالات و آزمون فرضیات، جمع‌آوری داده صورت می‌گیرد. در روش تحقیق ترکیبی محققان به منظور پاسخ به سؤالات و آزمون فرضیه‌ها داده جمع‌آوری می‌کنند. رویه جمع‌آوری داده بایستی با نوع طرح تحقیق ترکیبی تطابق داشته باشد. توجه به اینکه در روش تحقیق ترکیبی هر دو داده‌های کمی و کیفی جمع‌آوری و تحلیل می‌گردند. در این سند، جمع‌آوری داده به شکل ترتیبی[۳] بوده و در آن نوعی از داده‌ها پیش از داده‌های دیگر جمع‌آوری و تحلیل شده و سپس به عنوان ورودی مرحله بعد مورد استفاده قرار گرفته است. به بیانی، با داده‌های کمی و کیفی جمع‌آوری شده مستقل نبوده و با یکدیگر در ارتباط هستند. با توجه به ماهیت عنوان سند و همچنین روش تحقیق آن، بنابراین منبع داده‌ها چندگانه بوده و شامل اسنادی همچون طرح‌ها و برنامه‌های فرادست و موازی، مقالات، کتاب‌ها، گزارش‌های علمی، قوانین و مقررات است.

۱-۴-۴- روش‌های تحلیل داده‌ها

الف) کیفی

پژوهش کیفی شامل بهره‌گیری از داده‌های کیفی از قبیل مصاحبه، اسناد و مشاهده به منظور درک و شرح پدیده‌های اجتماعی- فضایی است. دغدغه اصلی محققین در انتخاب روش کیفی بهره‌گیری از اندیشه‌های پژوهشگران از مکاتب مختلف، توصیف فربه، پذیرش رهیافت انعطاف‌پذیر و التقاطی و پروراندن مفاهیم و نظریه‌ها بوده است. در این راستا، از روش‌های کیفی تحلیل محتوا و توصیفی استفاده شده است که در زیر به شرح آن‌ها پرداخته شده است.

تحلیل محتوای کیفی

تحلیل محتوای کیفی یکی از روش‌های تحقیق است که به منظور تحلیل داده‌های متنی بکار گرفته می‌شود. تحلیل محتوای کیفی از شمارش لغات فراتر رفته و با آزمون ژرف زبان به دنبال تولید دانش و درک پدیده مورد مطالعه (Weber, 1990) است. در این سند، از روش تحلیل محتوا کیفی به منظور تعیین وجود واژگان یا مفاهیم خاص در ادبیات جهانی و بنیان‌های فلسفی و نظری در ارتباط با سند استفاده شده است. منظور از متن یا متون، فصول کتاب‌ها، مقالات، گزارش‌ها و طرح‌ها است. به منظور انجام تحلیل محتوا، متون کد بندی شده، خردتر شده و دسته‌های قابل مدیریت در سطوح مختلف واژه، کلمه، جمله و موضوع تبدیل شده و با بهره‌گیری

3- Sequential

از تحلیل مفهومی[۴] تحلیل محتوا انجام شده است. تحلیل مفهومی بدین معناست که داده‌ها با بهره‌گیری از سیستم کدبندی کاهش یافته و بدین‌سان مشخص‌سازی واژگان یا الگوهایی که با سؤال تحقیق در ارتباط بوده‌اند، تسهیل گشته است.

تحلیل اسناد[۵]

تحلیل اسناد فرآیند نظام‌مند بررسی و ارزیابی اسناد (هم پرینت شده و هم الکترونیکی) است. همانند دیگر روش‌های تحلیل در پژوهش کیفی، تحلیل اسناد مستلزم نیازمند این است که داده‌های به منظور آشکار ساختن معانی، درک و توسعه دانش تجربی آزمون شده و تفسیر شوند (Corbin & Strauss, 2008). در این سند، سطح توصیفی شامل توصیفات داده‌های کیفی و کمی بود. در خصوص داده‌های کیفی، توصیفات برگرفته از بازگویی و نقل‌قول متون و نوشته‌های نهایی بود. علاوه بر این، سطح توصیفی تحلیل همچنین شامل شرح ویژگی‌های اصلی داده‌ها، خلاصه‌سازی روش‌شناسی، منطق‌های تحلیل و نتایج مقالات، کتاب‌ها، طرح‌ها و غیره بود. به طور کلی تحلیل توصیفی موارد زیر را فراهم آورد:

- برآوردهای اولیه و خلاصه‌سازی، آرایش جداول و اشکال به منظور برآورد اهداف؛
- اطلاعاتی در خصوص پویایی‌ها و تغییرپذیری داده‌ها؛
- نشانه‌ها و الگوهای غیرمنتظره که بایستی در تحلیل‌های اصلی مورد استفاده قرار می‌گرفت.

ب) کمی

تحقیق کمی، پژوهشی است که به تفسیر پدیده از طریق جمع‌آوری داده‌های عددی می‌پردازد؛ داده‌هایی که با استفاده از روش‌های ریاضی تحلیل می‌گردند (Creswell,1994). روش‌های کمی مورد استفاده در این سند، آمارهای توصیفی و استنباطی، روش‌های کمی تحلیل جمعیتی و اقتصادی، روش‌های کمی تحلیل نظام سکونتگاهی و تحلیل‌های فضایی با بهره‌گیری از بسته نرم‌افزاری GIS بوده است. علاوه بر این از تحلیل SWOT، نیز استفاده شده است.

4- Conceptual analysis
5- Document analysis

فصل دوم

تحلیل محیط بیرونی

۲-۱- احصاء و تحلیل سیاست‌های کلان ملی در ابعاد مختلف

شکی نیست که یکی از مهم‌ترین پیش‌شرط‌های موفقیت و تحقق‌پذیری یک سند، طرح یا برنامه، همسویی سیاست‌ها، برنامه‌ها و پروژه‌های احتمالی آن با اسناد و طرح‌های فرادست می‌باشد. علاوه بر این، به هنگام تدوین طرح یا برنامه، آگاهی برنامه ریزان و سیاست‌گذاران از اثرات فضایی طرح‌ها و برنامه‌های فرادست بسیار حائز اهمیت است؛ زیرا که می‌تواند عدم قطعیت‌های برنامه‌ریزی را کاهش داده و توان برنامه‌ریزی یا سیاست‌گذار را بر کنترل بر نظام فضایی و به تبع آن نیل به نظم در سیستم فضایی را افزایش دهد. سند توسعه اقتصادی نیز از این قاعده مستثنا نبوده و بر همین اساس به مطالعه اسناد فرادست و سیاست‌های اصلی آن پرداخته شده است.

در سطح ملی مهم‌ترین اسناد توسعه‌ای که جهت‌گیری‌ها و سیاست‌های کلان ملی را مشخص می‌سازد شامل سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری ۱۳۹۰، سند چشم‌انداز توسعه ۱۴۰۴، طرح کالبدی ملی ۱۳۷۰، قانون برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی (۱۳۹۶-۱۴۰۰)، طرح پایه آمایش سرزمین ۱۳۷۷، ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیئت‌وزیران ۱۳۸۳ و ضوابط ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۴، سند ملی آمایش سرزمین ۱۳۹۹، سند توسعه ملی خراسان شمالی ۱۳۸۴، ۱۳۹۵، سند توسعه استان خراسان شمالی ۱۳۹۷- سازمان برنامه‌وبودجه کشور- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی خراسان شمالی، برنامه آمایش خراسان شمالی - سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی ۱۳۹۸ و سند توسعه استان خراسان شمالی در برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی ۱۳۹۵ است.

جدول ۱- راهبردها و سیاست‌های طرح‌های فرادست در محور جمعیت و مهاجرت

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور جمعیت و مهاجرت
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- ایجاد توازن در استقرار جمعیت - ارتقا و بهبود شاخص توسعه انسانی - جلوگیری از مهاجرت بی‌رویه به شهرهای بزرگ	- جلوگیری از افزایش عدم تعادل در نظام سکونت (به‌ویژه نخست شهری) با توجه به قابلیت‌ها و ظرفیت‌های مناطق - ارتقای نقش اقتصادی-اجتماعی و حمایت از شهرهای میانی و کوچک به عنوان مراکز تعدیل بخش نظام سکونتگاهی - جلوگیری از افزایش بی‌سوادی و سطح مرگ و میر با سازوکارها و برنامه‌های مختلف - جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی و نابرابری در شرایط زیست و فعالیت در پهنه سرزمینی در چارچوب محدودیت‌های اکولوژیکی - تسهیل مهاجرت‌های اجباری و تدوین برنامه‌ها و سازوکارهایی در خصوص ارتقای مهارت‌های آن‌ها و تأمین نیاز مسکن
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- توزیع متوازن جمعیت و فعالیت‌ها در پهنه سرزمین - جستجوی منابعی جانشین و کاهش اتکا به منابع نفتی - حمایت و تشویق توسعه در مناطق دورافتاده و محروم - انجام اقدامات اساسی برای تجهیز و سرمایه‌گذاری در مناطق روستایی - جلوگیری از موج مهاجرت‌های جوامع روستایی به مناطق شهری و به تبع آن بروز مشکلات اجتماعی و زیست‌محیطی در شهرهای بزرگ	- ترغیب توسعه مناطق روستایی و کمتر توسعه‌یافته و جلوگیری از افزایش نابرابری‌ها - متنوع سازی اقتصاد روستایی و حمایت کارآفرینی‌ها در شهرهای کوچک و نقاط روستایی - ایجاد توازن در پراکنش فضایی جمعیت در استان با توجه به ظرفیت‌های زیستی - حمایت از شهرهای کوچک و میانی به منظور جذب مهاجرت‌های اجباری و جلوگیری از مهاجرت‌های مستقیم از روستاها به شهرهای بزرگ - حمایت و توسعه بخش خصوصی با سازوکارهای مختلف - حمایت و تشویق اقتصاد دانش‌بنیان و تولیدات صنعتی
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران ـ مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پرتراکم کشور - ایجاد تعادل در افزایش جمعیت و پراکنش آن در پهنه سرزمین - حمایت از اقتصاد مناطق مهاجر فرست - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان	- جلوگیری از افزایش مهاجرت‌ها و تمرکز آن در کلان‌شهرها از طریق دگرگونی ساختار فعالیت‌های صنعتی و خدماتی و جذب سرمایه‌ها و توسعه اقتصاد دانش‌بنیان در نواحی دیگر - افزایش نرخ رشد جمعیت استان با برنامه‌ها و سازوکارهای مختلف (نرخ رشد ۱ درصد) - توسعه فرصت‌های شغلی و جذب نیروهای کارآفرین در مناطق مهاجرفرست
مطالعات آمایش سرزمین ـ مقدماتی ـ دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- تعادل بخشی به توزیع جمعیت متناسب با توزیع منابع و فعالیت - ایجاد تعادل در ساختار ویژگی‌های جمعیت - هدایت هدفمند مهاجرت در تناسب با برنامه‌های توسعه پایدار - تشویق و بازدارندگی به منظور کنترل و هدایت نرخ رشد جمعیت - تمرکززدایی از نقاط دارای تمرکز بیشتر جمعیت به‌ویژه کلان‌شهرها	- ایجاد تعادل در نظام فضایی سکونت با توجه به ظرفیت‌ها و قابلیت‌ها - جلوگیری از افزایش میانگین سن ازدواج با برنامه‌های مختلف - مدیریت نرخ باروری و افزایش ولادت برای نیل به نسبت جانشینی و سلامت - کاهش نرخ مرگ و میر و طلاق در استان - ایجاد تعادل در نسبت جنسی استان - جلوگیری از افزایش بیشتر نرخ سالمندی - حمایت و تشویق کارآفرینی و سرمایه‌گذاری در شهرهای کوچک و مناطق روستایی - کاهش نرخ بیکاری و حمایت از اشتغال جوانان - توسعه گزینه‌های مسکن جوانان به‌ویژه در شهرهای کوچک و میانی
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران ـ مرکز	۱۳۹۴	- توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی - ایجاد زمینه‌های لازم برای استقرار جمعیت در نواحی مستعد - مهار و کنترل رشد جمعیت در مناطق کلان‌شهری - ساماندهی و هدایت هدفمند جریان‌های مهاجرت	- برقراری توازن در توزیع جمعیت با توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی و توان مناطق - حمایت و افزایش سرمایه‌گذاری در صنعت و خدمات عمومی در نواحی کمتر توسعه‌یافته - جلوگیری یا کاهش شتاب تمرکز جمعیت در شهر بندرعباس با سازوکارهای مختلف با نگرشی منطقه‌ای و سیستمی - حمایت از شهرهای کوچک و میانی استان به‌ویژه در عرصه‌های اقتصادی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور جمعیت و مهاجرت
ملی آمایش سرزمین			- حمایت، تشویق و رونق بخشی به اقتصاد مناطق روستایی
مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین- مهندسان مشاور ستیران	۱۳۵۵	- تسهیل مهاجرت از طریق کاهش فواصل مهاجرت و جذب مهاجران روستایی در مناطق جذب نزدیک - کاهش رشد متمرکز بزرگ‌ترین شهرها و هدایت بخشی از جمعیت آن‌ها به سمت شهرهای ماهواره‌ای - تقویت شهرهای کوچک و میانی به عنوان قطب خدمات رسان به نواحی روستایی - تثبیت جمعیت و کاهش مهاجرت از مناطق روستایی	- رونق بخشی به شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه در عرصه خدمات عمومی و اقتصادی (صنایع تبدیلی، بازاریابی و غیره) - ترغیب خوداتکایی اقتصادی-اجتماعی شهرهای اقماری - حمایت از طرح‌های مسکن اجتماعی در شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه برای نسل‌های جوان - ایجاد مراکز تسهیل گر جذب مهاجران در شهرهای میانی و کوچک
طرح کالبد ملی- وزارت مسکن و شهرسازی	۱۳۷۵	- عدم احداث شهرهای جدید - جلوگیری از تمرکز جمعیت و فعالیت در چند شهر بزرگ - گسترش شهرها در زمین‌های با قابلیت سکونت - جلوگیری از تخریب زمین از طریق طرح‌ریزی یکپارچه و با دقت گسترش شهری و صنعتی - تهیه طرح‌های تفصیلی منطقه‌ای و محلی برای منطقه ساحلی	- جلوگیری از پراکنده‌رویی شهرها و مناطق روستایی و توسعه درون افزا و فشرده این مناطق - تقویت شهرهای میانی و کوچک به عنوان تعدیل بخش‌های نظام سکونتگاهی و به منظور جذب مازاد جمعیت در مناطق روستایی - توسعه فشرده و درون افزا در مناطق صنعتی موجود و اجتناب از ایجاد مناطق جدید در نواحی حاصلخیز - اجتناب از ایجاد و ساخت شهرهای جدید؛ - افزایش تراکم شهری (بیش از ۱۰۰ نفر در هکتار)
سند ملی توسعه فرابخشی: ساماندهی سواحل کشور- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی	۱۳۸۵	- ایجاد تعادل در توزیع جمعیت و فعالیت، متناسب با منابع، توان محیطی - قانونمند کردن شیوه بهره‌برداری، استقرار فعالیت و جمعیت در مناطق ساحلی - جلوگیری از گسترش بی‌رویه شهرها نواحی ساحلی	- حمایت و رونق بخشی به شهرهای کوچک و میانی به‌ویژه در عرصه خدمات عمومی و اقتصادی (صنایع تبدیلی، بازاریابی و غیره) با توجه به محدودیت‌های اکولوژیکی - توسعه سکونت و فعالیت قانونمند و با ضابطه در نوار ساحلی - جلوگیری از تخریب سواحل ارزشمند به‌واسطهٔ ساخت‌وسازها - ایجاد محدودیت‌های محیط‌زیستی به منظور حفظ منابع حساس اکولوژیکی در سواحل - استفاده از ظرفیت‌های ساحلی
برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	- بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت معکوس - توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع متناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور - زمینه‌سازی مناسب جهت کنترل و کاهش میانگین سن ازدواج - زمینه‌سازی جهت افزایش نرخ باروری (TFR) به حداقل۲/۵ فرزند به ازای هر زن - پشتیبانی و حمایت از ترویج ازدواج موفق، پایدار و آسان - ارائه تسهیلات جهت افزایش سلامت ازدواج و درمان ناباروری	- ارتقای نقش اقتصادی-اجتماعی و حمایت از شهرهای میانی و کوچک به عنوان مراکز تعدیل بخش نظام سکونتگاهی - سرمایه‌گذاری و ایجاد اشتغال مولد به‌ویژه در نواحی روستایی و شهرهای کوچک و کمتر توسعه‌یافته - حمایت از طرح‌های کارآفرین در مناطق روستایی - ارائه مشوق‌ها (معافیت‌های مالیاتی، زمین ارزان‌قیمت، اعتبارات کم‌بهره و ...) به جوانان تحصیل‌کرده به منظور کارآفرینی در مناطق روستایی و شهرهای کوچک - توسعه خدمات عمومی در مناطق کمتر توسعه‌یافته با توجه به سلسله‌مراتب عملکردی - کاهش جذابیت مهاجرت به شهرهای بزرگ از طریق ایجاد شرایط زیست و فعالیت عادلانه - سرمایه‌گذاری و ایجاد فرصت‌های شغلی مولد برای نسل جوان به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته و شهرهای کوچک و میانی - توسعه و تجهیز مراکز درمانی و ایجاد کلینیک‌های سلامت به‌ویژه در مناطق کمتر توسعه‌یافته - جلوگیری از سوداگری و بورس‌بازی زمین و هدایت سرمایه‌ها به بخش مولد

جدول ۲ -راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اقتصاد

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- ارتقاء بهره‌وری نیروی کار - ارتقای کارایی و بازدهی اقتصادی - تسهیل روابط درونی و بیرونی اقتصاد کشور - حفظ، احیا و بهره‌وری بهینه از سرمایه‌ها و منابع طبیعی	- جلوگیری از تورم نیروی انسانی در بخش‌ها - تقسیم کار منطقه‌ای در استان با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و توان اکولوژیک - اصلاح و تکمیل زنجیره‌های تولید صنعتی - ایجاد کارکردها و جریان‌های مکمل گر در استان به‌ویژه در شهرها و شهرک‌های صنعتی - جلوگیری از بی علاقگی در محیط کاری و ایجاد تعهد کاری - ایجاد هماهنگی بین استعدادها- تحصیلات فردی و شغلی - رفع هرگونه تبعیض بین کارکنان و اجرای برنامه‌های آموزش ضمن خدمت
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- کاهش وابستگی به درآمدهای نفتی و تأمین آن از محل درآمدهای مالیاتی - تنظیم سیاست‌های پولی، مالی و ارزی - ارتقاء ظرفیت و توانمندی‌های بخش تعاونی - توانمندسازی بخش‌های خصوصی و تعاونی - ارتقاء بازار سرمایه ایران و اصلاح ساختار بانکی و بیمه‌ای کشور - هم‌افزایی و گسترش فعالیت‌های اقتصادی در زمینه‌هایی دارای مزیت نسبی - ایجاد اشتغال مولد و کاهش نرخ بیکاری - افزایش بهره‌وری عوامل و منابع تولید در بخش کشاورزی - ایجاد رقابت‌پذیری در کالاها و خدمات کشور - متنوع سازی اقتصاد - رشد بهره‌وری عوامل تولید - پشتیبانی از کارآفرینی ، نوآوری و استعدادهای فنی و پژوهشی - تأمین امنیت غذایی کشور با تکیه‌بر تولید از منابع داخلی - مهار تورم و افزایش قدرت خرید گروه‌های کم‌درآمد و محروم - حرکت در جهت تبدیل درآمد نفت و گاز به دارایی‌های مولد	- جلوگیری از گرایش تعاونی‌ها به ارائه خدمات و ارائه مشوق و حمایت از تعاونی‌های فعال در بهره‌برداری بهینه از منابع - ارتقای ظرفیت‌ها و توانمندسازی تعاونی‌ها - تکمیل زنجیره ارزش صنعت و کشاورزی و بخش معدنی - جلوگیری از افزایش فاصله بین دهک‌های بالا و پایین درآمدی - تنوع‌بخشی به اقتصاد استان - حمایت از کارآفرینی و سرمایه‌گذاری در بخش صنایع کاربر به‌ویژه در شهرهای کوچک و مناطق روستایی - جلوگیری یا کاهش خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فرآوری در استان - جلوگیری از افزایش اندازه بخش اجرایی و حذف دستگاه‌های موازی به منظور کاهش هزینه‌های عمومی استان - بهره‌گیری از فناوری‌های نوین به منظور ارتقای بازار سرمایه استان - حمایت و توانمندسازی بخش‌های تعاونی در استان - حمایت و ترغیب سرمایه‌گذاری در بخش‌های دارای مزیت رقابتی استان - کاهش هزینه‌های غیرضروری سازمان‌های اجرایی - جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی و حمایت از نظام غذایی پایدار - هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی بخش‌های دارای مزیت نسبی و رقابتی - ترغیب و حمایت از صادرات محصولات استان - واگذاری تأمین زیرساخت‌های اقتصادی به بخش خصوصی همگرا، هم‌افزا، مسئول، متعهد و آینده‌نگر - کاهش وابستگی به بودجه‌های عمومی و افزایش نقش بخش خصوصی - جلوگیری از ورود سرمایه‌ها به بخش غیر مولد اقتصاد استان - پرهیز از واردات کالاهای غیرضروری به استان - تغییر فرایندهای تولید سنتی به تولید مدرن و دانش‌بنیان - سرمایه‌گذاری در ماشین‌آلات مدرن‌تر و کارآمدتر و منابع انسانی - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
			- خصوصی‌سازی عادلانه و شفاف و تلاش برای ایجاد نظام مالیاتی کارآمد - توسعه فعالیت گردشگری در استان - استفاده درست از نیروی انسانی
سیاست‌های کلی اقتصاد مقاومتی- حضرت آیت‌الله خامنه‌ای	۱۳۹۲	- توسعه کارآفرینی و به حداکثر رساندن مشارکت آحاد جامعه در فعالیت‌های اقتصادی - پیشتازی اقتصاد دانش‌بنیان و افزایش سهم تولید و صادرات محصولات و خدمات دانش‌بنیان - ارتقای بهره‌وری در اقتصاد - سهم‌بری عادلانه عوامل در زنجیره تولید تا مصرف - افزایش تولید داخلی نهاده‌ها و کالاهای اساسی - تأمین امنیت غذا و درمان و ایجاد ذخایر راهبردی - اصلاح و تقویت همه‌جانبه‌ی نظام مالی کشور - حمایت همه‌جانبه هدفمند از صادرات کالاها - افزایش قدرت مقاومت و کاهش آسیب‌پذیری اقتصاد - توسعه حوزه عمل مناطق آزاد ویژه‌ی اقتصادی کشور - افزایش ارزش‌افزوده از طریق تکمیل زنجیره ارزش صنعت نفت و گاز - افزایش سهم درآمدهای مالیاتی - تقویت فرهنگ جهادی در ایجاد ارزش‌افزوده، تولید ثروت، بهره‌وری، کارآفرینی - افزایش پوشش استاندارد برای کلیه محصولات داخلی و ترویج آن - شفاف و روان‌سازی نظام توزیع و قیمت‌گذاری - صرفه‌جویی در هزینه‌های عمومی کشور	- ترغیب سرمایه‌گذاری و تخصیص بیشتر اعتبارات به بخش‌های داری مزیت نسبی و رقابتی در استان - جلوگیری از ورود سرمایه‌ها به بخش غیر مولد در استان - هدایت سرمایه‌ها به سوی صنایع دانش‌بنیان همچون صنعت فناوری اطلاعات، بیمه، بیوتکنولوژی، بهداشت و درمان، هوافضا - ارتقای فرهنگ تولید خدمات و محصولات دانش‌بنیان - ایجاد معاونت دانش در سازمان برنامه و بودجه استان - ارتقای معیار دانش کار (Knowledge Worker) در سازمان‌های عمومی و خصوصی - افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد - تنوع‌بخشی به اقتصاد استان از جمله توسعه گردشگری - افزایش سهم همکاری در تحقیقات کاربردی بین صنعت و دانشگاه - تجاری‌سازی و بازاریابی دانش در استان - جلوگیری از بی‌علاقگی در محیط کاری و ایجاد تعهد کاری - جلوگیری از ناهماهنگی بین استعدادها و تحصیلات فردی و شغلی - رفع هرگونه تبعیض بین کارکنان و اجرای برنامه‌های آموزش ضمن خدمت - افزایش بهره‌وری در عوامل تولید آب، زمین، نیروی کار و غیره - تکمیل زنجیره ارزش صنعت و کشاورزی و بخش معدنی - حمایت از نظام غذایی استان و جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی - حمایت از نقش‌آفرینی بخش خصوصی و نهادهای مردمی در عرصه اقتصادی - خصوصی‌سازی عادلانه و شفاف و تلاش برای ایجاد نظام مالیاتی کارآمد - پرهیز از واردات کالاهای غیرضروری به استان و حمایت از صادرات - حمایت و ترغیب کارآفرینی به‌ویژه در شهرهای کوچک و متوسط و مناطق روستایی
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- تأکید بر توسعه صنایع شیمیایی و پتروشیمی، صنایع و معدنی با توجه به مزیت‌های نسبی کشور - توسعه صنایع تولید کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه - تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش‌پایه - ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی - بازتعریف نقش وظایف مناطق آزاد تجاری – صنعتی ویژه اقتصادی، با توجه به ویژگی‌های مناطق کشور	- توسعه و تقویت خدمات و زیرساخت‌های بنادر و محدوده پس کرانه‌ای بنادر - جلوگیری و کاهش خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فرآوری در استان - تقسیم کار منطقه‌ای در استان با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و توان اکولوژیک - ایجاد انطباق بین ویژگی‌های استان (از نظر اقتصادی، اجتماعی، طبیعی و موقعیتی) و نقش مناطق آزاد ویژه اقتصادی - تولید کالاها و محصولات و ارائه خدمات بر اساس تقاضای محلی و منطقه‌ای و مزیت رقابتی و نسبی - توسعه گردشگری پایدار و اجتماع‌محور - نیازسنجی کالاها و خدمات مورد نیاز محلی و منطقه‌ای به‌ویژه در عرصه دریایی - هدایت سرمایه‌ها به سوی صنایع و خدمات دانش‌بنیان همچون صنعت فناوری اطلاعات، بیمه، بیوتکنولوژی، بهداشت و درمان و هوافضا

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
		- گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه‌ای - تحول ساختار بخش کشاورزی در راستای دستیابی به کشاورزی پایدار، مدرن و رقابتی - استفاده پایدار از قابلیت‌های طبیعی و امکانات آب و خاک - توسعه بهره‌برداری از قابلیت‌های معدنی کشور - افزایش ظرفیت‌های اکتشاف و بهره‌برداری از ذخایر عظیم نفت و گاز - توسعه صنایع پشتیبان حمل‌ونقل، شامل صنایع خودروسازی، واگن سازی، تجهیزات راه آهن و صنایع حمل‌ونقل هوایی در مراکز و نواحی مستعد - تأکید بر توسعه فعالیت‌های صنعتی مبتنی بر نفت و گاز در مناطق مواجه با محدودیت‌هایی برای توسعه سایر فعالیت‌های اقتصادی و برخوردار از اهمیت استراتژیک، از جمله مناطق کمتر توسعه‌یافته جنوب شرقی کشور، سواحل خلیج‌فارس و دریای عمان و مناطق کمتر توسعه‌یافته غرب کشور	- ارتقای فرهنگ تولید خدمات و محصولات دانش‌بنیان - ایجاد معاونت دانش در سازمان برنامه و بودجه استان - ارتقای معیار دانش کار (Knowledge Worker) در سازمان‌های عمومی و خصوصی - افزایش سرمایه‌گذاری در تحقیق و توسعه - ارتقای بهره‌وری در بخش‌های مولد - افزایش بهره‌وری در عوامل تولید در بخش‌های مختلف اقتصادی - مطالعه و امکان‌سنجی در خصوص بهره‌برداری از منابع نفت و گاز منطقه - اصلاح نظام‌های بهره‌برداری با توسعه تعاونی‌های تولیدی - امکان‌سنجی در خصوص توسعه صنایع فرآوری نفت و گاز با ملاحظات شدید محیط‌زیستی و با توجه مزیت‌های رقابتی و نسبی
مطالعات آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- گسترش فناوری‌های پیشرفته در تولید محصولات صنعتی - ارتقاء مهارت و تخصص نیروی شاغل در بخش صنعت و معدن - توسعه بخش صنعت - اولویت استقرار صنایع صادراتی در نزدیکی کریدورها و مبادی ورودی و خروجی اصلی کشور - رعایت ملاحظات محیط‌زیستی در استقرار صنایع - ارتقاء عملکرد، اصلاح شبکه‌ها و تجهیزات مورد نیاز در مراکز تخلیه، نگهداری و توزیع کالا - ایجاد زمینه‌های لازم جهت ارتقاء سهم و نقش ترانزیتی کشور - حفظ محیط‌زیست در راستای توسعه اکوتوریسم - جلب سرمایه‌های خارجی و داخلی برای ایجاد تسهیلات و تجهیزات گردشگری - تشویق و حمایت از ایجاد تأسیسات اقامتی و تفرجگاهی - تحول ساختار بخش کشاورزی در جهت دستیابی به کشاورزی مدرن و رقابتی - افزایش کیفیت محصولات کشاورزی و توجه به صنایع تبدیلی و بسته‌بندی - طراحی و استقرار نظام سلسله مراتبی خدمات پشتیبان تولید - ایجاد مجتمع‌های دام‌پروری صنعتی و نیمه‌صنعتی - بالا بردن سهم صادرات محصولات صنعتی از کل صادرات کشور - ایجاد زمینه‌های مناسب جهت جذب سرمایه‌های خارجی	- اجتناب از استقرار صنایع صادراتی در مناطق دور از کریدورهای اصلی - اولویت‌دهی به توسعه راه‌های متصل شونده به کریدورهای اصلی - توسعه صنایع صادراتی در مناطق آزاد تجاری-صنعتی آستارا و بندر انزلی - اجتناب از بهره‌گیری از فناوری‌ها و ابزارهای قدیمی و استفاده از فناوری‌های سبز پیشرو در استان - ایجاد سازمان‌ها و مؤسسات ارائه‌دهنده خدمات توانمندسازی کسب و کار مبتنی بر فناوری اطلاعات - توسعه صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) از طریق سرمایه‌گذاری مشترک با بخش خصوصی - تأمین و مدیریت منابع سرمایه‌ای در صنایع پیشرفته - ایجاد دگرسانی در شیوه‌های سنتی تولید صنعتی استان و ارتقای سرمایه‌گذاری برای ایجاد صنایع مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته و انتقال دانش فنی - تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی و انتقال تکنولوژی در زمینه‌های فناوری برتر در استان - اجتناب از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فناوری به‌ویژه در بخش معدن و کشاورزی - جلوگیری از گسترش ساخت و سازهای خصوصی در مناطق و محورهای گردشگری و حفظ جاذبه‌ها - ترغیب و توسعه شیوه‌های نوین بازاریابی به منظور جذب سرمایه‌گذاری‌های داخلی و خارجی - ایجاد امکانات و خدمات متمرکز گردشگری در نواحی حساس اکولوژیکی - افزایش ظرفیت‌های بنادر استان - اجتناب از استخدام نیروی کار غیرمتخصص در بخش صنعت و معدن - اجتناب از توسعه صنایع در زمین‌های حاصلخیز و مناطق حساس اکولوژیکی - مدرنیزاسیون و بهره‌گیری از شیوه‌های نوین در بخش کشاورزی - اصلاح نظام‌های بهره‌برداری با توسعه تعاونی‌های تولیدی - ایجاد و توسعه خدمات پشتیبان تولید در مجاورت شهرک‌ها و نواحی صنعتی استان یا در شهرهای نزدیک به آن‌ها - جلوگیری از حرکت سرمایه‌ها به سوی اقتصاد غیر مولد با سازوکارهای مختلف

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
		- محدود نمودن صادرات مواد خام و اولیه و توسعه محصولات فراوری‌شده و صنعتی - توسعه و ایجاد صنایع معدنی در جهت تکمیل زنجیره‌های تولید	- تقویت پیوندهای بین بخشی در صنایع استان و افزایش مکمل گری و سینرژی
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	- رعایت تناسب بین نیازهای استقرار فعالیت در یک قلمرو با امکانات و قابلیت‌های آن - تخصصی کردن عملکرد اقتصادی بر اساس قابلیت‌ها و مزیت‌های نسبی به منظور تقویت وابستگی‌های متقابل منطقه‌ای و یکپارچگی ملی - توزیع مناسب جمعیت و فعالیت‌های اقتصادی - اولویت برداشت از میادین مشترک نفت و گاز با مرزهای شمالی - ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی - سازماندهی بخش کشاورزی در پهنه سرزمین - تدوین الگوی کشت بهینه در دشت‌ها - محدودیت کشت محصولات با نیاز آبی بالا - ایجاد و توسعه مجتمع‌های کشت و صنعت متناسب با قابلیت‌ها - ساماندهی روابط بین بخش کشاورزی و صنعت - توسعه پرورش و صید آبزیان در آب‌های دور و سرزمینی - شناسایی و ایجاد خوشه‌های صنعتی با توجه به مزیت‌های نسبی و رقابتی و تکمیل زنجیره ارزش - توسعه صنایع دریایی و تعمیر و خدمات وسایط حمل و نقل دریایی در جوار بنادر اصلی - ساماندهی مجتمع‌های صنعتی اعم از شهرک‌ها و نواحی صنعتی - توسعه و ساماندهی مجدد فعالیت‌های صنعتی پایه و آب بر - توسعه صنایع تولیدکننده کالاهای مورد نیاز کشورهای منطقه - استقرار صنایع فرآوری اولیه منابع معدنی در جوار ذخایر معدنی - توسعه صنایع مبتنی بر فناوری‌های نوین و برتر - ایجاد مناطق آزاد ویژه اقتصادی جدید در پهنه سرزمین - سیانت و استفاده از ظرفیت‌ها و جاذبه‌ها به منظور رونق گردشگری - عدم استقرار صنایع پرخطر در محدوده سکونتگاه‌ها و رعایت حریم‌های ایمنی و امنیتی توسعه فعالیت‌های پارک‌ها، مراکز رشد، کریدورهای علم و فن‌آوری و مراکز تخصصی ICT	- جلوگیری از افزایش جمعیت و فعالیت‌ها در مکان‌های فاقد توان اکولوژیک - جلوگیری از استفاده ناکارآمد از منابع اقتصادی - جلوگیری از نابودی منابع طبیعی و انسانی گردشگری - جلوگیری و کاهش فعالیت‌های اقتصادی فاقد مزیت نسبی و رقابتی - امکان‌سنجی در خصوص بهره‌برداری از صنایع نفت و گاز و توسعه صنایع فرآوری نفت و گاز با ملاحظات شدید محیط‌زیستی و با توجه مزیت‌های رقابتی و نسبی - کاهش یا جلوگیری از خام فروشی محصولات استان و ایجاد زنجیره‌ی ارزش‌افزوده محصولات - انعقاد قراردادها و تفاهم‌نامه‌های همکاری با سایر مناطق و نهادهای دولتی و مردم‌نهاد داخلی و خارجی در مناطق ویژه و آزاد - بازاریابی و تبلیغات گسترده به منظور جذب سرمایه‌گذاران در مناطق آزاد ویژه استان - جلوگیری از کشت و پرورش محصولات فاقد مزیت در استان - توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی - ارائه مشوق‌ها و حمایت از ساخت، تولید، تعمیر و نگهداری انواع مختلف تجهیزات شناورهای سطحی، زیرسطحی، اثر سطحی و صنایع فراساحلی به‌ویژه در نزدیکی بنادر و مناطق آزاد - حمایت از کارگاه‌ها و تولیدکنندگان مرتبط با صنایع دریایی کشور - حمایت از مشاغل ایجادی حاصل از طرح‌های فن آورانه و دانش‌بنیان در صنعت دریایی - هدایت اعتبارات به سوی طرح‌های کارآفرینی و خود اشتغالی دریایی - افزایش تسهیلات سرمایه در گردش تولیدکنندگان، سازندگان و شرکت‌های خدماتی فعال در صنایع دریایی - جلوگیری از توسعه صنایع در مراکز حساس و رعایت حریم‌های ایمنی - شناسایی تقاضای کالاها و محصولات در منطقه و تلاش برای برآورد آن‌ها بر اساس مزایای نسبی و رقابتی - تکمیل زنجیره تولید و حلقه‌های ارزش‌افزوده بخش معدن استان - هدایت سرمایه‌ها و اعتبارات به سوی صنایع با فناوری برتر
مطالعه استراتژی	۱۳۵۵	- توسعه تعاون در روستاها از طریق تعاون‌های خدماتی و اتحادیه‌های	- جلوگیری از توسعه صنایع به صورت پراکنده

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
درازمدت طرح آمایش سرزمین- مهندسان مشاور ستیران		تولیدی - تنوع بخشیدن به فعالیت‌های اقتصادی - حمایت از بهره‌برداری‌های کوچک خانوادگی و بالا بردن کارایی آن‌ها - استقرار واحدهای تولیدی کوچک در محیط‌های روستایی - تسهیل توسعه فعالیت‌ها و مشاغل مستقل از بخش اول در محیط روستایی و شهرهای کوچک - ایجاد مؤسسات اعتباری در محیط روستایی و رساندن محصولات به بازار - آرایش گسترده‌تر صنایع نوین - توسعه فعالیت‌های نوین در شهرها متوسط - استفاده از توان گردشگری شهرهای کوچک و توسعه صنایع کوچک - کنترل دقیق برون ریخته‌های صنعتی و شهری در تمامی کرانه‌های دریای خزر	- اصلاح نظام مالکیت اراضی و حمایت و توسعه تعاونی‌های کشاورزی - استفاده کارآمدتر از منابع آب و خاک - تغییر اقتصاد تک‌محصولی شهرهای کوچک و روستا شهرها به اقتصادی متنوع و پویا - جلوگیری از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی - حمایت از صنایع دارای مزیت رقابتی و نسبی استان - حمایت از توسعه صنایع کوچک و کارآفرین در نواحی روستایی - توسعه بخش گردشگری در روستاها و شهرهای کوچک - تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی مناطق روستایی - جلوگیری از تمرکز خدمات در یک یا چند شهر اصلی و ضرورت ساماندهی توزیع و استقرار آن
طرح کالبد ملی- وزارت مسکن و شهرسازی	۱۳۷۵	- به حداقل رساند هزینه‌های توسعه شهری از طریق سازگاری با اقلیم، توسعه درون افزا، مکان‌یابی مناسب - خلق سلسله‌مراتب مناسب به منظور جلوگیری از تمرکز فعالیت و جمعیت در چند نقطه - توان کم و نسبتاً کم توسعه صنعتی در نوار ساحلی خزر	- عدم ایجاد شهرهای جدید و توسعه فشرده و درون افزایی نقاط سکونتگاهی موجود - تجهیز و خدمات‌رسانی و نقش دهی مکمل به نقاط شهری کوچک و متوسط به عنوان مراکز رشد تعادل‌بخش - کنترل و محدودسازی تمرکز جمعیت در شهر بندر عباس - ایجاد مناطق شهری (Urban region) مکمل گر و منسجم در سطح استان - جلوگیری از توسعه بی برنامه فعالیت و سکونت در نوار ساحلی استان
برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	- جذب شرکت‌های معتبر جهانی و منطقه‌ای در زنجیره تولید داخلی - حمایت حقوقی، مالی و نهادی لازم برای توسعه دانش و پیشرفت فناورانه و نوآورانه - تجهیز منابع مالی مورد نیاز سرمایه‌گذاری - همچنین قطع وابستگی بودجه به نفت تا پایان اجرای قانون برنامه ششم - افزایش و یا دریافت عوارض آلایندگی و عوارض ارزش‌افزوده گاز طبیعی و عوارض شماره‌گذاری خودروها - عملیاتی کردن رویکرد تمرکززدایی و اثربخشی مدیریت اجرائی در مراکز استان‌ها و جهت زمینه‌سازی، تعادل‌بخشی، توازن و آمایش سرزمینی - گسترش و تعمیق نظام جامع تأمین مالی و ابزارهای آن (بازار پول، بازار سرمایه و بیمه‌ها) - افزایش سهم تعاون در اقتصاد به بیست‌وپنج درصد - تأمین امنیت غذایی و نیل به خودکفایی در محصولات اساسی - توسعه کشاورزی حفاظتی، توسعه کشت نشایی، به‌نژادی و به‌زراعی	- بازاریابی گسترده به منظور جذب سرمایه‌گذاران و شرکت‌های معتبر جهانی در مناطق آزاد ویژه استان - اجتناب از بهره‌گیری از فناوری‌ها و ابزارهای قدیمی و استفاده از فناوری‌های سبز پیشرو در استان - ایجاد سازمان‌ها و مؤسسات ارائه‌دهنده خدمات توانمندسازی کسب و کار مبتنی بر فناوری اطلاعات - توسعه صنعت فناوری اطلاعات و ارتباطات (ICT) از طریق سرمایه‌گذاری مشترک با بخش خصوصی - تأمین و مدیریت منابع سرمایه‌ای در صنایع پیشرفته - ایجاد دگرسانی در شیوه‌های سنتی تولید صنعتی استان و ارتقای سرمایه‌گذاری برای ایجاد صنایع مبتنی بر فناوری‌های پیشرفته و انتقال دانش فنی - تجاری‌سازی دستاوردهای پژوهشی و انتقال تکنولوژی در زمینه‌های فناوری برتر در استان - اجتناب از خام فروشی و توسعه صنایع تبدیلی و فناوری به‌ویژه در بخش معدن و کشاورزی - جلوگیری از گسترش ساخت و سازهای خصوصی در مناطق و محورهای گردشگری و حفظ جاذبه‌ها - جلوگیری از یا کنترل و محدودسازی فعالیت صنایع آلاینده و اخذ غرامت و مالیات - جلوگیری از تمرکزگرایی مدیریتی در استان و تمرکززدایی تدریجی در کنار ایجاد ظرفیت‌های نهادی - حمایت و ترغیب تعاونی‌های تولیدی - جلوگیری از نابودی حاکمیت غذایی و توسعه کشاورزی با رعایت ملاحظات محیط‌زیستی و مزیت‌های رقابتی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
		- مصرف بهینه سموم، دفع آفات نباتی و کودهای شیمیایی و استفاده بیشتر از کود آلی(کمپوست) - توسعه کشت محصولات سالم و محصولات زیستی (ارگانیک) - ممنوعیت هرگونه رهاسازی، تولید، واردات و مصرف محصولات تراریخته - حمایت از توسعه ظرفیت صادراتی صنایع تبدیلی و تکمیلی بخش کشاورزی - ایجاد ردیف مستقل پرداخت خسارت به بیمه‌گذاران محصولات کشاورزی و صندوق بیمه کشاورزی - ایجاد زمینه گسترش و تکمیل زنجیره‌های ارزش، صنایع‌تبدیلی، تکمیلی و نگهداری محصولات اساسی کشاورزی - ایجاد خوشه‌های صادراتی، نشان‌های تجاری و اختصاص مشوق‌های صادراتی به صادرات محصولات کشاورزی - افزایش سهم سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی در کل سرمایه‌گذاری‌ها - ایجاد شورای معادن در هر استان - منع هرگونه فروش واگذاری پروانه قبل از بهره‌برداری با رعایت ملاحظات زیست‌محیطی - تکمیل زیربناها و زیرساخت‌های مورد نیاز برای معادن	- جلوگیری از استفاده بیش از حد از سموم و کودهای شیمیایی - ترغیب و حمایت از تولید کودهای ارگانیک - حمایت و ارائه مشوق و اعتبارات به تولیدکنندگان محصولات ارگانیک - توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی به‌ویژه در شهرهای کوچک و متوسط - جلوگیری یا کنترل فعالیت‌های معدنی آلاینده - جلوگیری از خام فروشی مواد معدنی و تأمین خدمات و زیرساخت‌های مورد نیاز معادن و تکمیل زنجیره‌های ارزش - افزایش آگاهی‌های محیط‌زیستی و شغلی کشاورزان استان - ترغیب و گسترش بیمه محصولات کشاورزی - افزایش توانمندی، رقابت‌پذیری و صادرات کالاها و خدمات تولیدی
طرح جامع گردشگری ملی- سازمان ایران‌گردی و جهانگردی	۱۳۸۰	- توسعه منابع گردشگری در روستاهای سنتی - توسعه بازار گذران تعطیلات در کنار دریا و نقاط کوهستانی - توسعه محصولات گردشگری - توسعه نواحی گردشگری دارای اولویت	- توسعه بازارهای مرزی به منظور جذب گردشگر - جلوگیری از سفرهای کوتاه‌مدت با افزایش بازار گذران تعطیلات در کنار دریا و نقاط کوهستانی - حمایت از طرح‌های ترکیب‌کننده گردشگری و تجارت - توسعهٔ بازارهای علاقه‌مند به سفرهای دریایی - افزایش تسهیلات و خدمات گردشگری - جلوگیری از نابودی جاذبه‌های طبیعی - ایجاد اقامتگاه‌های ارزان قیمت متمرکز و پراکنده توسط افراد بومی
سند توسعه ملی خراسان شمالی	۱۳۸۴	- افزایش سطح مکانیزاسیون در فعالیت‌های کشاورزی و ترویج روش‌های جدید آبیاری. - گسترش زیر بخش زراعت با تأکید بر محصولاتی نظیر غلات، نباتات علوفه‌ای و حبوبات و متناسب با ظرفیت منابع آب در استان و برنامه‌های مدیریت منابع آب حوضه آبریز. - تأکید بر توسعه و گسترش صنایع با اولویت صنایع تبدیلی، غذائی،	- استفاده از روش‌های نوین کشت و آبیاری - افزایش سطح آگاهی کشاورزان در انتخاب شیوه‌های مناسب کشت و آبیاری - انتخاب کشت محصولات متناسب با شرایط اقلیمی و منابع آب منطقه - ایجاد صنایع تبدیلی و فرآوری محصولات متناسب با نیاز منطقه - افزایش سرمایه‌گذاری‌ها در زمینه زیرساخت‌های حمل و نقلی جهت تسریع در روند توسعه استان - شناخت نیاز بازارهای کشورهای همسایه به‌ویژه آسیای میانه جهت افزایش صادرات

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
		نساجی، عمومی، شیمیایی، پتروشیمی، ذوب فلزات، کانی‌های غیرفلزی و شکل‌گیری خوشه‌های صنعتی در ارتباط با استان‌های مجاور. - توسعه شهرک‌ها و نواحی صنعتی با رعایت استانداردهای زیست‌محیطی. - توسعه صنایع مرتبط با ذخایر معدنی موجود به‌ویژه معادن بوکسیت و سیلیکات. - ایجاد و تکمیل شبکه‌های حمل و نقل اعم از هوایی، جاده‌ای و ریلی و تکمیل و تجهیز شبکه‌های حامل انرژی. - توسعه دادپروری‌های صنعتی و پرورش طیور و آبزیان و توسعه باغات در اراضی شیب‌دار. - ارتقاء کیفیت تولیدات و بسترسازی برای حضور فعال‌تر استان در بازارهای داخلی و خارجی به‌ویژه برای کشورهای آسیای میانه. - توسعه زیرساخت‌های گردشگری و تجهیز کانون‌های سیاحتی، تفریحی در عرصه‌های گردشگری استان. - بسترسازی و استفاده از تکنولوژی فناوری اطلاعات و ارتباطات (IT ؛ ICT). - فراهم نمودن زمینه‌های لازم برای جلب سرمایه‌های داخلی و خارجی در فعالیت‌های اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی. - ایجاد سازوکارهای لازم و حمایت از افزایش بهره‌وری در بخش‌های اقتصادی و عوامل تولید. - حمایت مؤثر از تشکیل و توسعه تعاونی‌ها و ایجاد و گسترش شهرک‌ها و مجتمع‌های تعاونی. - بسترسازی برای افزایش مشارکت اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی و سیاسی زنان در روند توسعه استان.	- فراهم کردن بستر مناسب جهت استفاده از فناوری‌های روز دنیا در زمینه کشاورزی، گردشگری و صنعت با استفاده از آموزش‌های لازم - حمایت از بخش خصوصی و تعاونی‌ها در توسعه اقتصادی استان
برنامه آمایش خراسان شمالی- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی	۱۳۹۸	- توسعه زیرساختی شبکه حمل و نقل - تدوین چارچوب آموزشی توسعه گرایش‌های تخصصی فعالیت‌ها در استان - دگرگونی ساختار فعالیت‌های صنعتی، توسعه صنایع از طریق ارتقای سطح فناوری تولید با اولویت صنایع تبدیلی و تکمیلی با تأکید بر افزایش سهم تولیدات دانش پایه - ارتقای سطح فناوری، ارتقای بهره‌وری عوامل تولید بخش کشاورزی - به کارگیری و ارتقا ظرفیت‌ها و قابلیت‌های خدماتی و گردشگری	- آموزش و ترویج روش‌های کشت مدرن با توجه به ساختار شغلی(گسترش زمینه‌های آموزشی و پژوهشی دانشگاهی با هدف ارتقا سطح دانش شاغلین بخش کشاورزی) -گسترش زمینه‌های آموزشی و پژوهشی دانشگاهی مرتبط با صنایع تبدیلی و تکمیلی استان - سرمایه‌گذاری در زمینه رشد کمی و کیفی ماشین آنات صنعتی مدرن موجود در استان - ایجاد بستر مناسب منطقه‌ای با هدف جذب سرمایه‌های خصوصی در هر یک از بخش‌های اقتصادی توانمند منطقه - زمینه‌سازی مدیریتی، مالی و پولی با هدف گسترش کارگاه‌های تولیدی صنعتی و خدماتی در روستاها متناسب با ساختار شغلی مسلط - توسعه‌ی ارتباطات هوایی و زمینی بین‌المللی با قابلیت ارائه خدمات فرودگاهی و ریلی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
		- توسعه خدمات بازرگانی نوین و تقویت زیرساخت‌های مورد نیاز با تأکید بر تمرکززدایی محوری - تغییر ساختار و ایجاد زیرساخت‌های ارتباطی و اطلاعاتی مدرن متناسب با نقش و عملکرد استان - تأمین زیرساخت‌های لازم در مناطق کمتر توسعه‌یافته و روستاها به منظور جذب سرمایه‌گذاری گسترش فعالیت‌های شناسایی و پی‌جویی کانی‌های معدنی با ارزش‌افزوده بالا با به‌کارگیری فن‌آوری‌های جدید و افزایش بهره‌وری و توسعه بهره‌وری از معادن موجود در زمینه‌ی معادن فلزی و غیرفلزی و سنگ‌های تزیینی - توسعه‌ی خدمات بازرگانی نوین و تقویت زیرساخت‌های مورد نیاز با تأکید بر تمرکززدایی محوری - تعادل بخشیدن به نظام استقرار جمعیت و فعالیت در پهنه‌ی استان، تراکم زدایی از محور مرکزی تقویت نقش شهرهای کوچک و متوسط مستعد - تأمین زیرساخت‌های لازم در مناطق کمتر توسعه یافته و روستاها به منظور جذب سرمایه‌گذاری - تقویت و تجهیز شبکه حمل و نقل پر سرعت جاده‌ای و ریلی و توسعه‌ی ارتباطات هوایی بین‌المللی با قابلیت ارائه خدمات فرودگاهی و تسهیل ترانزیت هوایی کالا و مسافر	- تسهیل ترانزیت هوایی و ریلی (توسعه زیرساخت‌های پرسرعت جاده‌ای و ریلی) - تهیه بانک اطلاعاتی مرتبط با توان‌های موجود(بالقوه و بالفعل) و زیرساخت‌های مورد نیاز خدمات بازرگانی در شهرستان‌های استان - توسعه زمینه‌های بهره‌گیری از زیرساخت‌های نوین فناوری اطلاعات در گسترش ارائه خدمات بازرگانی - سرمایه‌گذاری اقتصادی در کریدورها و نقاط مرزی ملی و بین‌المللی - تدوین نظام اقدامات مدیریتی- اجرایی با هدف تشویق سرمایه‌گذاری خصوصی در زمینه بازرگانی در شهرستان‌های پیرامونی - تهیه و تکمیل پایگاه اطلاعات مکانی- توصیفی عرصه‌های فعالیت در سکونتگاه‌های کوچک با هدف شناسایی توان‌های محیطی-انسانی در زمینه تولید و خدمات - توسعه مراکز آموزشی فنی و حرفه‌ای و کاربردی مرتبط با توان‌های تولیدی خدماتی بومی در سکونتگاه‌های کوچک متوسط استان - راه‌اندازی و توسعه مراکز کارآفرینی در سکونتگاه‌های متوسط استان(شهری و روستایی) - برنامه‌ریزی رشد زیرساخت‌های کارگاهی- صنعتی و خدماتی در سکونتگاه‌های کوچک و متوسط با تأکید بر توان‌های تولیدی و خدماتی بومی - تهیه و تکمیل زیرساخت اطلاعات مکانی و توصیفی ظرفیت‌ها و قابلیت‌های گردشگری بومی استان(بازشناسی فرهنگی) - ارتقا سطح کمی و کیفی زیرساخت‌های کاربردی فناوری اطلاعات (سخت‌افزار و نرم‌افزار) در زمینه‌های گردشگری - توسعه مراکز آموزشی و رشته‌های علمی-فنی مرتبط با صنعت گردشگری بومی - ایجاد زیرساخت‌های اطلاعاتی و فن‌آوری آموزشی و پژوهشی و بهبود و ارتقا سطح ارتباطی مابین مراکز دانشگاهی واحدهای صنعتی متوسط از نظر تبادل دانش - سرمایه‌گذاری به منظور توسعه واحدهای کارآفرین و پارک‌های علم و فناوری در استان - تمرکززدایی از مرکز با ایجاد زیرساخت‌ها در مناطق پیرامونی استان - به کارگیری دانش تخصصی و فناوری‌های نوین در راستای افزایش بهره‌وری معادن استان
سند توسعه استان خراسان شمالی	۱۳۹۷	- تأمین زیرساخت‌های لازم در مناطق کمتر توسعه یافته و روستاها به منظور جذب سرمایه‌گذاری - به کارگیری و ارتقا ظرفیت‌ها و قابلیت‌های خدماتی و گردشگری استان در راستای ارتقای تعاملات اقتصادی و فرهنگی - توسعه خدمات بازرگانی نوین و تقویت زیرساخت‌های مورد نیاز با تأکید بر تمرکززدایی محوری - تدوین چارچوب آموزشی توسعه گرایش‌های تخصصی فعالیت‌ها در استان	- اختصاص بودجه لازم برای تأمین زیرساخت‌ها برای توسعه مناطق کمتر برخوردار و روستاها - توسعه خدمات و زیرساخت‌های گردشگری و ارائه آموزش‌های مهمان‌پذیری برای بومیان - ارتقا سطح تعاملات و تمرکز بر اصل مزیت نسبی تولیدات و توسعه خدمات نوین - ایجاد رشته و تخصص‌های کاربردی در دانشگاه‌ها
سند توسعه استان خراسان شمالی در برنامه ششم توسعه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی	۱۳۹۵	- باز تعریف وضعیت استقرار جمعیت و فعالیت در استان در راستای ایجاد زیرساخت‌های خدماتی و تولیدی در پهنه‌های سکونتی حاشیه‌ای - افزایش سطح بهره‌وری کشاورزی از طریق ارتقا زیرساخت‌ها و امکانات تولیدی ارتقاء ظرفیت‌ها و قابلیت‌های مناطق پیرامونی در زمینه‌های بازرگانی، خدماتی و تولیدی - ارتقا بهره‌وری عوامل تولیدی	- توسعه مناطق محروم با بهره‌گیری از سازوکارهای تشویقی و حمایتی مختلف - بسترسازی آموزشی به منظور تعلیم و ترویج روش‌ها و ابزارهای نوین کشت و زرع - گسترش زمینه‌های آموزشی و پژوهشی دانشگاهی با هدف ارتقا سطح دانش شاغلین بخش کشاورزی و فعالیت‌های مرتبط - آموزش و ترویج روش‌های کشت مدرن با توجه به ساختار شغلی - اولویت سرمایه‌گذاری و توسعه فعالیت‌های کشاورزی مبتنی بر توان اکولوژیک زمین - آموزش و گسترش دانش عمومی درباره میزان و نوع اثربخشی فعالیت‌های صنعتی در مقیاس‌های میانی و خرد - بسترسازی آموزشی و پژوهشی دانشگاهی مرتبط با صنایع تبدیلی و تکمیلی با تأکید بر پرورش تکنسین و نیروی کار فنی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور اقتصاد
		- استفاده از فناوری‌های نوین - توسعه صنایع تبدیلی و تکمیلی از طریق ارتقای سطح فناوری دانش پایه - جذب سرمایه‌گذاری در مناطق کمتر توسعه یافته و روستاها از طریق تأمین زیرساخت‌های لازم - توسعه زیرساختی شبکه حمل و نقل - تمرکززدایی از محور مرکزی از طریق توسعه زیرساخت‌ها و خدمات بازرگانی - ارتقای تعاملات فرهنگی با استفاده از قابلیت‌های خدماتی و گردشگری استان - تدوین چارچوب آموزشی علمی و کاربردی مرتبط با فعالیت‌های غالب تولیدی و خدماتی	- توسعه زیرساخت‌های اطلاعات مکانی و توصیفی توان‌های صنعتی-انسانی باز توزیع منابع مالی و انسانی - شناسایی نوع زیرساخت‌های توسعه‌ای مورد نیاز داستان با توجه به عرصه‌های فعالیت غالب و توان‌های بالقوه و بالفعل آن - ایجاد زیرساخت‌های اولیه و تسهیلات مالی و پولی تشویقی در مناطق کمتر توسعه یافته - توسعه ترانزیت هوایی و ریلی کالا به منظور توسعه بازرگانی و تبادلات فرااستانی، توسعه توریسم داخلی و خارجی و دسترسی به قطب‌های تولید و مصرف و سرمایه در کشور - توسعه مراکز آموزشی و رشته‌های علمی-فنی مرتبط با صنعت گردشگری بومی - توسعه و اصلاح شبکه ارتباطی فرعی منتهی به جاذبه‌های گردشگری استان - سرمایه‌گذاری به منظور توسعه واحدهای کارآفرین و پارک‌های علم و فناوری در استان - بهبود و ارتقا سطح ارتباطی مابین مراکز دانشگاهی واحدهای صنعتی متوسط از نظر تبادل دانش
سند ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۹	- ایجاد و ارتقای پیوندها و مناسبات سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی با کشورهای منطقه و جهان - تقویت نقش مفصلی کشور در شبکه گذرره‌های ترانزیتی منطقه‌ای و بین‌المللی - شبکه‌سازی و ایجاد زنجیره‌های جدید تولید بین‌المللی و ارتقای جایگاه بین‌المللی کشور در بازارهای جهانی به‌ویژه در زمینه انرژی - تنوع‌بخشی به اقتصاد متناسب با مزیت‌ها، قابلیت‌ها و تخصص‌های سرزمین - تحول کشاورزی، اصلاح ساختار و نظام بهره‌برداری و استقرار کشاورزی هوشمند و پایدار با حصول اطمینان از امنیت غذایی، آب و محیط‌زیست - ارتقای بهره‌وری و کاهش انرژی بری و تنوع‌بخشی به منابع تولید انرژی - سازگاری توسعه با محیط‌زیست و منابع طبیعی - ساماندهی استقرار صنایع کشور و شکل‌دهی به زنجیره فعالیت‌های صنعتی - بازآرایی فضایی قلمروهای تولید محصولات کشاورزی - ارتقای گردشگری و آوازهٔ میراث فرهنگی، تاریخی و طبیعی ایران - تولید محصولات کشاورزی راهبردی مانند دانه‌های روغنی در پهنه‌های مستعد توسعه با تأکید بر استفاده از فناوری‌های نوآورانه در خراسان شمالی - ایجاد و توسعه زنجیره ارزش گوشت قرمز در خراسان شمالی	- اجتناب از تمرکزگرایی در تعیین تعاملات اقتصادی فرامرزی - ایجاد شبکه نیرومند بازاریابی - توسعه و ارتقای تجارت و بازرگانی هوشمند - استفاده کارآمد از قابلیت‌های ترانزیتی ملی و منطقه‌ای - اجتناب از تصویب قوانین و مقررات بازدارنده تولید و تجارت - ارتقای هوشمندی زنجیره‌های تولید و تأمین - رفع موانع جذب سرمایه‌گذاری - جلوگیری از توسعه فعالیت‌های ناسازگار با قابلیت‌ها - ارتقای تنوع فعالیت‌های اقتصادی بر مبنای قابلیت‌ها - اجتناب از رویه‌های ناپایدار کشاورزی - اجتناب از نابودی محیط‌زیست و پایدارسازی فعالیت‌های اقتصادی - ارتقای سینرژی و مکمل‌گرایی صنایع - استفاده بهینه، کارآمد و رقابتی از منابع معدنی - توسعه صنایع و محصولات کشاورزی بر اساس قابلیت‌ها - تکمیل زنجیره تولید و ارزش بخش شیلات - استفاده بهینه از قابلیت‌های گردشگری - تکمیل زنجیره ارزش و تولید طیور و دام‌پروری - استفاده از قابلیت‌های توسعه انرژی برق‌آبی - توسعه صنعت چوب و جنگل کاری در استان

جدول ۳- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور زیربنایی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور زیربنایی
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- تعمیم و گسترش شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی - تقویت شبکه ریلی و راه‌های ارتباطی اصلی و شریانی سرزمین و تبدیل کشور به مرکز عبور و مرور هوایی منطقه برای ترانزیت کالا و مسافر - انتخاب تعدادی از بنادر مستعد کشور و تجهیز آن‌ها به خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فراملی - استفاده بهینه از منابع طبیعی و حفظ محیط‌زیست	- افزایش سهم انرژی‌های نو در بخش زیربنایی - جلوگیری از نابودی محیط‌زیست به هنگام توسعه زیرساخت‌ها - توسعه زیرساخت‌های سازگار با محیط‌زیست و سبز - استفاده بهینه از موقعیت استراتژیک استان در خصوص ترانزیت کالا و مسافر - ارتقای نقش خدماتی بنادر استان
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- تسهیل بهره‌گیری مؤثرتر و جایگزینی سوخت‌های سنتی - حفاظت از سلامت شهروندان در مقابل آلودگی هوا ناشی از احتراق سوخت‌ها - کاهش اثرات منفی ناشی از مصرف انرژی در گرمایش جهانی	- به حداقل رساندن آلودگی‌های ناشی از مصرف سوخت‌های فسیلی - در پیش گرفتن سیاست‌های تقلیل و سازگاری در برابر تغییرات اقلیمی - افزایش سهم انرژی‌های نو - در پیش گرفتن سیاست‌های افزایش آگاهی‌های پایداری
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- توسعه و تجهیز گزیده‌ای از محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدورهای حمل‌ونقل بین‌المللی - تأمین منابع آب و خدمات اجتماعی متناسب با سهم فعالیت و جمعیت پیش‌بینی شده - رفع تنگناهای شبکه‌های زیربنایی مناطق مستعد - توجه ویژه به صنایع انرژی بر در تلفیق مزیت نسبی برخورداری از ذخایر معدنی و مزیت نسبی برخورداری از منابع انرژی، به خصوص گاز و استقرار آن‌ها در نقاط واقع بر کریدورها و محورهای حمل‌ونقل بین‌المللی	- کاهش عدم تعادل‌های زیربنایی در سازمان فضایی استان - استفاده بهینه و اقتصادی از موقعیت ترانزیتی استان - خلق دسترسی دربرگیرنده به زیرساخت‌ها به‌ویژه آب و خدمات اجتماعی در سطح استان - توسعه شبکه‌های زیربنایی مناطق با پتانسیل توسعه - توسعه صنایع انرژی بر در نزدیکی محورها و کریدورهای بین‌المللی - جلوگیری از نابرابری‌ها در دسترسی به فناوری‌های اطلاعات و ارتباطات
مطالعات آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- توسعه و تجهیز محورهای اصلی ارتباطی کشور در کریدور شمال-جنوب و شرقی - غربی - افزایش سهم شبکه بزرگراهی در شبکه جاده‌ای - توسعه هماهنگ شبکه ریلی همگام با افزایش ناوگان با اولویت شبکه راه آهن برقی - توسعه ارتباطات فیبر نوری با پهنای باند مناسب بین شهری و درون شهری - استفاده از فناوری‌های نوین و برتر ارتباطی و گسترش شبکه‌های مخابراتی در کشور - به کار گیری فناوری اطلاعات و ارتباطات به عنوان ابزاری برای تمرکززدایی از شهرهای بزرگ - توسعه کاربری‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات شامل: دولت الکترونیک، اقتصاد الکترونیک، بهداشت و درمان الکترونیک، آموزش الکترونیک، تجارت الکترونیک	- بهره‌گیری از موقعیت ترانزیتی استان با توسعه و تقویت زیربناهای ارتباطی - تکمیل شبکه ریلی استان - کاهش سفرهای غیر اضطراری از طریق فناوری‌های نو - توسعه دورکاری و خدمات از راه دور - توسعه شبکه بزرگراهی در مناطق اولویت‌دار - جلوگیری از نابرابری‌ها در دسترسی به زیرساخت‌ها و تسهیلات اطلاعات و ارتباطات
ضوابط ملی آمایش سرزمین-مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	- فراهم‌سازی زمینه‌ها، امکانات و زیرساخت‌های موردنیاز به منظور ایفای نقش مؤثر ترانزیتی کشور در منطقه - توسعه، تجهیز، ارتقا و اصلاح ساختار فضایی شبکه ریلی کشور - توسعه، تجهیز، تقویت و سطح‌بندی بنادر کشور در سواحل دریای خزر - تقویت و ساماندهی بنادر و اسکله‌های صیادی در سواحل شمال کشور - توسعه، تجهیز و تقویت شبکه حمل و نقل هوایی کشور - فراهم‌سازی بسترهای مورد نیاز برای توسعه شبکه ارتباطات و انتقال داده	- توسعه و تجهیز زیربناها و تسهیلات موردنیاز برای بهره‌گیری کارآمد و سودآور از موقعیت ترانزیتی استان - توسعه و تکمیل شبکه ریلی استان و افزایش سهم آن در جابجایی کالا و مسافر - توسعه بنادر ماهیگیری استان با توجه به پتانسیل‌ها - جلوگیری از مصرف بی‌رویه سوخت‌های فسیلی و افزایش سهم انرژی‌های پاک - جلوگیری از عدم تخصیص سهم منابع آب تالاب‌ها

		- تنوع‌بخشی در منابع تولید انرژی و افزایش سهم انرژی‌های تجدید پذیر در تولید و تأمین بهینه انرژی - ایجاد و توسعه مناطق ویژه اقتصادی و تخصصی انرژی در مناطق دارای قابلیت - بازنگری و تجدیدنظر در تخصیص آب از سد به نفع تقویت مخازن دریاچه‌ها و تالاب‌ها - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخوان‌داری و شبکه آبیاری و زهکشی پایین‌دست	- جلوگیری از توزیع نامتعادل منابع آب سپیدرود در سطح استان - افزایش بهره‌وری در استفاده از آب - اجرای طرح‌های آبخیزداری و آبخوان‌داری با هدف ارتقای منابع آبی استان
مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین- مهندسان مشاور ستیران	۱۳۵۵	- ایجاد شبکه راه‌های مناسب برای سکونتگاه‌های روستایی - توسعه زیربناهای حمل و نقل در مناطق ممتاز	- ایجاد پیوندهای نیرومند منطقه‌ای - کاهش تنگناهای دسترسی راحت مناطق روستایی - توسعه حمل و نقل زمینی به‌ویژه در مناطق اولویت‌دار
سند ملی توسعه فرابخشی: ساماندهی سواحل کشور- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور	۱۳۸۵	- ممنوع کردن استفاده‌های اختصاصی از حریم سواحل و تأمین دسترسی همگانی به آن - تجهیز اسکله‌ها و بنادر صیادی، ساماندهی و ارتقای کیفی ناوگان صیادی - توسعه و تجهیز مبادی ورود و خروج دریایی و افزایش ضریب بهره‌برداری از بنادر	- جلوگیری از ساخت سازهای بی‌رویه و تملک اراضی ساحلی - توسعه ظرفیت و زیرساخت‌های بندری استان - افزایش ظرفیت صیادی استان با سازوکارهای مختلف - جلوگیری از نابودی و کاهش ظرفیت ذخیره‌گاه‌های محصولات دریایی همچون ماهی و ... - تجهیز و توسعه زیرساخت‌های حمل و نقل به منظور بهره‌گیری از پتانسیل‌های ترانزیتی
برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	- ارتقای عدالت اجتماعی، افزایش بهره‌وری در مصرف آب و انرژی - استفاده از منابع حاصل از اجرای هدفمندی یارانه‌ها برای افزایش تولید، اشتغال، حمایت از صادرات غیرنفتی، بهره‌وری، کاهش شدت انرژی، کاهش آلودگی هوا و ارتقای شاخص‌های عدالت اجتماعی - تکمیل زیربناها و زیرساخت‌های مورد نیاز برای معادن و زیرساخت‌های عمومی صنایع معدنی - کاهش تلفات انرژی و جلب سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی - افزایش بازدهی و ضریب بهره‌وری نیروگاه‌ها - تشکیل بازار منطقه‌ای و ایجاد قطب(هاب) منطقه‌ای برق و اتصال شبکه برق کشور از شمال، جنوب، شرق و غرب به کشورهای همسایه - افزایش سهم نیروگاه‌های تجدید پذیر و پاک - جذب سرمایه‌گذاران (داخلی و خارجی) و بهره‌برداری از بنادر اصلی با کارکرد بین‌المللی - واگذاری حق بهره‌برداری و مدیریت بنادر کوچک و محلی به اشخاص حقوقی حرفه‌ای و معتبر غیردولتی - جذب سرمایه‌گذاری بخش غیردولتی در احداث و بهره‌برداری از حمل و نقل ریلی - حمایت از اقتصاد دانش‌بنیان و تقویت و توسعه صنعت هوایی - تکمیل و اجرای طرح‌های(پروژه‌های) حمل‌ونقل ریلی، دوخطه کردن مسیرها و احداث خطوط برقی و سریع‌السیر - اصلاح الگوی مصرف به‌ویژه مصرف انرژی در بخش ساختمان و مسکن	- جلوگیری از مصرف بی‌رویه منابع آب و اصلاح الگوی مصرف - جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی‌های اجتماعی - کاهش سطوح آلاینده‌ها و آلودگی‌های انسانی - جلوگیری از خام فروشی و تکمیل زنجیره ارزش بخش صنعت استان - افزایش نقش بخش خصوصی در تأمین و عرضه انرژی - افزایش ضریب بهره‌وری نیروگاه‌های استان با اتصال شبکه به کشورهای منطقه - کاهش سهم سوخت‌های فسیلی و افزایش سهم انرژی‌های سبز و نو - ارتقای نقش فراملی بنادر استان و جذب سرمایه‌گذاری‌ها - توسعه حمل و نقل ریلی استان با مشارکت بخش خصوصی - توسعه سیستم حمل و نقل ریلی برقی در استان - ارتقای استانداردهای مصرف انرژی در بخش مسکن

جدول ۴- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور نظام سکونتگاهی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- ایجاد شبکه به هم پیوسته مناطق اسکان و فعالیت‌های ملی و تعریف نقش و کارکرد فراملی هریک از آن‌ها - انتخاب تعدادی از کلان‌شهرها، بنادر و جزایر مستعد کشور و تجهیز آن‌ها به خدمات پیشرفته ارتباطی و اطلاعاتی برای پذیرش نقش فراملی - برقراری تناسب کمی و کیفی جمعیت و استقرار متعادل آن در پهنه سرزمین و تعمیم و گسترش شبکه‌های ارتباطی و اطلاعاتی؛ - ساماندهی سطوح خدمات و استقرار جمعیت در کشور با توجه به مدیریت سوانح طبیعی، حوادث و منابع آب و رعایت شرایط زمین‌شناسی - دستیابی به تعادل‌های منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه	- کاهش پیوندها و مناسبات نابرابر و تک‌سویه - توسعه خدمات اطلاعاتی و ارتباطی-
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران ـ مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- کاهش تمرکز و تراکم جمعیت و فعالیت در مناطق پر تراکم کشور - ایجاد شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آن‌ها - زمینه‌سازی لازم برای استفاده حداکثر از ظرفیت‌ها و توان‌های مراکز جمعیتی کوچک و پراکنده (روستاها، روستا- شهرها، شهرهای کوچک) در حفظ و نگهداشت جمعیت و برقراری تعادل در الگوی استقرار جمعیت - تعادل بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست‌بوم‌ها - بهره‌برداری از شبکه نسبتاً توسعه یافته مراکز زیست و فعالیت در این مناطق با اعمال تقسیم‌کار تخصصی بین آن‌ها، با تأکید بر توسعه فعالیت‌های کشاورزی، صنعتی، گردشگری و بازرگانی - ساماندهی مراکز جدید اشتغال و اسکان مهاجرین در مناطق دارای توان پذیرش جمعیت متناسب با سرمایه‌گذاری‌های جدید تولیدی و خدماتی - تحول بنیادی در ساختار بخش خدمات و افزایش سهم خدمات نوین و دانش پایه، با تأکید بر توسعه خدمات پشتیبان تولید، خدمات گردشگری، خدمات بازرگانی، بانکی و بیمه‌ای، حمل‌ونقل و ترانزیت و استفاده از فن‌آوری‌های نوین در این بخش، متناسب با نقش و جایگاه بین‌المللی کشور	- جلوگیری از تراکم بیش از حد جمعیت در نقاط محدود - حمایت از شهرهای کوچک و میانی و تنوع‌بخشی به اقتصاد آن‌ها - جلوگیری از تمرکز جمعیت فراتر از ظرفیت زیستی - توسعه خدمات نوین و برتر در مراکز سکونتگاهی
مطالعات آمایش سرزمین ـ مقدماتی ـ دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- ایجاد شبکه‌ای سازمان‌یافته از شهرهای بزرگ و متوسط کشور و تجهیز آن‌ها به منظور پذیرش وظایف بالاتر در منطقه تحت نفوذ در راستای عدم تمرکز در تقسیم‌کار ملی و منطقه‌ای - تبدیل روستاهای مستعد و دارای توان‌های رشد و استقرار فعالیت، به‌روستاشهر و ایجاد و تقویت زیرساخت‌های شهر در آن‌ها - ایجاد نقاط شهری جدید در مناطق مستعد گسترش فعالیت و فاقد ظرفیت کافی اسکان جمعیت جدید در مراکز شهری موجود - تقویت شهرهای کوچک و متوسط کوچک با قابلیت توسعه دارای مسافت مناسب از یکدیگر به‌عنوان منطقه‌های شهری در جهت هماهنگی بیشتر در ارائه عملکردهای مشخص در پهنه سرزمین - استقرار شبکه‌های سازمان‌یافته از شهرهای موجود و نقاط شهری جدید در کشور - بازنگری و تغییر استخوان‌بندی الگوی نظام شهری با اولویت توسعه، تقویت و تجهیز شهرهای متوسط - توسعهٔ پایدار و موزون روستایی و هماهنگ با توسعهٔ کشور با تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی سازگار با محیط روستایی، توسعهٔ منابع انسانی و تجهیز فضاهای روستایی - توسعهٔ منابع انسانی محلی با استفاده از دانش و تکنولوژی نوین، افزایش سطح مهارت‌های فنی و حرفه‌ای، توسعهٔ بخش اطلاع‌رسانی برای تحرک اقتصادی بیشتر جوامع روستایی - بهره‌گیری از قابلیت‌های محیطی محلی مناطق روستایی به‌منظور سازمان‌دهی نظام خدمات‌رسانی چند سطحی و اصلاح نظام برنامه‌ریزی توسعهٔ روستایی - استفاده حداکثر از ظرفیت محیط‌های روستایی برای حفظ و نگهداشت جمعیت متناسب با اقتصاد منطقه‌ای، توان‌های اکولوژیک و بهره‌گیری مؤثر و متوازن از منابع پایهٔ پراکندهٔ کشور در فضاهای روستایی - توانمندسازی و ارتقای ظرفیت‌های اجتماعی با تأکید بر توسعهٔ فرصت‌های برابر از حیث دسترسی به منابع، امکانات و منافع میان شهر و روستا - توجه به شبکه‌های بازار و بازاریابی محلی روستایی و تحکیم پیوند آن‌ها با شبکه‌های بازارهای ملی و جهانی	- جلوگیری از افزایش پدیده نخست شهری - ارتقای نقش شهرهای میانی و کوچک - کاهش بی‌عدالتی‌ها در دسترسی به خدمات و زیرساخت‌ها - جلوگیری از نابودی روستاها و تقویت بنیه اقتصادی آن‌ها - ارتقای مهارت‌های شغلی به‌ویژه در مناطق محروم و روستایی - جلوگیری از دلالی واسطه‌گری محصولات روستایی و توسعه بازاریابی مستقیم
ضوابط ملی	۱۳۹۴	- سازمان‌دهی شبکه سکونتگاهی کشور با هدف ارتقای بهره‌وری از سرزمین با ملاحظات محیط‌زیستی و کاهش مشکلات	

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات
آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین		- به جهت لحاظ رویکردهایی چون گسترش حوزه نفوذ اقتصاد کشور در منطقه و محیط آسیای جنوب غربی، سازمان فضایی مطلوب توسعه کشور، مؤلفه‌های نوین برنامه‌ریزی و تجارب جدید جهانی و تمرکززدایی از طریق انتخاب مراکز متعدد با اختیارات لازم، شبکه سکونتگاه شهری کشور در سه لایه طبقه‌بندی می‌شود: ۱- لایه پیرامونی، شامل استان‌های مرکزی کشور به عنوان مراکز راهبردی، تسهیل و پشتیبانی تعاملات اقتصادی و اجتماعی با کشورهای واقع در عمق راهبردی اقتصادی و سیاسی آن‌ها در خارج از مرزهای کشور؛ ۲- لایه مرکزی، شامل مراکز منتخب مناطق ۹ گانه به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی کشور با جامعه بین‌المللی در حوزه‌های علم و فناوری، آموزش، تحقیق و توسعه، تبادلات کالا، خدمات و اطلاعات و گسترش کسب و کار با بازارهای جهانی؛ ۳- لایه میانی، شامل مراکز استان‌ها و شهرهای برخوردار از توانمندی و یا استقرار در موقعیت‌های مناسب نسبت به ابر مناطق شهری و روستایی به عنوان مراکز راهبری، تسهیل و پشتیبانی از تعاملات اقتصادی و اجتماعی بین این مراکز با حوزه نفوذ خود، با سایر مراکز منتخب لایه میانی و نیز با لایه مرکزی فعالیت می‌نماید. - تقویت و ساماندهی سکونتگاه‌ها و عرصه‌های روستایی با هدف حفظ ارتباط پویا و سازنده بین نواحی شهری و روستایی و تقویت زنجیره‌های ارزش با تأکید بر استقرار صنایع کوچک و اشتغال‌زا؛ - انتظام بخشی به فرایندها و رویه‌های تبدیل و الحاق سکونتگاه‌های روستایی به شهر با هدف ماندگاری جمعیت در روستاها و حفظ و بهره بری از اراضی قابل‌کشت؛ - ساماندهی سکونتگاه‌های غیر رسمی پیرامون شهرها به‌ویژه کلان‌شهرها	
برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	- بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت معکوس از طریق آمایش سرزمین، توزیع مناسب جمعیت و منابع و جلوگیری از بروز و تشدید آسیب‌های اجتماعی در این مناطق با ایجاد شغل و سکونتگاهی مناسب در روستاها - سامان‌بخشی مناطق حاشیه‌نشین تعیین‌شده توسط شورای عالی شهرسازی و معماری ایران از طریق تدوین و اجرای سازوکارهای حقوقی، مالی و فرهنگی و توانمندسازی ساکنان بافتهای واقع در داخل محدوده‌های شهری با مشارکت آن‌ها - تأمین منابع مالی و تسهیلات ارزان‌قیمت و زمین مورد نیاز برای روستائیان - توسعه حمل و نقل عمومی و مدیریت مصرف سوخت و تأمین ناوگان و تجهیزات قطار شهری شهرها و حومه آن‌ها - بهسازی و نوسازی در بافت‌های فرسوده و ساماندهی و احیاء شهرهای آسیب‌دیده از جنگ تحمیلی و استفاده از اراضی رهاشده و ساختمان‌های مخروبه	- جلوگیری از پراکنده‌رویی و توسعه درون افزا - جلوگیری از مهاجرت‌های روستا-شهری با سازوکارهای منطقی و منصفانه - کاهش آسیب‌های اجتماعی - ارتقای ظرفیت‌های شغلی و مهارتی - حمایت از مسکن اجتماعی و توسعه آن - کاهش اتکا به خودروهای شخصی
مطالعه استراتژی درازمدت طرح آمایش سرزمین- مهندسان مشاور ستیران	۱۳۵۵	- ایجاد پوشش خدماتی مناسب برای روستاها به منظور دسترسی آن‌ها به نیازهای روزانه، هفتگی و غیره .. - تنوع بخشیدن به فعالیت‌ها و ایجاد اشتغال در شهرهای کوچک - کاهش تمرکز در شهرهای بزرگ به نفع شهرهای ماهواره‌ای - حمایت از توسعه شهرهای متوسط در نواحی حاشیه‌ای و دورافتاده - توسعه شبکه‌ای از شهرهای کوچک برای تأمین پوشش خدماتی روستاها - تحکیم و بنا کردن شبکه شهری درجه بندی شده‌ای که بتواند میان مراکز تقویتی و محیط روستایی رابطه برقرار کند - پیوستن شهرهای متوسط به شبکه‌های بزرگ زیربنایی (شبکه بزرگراه، شبکه راه آهن، شبکه انتقال گاز و نفت و برق) - ایجاد تجهیزات خدمات تولیدی در شهرهای متوسط؛ - تسهیل جذب مهاجران روستایی و شهرهای کوچک به شهرهای متوسط از طریق آموزش مهارت به آن‌ها و اجرای سیاست‌های مسکن اجتماعی - تدوین طرح‌های جامع برای تمامی شهرهای متوسط - تقویت تجهیزات خدماتی در شهرهای حومه‌ای - توسعه تأسیسات زیربنایی و تجهیزات و خدمات عمومی و دستگاه‌های اداری در شهرهای متوسط دور از مراکز اصلی - توسعه صنایع کوچک و پیشه‌های تولیدی و همچنین کارکرد گردشگری در شهرهای متوسط دورافتاده - عرصه کشاورزی پیرامون شهرها حفظ شود - برنامه‌ریزی و هماهنگ کردن توسعه مناطق شهری - خلق چارچوب نهادی برای مناطق شهری یا شهر منطقه‌ها (زیر نظر مستقیم استاندار) به منظور رسیدگی به مسائل برنامه‌ریزی و هماهنگی توسعه فضایی	- جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در دسترسی به خدمات - توسعه اقتصادهای محلی - ایجاد ساختار شبکه‌ای نظام شهری - توسعه زیربناهای اصلی بر اساس سلسله‌مراتب جمعیتی - توسعه خدمات پشتیبان تولید در شهرهای کوچک و میانی - مبدل سازی شهرهای حومه‌ای به شهرهای اقماری خوداتکا - ایجاد چارچوب نهادی منطقه‌ای در کلان‌شهرها - جلوگیری از نابودی زمین‌های کشاورزی پیرامون شهرها

جدول ۵-راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور اجتماعی و فرهنگی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- تربیت انسان‌های سالم، با انگیزه، شاداب، متدین، وطن‌دوست، جمع‌گرا، نظم‌پذیر و قانون‌گرا - ارتقاء سطح آموزش، پژوهش و بهره‌وری نیروی کار - تقویت همگرایی، یکپارچگی ملی، وحدت و پیوندهای اجتماعی - ایجاد و تقویت نهادها و تشکل‌های منطقه‌ای - بهبود شاخص‌های توسعه انسانی با تأکید بر تدین، شکوفایی استعدادها و خلاقیت‌ها، گسترش سلامت و ارتقای سطح دانش عموم - تعامل سازنده میان ارزش‌ها و مزیت‌های مناطق گوناگون کشور با استفاده از ظرفیت‌های فرهنگی، آموزشی، اقتصادی و انگیزه‌های ملی و اقدام در جهت تفویض اختیارات مناسب قانونی به سطوح منطقه‌ای و محلی - تقویت هدفمند عوامل پیشرفت و آبادانی در مناطق حساس ویژه	- جلوگیری از دین‌گریزی، قانون‌گریزی و آسیب اجتماعی - جلوگیری از نابودی انسجام ملی - ارتقای همکاری‌های منطقه‌ای - توسعه منابع و سرمایه‌های انسانی
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- تمرکز دادن فعالیت‌های مربوط به رشد و توسعه اقتصادی به سمت و سوی عدالت اجتماعی و کاهش فاصله میان درآمدهای طبقات و رفع محرومیت از قشرهای کم‌درآمد - حفظ وحدت، امنیت و یکپارچگی سرزمین - رفع محرومیت‌ها خصوصاً در مناطق روستایی کشور - ایجاد نظام جامع تأمین اجتماعی برای حمایت از حقوق محرومان و مستضعفان و مبارزه با فقر	- جلوگیری از فقر و محرومیت - جلوگیری از کاهش وحدت ملی - ریشه‌کنی فقر در نواحی روستایی - توسعه نظام تأمین اجتماعی
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- گسترش تعامل اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی درون و بین منطقه‌ای در راستای تقویت همبستگی ملی - توسعه رفاه و تأمین اجتماعی در مناطق مختلف کشور و برقراری تعادل در شاخص‌های اصلی آن - توسعه علوم، آموزش، پژوهش و فن‌آوری و گسترش و تجهیز مراکز آموزشی، پژوهشی، شهرک‌ها و پارک‌های علمی –فن‌آوری کشور - تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور، به‌ویژه شهرهای تهران، شیراز، اصفهان، مشهد، تبریز، اهواز و یزد - تأکید بر حفظ و پویایی هویت ایرانی –اسلامی در تعامل با برون‌نگری و اتکا بر این هویت برای تحکیم و انسجام وحدت ملی در ابعاد درونی - گسترش آموزش و بهداشت، به‌ویژه برای زنان و جوانان در مناطق کمتر توسعه یافته و گروه‌های اجتماعی در معرض خطر - ارتقای جایگاه صنعت گردشگری در اقتصاد ملی	- جلوگیری از کاهیش همبستگی ملی - ارتقای رفاه اجتماعی و جلوگیری از افزایش عدم تعادل‌ها - جلوگیری از نابودی هویت ایرانی-اسلامی - استفاده بهینه از منابع فرهنگی - جلوگیری از طردشدگی گروه‌های محروم و آسیب‌پذیر
مطالعات آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- تأمین، حفظ و ارتقای سلامت افراد و جامعه؛ - ترویج الگوهای رفتاری سالم و افزایش آگاهی‌های بهداشتی مردم و کاهش رفتارهای پرخطر؛ - تقدم پیشگیری بر درمان، به منظور کنترل و ریشه‌کنی بیماری‌های واگیردار؛ - ایجاد و توسعه بیمه‌های سلامت‌نگر و تأکید بر روش‌های پرداخت سرانه و نظارت بر عملکرد نظام بیمه درمان کشور؛ - تقویت هماهنگی بین بخشی به‌خصوص برای گسترش کمی و کیفی نظارت بر بهداشت و امنیت مواد غذایی، دارویی، بهداشتی و آرایشی و ارتقای	- جلوگیری از کاهش سطح سلامت عمومی جامعه - ایجاد سامانه بیمه دربرگیرنده - جلوگیری از ناهماهنگی و توسعه همیاری‌های بین بخشی

		شاخص‌ها و عوامل مؤثر در بهداشت و ایمنی محیط‌های خصوصی و عمومی با تأکید بر دسترسی آب آشامیدنی سالم و کنترل آلودگی‌های صوتی، شیمیایی، و نظیر این‌ها؛ - ایجاد و توسعه محیط‌های حمایتی سلامت جسمی، روانی و اجتماعی با تأکید بر حفظ کرامت انسانی و حقوق مدنی بیماران و مشارکت با سایر بخش‌ها برای تأمین نیازهای اساسی آن‌ها؛ - اصلاح ساختار نظام سلامتی جامعه در راستای ایجاد یک نظام پاسخگو برای ارائه خدمات سلامتی به آحاد مردم؛ - وضع قوانین برای حمایت از اقشار آسیب‌پذیر از قبیل زنان، افراد کم‌درآمد، معتادان و کودکان و نوجوانان؛ - تغییر الگوها و اولویت‌های سرمایه‌گذاری در زمینه منابع فیزیکی، نیروی انسانی و فناوری؛ - طراحی و عملیاتی کردن نظام جامع اطلاعات در بخش سلامت؛ - تأکید بر واگذاری ارائه خدمات سلامت به بخش غیردولتی با بهره‌گیری از نظام مناسب خرید خدمت، به منظور افزایش کارایی و بهبود مستمر کیفیت خدمات؛ - عادلانه ساختن دریافت خدمات سلامت برای آحاد جامعه و تأمین منابع مالی مورد نیاز برای مراقبت‌های اولیه بهداشتی؛ - طراحی و استقرار نظام جامع مدیریت خدمات درمانی کشور با تأکید بر تخصیص بهینه منابع و در نظر گرفتن سطح‌بندی، نظام ارجاع و ...؛ - توجه سرمایه‌گذاری بیشتر در دو بخش آموزش و پرورش و ارتقای پژوهش‌های علمی، کاربردی	- حمایت از سلامت گروه‌های آسیب‌پذیر - ایجاد پایگاه داده منسجم برای نظام سلامت - جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در دسترسی به خدمات و امکانات درمانی - ایجاد پیوند نیرومند بین پژوهش و بخش سلامت - جلوگیری از فعالیت‌های مخرب سلامت - تمرکز بر پیشگیری به جای درمان
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	- افزایش همگرایی و تقویت هویت ملی در طراحی و اجرای طرح‌های ملی - تقویت انسجام ملی و ارتقای هویت اسلامی-ایرانی اقوام مختلف و مشارکت آنان در اداره امور، توسعه و امنیت مناطق مختلف کشور؛ - تقویت پیوندهای مناطق مرزی با داخل کشور با رویکرد وحدت و یکپارچگی اجتماعی و ارتقای سرمایه‌های اجتماعی ملی در پهنه سرزمین - توسعه رفاه و تأمین اجتماعی در نواحی مختلف کشور و زمینه‌سازی تحقق عدالت فراگیر در پهنه سرزمین، کاهش فقر، نابرابری و آسیب‌های اجتماعی با تأکید بر توانمندسازی و حداکثر استفاده از مشارکت مردم - توسعه آموزش‌های فنی و حرفه‌ای و مهارت‌آموزی متناسب با عملکرد تخصصی هر قلمرو به‌ویژه نواحی مرزی و حاشیه شهرها؛ - توزیع جغرافیایی و ساماندهی دانشگاه‌ها و مراکز آموزشی و پژوهشی در سطح کشور و جذب دانشجوی آن‌ها بر اساس مقتضیات و اولویت‌های توسعه ملی، منطقه‌ای و استانی و کار ویژه‌های هر منطقه - تأکید بر استفاده از ظرفیت‌های اجتماعی، فرهنگی و علمی استان‌ها و مناطق کشور به‌ویژه کلان‌شهرها با محدود نمودن توسعه کمی سطوح پایین آموزش عالی به نفع سطوح بالاتر - طراحی و ساخت فضاهای تربیتی متناسب با اقتضائات برنامه درسی، استانداردهای تربیتی، تحولات جمعیتی - الزام به پیوست نیازمندی‌های نیروی انسانی برای طرح‌های توسعه‌ای، خدماتی و تولیدی عمده برای تعیین نیازهای آموزشی آن در منطقه - توسعه و تقویت قطب‌های علمی-دانشگاهی در شهرهای منتخب	- جلوگیری از نابودی هویت ملی و ارتقای همگرایی - ارتقای همبستگی و انسجام ملی بر مبنای رویکردهای مشارکتی - توانمندسازی و مقتدرسازی مردم - تمرکز بر مهارت به جای مدرک - ایجاد هماهنگی بین قابلیت‌های منطقه‌ای و آموزش تخصصی - توسعه ارتباط دانشگاه با صنعت - آمایش فضایی فضاهای آموزشی - جلوگیری از بی‌عدالتی فضایی در حوزه‌های رفاهی و تأمین اجتماعی
نقشه مهندسی فرهنگی کشور- دبیرخانه شورای عالی انقلاب	۱۳۹۲	- نهادینه‌سازی فرهنگ تمسک به قرآن و عترت(امام عصر(عج)) و تبیین، ترویج، تقویت و ساماندهی شعائر الهی، نمادها و آیین‌های اسلامی ـ ایرانی - بازآفرینی نظام فکری، ساختارهای رسمی و غیررسمی و میراث تمدنی جامعه مبتنی بر جهان‌بینی و تعالیم اسلام ناب محمدی(ص) - تبیین، تشکیل، تحکیم، تعالی و ایمن‌سازی خانواده	- توسعه فرهنگ قرآنی و سیره امامان و پیامبران - جلوگیری از فروپاشی و نابودی نقش‌های خانواده

فرهنگی		- جلوگیری از کاهش نرخ باروری کل و ارتقای آن - مطالعات جمعیت‌شناختی و آمایش و پایش مستمر جمعیتی - طراحی و نهادینه‌سازی آداب و سبک زندگی اسلامی–ایرانی - انسجام‌بخشی و تقویت مشارکت فراگیر و نظام‌مند نهاد خانواده، نظام تعلیم و تربیت، سازمان‌های اجتماعی و اداری و سایر نهادهای مرتبط در گسترش نظم و انضباط، قانون‌گرایی و احساس امنیت عمومی و ظرفیت‌سازی و فرهنگ‌سازی برای رفع موانع فرهنگی، ساختاری و رفتاری - تبیین، نهادینه‌سازی و ارتقای اخلاق و رفتار و نظام حقوقی اسلام در حوزه‌های اجتماعی و سیاسی - طراحی و استقرار الگوی اسلامی اخلاق و فرهنگ کار و رفتار اقتصادی دولت و مردم در عرصه تولید، توزیع و مصرف - تبیین، ترویج و نهادینه‌سازی هنر متعهد، تعالی‌بخش، شوق‌آفرین و استکبارستیز و تعمیق درک زیباشناسانه عمومی و بهره‌گیری از ظرفیت هنر در تحکیم فرهنگ اسلامی- ایرانی و گفتمان انقلاب اسلامی مبتنی بر بیانات امام خمینی(ره) و مقام معظم رهبری(مدظله‌العالی) - طراحی و استقرار نظام جامع و کارآمد اطلاعات، ارتباطات و رسانه‌ای مبتنی بر آموزه‌های دینی، انقلابی و ارزش‌های اخلاقی، مقتضیات راهبردی کشور و سیاست‌های کلی نظام - گسترش تأثیرگذاری و ارزش‌آفرینی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران - بازنگری و اصلاح اهداف و کارکردهای فرهنگی نظام‌های فرهنگی، اجتماعی، سیاسی و اقتصادی - ساماندهی جبهه فرهنگی انقلاب اسلامی، راهبری فعال جنگ نرم و ارتقای مؤلفه‌های قدرت نرم نظام اسلامی	- افزایش نرخ باروری - جلوگیری از نابودی سبک زندگی ایرانی- اسلامی - توسعه مشارکت‌های مدنی - جلوگیری از غرب‌زدگی و توسعه فرهنگ ایثار و شهادت - گسترش نقش فناوری‌های نو در توسعه فرهنگی - صدور و توسعه فرهنگ ایرانی-اسلامی و ارزش‌های آن در سطح بین‌المللی
برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	- افزایش ضریب ایمنی و تاب‌آوری جامعه، پیشگیری و کاهش خطرات ناشی از حوادث و سوانح - کمک به حفظ و ارتقای سرمایه اجتماعی با استفاده از توان و ظرفیت‌های مردمی و افزایش مشارکت‌های اجتماعی مردم - تحقق عدالت اجتماعی و حمایت از اقشار آسیب‌پذیر و بسط پوشش‌های امدادی، حمایتی و بیمه‌ای و پیشگیری و کاهش آسیب‌های اجتماعی - خدمات‌رسانی به‌موقع به افراد در معرض آسیب‌های اجتماعی - بسط و توسعه نقش مردم و سازمان‌های مردم‌نهاد در حوزه‌های مشارکت‌های گروهی و تأمین مالی - بهبود کیفیت زندگی ساکنان سکونتگاه‌های غیررسمی و ترویج مهاجرت - برنامه‌ریزی برای مدیریت و توزیع متناسب فعالیت، جمعیت و مهاجرت در کشور - حمایت و توانمندسازی زنان سرپرست خانوار - مقابله با اعتیاد، ساماندهی کودکان کار و حمایت از بیماران روانی مزمن و سالمندان - تأمین نیاز اقشار آسیب‌پذیر و گروه‌های هدف سازمان‌های حمایتی به مسکن - توسعه فرهنگ کتاب‌خوانی با اولویت کتابخانه‌های روستایی در مناطق کمتر توسعه‌یافته - حمایت از کتاب‌فروشان، ناشران و مطبوعات و توسعه فضاهای مذهبی فرهنگی و بهره‌گیری بهینه از اماکن مذهبی - صیانت از میراث فرهنگی و حمایت از صنایع دستی و تشویق و توسعه گردشگری - تقویت و تحکیم جامعه‌ای خانواده‌محور و تقویت و تحکیم و تعالی خانواده و کارکردهای اصلی آن	- جلوگیری از آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات - افزایش سرمایه اجتماعی - جلوگیری از افزایش بی‌عدالتی اجتماعی - توسعه نقش جنبش‌ها و نهادهای مردمی - جلوگیری از افزایش سکونت‌گاه‌های غیر رسمی - توانمندسازی گروه‌های آسیب‌پذیر - توسعه مساکن اجتماعی - توسعه مراکز فرهنگی و فرهنگ توسعه و کتاب‌خوانی - توسعه تولیدات فرهنگی - جلوگیری از فروپاشی نهاد خانواده

جدول ۶- راهبردها/سیاست‌ها و حکم‌ها/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست
سیاست‌های کلی آمایش سرزمین ابلاغی مقام معظم رهبری	۱۳۹۰	- حفظ، احیا و بهره‌وری بهینه از سرمایه‌ها، منابع طبیعی تجدیدشونده و حفظ محیط‌زیست در طرح‌های توسعه - تقویت هدفمند عوامل پیشرفت و آبادانی در مناطق حساس ویژه با توجه به ملاحظات دفاعی، امنیتی، فرهنگی، اجتماعی و زیست‌محیطی و افزایش نقش و فعالیت مردم در فرآیند توسعه - دستیابی به تعادل‌های منطقه‌ای متناسب با قابلیت‌ها و توان‌های هر منطقه - استفاده مؤثر از موقعیت، میراث تاریخی و جاذبه‌های فرهنگی و طبیعی کشور در مسیر اهداف توسعه، تقویت گردشگری و حفاظت از سوابق تاریخی	- کاهش وابستگی به منابع تجدیدناپذیر - حفظ مناطق حساس اکولوژیکی - جلوگیری از عدم توازن‌های منطقه‌ای - استفاده از پتانسیل‌ها و قابلیت‌های گردشگری
سند چشم‌انداز جمهوری اسلامی ایران افق ۱۴۰۴	۱۳۸۲	- ایجاد و توسعه نظام ارزیابی، پایش و ارائه گزارش در زمینه تنوع - تدوین و اجرای راهبردهای بخشی توسعه پایدار مبتنی بر حفاظت از تنوع زیستی - تقویت و تعمیق ملاحظات تنوع زیستی در سطح زیست‌بوم‌ها و زیستگاه‌ها - تدوین اصول، سیاست‌ها و دستورالعمل‌های اعمال ضوابط تنوع زیستی در فعالیت‌ها - تدوین و تکمیل شاخص‌های پایداری و اعمال آن‌ها در فعالیت‌های مرتبط با تنوع زیستی - تدوین و اجرای برنامه جامع توسعه طبیعت‌گردی - اصلاح و تقویت مدیریت شبکه مناطق حفاظت شده - تدوین اصول، سیاست‌ها و ضوابط توسعه فناوری زیستی و به کارگیری آن در زمینه‌های مرتبط با تنوع زیستی - پیشگیری و مبارزه با تخریب سرزمین با تأکید بر استفاده از دانش بومی جوامع محلی - اصلاح نظام بهره‌برداری از منابع طبیعی (منابع پایه تولید) و مهار عوامل ناپایداری منابع - هماهنگی بین مجموعه دستگاه‌های اجرایی اثرگذار بر عرصه‌های منابع طبیعی با اعمال مدیریت یکپارچه و نظام‌مند بر منابع طبیعی کشور - اعمال دیدگاه‌های آمایشی برای تعیین کاربری اصولی عرصه‌های جنگلی و مرتعی در فرایند توسعه کشور - ایجاد و تقویت سیستم‌های پایش و ارزیابی تغییرات ایجادشده در جنگل‌ها و مراتع	- جلوگیری از نابودی تنوع زیستی - کاهش فرآیندهای مخرب اکولوژیکی - ارتقای مدیریت محیط‌زیستی - ارتقای جایگاه دانش محلی در حفظ محیط‌زیست - استفاده بهینه و پایدار از منابع طبیعی - اجتناب از مدیریت چندپارچه و متفرق - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - ایجاد نظام پایش و دیده‌بانی کارآمد
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران - مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۸۳	- تعادل بخشی به توزیع جمعیت و فعالیت متناسب با منابع، توان محیطی و ظرفیت تحمل زیست‌بوم‌ها - رعایت ملاحظات "امنیتی و دفاعی "،"حفاظت از محیط‌زیست " و " حراست از میراث فرهنگی " در استقرار جمعیت و فعالیت - استفاده پایدار از قابلیت‌های طبیعی و امکانات آب و خاک برای توسعه فعالیت‌های کشاورزی و صنایع وابسته و تبدیلی مرتبط با آن - توجه به محدودیت‌های آب برای مصارف کشاورزی	- جلوگیری از تمرکز جمعیت فراتر از ظرفیت تحمل زیستی - جلوگیری از نابودی میراث فرهنگی و طبیعی - اجتناب از رویه‌های ناپایدار در بخش کشاورزی
مطالعات آمایش سرزمین - مقدماتی - دفتر آمایش و توسعه پایدار	۱۳۸۳	- انجام برنامه‌های محیط‌زیستی با توجه به اصل توسعه پایدار برای جلوگیری از بروز صدمات محیط‌زیستی - ارتقاء فن‌آوری‌های لازم جهت کاهش آلودگی‌های آب، خاک، هوا، سروصدا در مناطق شهری، صنعتی و مناطق کشاورزی - اجرای طرح‌های مدیریت پسماند و گسترش روش‌های بازیافت در شهرها و مناطق صنعتی - ارتقاء آگاهی‌های عمومی و جلب مشارکت‌های مردمی در حفظ محیط‌زیست - ارزیابی طرح‌ها و پروژه‌های ملی با معیارهای زیست‌محیطی قبل از تصویب	- جلوگیری از تخریب محیط‌زیست - هوشمندسازی حفاظت از محیط‌زیست - ایجاد چرخه بسته در مدیریت پسماند - تمرکززدایی و افزایش مشارکت‌های مردمی در حفظ محیط‌زیست - ارتقای مهارت و دانش مسئولان و کارکنان بخش محیط‌زیست

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست
		- ارتقاء کمی و کیفی دانش و مهارت‌های فنی نیروهای متخصص در مسائل زیست‌محیطی با توجه به شرایط محیطی کشور - الزام صنایعی که باعث آلودگی آب می‌شوند به تجهیز به سیستم تصفیه فاضلاب - بهره‌برداری از منابع طبیعی متناسب با ظرفیت و تحمل محیط و تجدید پذیری منابع طبیعی - رعایت معیارهای زیست‌محیطی در توسعه یا ایجاد شهرها و شهرک‌های با عملکرد صنعتی - رعایت معیارهای زیست‌محیطی در احداث راه‌های جاده‌ای و ریلی - ایجاد و توسعه مناطق ویژه زیستی به عنوان مناطق چندمنظوره برای حفاظت از گونه‌ها و مجموعه‌های طبیعی در مناطق حساس - استفاده از انرژی‌های پاک و جانشین در شهرهای بزرگ و کاهش آلودگی هوا در این شهرها - تقویت مدیریت ملی آب کشور بر اساس مدیریت جامع و توأمان عرضه و تقاضا در کل چرخه آب با توجه به اصول آمایش سرزمین و توسعه پایدار - هماهنگ‌سازی طرح‌های آمایش سرزمین، توسعه کالبدی و برنامه‌های توسعه بخش آب با توجه به ظرفیت قابل‌تحمل حوضه‌های آبریز و امکانات توسعه منابع آب در مناطق مختلف کشور - اصلاح و بهبود ساختار نظام مصرف آب و مدیریت؛ - اولویت‌بندی در سرمایه‌گذاری‌ها و طرح‌های در دست مطالعه انتقال بین‌حوزه‌ای و ایجاد سدهای مخزنی بر اساس استراتژی‌های توزیع جمعیت و فعالیت و الزامات آمایش سرزمین - تمرکززدایی از ساختار مدیریت منابع آبی کشور و مشارکت گروه‌های ذی‌نفع در انطباق با برنامه‌های مدیریت پیشگیری - اولویت ایجاد شبکه‌های آبیاری و زهکشی در پایین‌دست سدها و مسیرهای انتقال - مهار، کنترل و بهره‌برداری روان آب‌های سطحی از طریق اجرای سدهای مخزنی، تأسیسات کوچک آبی و طرح‌های آبخیزداری	- جلوگیری از توسعه‌های فاقد ارزیابی‌های محیط‌زیستی - کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی - مدیریت یکپارچه و پایدار منابع آب - جلوگیری از هدر رفت منابع طبیعی - رعایت حقابه‌های محیط‌زیستی - جلوگیری از بی‌عدالتی‌ها در تخصیص و توزیع منابع آب
ضوابط ملی آمایش سرزمین- مصوب هیات وزیران ـ مرکز ملی آمایش سرزمین	۱۳۹۴	- ممنوعیت تغییر کاربری زمین خارج از برنامه‌ها و طرح‌های مصوب و مغایر با ملاحظات محیط‌زیستی - تنوع‌بخشی به منابع تولید انرژی و افزایش سهم انرژی‌های تجدید پذیر (به‌ویژه بادی و خورشیدی) در تولید و تأمین انرژی بهینه - اعمال مدیریت یکپارچه بر منابع آب - ممنوعیت برداشت بی‌رویه و ناپایدار از منابع آب‌های زیرزمینی و سطحی کشور - مهار آب‌های مرزی و مدیریت کارآمد و بهینه آب‌های ورودی و خروجی کشور - رعایت نیازهای پایه محیط‌زیستی رودخانه‌ها، تالاب‌ها، دریاچه‌ها بر اساس میزان تجدیدشوندگی آب و ظرفیت قابل‌تحمل حوضه‌های آبریز در مهار و کنترل آب‌های سطحی کشور - توجه به محدودیت آب در جانمایی و استقرار فعالیت‌های اقتصادی آب بر در قلمروهای مختلف کشور - رعایت ملاحظات ژئوپلیتیکی و اکولوژیکی در طرح‌های استحصال، تأمین، انتقال، توزیع و مصرف آب در سطح فراملی، ملی، منطقه‌ای و محلی - افزایش تراز مثبت آب مجازی در تجارت کالا - بازنگری و تجدیدنظر در تخصیص آب از سدها به نفع تقویت مخازن دریاچه‌ها و تالاب‌ها در پایین‌دست و حفظ حقابه‌های محیط‌زیستی رودخانه‌ها و تالاب‌ها - کاهش نسبت حجم آب مصرفی کل کشور به حجم آبی منابع آب تجدیدشونده متناسب با ظرفیت هر منطقه - ایجاد تناسب و هماهنگی در اجرای طرح‌های سد، آبخیزداری، آبخوان‌داری؛ و شبکه‌های آبیاری و زهکشی پایین دست	- جلوگیری از تخریب زمین - کاهش وابستگی به سوخت‌های فسیلی - جلوگیری از برداشت ناپایدار منابع آب‌های زیرزمینی و سطحی - توسعه دیپلماسی آب - جلوگیری از عدم رعایت حقابه‌های محیط‌زیستی - توسعه صنایع و فعالیت‌ها بر اساس منابع آب و ظرفیت تحمل - جلوگیری از تخصیص و استفاده ناعادلانه و ناپایدار منابع آب - صرفه‌جویی در مصرف آب و ارتقای بهره‌وری آن - اصلاح الگوی کشت - سازگاری در برابر تغییرات اقلیمی - جلوگیری از فرسایش و تخریب خاک - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - جلوگیری از بیابان‌زایی و ریزگردها - جلوگیری از نابودی جاذبه‌های طبیعی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست
		- تدوین الگوی بهینه کشت در دشت‌ها (واحدهای اکولوژیکی) با تأکید بر ارزش اقتصادی آب - ارتقای بهره‌وری آب و به‌کارگیری روش‌های مناسب آبیاری با شرایط اقلیمی و منطقه‌ای در راستای صرفه‌جویی و استفاده بهینه از منابع آب با توجه به محدودیت‌های ناشی از تغییرات آب و هوایی - حفاظت، پیشگیری و کاهش فرسایش خاک و تغذیه آبخوان‌ها با اجرای عملیات آبخیزداری و آبخوان‌داری در حوضه‌های آبخیز کشور - محدودیت کشت محصولات آبی با نیاز آبی بالا در فضای باز و جایگزینی در موارد ممکن از طریق کشت گلخانه‌ای، - مدیریت جامع و یکپارچه حوضه‌های آبخیز برای بهره‌برداری از منابع آب پایه (آب، خاک و پوشش گیاهی) - توسعه، حفاظت و احیای جنگل‌ها و مراتع کشور - ارتقاء سطح تعاملات و همکاری‌های دو یا چندجانبه با کشورهای منطقه به منظور حفاظت از محیط‌زیست و منابع طبیعی - رعایت ملاحظات محیط‌زیستی (توان اکولوژیک و ظرفیت تحمل زیستی) در استقرار فعالیت‌های توسعه‌ای در پهنه سرزمین - بیابان‌زدایی و جلوگیری از بیابان‌زایی و تثبیت شن‌های روان و مهار کانون‌های شکل‌دهنده ریزگردها - صیانت و استفاده بهینه از ظرفیت‌ها و جاذبه‌های طبیعی	
مدیریت یکپارچه مناطق ساحلی کشور: طرح کاربری مطلوب اراضی مناطق ساحلی کشور- وزارت راه و ترابری ۱۳۸۸	۱۳۵۵	- نوین‌سازی واحدهای بهره‌برداری و بزرگ‌مقیاس نمودن اراضی کشاورزی، افزایش کارایی واحدهای موجود، محدود نمودن کاربرد سموم دفع آفات، محدود نمودن تغییر کاربری زمین‌های کشاورزی و افزایش بازدهی سیستم‌های آبیاری - احیا و ضابطه‌مند نمودن بهره‌برداری از منابع طبیعی با تأکید بر صیانت اکوسیستم‌های ملی ویژه استان - ضابطه‌مند نمودن ساخت‌وساز در اراضی ساحلی، جنگلی و حاشیه محورهای گردشگری - اختصاص اراضی ساحلی و جنگلی با کاربری عمومی با تأکید بر احیاء حفظ جنگل‌ها، حریم دریا و رودخانه - توسعه عمودی شهرها و بهره‌گیری از اراضی موات و بایر داخل شهرها	- اجتناب از بهره‌برداری‌های ناپایدار در بخش کشاورزی - اجتناب از نابودی اکوسیستم‌ها طبیعی - جلوگیری از ساخت و سازهای بی‌رویه در مناطق حساس اکولوژیکی - اجتناب از توسعه در حرایم - جلوگیری از پراکنده‌رویی شهرها
سیاست‌های کلی محیط‌زیست- حضرت آیت‌الله خامنه‌ای	۱۳۹۴	- مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی(از قبیل هوا، آب، خاک و تنوع زیستی) مبتنی بر توان و پایداری زیست‌بوم به‌ویژه با افزایش ظرفیت‌ها و توانمندی‌های حقوقی و ساختاری مناسب همراه با رویکرد مشارکت مردمی - ایجاد نظام یکپارچه ملّی محیط‌زیست - اصلاح شرایط زیستی به منظور برخوردار ساختن جامعه از محیط‌زیست سالم و رعایت عدالت و حقوق بین نسلی - پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی‌های غیرمجاز و جرم‌انگاری تخریب محیط‌زیست و مجازات مؤثر و بازدارنده آلوده‌کنندگان و تخریب‌کنندگان محیط‌زیست و الزام آنان به جبران خسارت - پایش مستمر و کنترل منابع و عوامل آلاینده هوا، آب، خاک، آلودگی‌های صوتی، امواج و اشعه‌های مخرب و تغییرات نامساعد اقلیم - تهیه اطلس زیست‌بوم کشور و حفاظت، احیاء، بهسازی و توسعه منابع طبیعی تجدید پذیر (مانند دریا، دریاچه، رودخانه، مخزن سدها، تالاب، آبخوان زیرزمینی، جنگل، خاک، مرتع و تنوع زیستی به‌ویژه حیات‌وحش) و اعمال محدودیت قانونمند در بهره‌برداری از این منابع - مدیریت تغییرات اقلیم و مقابله با تهدیدات زیست‌محیطی نظیر بیابان‌زایی، گردوغبار به‌ویژه ریزگردها، خشکسالی و عوامل سرایت دهنده میکروبی و رادیواکتیو گسترش اقتصاد سبز - تعادل بخشی و حفاظت کیفی آب‌های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، آبخوان‌داری، مدیریت عوامل کاهش بهره‌برداری از	- اجتناب از بخشی نگری و مدیریت متفرق در عرصه منابع طبیعی - افزایش مشارکت‌های مردمی - اجتناب از افزایش آلاینده‌های محیط‌زیستی - ایجاد نظام پایش کارآمد محیط‌زیستی - بازبینی قوانین محیط‌زیستی - کاهش آسیب‌پذیری و سازگاری با تغییرات اقلیمی - ارتقای مدیریت منابع آب کشور - توسعه فناوری‌های سبز - ارتقای آگاهی‌های محیط‌زیستی - ارتقا و کارآمدسازی دیپلماسی محیط‌زیستی

سند/طرح	سال	راهبرد/سیاست	حکم/الزامات در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست
		آب‌های زیرزمینی و تبخیر و کنترل ورود آلاینده‌ها - استقرار نظام حسابرسی زیست‌محیطی در کشور با لحاظ ارزش‌ها و هزینه‌های زیست‌محیطی (تخریب، آلودگی و احیاء) در حساب‌های ملّی - حمایت و تشویق سرمایه‌گذاری‌ها و فناوری‌های سازگار با محیط‌زیست با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله عوارض و مالیات سبز - تدوین منشور اخلاق محیط‌زیست و ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ و اخلاق زیست‌محیطی مبتنی بر ارزش‌ها و الگوهای سازنده ایرانی ـ اسلامی - ارتقاء مطالعات و تحقیقات علمی و بهره‌مندی از فناوری‌های نوآورانه زیست‌محیطی و تجارب سازنده بومی در زمینه حفظ تعادل زیست‌بوم‌ها و پیشگیری از آلودگی و تخریب محیط‌زیست - گسترش سطح آگاهی، دانش و بینش زیست‌محیطی جامعه و تقویت فرهنگ و معارف دینیِ مشارکت و مسئولیت‌پذیری اجتماعی - تقویت دیپلماسی محیط‌زیست	
برنامه ششم توسعه- مجلس شورای اسلامی	۱۳۹۵	- ارزیابی راهبردی محیط‌زیست(SEA) در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای و ارزیابی اثرات زیست‌محیطی(EIA) طرح‌های بزرگ کلیه دستگاه‌های اجرائی و بخش‌های خصوصی و تعاونی، نهادهای عمومی غیردولتی در پهنه سرزمینی - اجرای برنامه عمل حفاظت، احیاء، مدیریت و بهره‌برداری مناسب از تالاب‌های کشور - اجرای طرح‌های جامع مدیریت پسماند به‌ویژه در سواحل دریاها، رودخانه‌ها، جنگل‌ها و دشت‌های حاشیه تالاب‌ها - تهیه و اجرای طرح جامع پیشگیری و اطفای حریق در عرصه تحت مدیریت سازمان جنگل‌ها، مراتع و آبخیزداری و سازمان حفاظت محیط‌زیست - تکمیل و اجرای تأسیسات جمع‌آوری، تصفیه، بازچرخانی و مدیریت پساب و فاضلاب در شهرها و شهرک‌های صنعتی و خدماتی - احیاء، توسعه و غنی‌سازی جنگل‌ها - اجرای عملیات آبخیزداری و حفاظت از خاک و آبخوان - بیابان‌زدایی و کنترل کانون‌های بحرانی آن - تهیه نقشه‌های حدنگاری(کاداستر) منابع طبیعی - اجرای برنامه مدیریت سبز شامل مدیریت مصرف انرژی، آب، مواد اولیه، تجهیزات و کاغذ، کاهش مواد جامد زائد و بازیافت آن‌ها در ساختمان‌ها و سایط نقلیه - احیای رویشگاه‌های مرتعی و توسعه و فرآوری گیاهان دارویی - تبدیل پسماند به کود یا انرژی برای شهرهای مختلف - - اقدامات سیاسی، اقتصادی و عمرانی لازم برای تثبیت، استمرار و افزایش حقآبه به رودخانه‌های مشترک و مرزی - تهیه، تدوین و اجرای برنامه عمل حفاظت و مدیریت از مناطق چهارگانه محیط‌زیست و گونه‌های در معرض تهدید و خطر انقراض حیات‌وحش کشور - جلوگیری از تغییر کاربری، تجاوز و تصرف، مبارزه با قاچاق چوب، استقرار مدیریت پایدار جنگل	- اجتناب از توسعه بدون ارزیابی محیط‌زیستی - جلوگیری از نابودی تالاب‌ها - جلوگیری از هدررفت پسماندها و مدیریت پایدار پسماند - ایجاد چرخه‌های بسته آب - جلوگیری از نابودی جنگل‌ها و مراتع - جلوگیری از بیابان‌زایی - جلوگیری از نابودی خاک و آبخوان‌ها - مدیریت سبز منابع طبیعی و سوخت‌ها - توسعه جنگل‌ها و مراتع - رعایت حقابه‌های محیط‌زیستی - جلوگیری از نابودی تنوع زیستی

۲-۲- بررسی وضعیت، فشارها و روندها در ابعاد سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، محیط‌زیستی و ارتباطی

۲-۲-۱- بررسی وضعیت

از منظر جغرافیایی، خراسان شمالی از شمال با کشور ترکمنستان، از شرق و جنوب با استان خراسان جنوبی، از جنوب غرب با استان سمنان و از غرب با استان گلستان همسایه است. این استان، ۱/۶ درصد از مساحت کل کشور را تشکیل می‌دهد (جغرافیای استان خراسان شمالی، ۱۳۹۹: ۹). استان خراسان شمالی در ۱۳۸۳ با تقسیم استان خراسان، تأسیس گردید (دفتر تقسیمات کشوری، ۱۳۹۴: ۱۰).

استان خراسان شمالی یکی از مناطق کوهستانی ایران است و بیشتر نقاط آن بیش از یک هزار متر ارتفاع دارند. این استان را به لحاظ وجود ناهمواری‌ها و شکل زمین در پهنهٔ جغرافیایی آن، می‌توان به دو ناحیه کوهستانی و پست تقسیم کرد. قسمت نسبتاً کم وسعتی از سطح استان که در شمال غرب (بخش‌هایی از مرکز و شرق شهرستان مانه و سَمْلَقان) و جنوب (بخش‌هایی از جنوب شهرستان‌های جاجرم و اسفراین) واقع شده‌اند، دارای ارتفاع نسبتاً کمی هستند که بعضاً به ۴۰۰ متر(روستای تازه آب در حاشیه اترک واقع در غرب شهرستان مانه و سملقان) نیز می‌رسد. مناطق کم ارتفاع مذکور در واقع دشت‌های غالباً حاصلخیز استان هستند، اما برخی هم مانند دشت جاجرم به علت کمبود آب و نامناسب بودن خاک، برخلاف دشت‌های مرکزی و شمالی، حاصلخیز نیستند. بقیه نقاط استان را ارتفاعات متعددی تشکیل داده‌اند که مرتفع‌ترین آن‌ها قلهٔ شاه جهان (در رشته‌کوه آلاداغ) به بلندی ۳۰۵۱ متر است، که در جنوب شرق استان قرار دارد. نواحی کوهستانی استان خراسان شمالی از دو رشته‌کوه اصلی به نام‌های کُپّه داغ در شمال و آلاداغ (الله داغ) در حدود مرکز و بخشی از جنوب شرق استان تشکیل شده است (سازمان نقشه‌برداری کشور، ۱۳۹۹: ۲۲).

۲-۲-۲- توان اکولوژیک

جاذبه‌های گردشگری در جغرافیا و طبیعت بکر و زیبا، آثار تاریخی، فرهنگی و مذهبی، تنوع قومیت‌ها، مانند کرد و ترک و ترکمن، که در طول تاریخ در کنار هم زندگی مشترک و تفاهم‌آمیزی داشته‌اند، تولید صنایع دستی گوناگون، وجود فرودگاه در مرکز استان، عبور راه آهن تهران ـ مشهد از جنوب استان و راه آسفالتهٔ درجهٔ یک از مرکز و شهرهای شمالی آن و عبور میلیون‌ها زائر شهر مقدس مشهد از این راه‌ها خراسان شمالی را برای توسعه گردشگری مستعد ساخته است.

۳-۲-۲- چالش‌های هیدروپلیتیک خراسان شمالی

استان خراسان شمالی در منطقه خشک و نیمه‌خشک ایران قرارگرفته که علاوه بر این موضوع، در دهه‌های اخیر وقوع پدیده تغییر اقلیم، یکی از عوامل تأثیرگذار بر منابع آب استان بوده است. متوسط درازمدت بارندگی سالانه استان خراسان حدود ۲۶۷میلی‌متر است. در حال حاضر در استان خراسان شمالی بیش از ۸۶ درصد بارش به‌وسیله تبخیر و تعرق از دسترس خارج می‌شود و متوسط پتانسیل منابع آب تجدیدشونده در حال حاضر یک هزار و ۴۳ میلیون مترمکعب در سال است. شمال استان خراسان شمالی در حوضهٔ آبریز دریای خزر (زیر حوضهٔ اترک) و جنوب آن در حوضهٔ آبریز ایران مرکزی (زیرحوضهٔ کویر مرکزی) قرار دارد. در این زیرحوضه‌ها رودخانه‌های متعددی جاری هستند که از کوه‌های کُپّه داغ، آلاداغ و حتی از ارتفاعات خارج از استان سرچشمه می‌گیرند و نهایتاً به دریای خزر و یا کویر مرکزی منتهی می‌ریزند. اترک که مهم‌ترین رود استان است، از ارتفاعات استان همسایه (خراسان رضوی) سرچشمه گرفته و پس از عبور از استان و دریافت آب از رودخانه‌هایی که از کُپّه داغ و آلاداغ جاری هستند، وارد استان گلستان می‌شود. کال شور جاجرم نیز مهم‌ترین رود در جنوب استان است که پس از دریافت آب از رودخانه‌هایی که از آلاداغ به سوی جبهۀ جنوبی روان هستند، وارد استان سمنان شده و در پایان به داخل کویر مرکزی ایران فرود می‌رود.

یکی از مشکلات اساسی آب در استان خراسان شمالی علی‌رغم داشتن منابع آبی مناسب، استفاده نامناسب از منابع آبی در بخش شرب و کشاورزی است. بسیاری از آب مورد نیاز استان توسط بخش کشاورزی به هدر می‌رود. یکی از چالش‌های هیدروپلیتیک در استان، پایین بودن میزان راندمان مصرف آب در بخش کشاورزی است به‌طوری‌که اکنون ۹۴ درصد از آب استان در بخش کشاورزی مصرف می‌شود و تاکنون در زمینه افزایش راندمان مصرف آب اقداماتی صورت نگرفته است. سالانه بیش از ۱۴۰ میلیون مترمکعب آب به‌صورت غیرمجاز از منابع زیرزمینی استان برداشت می‌شود که از این میزان بیش از ۱۰۳ میلیون مترمکعب مربوط به‌اضافه برداشت از چاه‌های مجاز است و سهم برداشت از سه هزار و ۳۵۶ چاه غیرمجاز از این رقم برداشت بیش از ۳۷ میلیون مترمکعب آب زیرزمینی است. موضوع دیگری که می‌تواند به بحران آب در استان خراسان شمالی در سال‌های آینده دامن بزند استفاده صنایع خراسان شمالی از آب شرب است. بر این اساس تاکنون صنایع استان نتوانستد از پساب فاضلاب و تصفیه آن برای مصارف خود بهره ببرند و به سمت این کار نرفتند و ضرر آن در بخش آب شرب کاملاً خودنمایی می‌کند (فال سلیمان و صادقی، ۱۳۹۸: ۶).

فصل سوم

تحلیل محیط درونی

۳-۱- تقسیمات کشوری و هم‌جواری‌ها

استان خراسان شمالی با مساحتی معادل ۲۸۴۳۴ کیلومترمربع در شمال شرق ایران واقع شده است. این استان سهمی معادل ۱/۷ درصد از مساحت کشور را به خود اختصاص داده است و از نظر مساحت در رتبه ۱۶ بین استان‌های کشور قرار دارد. این استان با تصویب هیات دولت در سال ۱۳۸۳ و پس از تقسیم استان خراسان به سه استان، ایجاد شد. بر اساس آخرین نقشه تقسیمات کشور، استان خراسان شمالی از شمال و شمال شرقی به طول حدود ۲۷۷ کیلومتر دارای مرز مشترک با جمهوری ترکمنستان و از شرق و جنوب با استان خراسان رضوی و از جنوب غرب با استان سمنان و از غرب با استان گلستان دارای مرز مشترک است. در سال ۱۳۹۰ این استان دارای ۷ شهرستان، ۱۷ بخش، ۱۸ شهر و ۴۲ دهستان بوده است که تغییرات بعدی در تقسیمات داخلی منجر به تشکیل شهرستان راز و جرگلان شده و شمار شهرستان‌های استان را به ۸ شهرستان، ۱۹ بخش، ۲۲ شهر و ۴۵ دهستان در سال ۱۳۹۶ ارتقاء داده است.

نقشه ۱- موقعیت سیاسی استان نسبت به استان‌های هم‌جوار

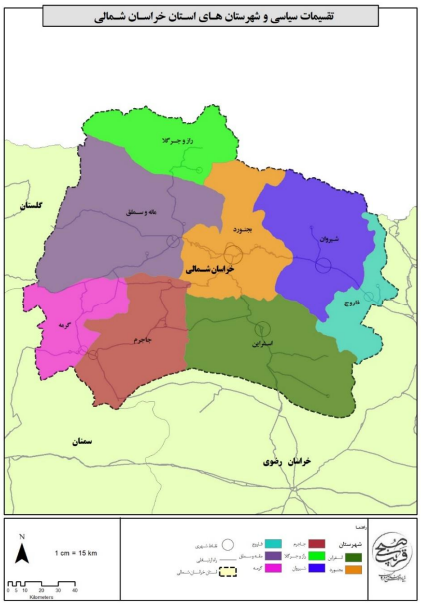
منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸

شهرستان بجنورد با مرکزیت شهر بجنورد (به عنوان مرکز استان) و پرجمعیت‌ترین شهر استان مهم‌ترین جایگاه را در بین شهرستان‌های استان دارد. شهرستان‌های مانه و سملقان و اسفراین به ترتیب بزرگ‌ترین شهرستان‌های استان بوده و کمترین مساحت در بین شهرستان‌های استان مربوط به شهرستان فاروج است. از نظر جمعیت پس از شهرستان بجنورد شهرستان‌های شیروان و اسفراین به ترتیب بیشترین جمعیت استان را در خود جای داده‌اند و کمترین جمعیت مربوط به شهرستان گرمه است.

جدول ۷- تقسیمات سیاسی استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۸

نام شهرستان	مساحت (کیلومترمربع)	تعداد بخش	تعداد دهستان	تعداد شهر	تعداد آبادی	تعداد آبادی دارای سکنه	تعداد آبادی خالی از سکنه
اسفراین	۵۰۱۹	۲	۷	۲	۳۷۴	۱۶۹	۲۰۵
بجنورد	۳۶۱۹	۲	۵	۳	۱۹۶	۱۵۲	۴۴
جاجرم	۳۴۸۶	۳	۵	۳	۱۱۳	۴۷	۶۶
راز و جرگلان	۲۵۳۸	۳	۶	۱	۸۷	۷۲	۱۵
شیروان	۳۹۴۵	۳	۹	۴	۱۷۶	۱۵۴	۲۲
فاروج	۱۶۱۵	۲	۵	۲	۱۰۴	۸۷	۱۷
گرمه	۲۱۵۹	۱	۲	۳	۶۴	۲۳	۴۱
مانه و سملقان	۶۰۵۳	۳	۶	۴	۱۸۶	۱۳۶	۵۰
کل استان	۲۸۴۳۴	۱۹	۴۵	۲۲	۱۳۰۰	۸۴۰	۴۶۰

منبع: سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

نقشه ۲- تقسیمات سیاسی استان خراسان شمالی

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۹۸

۳-۲- بررسی نظام طبیعی و محیط‌زیستی

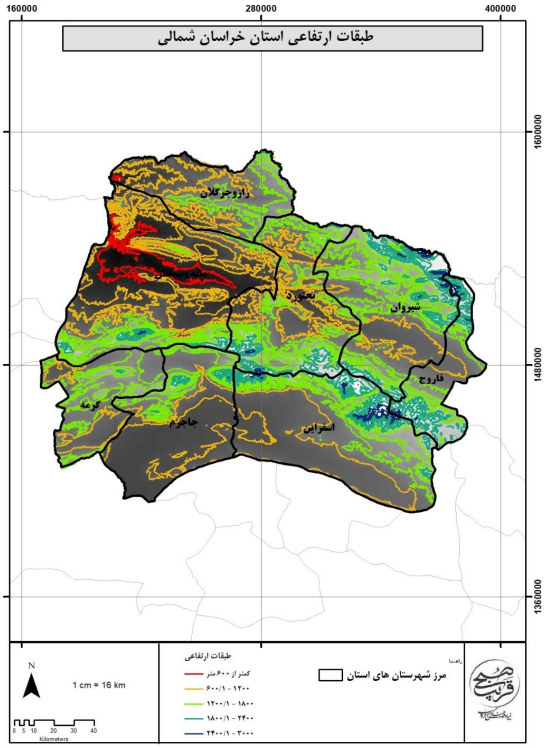
۳-۲-۱- ویژگی‌های توپوگرافی(ناهمواری‌ها)

ساختار و استخوان‌بندی اصلی عوارض و ناهمواری‌های زمین در خراسان شمالی از دو رشته‌کوه به نام‌های کپه داغ در شمال استان و آلاداغ در مرکز و جنوب استان تشکیل شده است. این دو رشته‌کوه که در اثر فشردگی صفحه کوچک ایران در بین صفحه اوراسیا و عربستان بالا آمده و چین‌خورده، به صورت موازی در امتداد شمال غربی - جنوب شرقی و در برخی موارد شرقی—غربی، دره ناودیسی بزرگی در بین خود تشکیل داده است که از مشهد تا دشت گرگان ادامه می‌یابد. این دره در شرق استان خراسان شمالی ابتدا باریک و سپس هر چه به مرز استان گلستان نزدیک‌تر می‌شود وسعت گرفته و پهن‌تر می‌گردد. تا جایی که در نزدیکی دشت گرگان چنان گسترده و کم ارتفاع می‌شود که به صورت بخشی از دشت فوق درمی‌آید. از همین دره است که شبکه راه اصلی مشهد - بجنورد - گرگان به عنوان تنها مسیر و محور اصلی شمال شرقی کشور عبور می‌کند و شهرهای اصلی و مهم استان خراسان شمالی از جمله شهر بجنورد و شیروان نیز در همین دره ناودیسی پدید آمده است. شبکه راه اصلی استان که محور اتصال سواحل دریای خزر به خراسان رضوی است از همین دره ناودیسی عبور می‌کند. بنابراین مورفولوژی و شکل ناهمواری زمین در کالبدش در استان خراسان شمالی به صورت دو توده کوهستانی در شمال (کپه داغ) و میانی استان (آلاداغ) بالا رفته و در بین خود یک دره ناودیسی شرقی - غربی شکل داده که تعیین‌کننده سازمان فضایی این استان است.ریخت‌شناسی بخش جنوبی استان نیز از همین دو رشته‌کوه متأثر است. در این بخش از استان نیز که رشته‌کوه آلاداغ در بخش میانی استان به فرورفتگی فلات مرکزی ایران ختم می‌شود، یک دشت دامنه‌ای در جنوب آن شکل گرفته که به موازات دره ناودیسی گفته شده، در بین جاجرم، گرمه تا اسفراین کشیده شده و جهت شرقی - غربی دارد و همانند آن دره، شیب زمین از شرق به غرب جهت‌گیری می‌نماید. توپوگرافی و ریخت‌شناسی کلی زمین در استان خراسان شمالی به صورت متناوب از دشت - دره و رشته‌کوه بلند تشکیل شده است. بدین معنی که این ناهمواری‌ها از جنوب به شمال ابتدا یک دشت بایکوتی از جاجرم گرمه تا اسفراین در جنوبی‌ترین بخش استان به وجود آمده و لیست رشته‌کوه آلاداغ به صورت یک دیواره بلند از شمال غربی به جنوب شرقی کشیده شده و این دشت را از دره ناودیسی شمال آلاداغ جدا کرده است. به عبارت دیگر بعد از این ارتفاعات بلند، یک دره ناودیسی در همین راستا پدید آمده و سرانجام رشته‌کوه کپه داغ در شمال این استان به صورت یک دیواره بلند، استان را از کشور ترکمنستان محدود و محصور کرده است. بدین ترتیب به‌طور متناوب از جنوب به شمال یا از شمال به جنوب استان با ریخت‌شناسی و توپوگرافی متناوبی از دره - دشت و ارتفاعات بلند شرقی- غربی روبرو هستیم که در تحلیل

نهایی در حوضه آبریز فرعی نسبتاً بزرگ یعنی حوضه آبریز فرعی دریای خزر و حوضه آبریز فرعی فلات مرکزی ایران را به وجود آورده است.

جدول ۸- طبقات ارتفاعی استان خراسان شمالی

طبقات ارتفاعی	مساحت(هکتار)	سهم از مساحت (درصد)	
کمتر از ۵۰۰ متر	۲۱۰/۹	۰/۸	۸۹/۷
۷۵۰-۵۰۰	۱۵۰۱/۵	۵/۳	
۱۰۰۰-۷۵۰	۴۱۴۱/۱	۱۴/۷	
۱۲۵۰-۱۰۰۰	۶۴۷۵	۲۲/۹	
۱۵۰۰-۱۲۵۰	۶۷۲۴	۲۳/۸	
۱۷۵۰-۱۵۰۰	۳۸۶۷/۶	۱۳/۷	
۲۰۰۰-۱۷۵۰	۲۴۱۵/۹	۸/۶	
۲۵۰۰-۲۰۰۰	۲۴۴۸/۴	۸/۷	۱۰/۳
۲۵۰۰ و بالاتر	۴۴۴	۱/۶	
مجموع	۲۸۲۲۸/۵	۱۰۰	

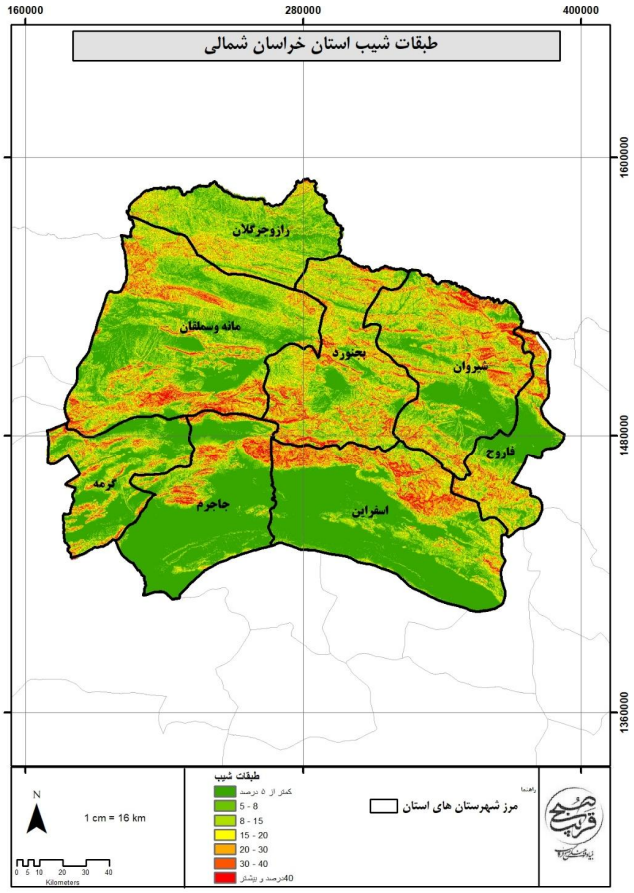

نقشه ۳- طبقات ارتفاعی استان خراسان شمالی

به‌رغم کوهستانی و ناهمواری زمین بیش از ۶۳ درصد کل زمین‌های استان خراسان شمالی برای هرگونه ساخت و سازی از منظر شیب زمین با درجاتی مناسب است. اگر آستانه بالای شیب زمین برای کشت آبی را شیب ۱۲ درصد فرض کنیم، در استان خراسان‌شمالی بیش از ۵۰ درصد کل زمین‌های استان به لحاظ شیب زمین برای کشاورزی آبی مساعد است و اگر آستانه بالای هرگونه سکونت و فعالیت اقتصادی و کالبدی را شیب ۱۵ درصد فرض کنیم، بیش از ۶۳ در صد زمین‌های استان برای این‌گونه فعالیت‌های انسانی دشواری زیادی پدید نمی‌آورد. چنان‌که در جدول زیر مشخص است بیش از ۲۰ درصد زمین‌های استان نیز در طبقه شیب ۱۵ تا ۳۰ درصد واقع شده است که به طور کلی برای بسیاری از فعالیت‌های انسانی نظیر کشت دیم و فعالیت‌های تفریحی و جنگل‌کاری و باغداری دشواری زیادی به وجود نمی‌آورد.

جدول ۹- طبقات شیب استان خراسان شمالی

طبقه شیب	مساحت (کیلومترمربع)	سهم از مساحت (درصد)	
کمتر از ۱ درصد	۲۰۰۶/۷	۷/۱	۶۳/۱
۳-۱	۳۹۳۹/۳	۱۴	
۵-۳	۲۴۶۴/۷	۸/۷	
۸-۵	۲۹۰۷/۱	۱۰/۳	
۱۲-۸	۳۴۹۶/۲	۱۲/۴	
۱۵-۱۲	۲۹۹۲/۵	۱۰/۶	
۲۰-۱۵	۲۴۶۲/۳	۱۱/۸	۲۰/۵
۳۰-۲۰	۳۳۲۸/۳	۸/۷	
۵۰-۳۰	۳۲۵۵/۴	۱۱/۵	۱۶/۴
۱۰۰-۵۰	۱۳۷۶	۴/۹	
کل استان	۲۸۲۲۸/۵	۱۰۰	

نقشه ۴- طبقات شیب استان خراسان شمالی

۳-۲-۲- آب و هوا و اقلیم

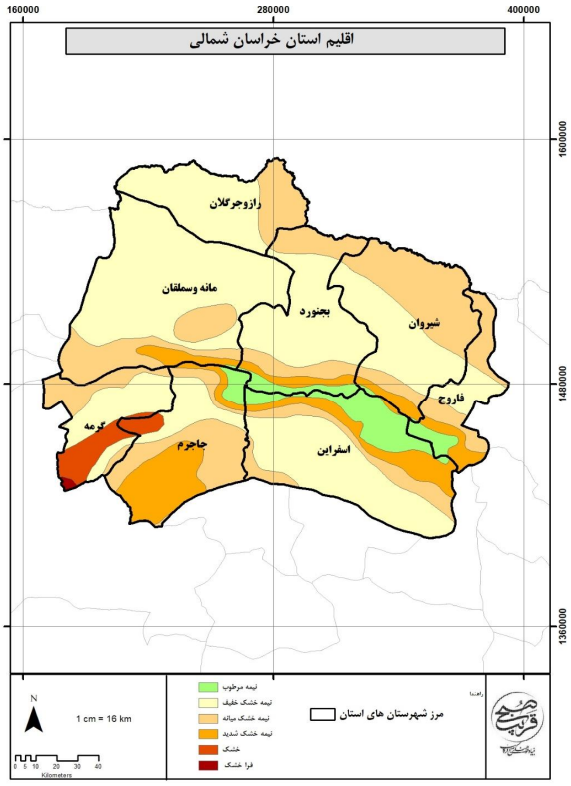
عوامل مهم جغرافیایی سازنده اقلیم در این ناحیه را وجود دریای خزر در غرب، مناطق بیابانی ترکمنستان در شرق خزر و شمال غرب و ارتفاعات شمالی و جنوبی تشکیل می‌دهند.

بخش عمده استان دارای اقلیم نیمه‌خشک سرد، محدوده‌ای از شمال غرب و جنوب دارای اقلیم نیمه‌خشک معتدل و بیابانی سرد است. بر اساس روش دومارتن و روش آمبرژه بخش عمده استان از شمال غرب و جنوب دارای اقلیم نیمه‌خشک معتدل و بیابانی سرد، نواحی شرقی دارای اقلیم خشک سرد و نواحی شمال غرب دارای اقلیم معتدل هستند. از این رو تنوع اقلیمی فراوانی در سطح استان وجود دارد. مجموع نتایج مطالعات اقلیمی را می‌توان در موارد زیر خلاصه نمود:

رطوبت: در ایستگاه بجنورد رطوبت نسبی (حدود ۸۰ درصد) بیش از متوسط سالانه رطوبت نسبی در ایستگاه‌های منتخب استان (بین ۵۱ تا ۶۳ درصد) است.

ریزش‌های جوی: بیشترین مقدار بارش ثبت شده استان در ایستگاه‌های واقع در دره اترک (بخش میانی استان) و ارتفاعات مشرف به آن نظیر اسدلی، چری، قوچان، شیروان و مراوه‌تپه بوده و نسبت به سایر نقاط استان، حداقل بارش در ناحیه جنوب غربی استان ثبت شده است، همچنین به دلیل شدت رگبارها، سیلاب‌های احتمالی جاری شده در ایستگاه‌های واقع در ارتفاعات جنوب مشرف به دره اترک نسبت به سایر مناطق بیشتر بوده است.

تبخیر: تبخیر آب در بخش شمالی و بخصوص در نواحی جنوب غربی استان نسبت به سایر نقاط استان بیشتر است. خوش آب و هوایی مناطق مرکزی (دره اترک)، شمال غربی و دامنه‌های جنوبی ارتفاعات جنوبی استان در پهنه اقلیمی دلپذیر و نواحی شمال شرقی و نوار ارتفاعات حد فاصل حوضه اترک و کویر مرکزی در پهنه اقلیمی نسبتاً دلپذیر و ناحیه جنوب غربی استان در پهنه اقلیمی نسبتاً سخت قرار گرفته‌اند.

نقشه ۵- اقلیم استان خراسان شمالی

۳-۲-۲-۱- بارش

منشأ اصلی بارندگی‌های استان بخصوص در نواحی میانی و شمالی آن به‌طور کلی جبهه‌های مدیترانه‌ای، خزری و سیبریایی است و اگر این سه جبهه هم‌زمان وارد منطقه شوند ریزش‌های فراوانی ایجاد می‌کنند.

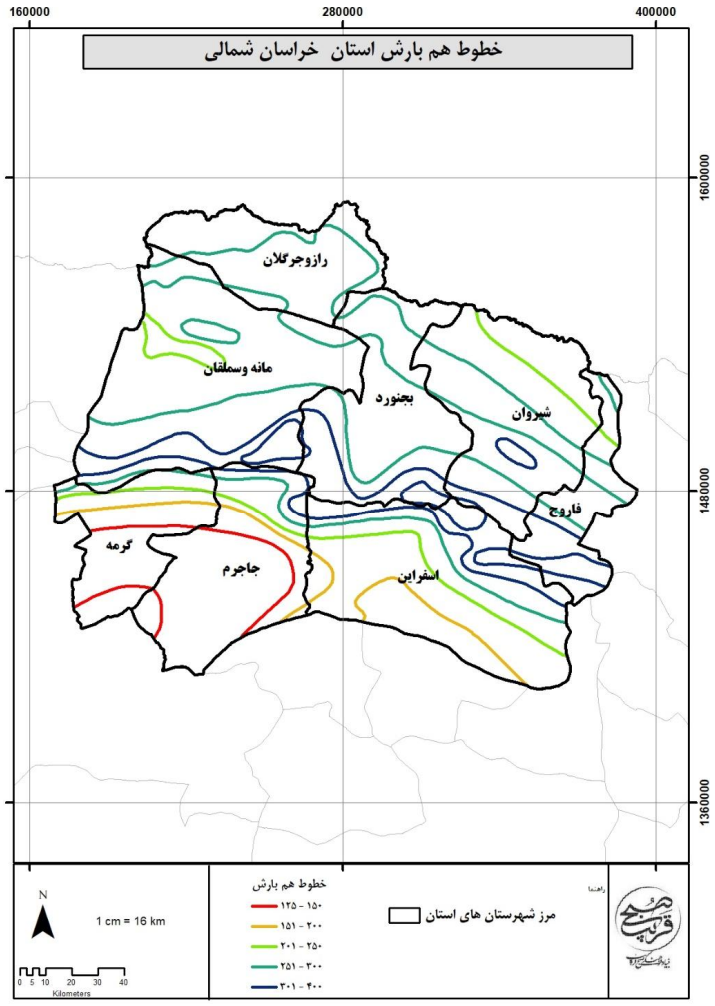
با بررسی چگونگی استقرار ارتفاعات استان در می‌یابیم که هوای مرطوب خزری از طریق معبر کوهستانی شمال غرب استان در امتداد جنوب شرقی به استان وارد می‌شود و هوای سرد نسبی و کاملاً مرطوب شرق دریای خزر در امتداد یاد شده حوضه‌های دشت شیروان – قوچان و نواحی اطراف آن را تحت تأثیر خود قرار می‌دهد.

ارتفاعات مشرف بر معبر یاد شده موجب صعود هوای سرد و مرطوب وارده به این نواحی می‌گردد که در این حالت بارندگی‌های پراکنده تابستانه در ایستگاه‌های هواشناسی مسیر قوچان – سیروان مشاهده می‌شود و هر قدر که از معبر مذکور به سمت شرق نزدیک شویم، میزان ریزش‌ها کاهش می‌یابد.

نتایج حاصل بیانگر آن است که ایستگاه‌های واقع در دره اترک و ارتفاعات مشرف به آن نظیر راز، آشخانه و بجنورد بیشترین مقدار بارش ثبت شده را نشان می‌دهند. با گذر به نواحی شمالی و جنوبی استان از مقدار بارش کاسته شده که شدت آن در بخش‌های جنوبی استان بخصوص جنوب غربی آن بیشتر می‌باشد، به‌طوری که متوسط بارش در ایستگاه‌های جاجرم به حدود ۱۲۶ میلی‌متر در سال بالغ می‌گردد. میانگین بارش سالانه استان خراسان‌شمالی برابر با ۲۳۶/۹۷ میلی‌متر می‌باشد.

جدول ۱۰- اطلاعات بارندگی و پارامترهای بارندگی بلندمدت سالانه ایستگاه‌های هواشناسی استان

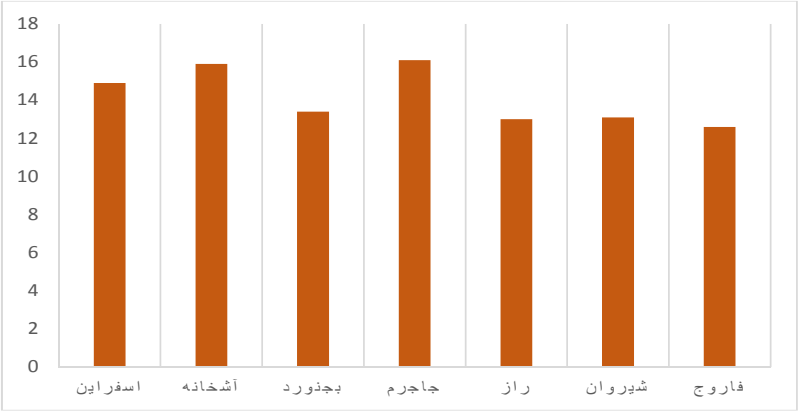
ردیف	ایستگاه	بارندگی(میلی‌متر)	حداکثر بارندگی ۲۴ساعته (سال ۹۸)
۱	اسفراین	۱۹۰/۶	۱۴/۸
۲	آشخانه	۲۸۹/۷	۱۶/۴۱
۳	بجنورد	۲۵۷/۶	۱۵/۲۵
۴	جاجرم	۱۲۶/۱	۱۷
۵	راز و جرگلان	۳۱۴/۸	۲۰/۲۵
۶	شیروان	۲۲۹/۶	۱۷/۰۸
۷	فاروج	۲۵۰/۴	۱۵/۵۸
میانگین استانی		۲۳۶/۹۷	۱۶/۶۲

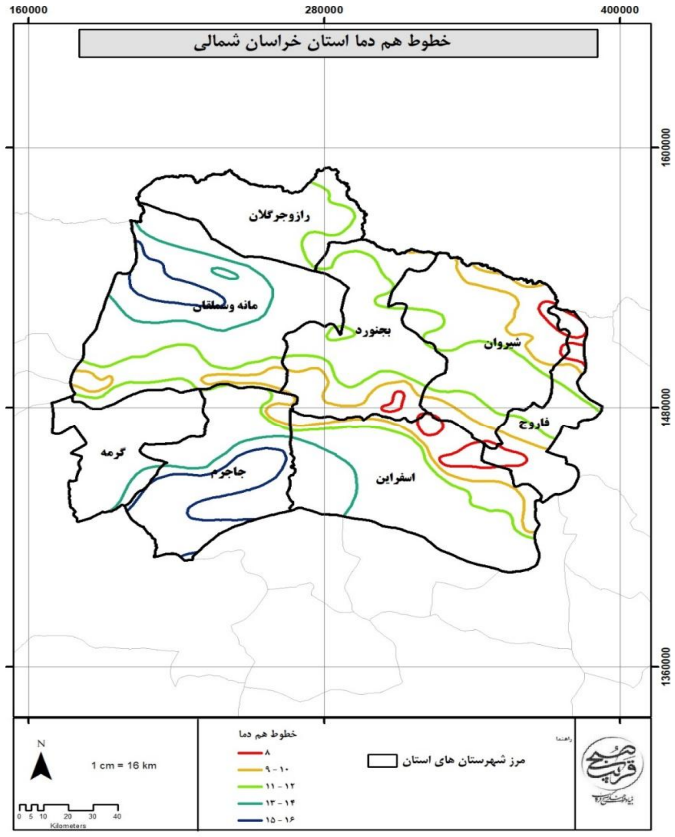
نقشه ۶- خطوط هم بارش استان خراسان شمالی

۳-۲-۲-۲- دما

متوسط سالانه دمای هوا در سطح استان برابر با ۱۴/۱۴ درجه سانتی‌گراد ثبت شده است. ارقام ثبت شده بیانگر آن است که نواحی جنوبی استان نظیر جاجرم، آشخانه و اسفراین دارای بیشترین دما و محدوده‌های واقع در دره اترک نظیر بجنورد و شیروان از کمترین دمای سالانه برخوردار می‌باشند.

نمودار ۱- میانگین درازمدت دما در استان (سانتی‌گراد)

نقشه ۷- خطوط هم‌دما استان خراسان شمالی

۳-۲-۲-۳- رطوبت هوا

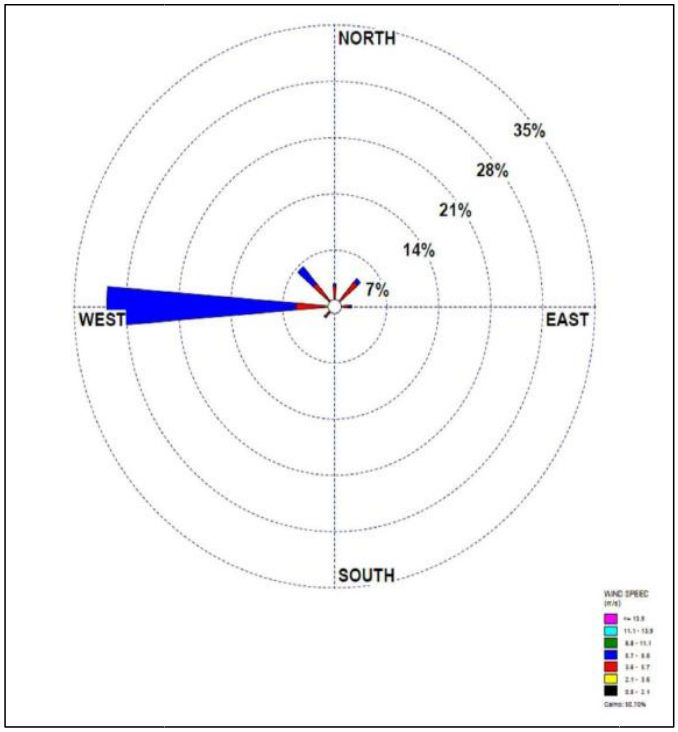
حداکثر سالانه رطوبت نسبی با ۸۰ درصد در ایستگاه بجنورد و حداقل سالانه با ۳۸ درصد در ایستگاه قوچان ثبت شده است. متوسط سالانه رطوبت نهایی در ایستگاه‌های منتخب در استان خراسان شمالی بین ۵۱ تا ۶۳ درصد متغیر می‌باشد. همچنین بیشترین رطوبت نسبی ماهانه مربوط به ماه‌های فصل زمستان و کمترین آن نیز مربوط به ماه‌های فصل تابستان می‌باشد. میانگین سالانه رطوبت استان برابر با ۵۶/۹ درصد می‌باشد.

جدول ۱۱- میانگین رطوبت نسبی در ایستگاه‌های مختلف استان

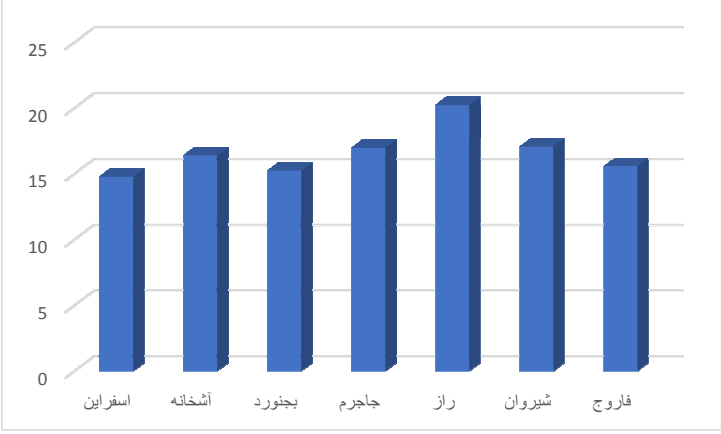
ردیف	ایستگاه	رطوبت نسبی(درصد)
۱	مراوه تپه	۶۱
۲	چمن بیدرسالت	۵۱
۳	آغمراز	۵۵
۴	اسدلی	۵۰
۵	بحنورد	۶۰
۶	اسفراین	۵۲
۷	شیروان	۶۳
۸	سه یک آب شیروان	۶۴
۹	نوده چناران	۵۶
۱۰	قوچان	۵۷
	میانگین استانی	۵۶/۹

۳-۲-۲-۴- جریان وزش بادها

به‌طور کلی بادها در استان خراسان‌شمالی به دو دسته محلی و منطقه‌ای تقسیم می‌شوند. بادهای محلی مثل بادهای دشت به کوه و کوه به دشت که در اثر عدم گرم شدن یکسان کوه و دشت به وجود می‌آید و به خصوص در حواشی دامنه‌های جنوبی به وضوح مشخص است. بادهای منطقه‌ای در جهات مختلف می‌وزند و عمدترین آن‌ها دارای اثرات قابل‌ملاحظه‌ای در مسائل اقلیمی هستند. بادهای شمال شرقی که در اثر فعالیت مرکز پرفشار سیبری به وجود می‌آید و بیشتر در فصل خشک سال می‌وزد و باعث بالا رفتن میزان تبخیر و تعرق می‌شود. بادهای غربی بیشتر در فصل سرد و مرطوب سال می‌وزند که دارای اثرات قابل‌ملاحظه‌ای در انتقال توده‌های غربی می‌باشند و در تابستان در ضعیف‌ترین حالت خود قرار دارند. میانگین سرعت باد در سطح استان برابر با ۱۶/۶۲ متربرثانیه بوده و جهت باد غالب در استان در طول سال غربی ولی در ایستگاه قوچان در طول تابستان جهت باد غالب از شمال شرقی و در سایر فصول سال از جنوب شرق می‌باشد.

شکل ۱- گلباد ایستگاه هواشناسی بجنورد

نمودار ۲- میانگین سالانه سرعت باد در ایستگاه‌های سینوپتیک استان (متربرثانیه)

۳-۲-۳- منابع آب

استان خراسان شمالی با توجه به شرایط توپوگرافی، شیب و جهت آن، زمین‌شناسی و ... در بر گیرنده بخشی از ۲ حوضه آبریز درجه ۲ اترک و کویر مرکزی و همچنین بخش کوچکی از حوضه‌های آبریز قره سو - گرگانرود و قره قوم می‌باشد.

جدول ۱۲- مشخصات اصلی حوضه‌های آبریز درجه۲ واقع در استان

نام حوضه آبریز درجه۲	وسعت	سهم استان از حوضه	
		وسعت کیلومترمربع	درصد از کل حوضه
اترک	۲۶۴۳۰	۱۶۴۴۵/۲۳	۲۲/۶۲
کویر مرکزی	۲۲۶۵۲۳	۱۰۶/۶۱	۶۸/۴
قره سو-گرگانرود	۱۳۰۶۱	۸۵۶/۹۹	۵۶/۶

(شرکت سهامی آب منطقه‌ای استان خراسان شمالی)

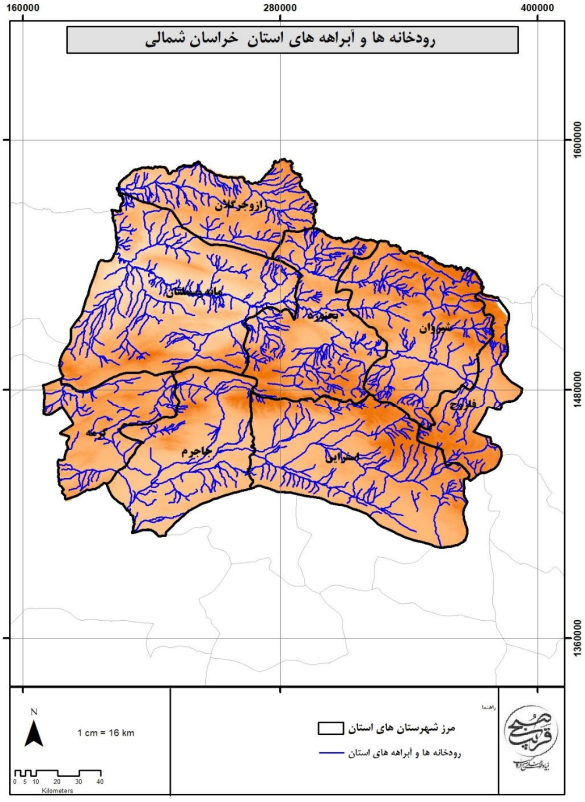
جدول ۱۳- مشخصات فیزیوگرافی حوضه‌های عمده استان

نام رود	وسعت حوضه آبریز (کیلومترمربع)	متوسط آبدهی(مترمکعب برثانیه)
چندیر	۸۴۳/۴	۰/۵۹۸
سومبار	مرزی	۱/۴۱۱
شیرین دره	۲۸۷۹/۳	۲/۹۶۳
اترک	۳۵۱۶۹/۵	۱۶/۲۲۳
شیرآباد	۱۸۳/۵	۰/۹۵۴
سملقان	۱۰۸۷	۰/۷۹۷
درکش	۱۱۴/۵	۰/۵۲۲
چناران	۱۵۰۰	۲/۰۵۴
قلجق	۷۱۰/۳	۱/۸۷۸
فیروزه	۲۵۵	۰/۷۵۰
بیدواز	۵۲۰	۰/۷۷
روئین	۲۰۱	۰/۵۲
دربند	۱۱۲۱	۰/۲۹

جدول ۱۴- مشخصات منابع آب زیرزمینی

منابع آب زیر زمینی	تعداد	حجم تخلیه(میلیون مترمکعب)	حجم بهره‌برداری (میلیون مترمکعب)
چاه	۶۹۵۲	۴۴۹/۵	۴۴۹/۵
چشمه	۳۰۶۶	۳۵۶/۳۴	۱۵۰/۲۴
قنات	۶۵۳	۸۶/۲۳	۷۴/۷
کل	۱۰۶۷۱	۸۹۲/۰۷	۶۷۴/۴۴

(شرکت سهامی آب منطقه‌ای استان خراسان شمالی)

نقشه ۸- رودخانه‌ها و آبراهه‌های استان خراسان شمالی

۳-۲-۴- پایداری منابع آب

استان خراسان شمالی در حوزه آبریز اصلی مازندران، مرکزی، قره قوم قرار دارد و حجم کل منابع آب تجدیدشونده برابر با ۱۲۴۳ میلیون مترمکعب در سال است که از این مقدار ۶۳۰ میلیون مترمکعب مربوط به آب‌های زیرزمینی و ۶۱۳ میلیون مترمکعب برای آب‌های سطحی است.

جدول ۱۵- منابع و مصارف آب سطحی و زیرزمینی استان خراسان شمالی

مشخصات جغرافیایی و اقلیمی			
عنوان	واحد	مقدار	
نوع اقلیم	-		
مساحت	کیلومترمربع	۲۸۳۴۰	
جمعیت	نفر		
تعداد و نام حوضه‌های آبریز اصلی	حوضه	۳	مازندران، مرکزی، قره قوم
تعداد و نام حوضه‌های آبریز فرعی	حوضه	۴	اترک، گرگانرود، قره قوم، مرکزی
میانگین سالانه نزولات جوی	میلی‌متر	۲۸۲	
متوسط سالانه حجم نزولات جوی	میلیون مترمکعب	۸۰۰۰	
حجم کل منابع آب تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۱۲۴۳	
منابع آب سطحی			
عنوان	واحد	مقدار	
حجم منابع آب سطحی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۶۱۳	
تعداد رودخانه‌های مهم	رودخانه	۷	
تعداد رودخانه‌های مرزی	رودخانه	۳	
حجم سالانه آب رودخانه‌های مرزی	میلیون مترمکعب	۳۴	
حجم سالانه آب در چرخه (خروجی از استان یا ورودی به دریاچه‌ها، کفه‌ها و کویرها)	میلیون مترمکعب	۳۳۹	
حجم سالانه آب ورودی از طریق مرزهای استان یا انتقالی به استان	میلیون مترمکعب	۱۸	
منابع آب زیرزمینی			
عنوان	واحد	مقدار	
حجم منابع آب زیرزمینی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۶۳۰	
تعداد چاه‌ها	حلقه	۴۰۲۵	
حجم برداشت سالانه آب از چاه‌ها	میلیون مترمکعب	۴۴۷	
تعداد چشمه‌ها	دهنه	۳۲۱۴	
حجم سالانه تخلیه از چشمه‌ها	میلیون مترمکعب	۳۲۹	
تعداد قنوات	رشته	۶۳۰	
حجم سالانه تخلیه از قنوات	میلیون مترمکعب	۷۳	
میزان کل برداشت و مصارف			
عنوان	واحد	مقدار	
میزان مصرف سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۴/۶۵۱	
اضافه برداشت سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۷۸	
میزان برداشت سالانه از منابع آب سطحی استان	میلیون مترمکعب	۶/۳۳۵	
حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی)	میلیون مترمکعب	۹۸۷	
مصارف سالانه کشاورزی	میلیون مترمکعب	۷/۸۹۹	
مصارف سالانه شرب	میلیون مترمکعب	۷/۶۹	
مصارف سالانه صنعت	میلیون مترمکعب	۵/۱۷	

شاخص فالکن مارک

فالکن مارک دانشمند سوئدی در مطالعات خود بحران آب را بر اساس مقدار سرانه منابع آب تجدیدپذیر سالانه هر کشور تعریف کرده است. فالکن مارک میزان سرانه آب ۱۷۰۰ مترمکعب در سال را به‌عنوان شاخص کمبود معرفی کرده است. بر این اساس کشورهایی که دارای سرانه منابع آب سالانه تجدیدپذیر بیش از ۱۷۰۰ مترمکعب هستند، مشکل بحران آب ندارند و کشورهایی که دارای سرانه منابع آب تجدیدپذیر بین ۱۰۰۰ تا ۱۷۰۰ مترمکعب دارند جزو کشورهای با تنش آبی محسوب می‌شوند و کشورهایی که دارای سرانه آب تجدیدپذیر کمتر از ۱۰۰۰ مترمکعب در سال هستند جزو کشورهای با کمبود آب هستند و سرانه آب کمتر از ۵۰۰ مترمکعب در سال، فشار بسیار شدیدی به آن کشور تحمیل می‌کند. با توجه به جمعیت کشور، در حال حاضر سرانه آب تجدیدپذیر ایران از مرز ۱۷۰۰ مترمکعب عبور کرده و کشور ما وارد دوره تنش آبی شده است. با توجه به تقسیم حجم آب تجدید شونده استان خراسان شمالی بر جمعیت در سال ۱۳۹۸ (۸۶۳۰۹۲ نفر) عدد ۱۴۴۰ به دست آمد که نشان می‌دهد استان خراسان شمالی در محدوده تنش آبی قرار دارد.

جدول ۱۶- شاخص فالکن مارک وضعیت منابع آبی استان خراسان شمالی و ایران

تعیین وضعیت/دسته‌بندی	شاخص (سرانه/مترمکعب)	عدد شاخص برای ایران و استان خراسان شمالی
بدون تنش	بالاتر از ۱۷۰۰	-
تنش آبی	۱۷۰۰- ۱۰۰۰	ایران و خراسان شمالی
کم آبی	۱۰۰۰-۵۰۰	-
کم آبی مطلق	کمتر از ۵۰۰	-

شاخص سازمان ملل

بنیاد کمیسیون توسعه پایدار سازمان ملل میزان درصد برداشت از منابع آب تجدیدپذیر در هر کشور را به‌عنوان شاخص اندازه‌گیری بحران آب معرفی کرده است. بر اساس شاخص مذکور هرگاه میزان برداشت آب یک کشور بیشتر از ۴۰ درصد کل منابع آب تجدیدپذیر آن باشد این کشور با بحران شدید آب مواجه است و اگر این مقدار در حدفاصل ۲۰ تا ۴۰ درصد باشد بحران در وضعیت متوسط و چنانچه این شاخص بین ۱۰ تا ۲۰ درصد باشد بحران در حد متعادل و کمتر از ۱۰ درصد بدون بحران تلقی می‌شود. با توجه به اینکه در ایران هم‌اکنون ۷۰ درصد کل آب تجدیدپذیر کشور مورداستفاده قرار می‌گیرد، ایران در وضعیت بحران شدید آبی قرار دارد.

جدول ۱۷- شاخص سازمان ملل برای بحران آب

شاخص‌ها	محدوده بحرانی
کمتر از ۱۰ درصد	بدون بحران
بین ۱ تا ۲۰ درصد	بحران در حد متعادل
بین ۲۰ تا ۴۰ درصد	بحران در وضعیت متوسط
بیشتر از ۴۰ درصد	بحران شدید آب

حجم آب تجدیدشونده استان خراسان شمالی برابر با ۱۲۴۳ میلیون مترمکعب است و حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی) ۹۸۷ میلیون مترمکعب است. از این رو برداشت از منابع تجدیدپذیر استان خراسان شمالی برابر با ۰/۷۹ درصد است. بنابراین طبق این شاخص استان در وضعیت بحران شدید قرار دارد. لازم به ذکر است که حجم مصارف آب (زیرزمینی و سطحی) بیش از حجم آب تجدید شونده است.

شاخص نسبت بحرانی

به منظور مقایسه سطح کم‌آبی در حوضه‌های آبریز متفاوت می‌توان از شاخص نسبت بحرانی استفاده کرد. آلکامو همکاران (۲۰۰۰) این شاخص را نسبت میزان آب برداشت شده برای استفاده‌های انسانی به کل منابع آب تجدیدپذیر تعریف نموده‌اند. هرچه نسبت بحرانی عدد بزرگ‌تری باشد. فشار بیشتری بر منابع آب وارد می‌شود و به همان میزان هم کیفیت آب مصرف‌کنندگان پایین دست کاهش می‌یابد.

W= آب برداشت شده

WA= منابع آب در دسترس (منابع آبی تجدیدپذیر)

جدول ۱۸- شاخص نسبت بحرانی و محدوده‌های آن

شاخص‌ها	محدوده بحرانی
بدون تنش	۰/۱-۰
تنش آبی کم	۰/۲-۰/۱
تنش آبی متوسط	۰/۴-۰/۲
تنش آبی زیاد	۰/۸-۰/۴

محاسبه شاخص نسبت بحرانی برای منابع آب استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۸

کل منابع آبی استان (سطحی و زیرزمینی) CR=987/1243=0/97 تنش آبی زیاد

منابع آب سطحی استان CR=335/1243=0/27 تنش آبی زیاد

منابع آب زیرزمینی استانCR=651/1243=0/52 تنش آبی کم

با توجه به نتایج به دست آمده از شاخص‌های ارائه شده در این قسمت مشخص‌شد که استان خراسان شمالی در مرحله تنش آبی قراردارد. همچنین این استان در مرحله بحران آب قراردارد چراکه با توجه به دو شاخص سازمان ملل و همچنین شاخص نسبت بحرانی این استان در محدوده بحران زیاد آب قرار دارد. هرچند این استان به لحاظ شاخص فالکن در سطحی بالاتر از کشور قراردارد اما در محدوده تنش آبی قراردارد.

۳-۲-۵- کشاورزی استان

استان خراسان‌شمالی بر مبنای خصوصیات فیزیوگرافیک، موقعیت منابع ارضی، نحوه کاربری اراضی، منابع تأمین آب کشاورزی ویژگی‌های آگروتکنیکی، به سه ناحیه کلان بالنسبه همگن قابل تفکیک است. مشخصات کلی هر یک از این نواحی به این شرح است:

- ناحیه دشتی هموار واقع در حد فاصل ارتفاعات شمالی (کوه‌های تپه داغ) و جنوبی (کوه‌های آلاداغ) و جنوب ارتفاعات آلاداغ: بخش عمده‌ای از اراضی کشاورزی استان در این ناحیه قرار دارد و قطب زراعت و باغداری استان محسوب می‌شود.

در واقع این گستره که منطبق بر قسمت‌هایی از دشت‌های قوچان - شیروان، بجنورد، مانه و سملقان، اسفراین، صفی‌آباد و جاجرم می‌باشد و قلمرو کشت فشرده محسوب می‌شوند.

- ناحیه کوهستانی: این ناحیه شامل ارتفاعات شمالی و جنوبی استان و متشکل از دو زیر ناحیه شمالی و جنوبی است.

فضاهای کشاورزی در این ناحیه بسیار محدود و پراکنده و شامل باغ‌های تراس‌بندی شده و در بعضی موارد ترکیبی از زراعت‌های دائمی و سالانه است. این محدوده‌ها قلمروهای حاشیه‌ای محسوب می‌شوند که حفظ آن‌ها از نظر محیط‌زیستی و تولید محصولات باغی اهمیت زیادی دارد

-ناحیه کوهپایه‌ای: این ناحیه حد فاصل نواحی دشتی و کوهستانی استان است و دیمزارهای استان عمدتاً در این ناحیه قرار دارند و قلمرو کشت گسترده محسوب می‌شود.

در سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۹۳، تعداد ۸۱۶۰۵ بهره‌بردار در سطح استان شناسایی و فهرست شده است که برای ۵۴ بهره‌بردار به دلایل مختلف، امکان تکمیل پرسشنامه فراهم نشده است بر اساس نتایج این سرشماری اراضی کشاورزی استان حدود ۳۹۳۰۸۹ هکتار است. این اراضی توسط ۶۷۳۷۲ بهره‌بردار کشاورزی با زمین، مورد استفاده در فعالیت‌های زراعت و باغداری است.

بر اساس نتایج این سرشماری، ۱۲۸۲۹ بهره‌بردار دارای انواع دام در استان دارای فعالیت می‌باشند و تعداد ۸۱ بهره‌بردار کشاورزی با گلخانه‌هایی به مساحت ۱۹ هکتار به فعالیت کشت محصولات گلخانه‌ای نظیر گل و گیاهان زینتی و انواع محصولات سالانه و دائمی مشغول بوده‌اند.

با توجه به نتایج منتشر شده از سوی مرکز آمار ایران و دفتر کشاورزی در سال ۱۳۹۷، تعداد بهره‌برداری‌های دارای اراضی زراعی در استان برابر با ۵۴۲۲۶ در مساحت ۴۱۲۰۵۲ هکتار می‌باشد.

در همین سال، ۴ مرکز عرضه دام و ۱۲۶۴ مرکز عرضه فرآورده خام دامی در استان مشغول به فعالیت می‌باشند. همچنین ۱۵۱ گاوداری صنعتی فعال با ظرفیت ۱۰۸۳۲ رأس در استان مشغول به فعالیت بوده است و ۳۹۱ شرکت تعاونی کشاورزی فعال زیر پوشش اداره کل تعاون، کار و رفاه اجتماعی نیز وجود داشته است.

جدول ۱۹- تعداد و مساحت بهره‌برداری‌های دارای اراضی زراعی(۱۳۹۷)

نوع بهره‌برداری	تعداد بهره‌برداری	مساحت(هکتار)
کشت	۴۸۷۰۵	۲۲۸۱۱۹
آیش	۳۱۷۰۵	۱۸۳۹۳۳
کل	۵۴۲۲۶	۴۱۲۰۵۲

جدول ۲۰- محصولات عمده کشاورزی استان و سهم از کشور ۹۷-۱۳۹۸

محصول		سطح کشت(هکتار)	تولید(تن)
غلات	گندم آبی	۴۷۲۷۴	۱۷۷۶۶۹
	گندم دیم	۹۹۰۰۰	۱۲۹۶۲۸
	جو آبی	۲۰۰۲۰	۸۴۰۸۴/۵
	جو دیم	۱۹۹۱۲	۳۷۸۳۲/۴
	برنج آبی	۷۷۰	۳۳۱۳
حبوبات	لوبیا	۱۶۴۵	۳۲۵۹
	نخود آبی	۲۳۰	۲۷۶
	نخود دیم	۶۱۳۲	۴۱۵۱
	عدس آبی	۲۵۰	۲۲۷/۵
	عدس دیم	۸۱۹۶	۴۸۵۶/۲
	سایر	۳۷	۲۶/۶
محصولات جالیزی	هندوانه	۱۵۰	۶۰۲۳
	خربزه	۱۴۴۲	۲۳۵۴۰
	خیار آبی	۳۰۶۴	۲۵۳۲۵
	خیار گلخانه ای	۴۹/۰۶	۱۴۴۱۶
	سایر	۱۶۲۶۰	۳۴۵۰
سبزیجات	گوجه فرنگی	۸۷۱۳/۷	۱۸۸۷۱۹
	سیب زمینی	۴۳۶۶	۱۴۲۷۸
	پیاز	۴۶۳/۷	۱۶۷۶۵۰
	لوبیا سبز	۵۹/۲	۲۴۰/۳
	کلم	۲۱۸	۳۵۱۶/۶
	اسفناج	۶۳/۳	۳۹۳/۶
	سیر	۰/۳	۰/۹
	سایر	۱۱۱/۹	۱۰۶۰/۳
نباتات علوفه ای	سورگوم	۱۰۵/۸	۳۳۰۶/۲
	ذرت علوفه ای	۸۹۰۵	۷۶۱۳۹
	یونجه	۱۴۱۰	۹۴۴۲۴/۹
	سایر	۲۱۴/۲	۷۴۱۲/۸

۳-۲-۶- پوشش گیاهی و جانوری

استان خراسان‌شمالی از دیدگاه جغرافیای گیاهی جهان و ایران در ناحیه رویشی ایرانی- تورانی و حوزه ایران و ارمنستان و زیر حوزه شمال خراسان قرار دارد و از نظر پوشش گیاهی شباهت زیادی به رویش‌های واقع کپه داغ در ترکمنستان دارد. این محدوده به‌طور کلی در برگیرنده بخش مناطق کوهستانی با رودها، دره‌ها و ارتفاعات پرشیب و در بیشتر نقاط کاملاً صخره‌ای و یا متشکل از خاک‌های گچی و آهکی و در پاره‌ای از مناطق مارنی است.

در نواحی کوهستانی که اهمیت خاصی از دیدگاه مرتع دارند، به دلیل شرایط خاص و شیب‌های شدید و سنگی و صخره‌ای بودن و بهره‌برداری بیش از حد، اوج تخریب مشاهده می‌شود، به‌طوری که در اغلب نقاط گیاه rosa persica و گیاهان بدبو بدخوراک تیره نعناع وجود دارد و با غلبه با گیاهان غیر خوش‌خوراک و اغلب خاردار تیره کاسنی (compositae) و یا گیاهان کوسنی و پشته‌ای شکل که فاقد هر گونه ارزش چرایی و تولید مرتعی هستند، پوشیده شده و یا اینکه تعدادی از گندمیان چند ساله در محیط دیده می‌شوند که فاقد هر گونه ارزش خوش‌خوراکی، بخصوص برای دام دایک، می‌باشند و یا اینکه اغلب توسط گیاهان گندمی یک‌ساله با نام عمومی گندمیان یک‌ساله (annual grasses) پوشیده شده است.

جدول ۲۱- مساحت پارک‌های جنگلی طبیعی، فضاهای سبز و ذخیره‌گاه‌های جنگلی استان

پوشش گیاهی	مساحت(هکتار)
پارک‌های جنگلی طبیعی	۱۲۳
فضاهای سبز	۳۳۴۸
ذخیره گاه‌های جنگلی	۶۵۰۲
سایر	۳۸۸۷۸۲/۳
جمع کل عرصه‌های جنگلی	۴۳۴۵۵۱

خراسان شمالی با داشتن مناطق دشتی و کوهستانی، رودخانه و چشمه‌ها، زیستگاه و مأمن گونه‌های مختلف جانوری از جمله بیش از ۵۰ گونه پستاندار، بیش از ۱۴۰ گونه پرنده و بیش از ۵۰ گونه خزنده و هزاران هکتار جنگل است. این استان زیستگاه بیش از ۵۰ گونه پستاندار شامل یوزپلنگ، پلنگ، قوچ و میش اوریال، کل و بز، آهو، گربه پالاس، گربه وحشی، گربه جنگلی و گراز است و بیش از ۱۴۰ گونه پرنده از جمله کبک، قرقاول، هما، تیهو، عقاب، باقرقره، شاهین، دلیجه، سهره، چکاوک، کوکو، سبزقبا و زنبورخورک در آن زیست می‌کنند.

۳-۲-۷- وضعیت کانسارهای معدنی

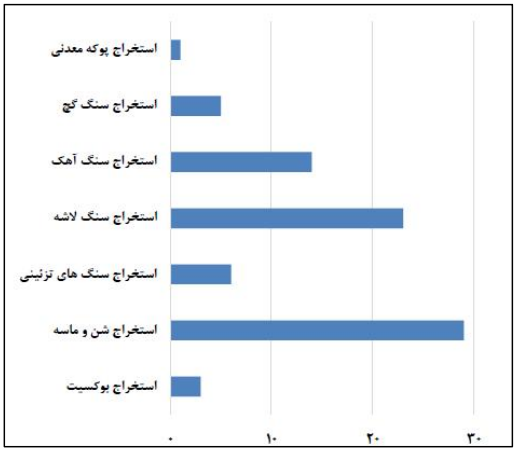
مهم‌ترین ماده معدنی استان خراسان شمالی را می‌توان بوکسیت دانست که به صورت طبقات ضخیم در قاعده و انتهای توالی‌های سازند الیکا در کوه اوزون (شمال شهرستان جاجرم) برون‌زد دارد و به دلیل خلوص خوب و ذخیره قابل توجه، کارخانه بوکسیت جاجرم در آنجا احداث شده است. علاوه بر بوکسیت از آنجا که سنگ آهک‌های ژوراسیک بالایی و کرتاسه در استان گسترش خوبی دارند به عنوان یک ماده معدنی خوب برای تهیه سیمان می‌توانند مدنظر قرار گیرند.

معادن موجود در استان عمدتاً شامل بوکسیت، خاک صنعتی، آهک، سنگ لاشه، مارن، گچ و سنگ مرمر می‌باشد. معدن بوکسیت جاجرم به عنوان بزرگ‌ترین معدن بوکسیت شناخته شده در ایران با ذخیره بیش از ۲۰ میلیون تن، در استان خراسان شمالی و در شهرستان جاجرم واقع شده است.

بیش‌ترین سطح استان خراسان شمالی دارای پتانسیل معدنی غیرفلزی است. معادن املاح معدنی و معادن فلزی نیز در اولویت بعدی قرار دارند. همچنین در محدوده‌ای در اطراف بجنورد پتانسیل معادن مصالح ساختمانی به چشم می‌خورد که با توجه به اینکه به شهر بزرگی چون بجنورد نزدیک هستند و هزینه‌های حمل و نقل را تا حدود زیادی کاهش می‌دهند می‌توانند مورد توجه قرار گیرند.

جدول ۲۲- مشخصات عمومی معادن در حال بهره‌برداری بر حسب نوع استخراج در سال ۹۷

نوع استخراج	تعداد معادن			تعداد شاغلین
	جمع کل	نحوه مدیریت		
		خصوصی	عمومی	
استخراج سنگ مس	۱	۰	۱	۴
استخراج بوکسیت	۳	۲	۱	۲۸۶
استخراج شن و ماسه	۲۹	۹	۲۰	۱۷۹
استخراج سنگ‌های تزئینی	۶	۰	۶	۳۴
استخراج سنگ لاشه	۲۳	۰	۲۳	۱۱۶
استخراج سنگ آهک	۱۴	۵	۹	۲۴۸
استخراج سنگ گچ	۵	۱	۴	۲۹
جمع	۸۲	۱۷	۷	۹۰۰

شکل ۲- مقایسه تعداد معادن در حال بهره‌برداری استان

۳-۲-۸- مخاطرات محیطی

۳-۲-۸-۱- زلزله

استان خراسان شمالی از دیدگاه لرزه زمین ساخت در زون کپه داغ قرار می‌گیرد. در این زون گسل‌های فعال و مهمی وجود دارد. این گسل‌ها و حرکات روی داده در امتداد آن‌ها با رویداد زمین لرزه‌های بزرگ همراه با خسارات بسیار توأم بوده است. روند جنبش گسل‌های زون کپه داغ به طور غالب شمال غربی جنوب شرقی می‌باشند. مهم‌ترین گسل‌های گستره استان به شرح زیر است:

زون گسل اصلی واقع در شمال شرق (کپه داغ): این زون به نوار زلزله‌خیزی شمال غرب و دریای خزر می‌پیوندد که زمین‌لرزه‌های ترکمنستان نیز با این زون در ارتباط است.

زون گسل بخاردن-قوچان: قوی‌ترین زمین‌لرزه‌های شمال شرق ایران و به‌ویژه استان خراسان شمالی در اثر تحرک همین گسل‌ها به وجود می‌آید.

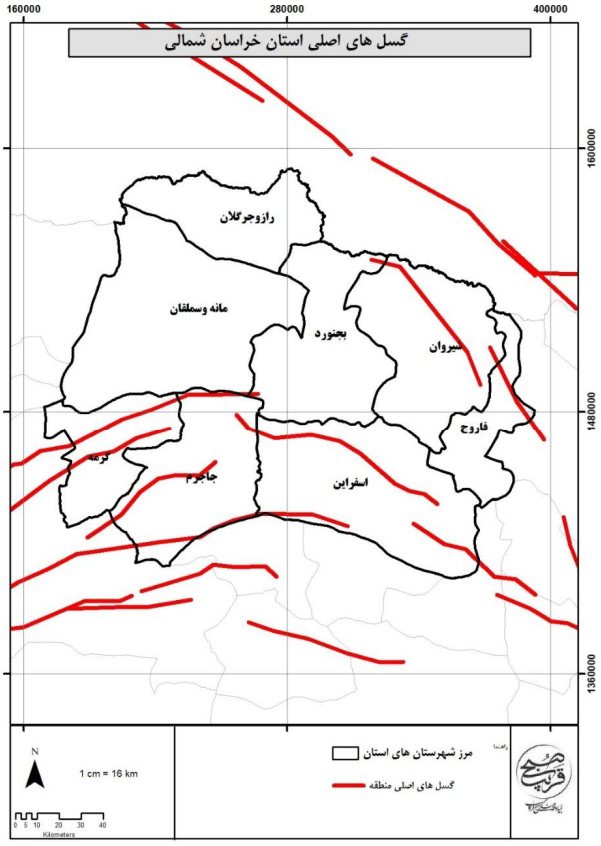
گسل باغان-گرماب: با گستره شمال غرب- جنوب شرق از نزدیکی مرز کشور ترکمنستان آغاز و تا منطقه شیروان-فاروج - قوچان گسترده است و با درازای ۵۰ تا ۵۵ کیلومتر در کپه داغ واقع است.

گسل اسفراین: این گسل با درازای حدود ۱۷۰ کیلومتر در راستای شمال غربی – جنوب شرقی در ردیف گسل‌های لرزه زا بوده که دارای گسل‌های پنهان نیز هست و سبب ایجاد زمین‌لرزه می‌شود اما با گسیختگی سطحی همراه نمی‌باشد.

گسل رباط قره بیل: این گسل جزو گسل‌های کواترنری بوده و با درازای حدود ۱۲۵ کیلومتر و راستای شمال غربی- جنوب شرقی می‌باشد. انتهای شرقی این گسل به ۲۵ کیلومتری جنوب آشخانه می‌رسد.

گسل بجنورد: این گسل منشأ زمین‌لرزه‌های متعددی با بزرگی متوسط ۵ در مقیاس ریشتر بوده که از قسمت جنوب شهرستان بجنورد عبور می‌کند.

گسل جاجرم: در ردیف گسل‌های لرزه زا و از نوع تراستی می‌باشد.

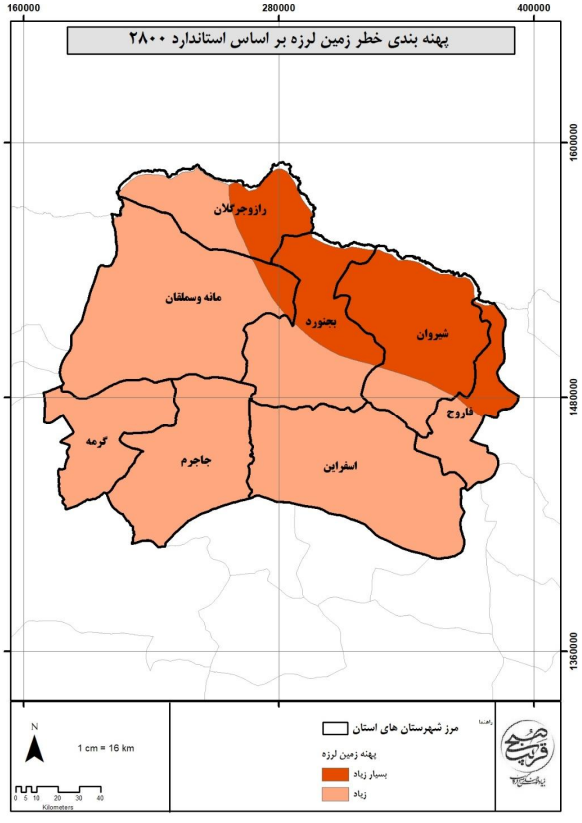

نقشه ۹- گسل‌های اصلی استان خراسان شمالی

با توجه به مشخصات زمین‌لرزه‌هایی که قادر به ایجاد پارامترهای جنبش زمین می‌باشند آیین‌نامه طراحی ساختمان‌ها در برابر زلزله (استاندارد ۲۸۰۰) مناطق مختلف کشور را از دیدگاه خطر لرزه‌ای به چهار قسمت تقسیم می‌نماید. این چهار قسمت عبارت‌اند از:

- مناطق با خطر نسبی خیلی زیاد (شتاب≤g 0.35)
- مناطق با خطر نسبی زیاد (شتاب=g 0.30)
- مناطق با خطر نسبی متوسط(شتاب=g 0.25)
- مناطق با خطر نسبی کم (شتاب≥g 0.20)

بر اساس نقشه پهنه‌بندی خطر نسبی زمین‌لرزه اکثریت گستره استان خراسان شمالی در محدوده با خطر نسبی بسیار زیاد و زیاد قرار دارد. بر این اساس، بیشتر مساحت استان خراسان جنوبی، به عبارتی در حدود یک‌سوم مساحت استان در منطقه بسیار بالا و دوسوم دیگر باقیمانده در منطقه خطر زمین‌لرزه زیاد قرار گرفته است. بر پایه نقشه پهنه‌بندی خطر نسبی زمین‌لرزه، شهرستان‌های بجنورد و شیروان در محدوده با خطر بسیار زیاد زمین-لرزه واقع شده است.

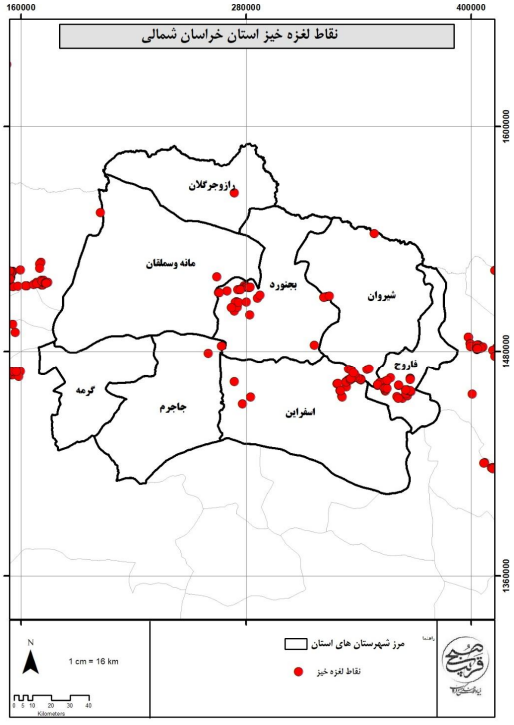

نقشه ۱۰- پهنه‌های خطر زمین‌لرزه بر اساس استاندارد ۲۸۰۰

۳-۲-۸-۲- زمین لغزش

بر اساس مطالعات انجام شده، تعداد۴۸ نقطه از استان با زمین لغزش روبرو هستند. این زمین‌لغزش‌ها در سه گروه طبقه‌بندی شده‌اند. زمین‌لغزش‌های با وسعت بیش از ۱۰۰ هکتار، زمین‌لغزش‌های کوچک و متوسط با وسعتی کمتر از ۱۰۰ هکتار و سرانجام آن زمین‌لغزش‌هایی که موجب تلفات انسانی شده‌اند. از میان این ۴۸ نقطه تعداد چهار نقطه، پهنه‌های لغزش‌پذیری هستند که وسعت آن‌ها بیش از ۱۰۰ هکتار از دامنه‌ها را تشکیل داده‌اند. دو مورد از این چهار نقطه در شمال غربی و غرب بجنورد و دو نقطه نیز در اطراف اسفراین واقع شده‌اند. زمین‌لغزش‌های کوچک و متوسط که وسعت آن‌ها کمتر از ۱۰۰ هکتار هستند نیز بیشتر در اطراف بجنورد و اسفراین پراکنده شده‌اند. در غرب استان در محور جاده بجنورد به گرگان نیز تمرکزی از این نقاط دیده می‌شود.

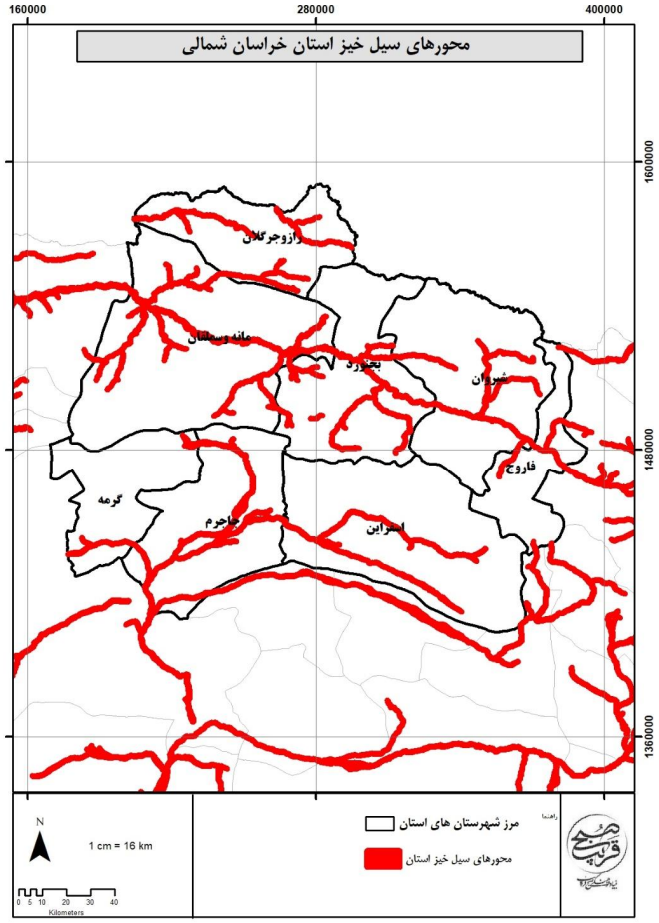
در زمین‌لرزه تاریخی ۱۱ ماه می سال ۱۶۹۵ میلادی (۲۷ رمضان سال ۱۱۰۶ هجری قمری) که در دره‌ی اسفراین گزارش شده، آمده است که ناحیه «بنیر» در نزدیکی نواحی کوهستانی شهر اسفراین، توسط زمین لغزش به کلی دفن شد. همچنین در زمین‌لرزه ۱۹۲۳ (۲۵ شهریور سال ۱۳۰۲ خورشیدی) نیز گزارش شده که در منطقه «قلعه جق زمین لغزش های گسترده ای روی داده لیکن گزارشی از تلفات نشده است.

نقشه ۱۱- نقاط لغزه خیز استان خراسان شمالی

۳-۲-۸-۳- سیل

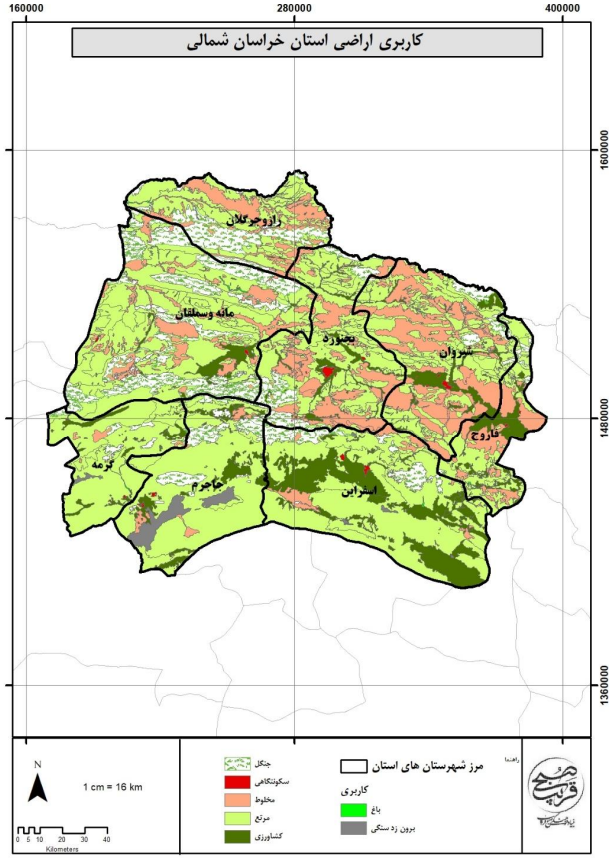
در حال حاضر شهرستان بجنورد با مساحت ۲۶۶ هزار هکتار دارای ضریب سیل‌خیزی برابر با ۱۲/۱۳ درصد، شهرستان اسفراین با مساحت ۵۱۹ هزار هکتار دارای ضریب سیل‌خیزی ۹/۳ درصد، شهرستان شیروان با مساحت ۳۷۸ هزار هکتار دارای ضریب سیل‌خیزی ۱۴/۶۸ درصد و شهرستان جاجرم با مساحت ۵۸۷ هزار هکتار دارای ضریب سیل‌خیزی ۱۹/۶۱ درصد است. شهرستان مانه و سملقان نیز با مساحت ۵۹۷ هزار هکتار دارای ضریب سیل‌خیزی برابر با ۲۵/۱۱ درصد، شهرستان راز و جرگلان با مساحت ۳۱۳ هزار هکتار دارای ضریب سیل‌خیزی ۱۵/۱۴ درصد و شهرستان فاروج با مساحت ۱۵۴ هزار هکتار دارای ضریب سیل‌خیزی برابر با ۴/۳ درصد شده است.

نقشه ۱۲- محورهای سیل خیز استان خراسان شمالی

۳-۲-۹- کاربری اراضی

وضعیت کاربری اراضی استان خراسان شمالی نشان می‌دهد که کاربری مراتع (۱۶۲۱۳۷۰ هکتار) بیشترین مساحت استان و بیش از ۶۰ درصد کاربری‌های را شامل می‌شود. اراضی مخلوط که بیشتر اراضی مخلوط دیم و آبی هستند، در شمال و شمال شرقی استان پراکنده شده‌اند، این اراضی مساحتی بالغ بر ۵۰۱۱۴۹ هکتار را در بر می‌گیرد. کاربری جنگل در این استان به صورت لکه‌های کوچک در سراسر استان گسترده شده‌اند که مساحت این کاربری برابر با ۳۸۲۴۸۱ هکتار است. لازم به ذکر است که بیشترین تمرکز این کاربری در شهرستان‌های مانه سملقان و رازو جرگلان قرار دارد. اراضی کشاورزی در این استان بسیار محدود بوده و بیشتر در بخش‌های جنوبی (شامل شهرستان‌های اسفراین و فاروج) استان گسترده شده‌اند.

نقشه ۱۳- کاربری اراضی استان خراسان شمالی

۳-۲-۱۰- مناطق حفاظت شده

بر اساس گزارش اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان خراسان‌شمالی مناطق تحت مدیریت استان شامل ۸ منطقه حفاظت شده و اثر طبیعی-ملی (۲۰۳۳۴۸هکتار) و ۵ منطقه شکارممنوع (۲۷۴۰۰۰) می‌باشد. مهم‌ترین مناطق حفاظت شده به شرح زیر می‌باشد:

پارک ملی ساریگل: در سال ۱۳۸۱ بخشی از منطقه حفاظت شده ساریگل، از آن تفکیک و به پارک ملی ارتقا یافت. پارک ملی ساریگل در ۲۵ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان اسفراین واقع شده است دارای اقلیم نیمه‌خشک معتدل است. از جمله گیاهان منطقه می‌توان به ارس، زرشک، زالزالک، کرکو، انجیر وحشی، گردو، باریجه، درمنه، کلاه میرحسن، گون، شیر خشت، نسترن وحشی، چوبک، کنگر و ... اشاره داشت. ساریگل یکی از زیستگاه‌های اصلی قوچ و میش اوریال است. جانوران دیگری نظیر پلنگ، بز و پازن، کفتار، گرگ، گربه پالاس، گربه وحشی، آهو، کبک، تیهو، هما، چکاوک، سهره، عقاب طلایی، بالابان، انواع سارگپه، افعی (گرزه مار)، کفچه مار، تیر مار و ... نیز در این منطقه زیست می کنند.

پارک ملی سالوک: پارک ملی سالوک بخش شرقی منطقه حفاظت شده سالوک می‌باشد که در سال ۱۳۸۱ به پارک ملی ارتقا یافت و دارای اقلیم نیمه‌خشک معتدل است. از گونه‌های گیاهی منطقه می‌توان به کلاه میرحسن، گون، زالزالک، زرشک، نسترن وحشی، گوجه وحشی، انجیر، کما، کلاغک، زیره، انواع لاله و ... اشاره نمود. قوچ و میش اوریال، پازن و بز در کوهستان‌ها از جانوران شاخص منطقه به شمار می‌آیند. از دیگر گونه‌های مهم جانوری منطقه عبارت‌اند از پلنگ، گراز، گرگ، روباه، شغال، کفتار، گربه پالاس، سمور سنگی، تشی، کبک، تیهو، چکاوک، انواع سهره، سارگپه، بحری، کفچه مار، افعی، مار آتشی و ... .

منطقه حفاظت شده قرخود: این منطقه اولین بار در سال ۱۳۵۰ به عنوان منطقه حفاظت شده اعلام گردید و سپس در سال ۱۳۵۵ به پارک ملی ارتقا یافت و با پارک ملی گلستان ادغام گردید. مجدداً در سال ۱۳۶۱ از آن تفکیک و به عنوان منطقه حفاظت شده قرخود معرفی شد. یکی از ویژگی‌های خاص این منطقه داشتن جامعه کهنسال ارس می‌باشد. قرخود در منتهی‌الیه شرقی جنگل‌های خزری و در غرب شهرستان مانه و سملقان در استان خراسان شمالی قرار دارد. این منطقه دارای اقلیم مدیترانه‌ای تا نیمه مرطوب معتدل می‌باشد. در دامنه‌های جنوبی رشته‌کوه‌های قرخود، گونه‌های گیاهی نظیر ارس، زرشک، درمنه، گون، چمن، پری، شور اسفناج کوهی، باریجه وکنگر می‌رویند. دامنه‌های شمالی دارای پوشش گیاهی با غنای بیشتر شامل کرکو، سیاه تلو، ازگیل، زالزالک، تاغ، گلابی وحشی، تنگرس، قیچ، بارهنگ، زنبق و ... است. در این منطقه ۲۲۶ گونه جانوری

شناسایی شده است که مهم‌ترین این گونه‌ها عبارت‌اند از آهو، قوچ و میش اوریال، بز و پازن، پلنگ، خرس قهوه‌ای، گربه وحشی، کبک دری، هما، شاهین، شاه باز، لاک‌پشت، افعی و ... .

منطقه حفاظت شده گلول و شرانی: این منطقه در سال ۱۳۵۰ به عنوان منطقه حفاظت شده اعلام شد و در سال ۱۳۵۵ به پارک ملی ارتقا یافت و مجدداً در سال ۱۳۶۱ به منطقه حفاظت شده تنزل یافت. این منطقه ناحیه‌ای است کوهستانی در ۸۵ کیلومتری شمال شیروان می‌باشد که با کشور ترکمنستان نیز هم مرز است. گونه‌هایی جوان چون ارس، کرکو، قره قات، تنگز، شیر خشت و نسترن وحشی، پوشش گیاهی عمده منطقه را تشکیل می‌دهند. گونه‌های مهم جانوری منطقه عبارت‌اند از قوچ و میش اوریال، پلنگ، گربه وحشی، گراز، سمور سنگی، تشی، پایکا، خرگوش و از پرندگان شاخص این منطقه می‌توان به دارکوب قهوه‌ای، سهره سیاه، کبک دری و هما اشاره کرد.

منطقه شکار ممنوع شمال و غرب سالوک: این منطقه به لحاظ دارا بودن جمعیت قابل‌توجهی از حیات وحش در سال ۱۳۷۹ به عنوان منطقه شکار ممنوع معرفی گردید. منطقه شکار ممنوع شمال و غرب سالوک با مساحت ۲۰۰۰۰ هکتار در ۴۲ کیلومتری شمال غربی اسفراین و ۴۵ کیلومتری جنوب غربی شهرستان بجنورد واقع شده است و از نظر توپوگرافی دارای سیمای کوهستانی– صخره‌ای می‌باشد. ارس، افرا، زرشک، گون، درمنه، چوبک، باریجه، کلاه میرحسن از جمله گیاهان منطقه می‌باشند. قوچ و میش اوریال، کل و بز، پلنگ، گربه وحشی، کفتار، گراز، گرگ و پرندگانی نظیر عقاب، کرکس، بجری، باقرقره، شاهین، سارگپه، هما، تیهو، کبک و دلیجه از جانوران منطقه می‌باشند.

منطقه حفاظت شده سالوک: این منطقه در سال ۱۳۵۲ به عنوان منطقه حفاظت شده اعلام شد. وجود جنگل‌های ارس، دره‌های زیبا، تنوع گونه‌های گیاهی و جانوری، بنای تاریخی پیش قلعه و راه‌های دسترسی مناسب، زمینه فعالیت‌های مطالعاتی را در این منطقه فراهم نموده است. این منطقه در غرب پارک ملی سالوک و در شمال غربی اسفراین در استان خراسان شمالی قرار گرفته است و دارای اقلیم نیمه‌خشک معتدل می‌باشد. گونه گیاهی غالب منطقه درمنه است که به همراه جنگل‌های پراکنده ارس و گونه‌هایی همچون زرشک، گون، کلاه میرحسن، ریش بزی، نسترن وحشی، آنقوزه، باریجه، انجیر و ... پوشش گیاهی منطقه را تشکیل می‌دهند. گونه‌های مهم جانوری منطقه عبارت‌اند از آهو، قوچ و میش اوریال، بز و پازن، گرگ، پلنگ، کفتار، شغال، سمور سنگی، سنجاب زمینی، روباه معمولی، کبک، تیهو، جغد، انواع سهره و چکاوک.

منطقه شکار ممنوع بهکده رضوی: این منطقه در واقع مراتع ییلاقی و قشلاقی تحت پوشش سازمان کشت و صنعت بهکده رضوی را شامل می‌شود که با توجه به دارا بودن جمعیت قابل‌توجهی از قوچ و میش اوریال و آهو

توسط محیط‌بانان منطقه حفاظت شده قرخود، محافظت می‌گردد. منطقه شکار ممنوع بهکده رضوی در ۱۳۰ کیلومتری غرب مانه و سملقان واقع است. ارس، افرا، زبان گنجشک، گلابی وحشی، نسترن وحشی، انار وحشی، سیب وحشی، انجیر، انگور، زرشک، تمشک و انواع بوته‌های بالشتکی پوشش گیاهی منطقه را تشکیل می‌دهند. قوچ و میش اوریال، آهو، گربه وحشی، گربه شنی، پلنگ و پرندگانی نظیر بالابان، بحری، انواع عقاب‌ها، قرقاول، کبک و تیهو پوشش جانوری منطقه را تشکیل می‌دهند.

پناهگاه حیات وحش میاندشت: یکی از قدیمی‌ترین مناطق حفاظت شده به شمار می‌رود که از سال ۱۳۵۲ تحت حفاظت قرار داشته است. پناهگاه حیات وحش میاندشت در حدود ۱۰ کیلومتری جنوب شرقی شهرستان جاجرم قرار دارد. تاکنون ۱۲۰ گونه گیاهی از جمله بابونه سفید، خارشتر کاکوتی، اشنیان، اسپند، گل جالیزی، درختچه‌های گز و طاق، شور، زنبق و درمنه شناخته شده است. یوزپلنگ، آهو، قوچ و میش، تشی، گرگ، روباه، شغال، گربه وحشی، کفتار، گراز، سارگپه، سلیم شنی، چکچک، چاخلق، هوبره، جغد کوچک، سنگ چشم خاکستری، دم سرخ، کوکر شکم سیاه، غراب، مار شاخدار (افعی)، تیر مار، بزمجه و لاک پشت آسیایی می‌باشد.

جدول ۲۳- موقعیت و مساحت مناطق حفاظت شده استان

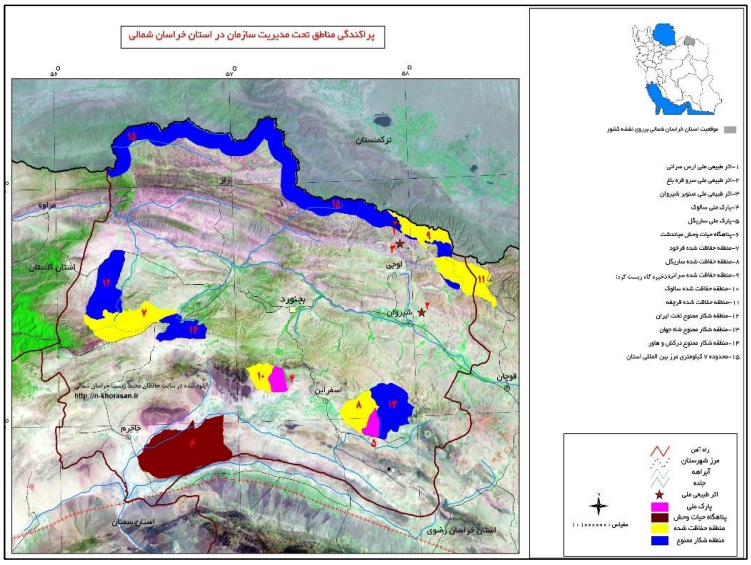
منطقه حفاظت شده	مساحت(هکتار)	موقعیت
منطقه حفاظت شده گلول و سرانی	۱۸۱۴۴	در شمال شرق شهرستان شیروان
منطقه حفاظت شده قرخود	۴۶۴۱۰	در غرب شهر بجنورد
پارک ملی و منطقه حفاظت شده ساریگل	۳۴۳۴۶	در شرق شهرستان اسفراین (بخش مرکزی و بام و صفی آباد) و دهستانهای میلانلو آذری
پارک ملی و منطقه حفاظت شده سالوک	۱۹۹۰۸	در شهرستان اسفراین – بخش مرکزی – دهستان روئین
پارک ملی ضامن آهو پناهگاه‌حیات وحش-میاندشت	۸۴۴۳۵	۱۰کیلومتری شرق شهرستان جاجرم
اثر طبیعی ملی ارس‌سرانی	۱۰۰	هکتار در شهرستان شیروان، بخش سردحد، دهستان قوشخانه
اثر طبیعی ملی سروهای قره باغ	۲/۵	در شهرستان شیروان بخش مرکزی دهستان حومه
اثر طبیعی ملی صنوبر نظر علی	۲/۵	در شهرستان شیروان بخش سرحد ، دهستان جیرستان روستای نظر علی

(اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان خراسان‌شمالی)

جدول ۲۴- موقعیت و مساحت مناطق شکارممنوع استان

منطقه شکارممنوع	مساحت(هکتار)	موقعیت
منطقه شکار ممنوع تخت ایران	۳۷۰۰۰	در غرب شهر بجنورد
منطقه شکار ممنوع درکش و هاور	۳۱۰۰۰	در ۳۰ کیلومتری جنوب غربی شهر آشخانه و ۷۰ کیلومتری شهر بجنورد
منطقه شکار ممنوع میسینو(مان داغی)	۱۵۰۰۰۰	-
منطقه شکار ممنوع شمال و شمال غرب سالوک	۲۰۰۰۰	شهر اسفراین در انتهای دره زرای و بر فراز صخره های صعب العبور سالوک
منطقه شکار ممنوع شاه‌جهان	۳۶۰۰۰	در امتداد روستای بام

(اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان خراسان‌شمالی)

نقشه ۱۴- مناطق تحت حفاظت محیط‌زیست استان خراسان شمالی

۳-۳- بررسی نظام اجتماعی-جمعیتی

۳-۳-۱- بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی استان خراسان شمالی

۳-۳-۱-۱- تعیین عوامل و فرایندهای فرهنگی مانع و پیشبرنده توسعه استان خراسان شمالی

توسعه اجتماعی با چگونگی و شیوه زندگی افراد یک جامعه پیوند تنگاتنگی دارد و ناظر بر بالا بردن سطح زندگی عمومی از طریق ایجاد شرایط مطلوب و بهینه در زمینه‌های فقرزدایی، تغذیه، بهداشت، مسکن، اشتغال،

آموزش و چگونگی گذران اوقات فراغت می‌باشد. توسعه اجتماعی باید به رفاه و آسایش بیشتر افراد جامعه منجر شود تا افراد رضایت بیشتری از زندگی داشته باشند. توسعه اجتماعی، یک حوزه میان رشته‌ای و میان بخشی در جست‌وجوی بهزیستی مادی و اجتماعی مردم در همه سطوح جامعه تعریف می‌شود. از طرفی دیگر توسعه اجتماعی در برگیرنده بعدی از توسعه است که بر کنش واکنش‌های انسانی، نهادها و روابط اجتماعی با یکدیگر تأکید می‌ورزد و بر آن‌ها تمرکز می‌نماید. امروز طرح رویکرد اجتماع محور در فرایند مدیریت و برنامه‌ریزی سبب شده که سنجش میزان توسعه یافتگی بر مبنای شاخص‌های اجتماعی و فرهنگی بخش مهمی از جریان تحقیق در راستای رفع نابرابری‌های منطقه‌ای به حساب آید(سرور و خلیجی، ۱۳۹۴). به طور کلی در مسیر رسیدن به توسعه عواملی وجود دارد که مانع و عواملی نیز پیشبرنده توسعه است که پژوهشگران نیز در صدد شناخت این عوامل هستند؛ شناسایی عوامل مانع و یا پیشبرنده توسعه این امکان را فراهم می‌نماید که در شناخت و تحلیل روند تغییرات نیروهای پیشران توسعه در استان به یک چارچوب مشخص دست یافت. در واقع هدف از شناخت عوامل و فرایندهای فرهنگی و اجتماعی در نهایت دستیابی به چارچوبی جامع از این عوامل در ارتباط با توسعه استان است و اینکه روند تغییرات شاخص‌ها و مؤلفه‌های فرهنگی و اجتماعی استانی به طور کلی در راستای توسعه و به عنوان بسترساز و محرک توسعه عمل می‌کنند یا اینکه در فرآیند توسعه به عنوان اختلال ایجاد می‌کنند (گزارش آمایش استان گیلان، ۱۳۹۷).

۳-۳-۱-۲- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی پیشبرنده توسعه

در بخش فرهنگی، مثبت بودن برخی از مؤلفه‌های فرهنگ کار در سطح استان، ضمن اینکه وضعیت مطلوب کنونی در سطح استان در زمینه کار را بازگو می‌کند بدون شک نشانی از پیشینه معیشت ساکنان این استان در گذشته را نیز به نمایش می‌گذارد. اعتقاد به اینکه کار به طور ذاتی ارزشمند بوده است و در زندگی فردی و اجتماعی محوریت دارد در زمره مؤلفه‌های فرهنگی است که بسترساز هر نوع برنامه‌ریزی برای توسعه فعالیت‌های اقتصادی است. بدین صورت، فرهنگ کار در سطح استان خراسان شمالی به صورت یکی از عوامل فرهنگی پیشران آمایش و توسعه ایفای نقش می‌کند. هرچند گفتنی است حاکم شدن ارزش‌های مادی گرایانه برکار تا حدودی از ماهیت فرهنگی این مقوله است(فرجی‌راد و کاظمیان، ۱۳۹۶).

در بخش اجتماعی، مهم‌ترین عامل پیشران توسعه، سرمایه اجتماعی بالای استان در هر سه بعد است. این عامل که در سطح استان در قالب شاخص‌هایی مانند اعتماد، عرق ملی و هویت ملی، رضایت‌مندی، ارزیابی نسبت به آینده و ... بروز یافته خود نشاءت گرفته از بسترها و پیشینه فرهنگی استان است. در این ارتباط به‌ویژه اعتماد به

نظام مدیریت و مسئولان محلی و نهادهایی که مردم انتخاب کرده‌اند به عنوان نیرویی عمل می‌کند که امکان بسیج مردم را در زمینه‌های مختلف فراهم می‌کند. سطح بالای سرمایه اجتماعی در استان به‌ویژه سطح بالای اعتماد به نظام مدیریت و مسئولان عاملی بسترساز و تسهیل کننده برای پذیرش و اجرای برنامه‌های توسعه است؛ البته باید اشاره کرد برخلاف مطلوب بودن بسیاری از شاخص‌های ایجابی سرمایه اجتماعی چنین وضعیتی در دراز مدت تحت تأثیر شاخص‌های سلبی قرار می‌گیرد که عموماً روندهای منفی را در سطح استان به نمایش می‌گذارد. به عبارت دیگر برخلاف اینکه در عصر حاضر شاخص‌های ایجابی سرمایه اجتماعی در مجموع در وضعیت مطلوبی قرار دارند و پیشران عمل می‌کنند، اما چنانچه برنامه‌ای جامع و راهبردی در خصوص نحوه برخورد با آسیب‌ها و مسائل اجتماعی وجود نداشته باشد و روند کنونی ادامه یابد در درازمدت بر سرمایه اجتماعی به‌ویژه در زمینه اعتماد به نظام مدیریتی و مسئولان محلی تأثیر منفی برجای می‌گذارد؛ زیرا سرمایه اجتماعی اگرچه مدت زمان زیادی طول می‌کشد تا شکل بگیرد، نابودی آن در کوتاه مدت نیز صورت می‌گیرد(فرجی‌راد و کاظمیان، ۱۳۹۶).

۳-۳-۱-۳- عوامل و فرایندهای فرهنگی-اجتماعی مانع توسعه

در بخش فرهنگی، تنزل ارزش مقوله کار و حاکم شدن ارزش‌های مادی‌گرایانه بر کار در بین ساکنان استان یکی از عوامل فرهنگی مانع توسعه استان برشمرده می‌شود. پایین آمدن ارزش کار و شکل‌گیری این اندیشه در بین دست کم بخشی از ساکنان استان که با کار و تلاش و بدون داشتن پول و پارتی نمی‌توان به جایی رسید، بسترهای بروز و ظهور برخی از آسیب‌ها و مسائل اجتماعی مهم مانند دزدی، کلاه‌برداری، رشوه‌پردازی و پارتی‌بازی را فراهم می‌کند و همچنین بر ساختار فعالیت‌های اقتصادی نیز تأثیر منفی می‌گذارد. از بین رفتن ارزش کار، نشانه ظهور برخی از فعالیت‌های اقتصادی غیر مولد و غیر مفید و در واقع ظهور فعالیت‌هایی قلمداد می‌شود که صرفاً در راستای کسب سود بیشتر هستند. همچنین، کاهش ارزش کار بر مقوله‌هایی مانند میل به پیشرفت و یادگیری تأثیر منفی می‌گذارد؛ امری که بر اساس یافته‌های میدانی در بین ساکنان استان مشاهده می‌شود. از دیگر عوامل فرهنگی مانع آمایش و توسعه استان، وجود تعارضات مختلف در سطح استان است. این تعارضات در سطح استان به شیوه‌های مختلف تعارضات جنسیتی و قومیتی، تعارض و نابرابری اجتماعی، باور به وجود تبعیض در جامعه، اختلاف و چنددستگی، افزایش فاصله طبقاتی و موارد مشابه بروز یافته است که در سطح زیادی به کاهش انسجام اجتماعی و به تبع آن بروز برخی آسیب‌ها و مسائل اجتماعی و در صورت شدیدتر شدن به شورش‌های اجتماعی منجر می‌شود. همچنین، ادامه روند کنونی در زمینه تعارضات موجود به وجود

روح همکاری، تعاون و حاکمیت نظم بر بخش‌های مختلف جامعه تأثیرات منفی وارد کرده و حتی در درازمدت از هم پاشیده شدن روابط و تعاملات اجتماعی را منجر شده است و بر سرمایه اجتماعی موجود تأثیرات منفی می‌گذارد که از عوامل پیشران توسعه استان محسوب می‌شود. در حوزه اجتماعی، از مهم‌ترین عوامل مانع توسعه استان، عدم آمادگی در مشارکت با سازمان‌ها، میزان بالای قوم‌گرایی و افزایش میزان آسیب‌های اجتماعی به‌ویژه نزاع است. میزان بالای قوم‌گرایی در استان میزان بالای نزاع‌های فردی و جمعی را دنبال خواهد داشت که افزایش این مسائل به ضرر استان خواهد بود زیرا که این امر بر برنامه‌های توسعه‌ای استان تأثیر منفی گذاشته و توسعه استان را دچار مشکل خواهد کرد. نکته قابل توجه این است که با وجود سطح بالای تعلق محلی، این تعلق نتوانسته به حفظ برخی از مهم‌ترین ویژگی‌های فرهنگی استان مانند تنوع زبانی کمک کند. همچنین وضعیت نامطلوب بسیاری از شاخص‌ها سلبی مانند سطح بالای آسیب‌ها و مسائل اجتماعی نیز معلول برخی علل دیگر است؛ اما در صورت تداوم و افزایش بیش از حد این آسیب‌ها، خود به مانعی در مسیر توسعه استان تبدیل خواهند شد(فرجی‌راد و کاظمیان، ۱۳۹۶).

۳-۳-۱-۴- وضعیت شاخص‌های توسعه انسانی در استان خراسان شمالی

مسائل و مشکلات اجتماعی

بیکاری

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیشتر تا سال ۱۳۹۷ استان خراسان شمالی را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر مشاهده می‌شود نرخ بیکاری در استان یک روند سینوسی داشته است. همچنین نرخ بیکاری در سال ۱۳۹۷ به نسبت سال ۱۳۹۵ کاهش پیدا کرده است به گونه‌ای که از ۱۱/۲ در سال ۱۳۹۵ به ۱۰/۴ در سال ۱۳۹۷ رسیده است. نرخ بیکاری در همه سال‌های بررسی شده به نسبت کل کشور پایین‌تر بوده است.

جدول ۲۵- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر

استان	۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۷
خراسان شمالی	۱۰/۶	۷	۱۲/۱	۱۱/۲	۱۰/۴
کل کشور	۱۴/۲	۱۱/۳	۱۲/۳	۱۲/۴	۱۲

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی در استان خراسان شمالی و کل کشور را نشان می‌دهد. باتوجه به اطلاعات جدول نرخ بیکاری در استان خراسان شمالی در مناطق شهری نسبت به مناطق روستایی بالاتر بوده است؛ همچنین همان‌طور که در جدول مشاهده می‌شود نرخ بیکاری در مناطق شهری استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۸ برابر ۱۱ درصد و در مناطق روستایی ۶/۷ درصد بوده است که در مقایسه با نرخ بیکاری کل کشور در مناطق شهری و روستایی وضعیت بهتری داشته است.

جدول ۲۶- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر به تفکیک مناطق شهری و روستایی

سال		جمع		نقاط شهری		نقاط روستایی	
		نرخ	رتبه	نرخ	رتبه	نرخ	رتبه
۱۳۹۴	خراسان شمالی	۱۱/۱	۱۹	۱۳/۲	۱۴	۹	۱۱
	کل کشور	۱۱	–	۱۲/۲	–	۸/۱	–
۱۳۹۵	خراسان شمالی	۱۱/۲	۲۲	۱۳/۵	۱۷	۸/۶	۱۶
	کل کشور	۱۲/۴	–	۱۳/۷	–	۸/۹	–
۱۳۹۶	خراسان شمالی	۹/۷	۲۸	۱۲/۳	۲۲	۶/۷	۲۱
	کل کشور	۱۲/۱	–	۱۳/۴	–	۸/۲	–
۱۳۹۷	خراسان شمالی	۱۰/۴	۲۲	۱۲/۲	۱۹	۸/۳	۱۴
	کل کشور	۱۲	–	۱۳/۵	–	۷/۹	–
۱۳۹۸	خراسان شمالی	۹/۱	۲۳	۱۱	۱۹	۶/۷	۱۴
	کل کشور	۱۰/۶	–	۱۱/۸	–	۷/۳	–

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر به تفکیک جنسیت در استان خراسان شمالی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همانطور که در جدول مشاهده می‌شود نرخ بیکاری زنان در همه سال‌های مورد بررسی به جز سال ۱۳۹۸ نسبت به بیکاری مردان و کل کشور در استان خراسان شمالی کمتر بوده است؛ همچنین باید توجه داشت که نرخ بیکاری زنان در استان از سال ۱۳۹۴ تا ۱۳۹۸جزو کمترین نرخ‌های بیکاری در کل کشور است.

جدول ۲۷- نرخ بیکاری در جمعیت ۱۰ ساله و بیش‌تر به تفکیک جنسیت

سال		نرخ بیکاری مردان		نرخ بیکاری زنان	
		نرخ	رتبه	نرخ	رتبه
۱۳۹۴	خراسان شمالی	۱۱/۵	۷	۹/۸	۲۹
	کل کشور	۹/۳	–	۱۹/۴	–
۱۳۹۵	خراسان شمالی	۱۱/۸	۷	۹/۵	۳۰
	کل کشور	۱۰/۵	–	۲۰/۷	–
۱۳۹۶	خراسان شمالی	۹/۹	۱۳	۹/۲	۳۱
	کل کشور	۱۰/۲	–	۱۹/۸	–
۱۳۹۷	خراسان شمالی	۱۱/۱	۱۰	۸/۷	۲۹
	کل کشور	۱۰/۴	–	۱۸/۹	–
۱۳۹۸	خراسان شمالی	۸/۷	۱۷	۱۰/۴	۳۰
	کل کشور	۹	–	۱۷/۵	–

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

طلاق

جدول زیر تعداد طلاق و ازدواج را به تفکیک مناطق شهری و روستایی نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر میزان طلاق در تمام سال‌های مورد بررسی افزایش داشته است و میزان ازدواج نیز یک روند کاهشی را دنبال کرده است.

جدول ۲۸- تعداد ازدواج و طلاق واقع شده در استان خراسان شمالی

سال	جمع		نقاط شهری		نقاط روستایی	
	ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق	ازدواج	طلاق
۱۳۹۰	۱۲۹۹۷	۱۵۱۶	۶۶۲۶	۹۵۵	۶۳۷۱	۴۷۸
۱۳۹۵	۹۶۹۴	۱۹۴۸	۷۴۲۷	۱۶۲۰	۲۲۶۷	۳۲۸
۱۳۹۷	**۸۰۸۳**	**۲۰۱۷**	**۶۹۲۷**	**۱۸۲۰**	**۱۱۵۶**	**۱۹۷**
۱۳۹۷ کل کشور	**۵۵۰۵۶۵**	۱۷۵۶۱۴	۴۸۶۶۶۱	۱۶۴۱۲۴	۶۳۹۰۴	۱۱۴۹۰

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر نسبت طلاق به ازدواج در استان خراسان شمالی را نشان می‌دهد؛ همانطور که در جدول قابل مشاهده است؛ نسبت طلاق به ازدواج طی سال‌های مورد بررسی افزایش یافته است به گونه‌ای که از ۱۱/۶۶ در سال ۱۳۹۰ به ۲۴/۹۵ در سال ۱۳۹۷ رسیده است، البته باید توجه داشت که نسبت طلاق به ازدواج در استان به نسبت کل کشور پایین بوده است.

جدول ۲۹-نسبت طلاق به ازدواج در استان خراسان شمالی

سال	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۷	۱۳۹۷ کل کشور
تعداد طلاق به ازای هر ۱۰۰ ازدواج	۱۱/۶۶	۲۰/۰۹	۲۴/۹۵	۳۱/۹۰

بهزیستی و تأمین اجتماعی

جدول زیر تعداد مراکز(دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت‌گیرنده را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر در سال ۱۳۹۷، ۸۶۱۴ نفر در ۳۹ مراکز نگهداری افراد دچار آسیب اجتماعی هستند که این تعداد نسبت به سال ۱۳۹۵ در تعداد افراد تحت پوشش و تعداد مراکز بیشتر شده است ؛ همچنین در سال ۱۳۹۷، ۶۳۶ نفر در ۱۴ مرکز نگهداری کودکان تحت پوشش هستند که نسبت به سال ۱۳۹۵ افزایش پیدا کرده است.

جدول ۳۰-تعداد مراکز (دولتی و غیردولتی) تحت پوشش معاونت اجتماعی اداره کل بهزیستی و افراد خدمت‌گیرنده

سال	نگهداری کودکان بی‌سرپرست		آسیب‌های اجتماعی [۶]	
	تعداد مراکز	تعداد افراد	تعداد مراکز	تعداد افراد
۱۳۸۰	...	...	...	...
۱۳۸۵	...	...	...	...
۱۳۹۰	۱۵	۴۸۷	۲۴	۲۰۸۳
۱۳۹۵	۱۳	۲۱۳	۳۶	۷۷۷۶
۱۳۹۷	**۱۴**	**۶۳۶**	**۳۹**	**۸۶۱۴**

منبع: سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی را نشان می‌دهد؛ همانطور که در جدول زیر مشخص است استان خراسان شمالی در نسبت تعداد مراکز ارائه‌دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب‌های اجتماعی رتبه ۴، نسبت تعداد مراکز نگهداری از کودکان بی‌سرپرست رتبه ۲۲، تعداد معلولان تحت نظارت

۶. شامل فعالیت واحدهای بازپروری زنان و دختران آسیب دیده اجتماعی، خانه سلامت، ساماندهی کودکان خیابانی، مداخله در بحران های فردی، خانوادگی و اجتماعی، مداخله به منظور کاهش طلاق، مهمانسرای سلامت کودک و طرح تلفن کودک است که در سال ۱۳۹۰ اطلاعات پایگاه خدمات اجتماعی، اسکان موقت، خدمات سیار اورژانس اجتماعی و حمایت از مبتلایان به اختلال هویت جنسی را نیز شامل می شود.

سازمان بهزستی کشور رتبه ۲۵ و در تعداد افراد پذیرفته‌شده در مراکز آسیب‌های اجتماعی تحت پوشش سازمان بهزیستی رتبه ۲۷ را داشته است. استان خراسان شمالی در رابطه با نسبت تعداد مراکز ارائه‌دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب‌های اجتماعی به تعداد افراد دارای آسیب اجتماعی جزو ۵ استانی بوده است که وضعیت مناسبی داشته‌اند.

جدول ۳۱-میزان شاخص‌های مرتبط با سازمان بهزیستی

موارد	استان	۱۳۹۸	
		شاخص	رتبه
نسبت تعداد مراکز ارائه‌دهنده خدمات اجتماعی شهری در بخش آسیب‌های اجتماعی به تعداد افراد دارای آسیب اجتماعی	خراسان شمالی	۰/۵۱	۴
	کل کشور	۰/۱۸	–
نسبت تعداد مراکز نگهداری از کودکان بی‌سرپرست به تعداد کودکان بی‌سرپرست	خراسان شمالی	۲/۱۸	۲۲
	کل کشور	۲/۶۰	–
تعداد معلولان تحت نظارت سازمان بهزستی کشور	خراسان شمالی	۲۳۵۲۴	۲۵
	کل کشور	۱۷۱۰۴۷۵	–
تعداد افراد پذیرفته‌شده در مراکز آسیب‌های اجتماعی تحت پوشش سازمان بهزیستی	خراسان شمالی	۷۴۵۹	۲۷
	کل کشور	۹۴۵۳۹۴	–

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر موارد مرتبط در خصوص کمیته امداد امام خمینی استان خراسان شمالی را در مقایسه با کل کشور نشان می‌دهد؛ همانطور که مشاهده می‌شود استان خراسان شمالی در تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی رتبه ۲۷، تعداد مددجویان مورد حمایت کمیته امداد خمینی رتبه ۲۰ و در سهم زنان سرپرست خانوار از کل افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی رتبه ۱۶ را دارد. استان خراسان شمالی جزو ۵ استانی است که دارای کمترین تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی است.

جدول ۳۲-میزان شاخص‌های مرتبط با کمیته امداد امام خمینی

موارد	استان	۱۳۹۸	
		شاخص	رتبه
تعداد واحدهای کمیته امداد امام خمینی	خراسان شمالی	۱۴	۲۷
	کل کشور	۸۳۲	–
تعداد مددجویان مورد حمایت کمیته امداد خمینی	خراسان شمالی	۹۵۷۶۵	۲۰
	کل کشور	۴۷۸۳۶۸۱	–
سهم زنان سرپرست خانوار از کل افراد تحت پوشش کمیته امداد امام خمینی	خراسان شمالی	۲۶/۷	۱۶
	کل کشور	۲۵/۱	–

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی در استان خراسان شمالی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همانطور که در جدول مشخص است در مجموع ۳۸/۱۱ درصد مردم در استان بیمه شده و مستمری بگیر هستند که این درصد از درصد کل کشور بسیار پایین‌تر است. در استان خراسان شمالی ۳۳/۶۶ درصد بیمه شده و ۴/۴۵ درصد مستمری بگیر هستند که این درصد در کل کشور برابر با ۴۵/۶۱ درصد بیمه شده و ۸/۱۵ درصد مستمری بگیر می‌باشد.

جدول ۳۳-درصد افراد تحت پوشش سازمان تأمین اجتماعی

استان	سال ۱۳۹۷		
	مجموع	بیمه‌شدگان	مستمری‌بگیران
خراسان شمالی	۳۸/۱۱	۳۳/۶۶	۴/۴۵
کل کشور	۵۳/۷۶	۴۵/۶۱	۸/۱۵

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول زیر درصد بیمه شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت در سال ۱۳۹۷ در استان خراسان شمالی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همانطور که در جدول مشخص است در استان خراسان شمالی درصد افرادی که تحت پوشش بیمه سلامت ایران شده‌اند برابر با ۷۹/۷۲ درصد بوده است که از درصد بیمه شدگان پوشش سازمان بیمه سلامت در کل کشور(۵۱/۶۳ درصد) بالاتر بوده است.

جدول ۳۴- درصد بیمه‌شدگان تحت پوشش سازمان بیمه سلامت ایران[۷]

استان	سال ۱۳۹۷
خراسان شمالی	۷۹/۷۲
کل کشور	۵۱/۶۳

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

آسیب‌های اجتماعی

اعتیاد و قاچاق مواد مخدر

جدول زیر مربوط به انواع مواد مخدر و روان‌گردان‌های کشف شده در استان خراسان شمالی می‌باشد؛ همانطور که در جدول قابل مشاهده است بیشترین مواد مخدر کشف شده مربوط به تریاک و شیره تریاک بوده است و همچنین در سایر مواد مخدر نیز بالاترین میزان کشف به آمپول و قرص‌های روانگردان مربوط می‌شود.

[۷] از تاریخ ۱۳۹۱/۷/۱ سازمان بیمه خدمات درمانی به سازمان بیمه سلامت ایران تغییر نام پیدا کرده‌است.

جدول ۳۵- انواع مواد مخدر و روان‌گردان‌های کشف شده

مواد مخدر (کیلوگرم)		سال				
		۱۳۸۰	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	۱۳۹۷
مواد افیونی	هروئین (هروئین،کراک، کریستال)	...	...	...	۳	۱۵
	مرفین	...	...	...	۰	۰
	تریاک و شیره تریاک	...	...	...	۱۴۶۶	۱۷۱۱
	سایر	...	...	...		
کانابیس	حشیش	...	...	...	۱	۲۶
	گراس	...	...	...	۴۶۷	۲۴۲
محرک‌ها	شیشه (متا آمفتامین)	...	...	...	۵	۱
سایر موارد		...	...	...	...	۶
سایر موارد	آمپول و قرص‌های روان‌گردان	...	...	...	۳۳۸۷۱	۹۷۲۶
	مواد پیش‌ساز (لیتر)	...	...	...	۰	۶۰۱۴

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

جدول زیر در خصوص دستگیر شدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم است؛ همانطور که در جدول مشاهده می‌شود تعداد دستگیر شدگان در ارتباط با مواد مخدر کشف شده در سال ۱۳۹۷ به نسبت سال ۱۳۹۵ میزان آن کاهش پیدا کرده است. این نکته نیز قابل توجه است که میزان دستگیری در مورد افراد معتاد و مصرف کننده افزایش پیدا کرده است.

جدول ۳۶- دستگیر شدگان در ارتباط با انواع مواد مخدر کشف شده به تفکیک نوع جرم

سال	جمع کل	قاچاقچیان و عوامل توزیع کننده	معتاد و مصرف کننده	اتباع بیگانه
۱۳۸۰	...	...	...	...
۱۳۸۵	...	...	...	...
۱۳۹۰	۸۲۳	۶۴۰	۱۸۳	۰
۱۳۹۵	۲۹۲۹	۱۷۸۱	۱۱۴۷	۱
۱۳۹۷	۲۷۹۹	۱۳۰۹	۱۴۸۹	۱

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

جدول زیر نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف‌شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر) در استان خراسان شمالی را نشان می‌دهد؛ همانطور که در جدول مشخص است این نسبت در سال ۱۳۹۸ در استان برابر با ۲۴/۱۹ و در کل کشور ۱۱۴/۴۴ بوده است که این مساله نشان از میزان کم مواد مخدر کشف شده در استان در مقایسه با کل کشور است که استان در این مساله رتبه ۲۳ را دارا می‌باشد.

جدول ۳۷-نسبت متوسط مقدار مواد مخدر کشف‌شده به کل جمعیت (کیلوگرم به ده هزار نفر)

استان	۱۳۹۸	
	نسبت	رتبه
خراسان شمالی	۲۴/۱۹	۲۳
کل کشور	۱۱۴/۴۴	-

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جدول زیر نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت در استان خراسان شمالی را درسال ۱۳۹۸ نشان می‌دهد؛ همانطور که در جدول مشخص است این نسبت در استان برابر با ۳۱/۵۵ و در کل کشور ۵۰/۲۵ بوده است و میزان پایین توانایی در دستگیری قاچاقچیان مواد را نشان می‌دهد استان خراسان شمالی در این رابطه رتبه هجدهم را در بین استان‌های دیگر داشته است.

جدول ۳۸- نسبت دستگیرشدگان مواد مخدر به کل جمعیت(در هر ده هزار نفر)

استان	۱۳۹۸	
	نسبت	رتبه
خراسان شمالی	۳۱/۵۵	۲۴
کل کشور	۵۰/۲۵	-

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

سرقت

جدول زیر سرقت‌های عادی بر حسب نوع را در استان خراسان شمالی نشان می‌دهد؛ همانطور که در جدول زیر مشاهده می‌شود میزان سرقت‌های اتفاق افتاده در سال ۱۳۹۷ نسبت به سال ۱۳۹۵ بعضی موارد افزایش و در مواردی کاهش پیدا کرده است.

میزان سرقت در سال ۱۳۹۷ از اماکن خصوصی برابر ۲۲۳۲، اماکن دولتی ۲۳۸، منزل ۷۲۶ و مغازه ۲۷۸ مورد گزارش شده است.

جدول ۳۹- سرقت‌های عادی بر حسب نوع (مورد)

سال	سرقت از اماکن					سرقت انواع وسایل نقلیه و لوازم آن			احشام
	اماکن خصوصی	اماکن دولتی	منزل	مغازه		اتومبیل	موتورسیکلت	لوازم خودرو یا وسایل داخل آن	
۱۳۸۰	...	...	...	...		...	...	...	...
۱۳۸۵	...	۵۶	۲۱۸	۸۶		۱۹	۲۸۲	۲۸	۸۳
۱۳۹۰	...	۸۲	۵۲۸	۲۱۹		۸۱	۶۸۰	۵۸۲	۷۲۱
۱۳۹۵	...	۱۰۰	۶۷۶	۲۸۱		۱۲۸	۷۵۲	۱۲۱۱	۲۴۰
۱۳۹۷	**۲۲۳۲**	**۲۳۸**	**۷۲۶**	**۲۷۸**		**۱۶۴**	**۵۸۶**	**۲۰۸۷**	**۳۹۰**

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

جدول زیر نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت را در هر ده هزار نفر نشان می‌دهد که این نسبت در استان خراسان شمالی برابر با ۴۰/۸۱ در ده هزار نفر می‌باشد که به نسبت کل کشور(۴۲/۸۲) نزدیک به میزان متوسط کشوری است و استان خراسان شمالی در این خصوص رتبه ۱۲ را دارد.

جدول ۴۰- نسبت تعداد دستگیرشدگان انواع سرقت‌های عادی به کل جمعیت(در ده هزار نفر)

استان	۱۳۹۸	
	نسبت	رتبه
خراسان شمالی	۴۰/۸۱	۱۲
کل کشور	۴۲/۸۲	-

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران

بنا بر سالنامه آماری کشور در سال ۱۳۹۷، میزان نزاع‌های فردی در این سال در استان(۱۱۱۲/۲۷ در هر صد هزار نفر) بالاتر از این میزان در کل کشور(۹۴۳/۳۴) بوده است همچنین میزان زورگیری و باج گیری در استان کمی بالاتر از میزان کل کشور بوده است و در دیگر جرائم نسبت پایین‌تری را به کل کشور داشته است.

جدول ۴۱-جرائم واقع شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران بر حسب موضوع(در صدهزار نفر)

سال ۱۳۹۷								
استان	قتل	مرگ‌های مشکوک		نزاع و درگیری		شرارت		
		خودکشی	سایر	فردی	دسته جمعی	زورگیری و باج‌گیری (اخاذی)	چاقو قمه کشی	سایر شرارت‌ها	دستگیرشدگان
خراسان شمالی	۱/۵۱	۵/۲۱	۱۵/۴۱	۱۱۱۲/۲۷	۷/۳۰	۰/۵۸	۰/۲۳	۰/۳۵	۱/۷۴
کل کشور	۲/۲۵	۵/۳۰	۲۸/۵۳	۹۴۳/۳۴	۸/۰۴	۰/۱۵	۷/۶۵	۲/۱۸	۹/۰۰

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

جدول زیر در خصوص نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع‌شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر) می‌باشد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر نسبت دستگیر شدگان در استان خراسان شمالی این مورد ۰/۷۸ در صد هزار نفر می‌باشد که به نسبت کل کشور (۷/۵۲) وضعیت بسیار پایین‌تری داشته و در بین استان‌هایی قرار گرفته است که کمترین نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم را داشته‌اند.

جدول ۴۲-نسبت تعداد دستگیرشدگان جرائم واقع‌شده در حوزه استحفاظی نیروی انتظامی جمهوری اسلامی ایران به کل جمعیت (تعداد به صد هزار نفر)

استان	۱۳۹۸	
	نسبت	رتبه
خراسان شمالی	۰/۷۸	۲۷
کل کشور	۷/۵۲	-

منبع: سازمان آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌های کشور، ۱۳۹۸-۱۳۹۴

۳-۳-۱-۵- سنجش سرمایه اجتماعی استان

سرمایه اجتماعی در علوم اجتماعی مفهوم جدیدی نیست بلکه صرفاً مفهومی قدیمی در بسته‌بندی جدید است(شارع‌پور، ۱۳۸۵). سرمایه اجتماعی جزئی جدا نشدنی از مجموعه داشته‌های یک جامعه است که نقش

اساسی در توسعه پایدار و متوازن دارد. در این بخش از گزارش به مطالعه و بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در سطوح کلان میانی و خرد و همچنین شاخص سرمایه اجتماعی کل بر اساس نتایج آخرین گزارش سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال ۱۳۹۳ پرداخته شده است.

سرمایه اجتماعی سطح کلان

بر اساس گزارش سنجش سرمایه اجتماعی کشور در سال ۱۳۹۳، سنجش سرمایه اجتماعی در سطح کلان از ترکیب ۴ مؤلفه زیر ساخته می‌شود که میانگین هرکدام از این مؤلفه‌ها در تعیین وضعیت سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان و کل کشور مهم است.

۱. پنداشت نسبت به موفقیت نظام در رفع و حل مشکلات
۲. پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف
۳. پنداشت نسبت به نکویی جامعه
- مطلوب بودن جامعه
- وجود عدالت و برابری

۴. ارزیابی نسبت به آینده

میانگین متغیرهای سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان شمالی و کل کشور در جدول زیر آمده است؛ همان‌طور که در جدول مشخص است در همه متغیرها میانگین استان خراسان شمالی بالاتر از میانگین کل کشور است، که سطح بالای استان نسبت به کل کشور در مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی کلان را نشان می‌دهد؛ همچنین استان خراسان شمالی در دو متغیر پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف و پنداشت نسبت به نکویی جامعه(مطلوب بودن جامعه) دارای رتبه ۳۰ بوده و در بین استان‌های دیگر دومین استانی بوده است که بالاترین میانگین را داشته است.

باید به این نکته نیز اشاره کرد که میانگین متغیر پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف بالاتر از میانگین طیف اصلی بوده است که وضعیت خوب این متغیر را در استان را نشان می‌دهد.

جدول ۴۳- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان شمالی و کل کشور

مؤلفه‌ها	استان	میانگین	رتبه
پنداشت نسبت به موفقیت نظام در رفع و حل مشکلات(میانگین طیف ۳۰)	خراسان شمالی	۲۴/۷۷	۲۳
	کل کشور	۲۳/۶۴	-
پنداشت نسبت به موفقیت نهادی در انجام وظایف(میانگین طیف ۳۰)	خراسان شمالی	۳۱/۴۵	۳۰
	کل کشور	۲۹/۳	-
پنداشت نسبت به نکویی جامعه(مطلوب بودن جامعه) (میانگین طیف ۲۴)	خراسان شمالی	۲۳/۴۵	۳۰
	کل کشور	۲۱/۹۱	-
پنداشت نسبت به نکویی جامعه(وجود عدالت و برابری) (میانگین طیف ۲۷)	خراسان شمالی	۲۴/۱۳	۲۷
	کل کشور	۲۲/۰۸	-
ارزیابی نسبت به آینده(میانگین طیف ۲۱)	خراسان شمالی	۲۱/۸۹	۲۸
	کل کشور	۱۸/۸۲	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر نشان دهنده شاخص سرمایه اجتماعی در سطح کلان در استان خراسان شمالی و همچنین کل کشور است؛ با توجه به اطلاعات جدول میانگین استان خراسان شمالی در شاخص سرمایه اجتماعی سطح کلان برابر با ۱۴/۲۸ است که از میانگین کل کشور با ۱۳/۱۸ بالاتر بوده است، همچنین استان خراسان شمالی جزو ۵ استانی بوده است که شاخص سرمایه اجتماعی کلان در آن به نسبت کل کشور بالاتر بوده است.

جدول ۴۴- میانگین سرمایه اجتماعی سطح کلان در استان خراسان شمالی و کل کشور

مورد	استان	میانگین طیف (۱۵)	رتبه
سرمایه اجتماعی در سطح کلان	خراسان شمالی	۱۴,۲۸	۲۸
	کل کشور	۱۳/۱۸	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی سطح میانی

سرمایه اجتماعی در سطح میانی از ترکیب ۸ متغیر زیر ساخته می‌شود که مبتنی بر نظر پاسخگویان نسبت به نهاد ها و سازمان‌ها می باشد که این ۸ متغیر عبارت‌اند از:

۱. اعتماد سازمانی
۲. کیفیت خدمات سازمانی
۳. عملکرد و پاسخگویی سازمآن‌ها به نیازها

۴. آمادگی مشـارکت و کمک به سـازمآن‌ها در صورت نیاز
۵. اعتمـاد تعمیم یـافتـه (اعتمـاد بـه گروه‌های شغلی و حرفه‌ای)
۶. دگرخواهی، پرهیزکاری وظیفه شـناسـی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای
۷. عام گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای
۸. ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مسئولین

متغیرهای شاخص سرمایه اجتماعی در سطح میانی در جدول زیر قابل مشاهده است؛ میانگین متغیرهای استان خراسان شمالی نسبت به کل کشور در دو متغیر آمادگی مشـارکت و کمک به سـازمان‌ها در صورت نیاز ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین پایین‌تر بوده و در دیگر مؤلفه‌ها میانگین بالاتری را نسبت به کل کشور داشته است. استان خراسان شمالی در متغیر اعتمـاد تعمیم یـافتـه (اعتمـاد بـه گروه‌های شغلی و حرفه‌ای) جزو استان‌هایی بوده است که بالاترین میانگین را به خود اختصاص داده و در متغیر ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین کمترین میانگین را داشته و دارای رتبه ۱ بوده است.

جدول ۴۵- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان شمالی و کل کشور

مؤلفه‌ها	استان	میانگین	رتبه
اعتماد سازمانی(میانگین طیف ۶۹)	خراسان شمالی	۶۵/۶	۲۲
	کل کشور	۶۴/۳۴	–
کیفیت خدمات سازمانی(میانگین طیف ۶۰)	خراسان شمالی	۵۷/۵	۲۶
	کل کشور	۵۵/۶۱	–
عملکرد و پاسخگویی سازمآن‌ها به نیازها(میانگین طیف ۵۴)	خراسان شمالی	۵۴/۶۲	۲۴
	کل کشور	۵۲/۲۶	–
آمادگی مشـارکت و کمک به سـازمان‌ها در صورت نیاز(میانگین طیف ۴۸)	خراسان شمالی	۴۱/۹۹	۲
	کل کشور	۴۵/۵۴	–
اعتمـاد تعمیم یـافتـه (اعتمـاد بـه گروه‌های شغلی و حرفه‌ای) (میانگین طیف ۳۹)	خراسان شمالی	۴۲/۱	۳۰
	کل کشور	۳۹/۴۹	–
دگرخواهی، پرهیزکاری وظیفه‌شناسی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای (میانگین طیف ۳۹)	خراسان شمالی	۴۲/۱۱	۲۹
	کل کشور	۳۹/۷۵	–
عام گرایی گروه‌های شغلی و حرفه‌ای (میانگین طیف ۳۹)	خراسان شمالی	۳۹/۸۱	۲۷
	کل کشور	۳۸	–
ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی منفی مسئولین(میانگین طیف ۱۸)	خراسان شمالی	۱۸/۲۱	۱
	کل کشور	۱۹/۹۷	–
ویژگی‌ها و ارزش‌های اخلاقی مثبت مسئولین(میانگین طیف ۱۵)	خراسان شمالی	۱۳/۷۸	۲۷
	کل کشور	۱۳	–

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان شمالی و کل کشور نشان می‌دهد که استان خراسان شمالی با میانگین ۲۷/۶ بیشتر از میانگین کل کشور با میانگین ۲۶/۳۶ قرار دارد و جزو ۵ استانی است که دارای بیشترین میانگین در رابطه با سرمایه اجتماعی در سطح میانی بوده است؛ همچنین باید به این نکته نیز توجه داشت که میانگین سرمایه اجتماعی میانی استان خراسان شمالی بالاتر از میانگین طیف اصلی این شاخص بوده است.

جدول ۴۶- میانگین سرمایه اجتماعی سطح میانی در استان خراسان شمالی و کل کشور

مورد	استان	میانگین طیف (۲۷)	رتبه
سرمایه اجتماعی در سطح میانی	خراسان شمالی	۲۷,۶۰	۲۹
	کل کشور	۲۶/۳۶	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی سطح خرد

سرمایه اجتماعی در سطح خرد با ۸ مؤلفه زیر تعریف می‌شود که از مجموع این مؤلفه شاخص سرمایه اجتماعی سطح خرد ساخته می‌شود که این ۸ مؤلفه عبارت‌اند از:

۱. اعتماد عمومی
۲. ارزش‌ها ویژگی‌های اخلاقی
۳. عام‌گرایی اجتماعی(شعاع اعتماد و تعاملات نزدیک و دور؛ از اعضای خانواده تا غریبه‌ها)
۴. مشارکت اجتماعی
۵. بده بستان اجتماعی
۶. تعلق و عرق ملی
۷. رضایت از زندگی
۸. احساس امنیت

جدول زیر میانگین متغیرهای سرمایه اجتماعی سطح خرد را در استان و کل کشور نشان می‌دهد؛ با توجه نتایج میانگین استان خراسان شمالی در همه متغیرها به جز ارزش‌ها ویژگی‌های اخلاقی منفی بالاتر از میانگین کل کشور بوده وضعیت مناسب‌تری نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۴۷- میانگین مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان خراسان شمالی و کل کشور

مؤلفه‌ها	استان	میانگین	رتبه
ارزش‌ها ویژگی‌های اخلاقی منفی(میانگین طیف ۲۱)	خراسان شمالی	۲۳/۴	۲۷
	کل کشور	۲۴/۹	-
ارزش‌ها ویژگی‌های اخلاقی مثبت(میانگین طیف ۲۷)	خراسان شمالی	۲۵/۳	۶
	کل کشور	۲۳/۷۶	-
عام گرایی اجتماعی شـعاع اعتماد و تعاملات با اعضای خانواده	خراسان شمالی	۲۵/۶۴	۲۵
	کل کشور	۲۵/۱۱	-
عام گرایی اجتماعی شـعاع اعتماد و تعاملات با همسایه ها وآشنایان	خراسان شمالی	۲۰/۲۵	۲۷
	کل کشور	۱۹/۱۱	-
عام گرایی اجتماعی شـعاع اعتماد و تعاملات با غیرهمشهری و غریبه ها	خراسان شمالی	۱۵/۵۱	۱۶
	کل کشور	۱۵/۱۶	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

اعتماد عمومی

قابل اعتماد بودن مردم

توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم از نظر پاسخگویان در استان خراسان شمالی و کل کشور در جدول زیر آمده است؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۴۴/۳ درصد از پاسخگویان استان خراسان شمالی میزان قابل اعتماد بودن مردم را متوسط ارزیابی کرده‌اند که این میزان در کشور برابر با ۴۷/۱ درصد بوده است؛ همچنین باید توجه داشت که ۳۲/۹ درصد پاسخگویان میزان قابل اعتماد بودن مردم در استان را کم و خیلی کم و ۲۲/۸ درصد نیز زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند. استان خراسان شمالی در رابطه با ارزیابی کم از این متغیر رتبه ۲۳ را در بین استان‌های دیگر داشته و در بین ۱۰ استانی قرار دارد که بالاترین میزان قابل اعتماد بودن مردم را در کشور داشته است.

جدول ۴۸- توزیع درصدی قابل اعتماد بودن مردم در استان خراسان شمالی و کل کشور

استان	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	رتبه
خرسان شمالی	۹/۵	۲۳/۴	۴۴/۳	۲۰/۶	۲/۲	۲۳
کل کشور	۱۲/۵	۲۳/۱	۴۷/۱	۱۴/۹	۲/۵	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت)

جدول زیر توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت) در استان خراسان شمالی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر، ۴۹ درصد از پاسخگویان استان خراسان شمالی این میزان را کم و خیلی کم و ۲۸/۱ درصد زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۵۵/۸ و ۱۸/۲ درصد بوده است. استان خراسان شمالی در مقایسه با استان‌های دیگر در این خصوص رتبه ۲۶ را دارد و جزو استان‌هایی است که بالاترین ارزیابی را نسبت به این متغیر داشته‌اند.

جدول ۴۹- توزیع درصدی احتمال سپردن مراقبت از فرزندان به همسایگان (در زمان مسافرت) در استان خراسان شمالی و کل کشور

استان	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	رتبه
خرسان شمالی	۲۵/۵	۲۳/۵	۲۲/۹	۲۴/۱	۴	۲۶
کل کشور	۳۱/۴	۲۴/۴	۲۶	۱۵/۴	۲/۸	–

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

مشارکت اجتماعی

مشارکت در فعالیت داوطلبانه

توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان خراسان شمالی و کل کشور در جدول زیر آمده است؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر، ۵۱/۵ درصد از پاسخگویان استان خراسان شمالی میزان مشارکت در فعالیت داوطلبانه خود را کم و خیلی کم و ۱۱/۲ درصد زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور به ترتیب برابر با ۵۱/۳ و ۱۴/۱ درصد بوده است. با توجه به رتبه استان (۱۳) در ارتباط با مشارکت در فعالیت‌های داوطلبانه، استان خراسان شمالی دارای میانگین متوسط رو به پایینی بوده است.

جدول ۵۰- توزیع درصدی مشارکت در فعالیت داوطلبانه در استان خراسان شمالی و کل کشور

استان	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	رتبه
خرسان شمالی	۲۸/۷	۲۲/۸	۳۷/۴	۸/۴	۲/۸	۱۳
کل کشور	۲۳/۹	۲۷/۴	۳۴/۶	۱۰/۸	۳/۳	–

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

تعلق و عرق ملی

افتخار به ایرانی بودن

توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان خراسان شمالی و کل کشور در جدول زیر قابل مشاهده است؛ با توجه به اطلاعات جدول زیر ۸۸/۶ درصد از پاسخگویان استان خراسان شمالی میزان افتخار به ایرانی بودن خود را زیاد و خیلی زیاد و ۲/۷ درصد کم و خیلی کم عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۷۵/۵ و ۸/۸ درصد بوده است؛ استان خراسان شمالی در رابطه با این موضوع رتبه ۳۰ را داشته است که این رتبه نشان می‌دهد که پاسخگویان استان خراسان شمالی در رابطه با این شاخص دومین استانی است که بالاترین افتخار را به ایرانی بودن خود دارند.

جدول ۵۱- توزیع درصدی افتخار به ایرانی بودن در استان خراسان شمالی و کل کشور

استان	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	رتبه
خرسان شمالی	۰/۸	۱/۹	۸/۶	۳۵/۸	۵۲/۸	۳۰
کل کشور	۳	۵/۸	۱۵/۸	۳۰/۵	۴۵	–

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

تمایل به مهاجرت

جدول زیر توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان خراسان شمالی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ باتوجه به جدول زیر ۶۶/۵ درصد از پاسخگویان استان خراسان شمالی تمایل به مهاجرت خود را کم و خیلی کم و ۱۶/۳درصد زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کشور به ترتیب برابر با ۵۶/۹ و ۲۳/۱ درصد بوده است.

بر اساس بررسی‌ها استان خراسان شمالی دومین استانی است که کمترین میزان تمایل به مهاجرت را در کل کشور داشته است.

جدول ۵۲- توزیع درصدی تمایل به مهاجرت در استان خراسان شمالی و کل کشور

استان	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	رتبه
خرسان شمالی	۴۶/۸	۱۹/۷	۱۷/۲	۱۰/۱	۶/۲	۲
کل کشور	۳۴/۹	۲۲	۲۰	۱۳/۲	۹/۹	–

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

رضایت از زندگی

توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان خراسان شمالی و کل کشور در جدول زیر آمده است؛ همانطور که در جدول قابل مشاهده است ۱۹/۷ درصد از پاسخگویان استان خراسان شمالی میزان رضایت از زندگی خود را کم و خیلی کم و ۴۵/۸ زیاد و خیلی زیاد عنوان کرده‌اند که این میزان در کل کشور به ترتیب برابر با ۲۵/۹ درصد کم و خیلی کم و ۳۳/۶ درصد زیاد و خیلی زیاد بوده است. باتوجه به رتبه استان(۲۸) نیز می‌توان عنوان کرد که استان خراسان شمالی در میزان رضایت از زندگی در بین ۵ استانی است که دارای بیشترین رضایت از زندگی بوده است.

جدول ۵۳- توزیع درصدی رضایت از زندگی در استان خراسان شمالی و کل کشور

استان	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	رتبه
خرسان شمالی	۶/۱	۱۳/۶	۳۴/۴	۳۶/۱	۹/۷	۲۸
کل کشور	۸/۷	۱۷/۲	۴۰/۵	۲۶/۳	۷/۳	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

احساس امنیت

جدول زیر توزیع درصدی احساس امنیت در استان خراسان شمالی و کل کشور را نشان می‌دهد؛ همان‌طور که در جدول زیر قابل مشاهده است ۵۰/۹ درصد از پاسخگویان استان خراسان شمالی میزان احساس امنیت خود را زیاد و خیلی زیاد و ۱۹/۶ درصد کم و خیلی کم بیان کرده‌اند که این میزان در کل کشور به ترتیب برابر ۳۳/۹ و ۳۴/۴ درصد بوده است. استان خراسان شمالی در این شاخص رتبه ۳۰ را داشته و با این توصیف دومین استان کشور است که بالاترین میزان احساس امنیت را داشته است.

جدول ۵۴- توزیع درصدی احساس امنیت در استان خراسان شمالی و کل کشور

استان	خیلی کم	کم	تا حدودی	زیاد	خیلی زیاد	رتبه
خرسان شمالی	۵/۹	۱۳/۷	۲۹/۶	۳۹/۴	۱۱/۵	۳۰
کل کشور	۱۴/۲	۲۰/۲	۳۱/۷	۲۶/۹	۷	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

جدول زیر میانگین شاخص سرمایه اجتماعی سطح خرد را در استان و کل کشور نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد استان خراسان شمالی (۲۶/۷۵) بالاتر از میانگین کل کشور (۲۵/۲۳) بوده است.

جدول ۵۵- میانگین سرمایه اجتماعی سطح خرد در استان خراسان شمالی و کل کشور

مورد	استان	میانگین طیف (۲۷)	رتبه
سرمایه اجتماعی در سطح خرد	خراسان شمالی	۲۶,۷۵	۲۳
	کل کشور	۲۵/۲۳	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

سرمایه اجتماعی کل

جدول زیر میانگین شاخص سرمایه اجتماعی را در استان و کل کشور نشان می‌دهد با توجه به جدول، میانگین سرمایه اجتماعی استان خراسان شمالی (۲/۹۴) بالاتر از میانگین کل کشور(۲/۷۹) است و میزان سرمایه اجتماعی در استان با توجه به میانگین اصلی طیف متوسط بوده است. رتبه استان در رابطه با این شاخص از نظر ارزیابی نسبت به سرمایه اجتماعی، ۲۸ بوده است که این موضوع نشان می‌دهد استان خراسان شمالی جزو ۵ استانی است که بالاترین میانگین سرمایه اجتماعی در کشور را دارد.

جدول ۵۶- میانگین سرمایه اجتماعی در استان خراسان شمالی و کل کشور

مورد	استان	میانگین (۱ تا ۵)	رتبه
سرمایه اجتماعی کل	خراسان شمالی	۲,۹۴	۲۸
	کل کشور	۲/۷۹	-

اطلاعات سرمایه اجتماعی کل کشور، ۱۳۹۳

وضعیت سلامت و درمان استان خراسان شمالی

دو جدول زیر تعداد و سرانه(در هر صدهزار نفر) پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص را نشان می‌دهد؛ با توجه به جدول در سال ۱۳۹۷ سرانه مجموع پزشکان شاغل در استان ۶۸/۷۱ در هر صد هزار نفر بوده است که در مقایسه با کل کشور (با ۶۱/۰۶ در هر صد هزار نفر) بالاتر بوده و به نسبت کل کشور وضعیت مناسبی داشته است. استان خراسان شمالی در رابطه با پزشکان در همه سرانه‌ها به جز پزشک فوق متخصص و دکترای تخصصی، وضعیت پایین‌تری نسبت به کل کشور داشته و در دیگر موارد بالاتر از سرانه کل کشور بوده است.

جدول ۵۷- پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص

سال	جمع	پزشک عمومی	دندان‌پزشک	دکترای علوم آزمایشگاهی	داروساز	پزشک متخصص	پزشک فوق متخصص	دکترای تخصصی
۱۳۹۷ کل کشور	۴۸۸۰۶	۱۶۱۳۰	۵۲۲۲	۳۴۰	۲۴۰۶	۱۶۵۳۰	۲۶۲۶	۵۵۵۲
۱۳۸۰	...	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۸۵	۱۲۶	۷۷	۱۵	...	۱۰	۲۴	...	...
۱۳۹۰	۳۹۶	۲۵۳	۲۸	...	۱۳	۱۰۲	...	...
۱۳۹۵	۵۲۹	۲۲۲	۴۱	۳	۲۷	۱۸۵	۱۴	۳۷
۱۳۹۷	۵۹۳	۲۱۲	۹۶	۵	۳۲	۱۸۳	۱۶	۴۹

منبع: سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۵۸- سرانه پزشکان شاغل در دانشگاه‌های علوم پزشکی و خدمات بهداشتی- درمانی بر حسب نوع رشته و نوع تخصص (صدهزار نفر)[۸]

سال	جمع	پزشک عمومی	دندان‌پزشک	دکترای علوم آزمایشگاهی	داروساز	پزشک متخصص	پزشک فوق متخصص	دکترای تخصصی
کل کشور	۶۱/۰۶	۲۰/۱۸	۶/۵۳	۰/۴۳	۳/۰۱	۲۰/۶۸	۳/۲۹	۶/۹۵
۱۳۸۵	۱۵/۵۳	۹/۴۹	۱/۸۵	۰/۰۰	۱/۲۳	۲/۹۶	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۰	۴۵/۶۴	۲۹/۱۶	۳/۲۳	۰/۰۰	۱/۵۰	۱۱/۷۵	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۵	۶۱/۲۹	۲۵/۷۲	۴/۷۵	۰/۳۵	۳/۱۳	۲۱/۴۳	۱/۶۲	۴/۲۹
۱۳۹۷	۶۸/۷۱	۲۴/۵۶	۱۱/۱۲	۰/۵۸	۳/۷۱	۲۱/۲۰	۱/۸۵	۵/۶۸

دو جدول زیر تعداد و سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد.

سرانه بیمارستان‌های فعال استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۷ برابر با ۱/۳۹ بوده است که از سرانه کل کشور بالاتر بوده است؛ همچنین در تخت‌های فعال و مصوب نیز وضعیت استان(۱۷۶/۶۹ در هر صد هزار نفر) در مقایسه با کل کشور(۲۰۸/۳۷ در هر هزار نفر) نامناسب‌تر بوده است.

[۸]. سرانه سال ۱۳۹۷ و ۱۳۹۸ بر اساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (۱۳۹۵) محاسبه شده است.

جدول ۵۹- تعداد بیمارستان‌های فعال کشور و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی

سال و شهرستان	مجموع		دولتی						غیردولتی				سایر	
			دانشگاه علوم پزشکی		تأمین اجتماعی		سایر نهادهای عمومی		خیریه		خصوصی			
	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب
۱۳۹۷ کل کشور	۱۰۱۶	۱۶۶۵۴۳	۶۲۹	۱۱۲۶۸۳	۷۵	۱۲۷۵۶	۶۹	۱۱۵۳۳	۳۵	۵۳۳۸	۱۷۴	۱۸۷۰۳	۲	۱۱۱۴
۱۳۸۰	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۸۵	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۹۰	۸	۸۶۶	۶	۷۱۶	۱	۱۰۰	۱	۵۰	۰	۰	۰	۰	...	...
۱۳۹۵	۱۲	۱۶۴۳	۱۰	۱۴۹۱	۱	۱۰۲	۱	۵۰	۰	۰	۰	۰	...	...
۱۳۹۷	۱۲	۱۵۲۵	۱۰	۱۳۵۳	۱	۱۲۲	۱	۵۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰

منبع: سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۶۰-سرانه بیمارستان‌های فعال و تخت‌های مصوب موجود بر حسب نوع وابستگی (صدهزار نفر)

سال	مجموع		دولتی						غیردولتی				سایر	
			دانشگاه علوم پزشکی		تأمین اجتماعی		سایر نهادهای عمومی		خیریه		خصوصی			
	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب	بیمارستان فعال	تخت مصوب
کل کشور	۱/۲۷	۲۰۸/۳۷	۰/۷۹	۱۴۰/۹۸	۰/۰۹	۱۵/۹۶	۰/۱۳	۱۹/۹۵	۰/۰۴	۶/۶۸	۰/۲۲	۲۳/۴۰	۰/۰۰	۱/۳۹
۱۳۹۰	۰/۹۲	۹۹/۸۰	۰/۶۹	۸۲/۵۱	۰/۱۲	۱۱/۵۲	۰/۱۲	۵/۷۶	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۵	۱/۳۹	۱۹۰/۳۶	۱/۱۶	۱۷۲/۷۵	۰/۱۲	۱۱/۸۲	۰/۱۲	۵/۷۹	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰
۱۳۹۷	۱/۳۹	۱۷۶/۶۹	۱/۱۶	۱۵۶/۷۶	۰/۱۲	۱۴/۱۴	۰/۱۲	۵/۷۹	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۰۰

دو جدول زیر تعداد و سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد.

با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع تخت‌های فعال در استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۷ برابر ۱۴۸/۵۳ در هر صد هزار نفر است که نسبت به کل کشور پایین‌تر است. استان خراسان شمالی در تخت‌های فعال بیمارستانی فقط در تخت‌های سوختگی و مراقبت نوزادان بالاتر از سرانه کل کشور بوده و در دیگر تخت‌ها سرانه پایین‌تری نسبت به کل کشور داشته است.

جدول ۶۱- تعداد تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی

سال	مجموع	روانی	سوختگی	مراقبت‌های ویژه (آی سی یو)	مراقبت بیماران قلبی (سی سی یو)	مراقبت نوزادان (ان آی سی یو)	سایر
کل کشور	۱۳۸۱۱۷	۱۰۲۴۷	۹۲۱	۸۹۲۹	۵۹۳۰	۳۲۶۲	۱۰۸۸۲۸
۱۳۸۰	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۸۵	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۹۰	۹۱	۲۲	۰	۲۶	۲۵	۱۸	۰
۱۳۹۵	۱۰۱۸	۳۲	۱۰	۴۳	۳۶	۳۸	۸۵۹
۱۳۹۷	۱۲۸۲	۵۲	۱۰	۴۵	۳۵	۳۶	۱۱۰۴

منبع: سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۶۲- سرانه تخت‌های فعال بخش‌های بیمارستانی (صدهزار نفر)

سال	مجموع	روانی	سوختگی	مراقبت‌های ویژه(آی سی یو)	مراقبت بیماران قلبی(سی سی یو)	مراقبت نوزادان (ان آی سی یو)	سایر
کل کشور	۱۷۲/۸۱	۱۲/۸۲	۱/۱۵	۱۱/۱۷	۷/۴۲	۴/۰۸	۱۳۶/۱۶
۱۳۹۰	۱۰/۴۹	۲/۵۴	۰/۰۰	۳/۰۰	۲/۸۸	۲/۰۷	۰/۰۰
۱۳۹۵	۱۱۷/۹۵	۳/۷۱	۱/۱۶	۴/۹۸	۴/۱۷	۴/۴۰	۹۹/۵۳
۱۳۹۷	۱۴۸/۵۳	۶/۰۲	۱/۱۶	۵/۲۱	۴/۰۶	۴/۱۷	۱۲۷/۹۱

دو جدول زیر تعداد و سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت‌های اولیه بهداشتی در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی در استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۷ برابر ۶۳/۹۶ است که نسبت به کل کشور بالاتر بوده وضعیت استان تقریباً در همه موارد مورد بررسی به نسبت کل کشور بهتر بوده است.

جدول ۶۳- مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی

سال	مجموع	مراکز خدمات جامع (مراکز بهداشتی و درمانی)				پایگاه بهداشت		خانه های بهداشت فعال	تسهیلات زایمانی	پایگاه مراقبت بهداشت مرزی
		شهری	روستایی	شهری روستایی	شبانه روزی	روستایی	شهری			
۱۳۹۷ کل کشور	۲۹۴۶۵	۱۵۵۹	۲۶۴۵	۱۰۵۹	۵۶۱	۳۲۴	۵۲۶۵	۱۷۷۴۶	۲۱۴	۹۲
۱۳۸۰	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۸۵	...	...	...	...	...	...	...	...	...	...
۱۳۹۰	۴۸۸	۲۴	۴۸	...	...	۱	۴۱	۳۶۹	۵	...
۱۳۹۵	۵۲۳	۳۰	۶۱	...	...	۴	۵۴	۳۶۸	۶	...
۱۳۹۷	۵۵۲	۱۵	۶۴	۱۶	۶	۶	۵۳	۳۸۶	۶	...

منبع: سالنامه آماری استان خراسان شمالی، ۱۳۹۶

سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۶۴-سرانه مراکز ارائه دهنده مراقبت های اولیه بهداشتی(صدهزار نفر)

سال و شهرستان	مجموع	مراکز خدمات جامع (مراکز بهداشتی و درمانی)				پایگاه بهداشت		خانه های بهداشت فعال	تسهیلات زایمانی	پایگاه مراقبت بهداشت مرزی
		شهری	روستایی	شهری روستایی	شبانه روزی	روستایی	شهری			
۱۳۹۷ کل کشور	۳۶/۸۷	۱/۹۵	۳/۳۱	۱/۳۲	۰/۷۰	۰/۴۱	۶/۵۹	۲۲/۲۰	۰/۲۷	۰/۱۲
۱۳۹۰	۵۶/۲۴	۲/۷۷	۵/۵۳	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۱۲	۴/۷۲	۴۲/۵۲	۰/۵۸	۰/۰۰
۱۳۹۵	۶۰/۶۰	۳/۴۸	۷/۰۷	۰/۰۰	۰/۰۰	۰/۴۶	۶/۲۶	۴۲/۶۴	۰/۷۰	۰/۰۰
۱۳۹۷	۶۳/۹۶	۱/۷۴	۷/۴۲	۱/۸۵	۰/۷۰	۰/۷۰	۶/۱۴	۴۴/۷۲	۰/۷۰	۰/۰۰

دو جدول زیر تعداد و سرانه پایگاه‌های اورژانس در هر صد هزار نفر را نشان می‌دهد. با توجه به اطلاعات جدول سرانه مجموع پایگاه‌های اورژانس در استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۷ برابر با ۴/۹۸ است که نسبت به متوسط کشور بالاتر است. باید توجه داشت که سرانه پایگاه‌های اورژانس هم در نقاط شهری و هم در نقاط جاده‌ای بالاتر از سرانه کل کشور بوده است.

جدول ۶۵-تعداد پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵

سال ۱۳۹۷	مجموع	شهری	جاده‌ای
خراسان شمالی	۴۳	۱۳	۳۰
کل کشور	۲۵۳۶	۹۶۷	۱۵۶۹

منبع: سالنامه آماری کشور، ۱۳۹۷

جدول ۶۶-سرانه پایگاه‌های اورژانس پیش بیمارستانی ۱۱۵

سال ۱۳۹۷	مجموع	شهری	جاده‌ای
خراسان شمالی	۴/۹۸	۱/۵۱	۳/۴۸
کل کشور	۳/۱۷	۱/۲۱	۱/۹۶

۳-۳-۲- فقر و محرومیت

محوریت موضوع فقر و محرومیت از جمله مهم‌ترین مسائل کشور به خصوص در دوره پس از انقلاب اسلامی بوده است. فقر با تعابیری چون فقر مطلق (تعریف معیشتی و حداقلی) و فقر نسبی (به‌مثابه محرومیت نسبی) همواره مورد توجه سیاست‌گذاران، برنامه‌ریزان و متخصصان کشور بوده است. با پیروزی انقلاب اسلامی در سال ۱۳۵۷ به دلیل پشتوانه ایدئولوژیک انقلاب در بسط عدالت اجتماعی، اشتیاق برای تساهل، توازن و تعادل بین همه مناطق کشور و تعدیل شکاف میان شهر و روستا، دیدگاه‌های محرومیت‌زدایی رونق یافت. تلاش برای

محرومیت‌زدایی و توسعه مناطق محروم و دورافتاده کشور در دستور کار نظام جمهوری اسلامی قرار گرفت. پس از آن برنامه‌های اول تا ششم توسعه نیز گواه اهمیت این موضوع در دولت‌های مختلف بوده است.

درواقع کاهش محرومیت و نابرابری منطقه‌ای به دلیل تبعات اقتصادی و سیاسی، موضوع مهمی در بیش‌تر کشورهای در حال توسعه است. کیفیت زندگی افراد دستخوش نابرابری‌های منطقه‌ای عظیمی است که در بسیاری موارد به سرعت در حال افزایش است. زیرا هرچقدر تفاوت‌های منطقه‌ای از ابعاد مختلف بیشتر باشد، منجر به حرکت جمعیت و سرمایه به سمت قطب‌های پرجاذبه می‌گردد.

در ایران یکی از اهداف مهم در برنامه‌های اقتصادی- اجتماعی پس از انقلاب، کاهش محرومیت و رفع نابرابری میان مناطق بوده است. توسعه منطقه‌ای در ایران در طول دهه اول بعد از انقلاب اسلامی، با توجه ویژه به مناطق محروم در کل کشور مورد توجه قرار گرفت. در دهه دوم بعد از انقلاب، جهت‌گیری جدیدی در برنامه‌ریزی منطقه‌ای ایجاد گردید؛ تغییر جهت برنامه‌ریزی منطقه‌ای از سطوح ملی و بین منطقه‌ای به سطوح منطقه‌ای و درون منطقه‌ای، توجه به سازمان‌دهی طرح‌های مناطق روستایی و توجه به شناسایی پتانسیل‌ها و ظرفیت‌های مناطق برای حصول توسعه از آن جمله است.

با این وجود علیرغم تلاش‌های صورت گرفته در برنامه‌ها و سیاست‌ها، در حال حاضر نابرابری‌های مشهودی میان مناطق مختلف کشور به لحاظ شاخص‌های توسعه و سطوح محرومیت موجود است. از این رو پژوهش‌های متفاوتی در راستای شناسایی و طبقه‌بندی مناطق محروم کشور و برنامه‌ریزی به منظور اتخاذ سیاست‌های مناسب جهت ارتقای وضعیت موجود صورت گرفته است.

۳-۳-۲-۱- طرح‌های انجام شده در زمینه مناطق محروم

طرح مطالعاتی «نگاهی به فقر چندبعدی و بررسی وضعیت آن در ایران» توسط دفتر مطالعات رفاه اجتماعی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماع (بر اساس داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۱)؛ «شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور» زیر نظر سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۶-۱۳۸۵) و «اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح‌بندی و پهنه‌بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق» توسط بنیاد برکت (۱۳۹۶) از جمله مطالعاتی است که در زمینه شناسایی مناطق محروم کشور در سطوح شهرستان، بخش و دهستان در سطح ملی صورت گرفته است.

الف) دفتر مطالعات رفاه اجتماعی به بررسی فقر چندبعدی در ایران پرداخته است. در این پژوهش با استفاده از فایل خام داده‌های طرح آمارگیری از هزینه و درآمد خانوار شهری و روستایی سال ۱۳۹۱ مرکز آمار ایران، محاسبات شاخص فقر چندبعدی انجام شده است. بدین منظور ۵ شاخص سلامت، آموزش، مسکن، استانداردهای زندگی و اشتغال به عنوان مشخصه‌های فقر چندبعدی در نظر گرفته شده است. سپس با استفاده از وزن‌دهی به شاخص‌ها و مؤلفه‌های هریک، میزان اهمیت آن‌ها تعیین شده است.

جدول ۶۷-شاخص‌ها و ابعاد فقر چندبعدی

شاخص	وزن شاخص	مؤلفه	وزن مؤلفه‌ها
سلامت	۲۰	سوءتغذیه	۱۰
		عدم برخورداری از بیمه درمان	۱۰
آموزش	۲۰	خانوارهای دارای عضو کمتر از ۵ سال تحصیل	۱۰
		خانوارهای دارای کودک ۶ تا ۱۸ سال کمتر از ۸ کلاس سواد (متناسب با سن)	۱۰
مسکن	۲۰	مصالح بی‌دوام	۱۰
		سطح زیربنای کمتر از ۱۶ مترمربع	۱۰
استانداردهای زندگی	۲۰	سطح دسترسی به آشپزخانه	۴
		عدم دسترسی به آب و برق	۴
		نداشتن حمام	۴
		نداشتن دارایی مانند اتومبیل، دوچرخه و...	۴
		نوع سوخت خانوار برای پخت و پز	۴
اشتغال	۲۰	سرپرست بیکار	۱۰
		عدم برخورداری از بیمه اجتماعی	۱۰

شاخص‌های مذکور درصد خانوارهایی را که دچار فقر چندبعدی هستند را به تفکیک استان نشان می‌دهد. بر این اساس ۳۱ درصد از خانوارهای مناطق شهری استان خراسان شمالی دچار فقر شهری هستند. همچنین ۵۶ درصد از خانوارهای مناطق روستایی دچار فقر چندبعدی هستند. در این گزارش میانگین محرومیت هر استان نیز مشخص شده است. میانگین محرومیت در مناطق شهری استان خراسان شمالی برابر با ۳۷/۵ و در مناطق روستایی برابر با ۴۲/۵ هست. مقدار عددی این شاخص هرچه بیش‌تر باشد به معنی فاصله زیاد خانوارهای دچار فقر چند بعدی از آستانه فقر است. این شاخص درواقع معادل شاخص شکاف فقر در محاسبه فقر درآمدی است. علاوه بر این، بر اساس مطالعات انجام شده، ۵ اولویت اول هر استان جهت برنامه‌ریزی به تفکیک مناطق شهری و روستایی مشخص شده است. ۵ اولویت اول استان خراسان شمالی در مناطق شهری عبارتست از سلامت، مسکن، استاندارد زندگی، اشتغال و آموزش. اولویت های استان خراسان شمالی به تفکیک مناطق روستایی نیز عبارتست از: مسکن، استانداردهای زندگی، سلامت، اشتغال و آموزش (دفتر مطالعات رفاه اجتماعی، بی‌تا).

ب) طرح مطالعاتی شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور با هدف شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته و تهیه نقشه مرکب آن‌ها (چگالی شاخص، بیکاری، بی‌سوادی، کمبود امکانات سکونتی، ارتباطی، فرهنگی، آموزشی و بهداشتی و ...) به منظور حمایت و تقویت توان منطقه‌ای صورت گرفته است.

در این پژوهش پس از انجام مطالعات اولیه و بحث و بررسی مراجع صاحب نظر، ۲۵ شاخص به منظور سنجش میزان محرومیت در سطوح شهرستان، بخش و دهستان استفاده شده است. لازم به ذکر است برخی از شاخص‌ها به تناسب سطوح مورد بررسی (شهرستان، بخش و دهستان) متفاوت بوده است. شاخص‌هایی نظیر نرخ بیکاری، نرخ بی‌سوادی (به دلیل وجود رابطه مستقیم و شدید با محرومیت)، تراکم خانوار در واحد مسکونی (پایین بودن این نرخ بیانگر بهبود وضعیت اقتصاد و توسعه‌ای هر جامعه‌ای است)، نرخ مهاجرت (نشانگر عدم رضایت از مکان زندگی و بازتاب توزیع نامتوازن امکانات)، بار تکفل شغلی(بیانگر نسبت جمعیت شاغل به کل جمعیت)، نسبت مراکز بهداشتی و درمانی به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت آموزشگاه متوسطه به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت تأسیسات ورزشی به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای برخوردار از گاز، نسبت روستاهای دارای آب آشامیدنی سالم به کل روستاها(از مهم ترین شاخص‌های توسعه انسانی و اجتماعی که عدم برخورداری از آن سهم تعیین کننده ای در تشخیص محرومیت دارد)، نسبت جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت، چگالی جمعیت (نشانگر رابطه میان جمعیت و مساحت شهرستان، بخش و دهستان است)، فاصله مرکز شهرستان از مرکز (به منظور دسترسی یا عدم دسترسی مردم منطقه به خدمات مرکزی استان)، فاصله مرکز شهرستان از نزدیک ترین فرودگاه، فاصله مرکز شهرستان به ایستگاه راه آهن، نسبت پزشک به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت روستاهای بهره‌مند از دفاتر پستی به تعداد روستا، نسبت شرکت تعاونی روستایی به تعداد روستا، نسبت شعب بانک به تعداد نقاط جمعیتی، نسبت کتابخانه‌های عمومی یا کانون پرورش فکری و ... در سه سطح شهرستان، بخش و دهستان مورد ارزیابی قرار گرفت. درواقع شاخص‌ها ترکیبی از متغیرهای اجتماعی و فرهنگی و از سوی دیگر متغیرهای اقتصادی و زیرساختی بوده است. اهمیت شاخص‌های مذکور در میزان محرومیت و قابل سنجش بودن؛ در انتخاب آن‌ها نقش اساسی داشته است.

سنجش میزان محرومیت: در این طرح به دلیل محدودیت های موجود در دستیابی به شاخص‌های مذکور در محدوده های شهرستان، بخش و دهستان؛ از نتایج سرشماری سال ۱۳۸۵ استفاده شده است. در طی جلساتی با مسئولین استانداری‌ها و معاونین و همین طور متخصصین امر، فرآیند وزن دهی شاخص‌ها انجام شده است.

بر اساس روش ضریب همبستگی، میانگین وزن هریک از شاخص‌ها مشخص شده و برپایه آن پهنه‌بندی و سطح‌بندی بخش‌های محروم (به واسطه مجموع امتیاز شاخص ترکیبی کل) مشخص شده است. از این رو با

رتبه‌بندی شاخص‌ها از طریق وزن‌دهی جایگاه هر شهرستان، بخش و دهستان به لحاظ میزان محرومیت مشخص شده است. بر این اساس مناطق محروم استان خراسان شمالی به شرح جدول زیر است.

جدول ۶۸- مناطق کمتر توسعه یافته استان خراسان شمالی

دهستان کمتر توسعه یافته	ضریب دهستان	تابعیت تقسیماتی		
		استان	شهرستان	بخش
بام	۶	خراسان شمالی	اسفراین	بام وصفی‌آباد
صفی‌آباد	۶	خراسان شمالی	اسفراین	بام وصفی‌آباد
میلانو	۶	خراسان شمالی	اسفراین	مرکزی
آذری	۶	خراسان شمالی	اسفراین	مرکزی
زرق آباد	۶	خراسان شمالی	اسفراین	مرکزی
راز	۷	خراسان شمالی	بجنورد	رازوجرگلان
جرگلان	۸	خراسان شمالی	بجنورد	رازوجرگلان
غلامان	۸	خراسان شمالی	بجنورد	رازوجرگلان
گرمخان	۷	خراسان شمالی	بجنورد	گرمخان
گیفان	۸	خراسان شمالی	بجنورد	گرمخان
آلاداغ	۷	خراسان شمالی	بجنورد	مرکزی
چهارده سنخواست	۷	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه سنخواست
دربند	۷	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه سنخواست
شوقان	۷	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه شوقان
طبر	۷	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه شوقان
میان دشت	۷	خراسان شمالی	جاجرم	مرکزی
تکمران	۷	خراسان شمالی	شیروان	سرحد
جیرستان	۸	خراسان شمالی	شیروان	سرحد
قوشخانه بالا	۸	خراسان شمالی	شیروان	قوشخانه
قوشخانه پایین	۸	خراسان شمالی	شیروان	قوشخانه
سیم کانلو	۷	خراسان شمالی	شیروان	مرکزی
گلیان	۶	خراسان شمالی	شیروان	مرکزی
سنگر	۶	خراسان شمالی	فاروج	مرکزی
فاروج	۶	خراسان شمالی	فاروج	مرکزی
بالادشت	۷	خراسان شمالی	گرمه	مرکزی
گلستان	۷	خراسان شمالی	گرمه	مرکزی
آلمه	۷	خراسان شمالی	مانه و سملقان	سملقان
قاضی	۷	خراسان شمالی	مانه و سملقان	سملقان
شیرین‌سو	۷	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مانه
اترک	۷	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مانه
حومه	۷	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مرکزی
جیرانسو	۷	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مرکزی

(شناسایی مناطق کمتر توسعه یافته کشور، ریاست جمهوری،۱۳۸۶)

بر اساس مطالعات مذکور، ۱۸/۷۵ درصد از دهستان‌ها محرومیت بالایی (ضریب ۸) داشته است. همچنین ۵۶/۲۵ درصد دارای محرومیت متوسط (ضریب ۷) و ۲۵ درصد نیز از محرومیت پایینی (ضریب۶) برخوردار بوده‌اند. شایان ذکر است، ضرایب بر اساس ۵ تا ۹ تعیین شده و ضریب ۵ به معنی محرومیت کمتر و ضریب ۹ به معنی محرومیت بیش‌تر است.

دهستان‌های قوشخانه پایین، قوشخانه بالا و جیرستان شهرستان شیروان و دهستان‌های گیفان، غلامان و جرگلان شهرستان بجنورد در اولویت میزان فقر قرار دارند.

ج) پژوهش دیگر مربوط به اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح‌بندی و پهنه بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق توسط بنیاد برکت صورت گرفته است. در این طرح ۵۴ شاخص به منظور سنجش سطح محرومیت مورد استفاده قرار گرفته شده است.

سنجش میزان محرومیت: بر اساس روش مک گراناهان (روش ضریب همبستگی) میانگین وزن هریک از شاخص‌ها مشخص شده و برپایه آن پهنه‌بندی و سطح‌بندی بخش‌های محروم (به واسطه مجموع امتیاز شاخص ترکیبی کل) مشخص شده است. از این رو با رتبه بندی شاخص‌ها از طریق وزن‌دهی جایگاه هر استان، شهرستان و بخش به لحاظ میزان محرومیت مشخص شده است. شاخص‌های مذکور به شرح جدول زیر است.

جدول ۶۹- وزن شاخص‌های ترکیبی بر اساس روش مک گراناهان (روش ضریب همبستگی)

ردیف	شاخص	میانگین وزن شاخص‌ها
۱	نرخ اشتغال (درصد)	۰/۰۸۳۵
۲	نرخ اشتغال زنان (درصد)	۰/۱۱۴۸
۳	نرخ فعالیت (درصد)	۰/۱۴۰۷
۴	بار تکفل شغلی (نفر به ازای هر نفر شاغل)	۰/۱۶۴۳
۵	نسبت شاغلان بخش کشاورزی به کل شاغلان (درصد)	۰/۱۹۱۶
۶	نسبت شاغلان بخش صنعت به کل شاغلان (درصد)	۰/۲۲۲۳
۷	نسبت شاغلان بخش خدمات به کل شاغلان (درصد)	۰/۲۴۳۳
۸	نسبت مساحت اراضی راعی به کل مساحت بخش	۰/۲۷۴۵
۹	نسبت مساحت اراضی زراعی آبی به کل اراضی زراعی (درصد)	۰/۳۰۲۳
۱۰	نسبت مساحت اراضی زراعی دیم به کل اراضی زراعی (درصد)	۰/۳۲۵۱
۱۱	نسبت مساحت اراضی باغی به کل اراضی (درصد)	۰/۳۵۸۸
۱۲	سرانه دام سنگین خانوار (راس)	۰/۳۹۳۰
۱۳	سرانه دام سبک خانوار (راس)	۰/۴۱۹۵
۱۴	تراکم تراکتور در هر ۱۰۰ هکتار اراضی	۰/۴۵۰۲
۱۵	تراکم کمباین در هر ۱۰۰۰ هکتار اراضی	۰/۴۸۱۵

ردیف	شاخص	میانگین وزن شاخص‌ها
۱۶	نسبت شرکت تعاونی روستایی به تعداد روستا (درصد)	۰/۵۰۲۷
۱۸	نسبت روستاهای بهره مند از گاز به تعداد روستا (درصد)	۰/۵۳۶۰
۱۹	نسبت شعب بانک به ۱۰/۰۰۰ نفر جمعیت	۰/۵۵۵۴
۲۰	فاصله مرکز بخش از مرکز شهرستان (Km)	۰/۵۸۵۹
۲۱	فاصله مرکز بخش از مرکز استان (Km)	۰/۶۰۳۷
۲۲	شدت فرسایش	۰/۶۳۷۴
۲۳	قابلیت اراضی	۰/۶۶۸۹
۲۴	ارتفاع	۰/۶۹۳۴
۲۵	کلاس شیب	۰/۷۲۳۲
۲۶	میزان بارش	۰/۷۴۶۲
۳۱	دما	۰/۷۶۹۱
۳۲	اقلیم	۰/۷۹۹۸
۳۳	منابع آب	۰/۸۲۷۱
۳۴	تعداد معدن	۰/۸۵۵۵
۳۵	پتانسیل زلزله	۰/۸۷۹۴
۳۶	پتانسیل سیل	۰/۹۰۵۹
۳۷	بعد خانوار	۰/۹۳۰۰
۳۸	نرخ رشد جمعیت (درصد)	۰/۹۵۸۹
۳۹	نسبت جنسی (درصد)	۰/۹۸۵۰
۴۰	تراکم جمعیت	۱/۰۱۰۸
۴۱	نسبت شهرنشینی (درصد)	۱/۰۴۴۰
۴۲	نرخ باسوادی (درصد)	۱/۰۶۷۸
۴۳	نرخ باسوادی زنان (درصد)	۱/۰۹۸۱
۴۴	نسبت باسوادان با تحصیلات عالی به کل باسوادان (درصد)	۱/۱۲۲۸
۴۵	نسبت مراکز بهداشتی درمانی و خانه بهداشت به جمعیت (ده هزار نفر جمعیت)	۱/۱۴۶۵
۴۶	نسبت پزشک به جمعیت (ده هزار نفر جمعیت)	۱/۱۸۲۲
۴۷	نسبت مدرسه راهنمایی به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۰۴۲
۴۸	نسبت دبیرستان و هنرستان به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۳۰۶
۴۹	نسبت کتابخانه و کانون پرورش فکری کودکان به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۵۸۸
۵۰	نسبت تأسیسات ورزشی به تعداد روستا (درصد)	۱/۲۹۰۰
۵۱	نسبت روستاهای بهره‌مند از آب آشامیدنی سالم (درصد)	۱/۳۱۳۳
۵۲	نسبت روستاهای بهره‌مند از دفتر پستی به تعداد روستا (درصد)	۱/۳۳۷۲
۵۳	نسبت جمعیت تحت پوشش کمیته امداد و بهزیستی به کل جمعیت (درصد)	۱/۳۶۱۱
۵۴	نسبت روستاهای خالی از سکنه به کل روستاها(درصد)	۰/۰۳۴۶

(اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶)

جدول ۷۰- مناطق کم‌تر توسعه یافته استان خراسان شمالی

ردیف	استان	شهرستان	بخش
۱	خراسان شمالی	اسفراین	بام وصفی‌آباد
۲	خراسان شمالی	بجنورد	راز و جرگلان
۳	خراسان شمالی	بجنورد	گرمخان
۴	خراسان شمالی	شیروان	سرحد
۵	خراسان شمالی	شیروان	قوشخانه
۶	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه سنخواست
۷	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه شوقان
۸	خراسان شمالی	گرمه	مرکزی
۹	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مرکزی
۱۰	خراسان شمالی	مانه و سملقان	سملقان
۱۱	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مانه

(اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶)

نتایج این پژوهش حاکی از آن است که در مجموع، ۵۶۴ بخش و شهرستان محروم در استان‌های مختلف کشور مورد سنجش قرار گرفته است. در این میان استان خراسان شمالی دارای ۶ شهرستان و ۱۱ بخش محروم است. شهرستان‌های شیروان (بخش قوشخانه)، جاجرم (بخش جلگه شوقان)، شیروان (بخش سرحد) و مانه و سملقان (بخش مانه) در ردیف‌های ۶۹، ۱۳۳، ۱۵۷ و ۱۶۲ مناطق محروم کشور به حساب آمده‌اند. بدیهی است رفع محرومیت مناطق مذکور مستلزم شناخت کافی از امکانات و پتانسیل‌های منطقه‌ای و بهره‌گیری از آن‌ها در جهت رفع محرومیت و دستیابی به توسعه پایدار است. مزیت‌های نسبی مناطق محروم استان خراسان شمالی در سه بخش عمده اقتصادی یعنی کشاورزی، صنعت و خدمات و زیربخش‌های آن به شرح زیر است:

الف) کشاورزی:

۱. مزیت نسبی در تولید محصولات باغی به ترتیب شامل انگور آبی، انگور دیم، زیتون، بادام دیم، سیب، گردو، گیلاس و زردآلو، هلو، پسته، انار و توت نوغان و درختی
۲. مزیت نسبی در تولید محصولات زراعی نظیر گندم، جو، یونجه، پنبه، عدس، لوبیا و زیره
۳. مزیت نسبی در دامداری و دام‌پروری دام سبک در تمامی بخش‌های محروم استان

۴. مزیت نسبی در پرورش دام سنگین و به تبع آن پتانسیل تولید چرم مخصوصاً در بخش راز و جرگلان و گرمخان شهرستان بجنورد، بخش سرحد و قوشخانه شهرستان شیروان، بخش مرکزی شهرستان گرمه، بخش مرکزی و مانه شهرستان مانه و سملقان
۵. مزیت نسبی در پرورش اسب نژاد ترکمن در بخش‌های محروم بجنورد، شیروان و مانه و سملقان و قابلیت صادرات به دیگر کشورها (شهر پیش قلعه از توابع شهرستان مانه و سملقان خراسان شمالی یکی از قطب‌های تولید، تربیت و پرورش اسب اصیل ترکمن در کشور است).
۶. مزیت نسبی در پرورش کرم ابریشم در اکثر بخش‌های محروم استان
۷. مزیت نسبی در پرورش طیور در بخش‌های محروم استان
۸. مزیت نسبی در پرورش زنبورعسل و تولید عسل مخصوصاً در بخش‌هایی که سطح باغات و مراتع با وجود گیاهان دارویی شرایط مناسب پرورش را ایجاد کرده است.
۹. مزیت نسبی در تولید گیاهان دارویی و صنعتی با توجه به تنوع گیاهان دارویی در مراتع شهرستان‌های استان.
۱۰. مزیت نسبی در آبزی‌پروری وجود استخرهای پرورش ماهی با توجه به وجود چشمه‌ها و رودخانه‌های دائمی در بخش‌های محروم

ب) صنعت:

۱- وجود شهرک صنعتی مانه و سملقان در بخش مرکزی شهرستان مانه و سملقان
۲- وجود ناحیه صنعتی مهمانک در بخش مرکزی شهرستان مانه و سملقان
۳- وجود ناحیه صنعتی بام در بخش بام وصفی‌آباد شهرستان اسفراین
۴- وجود ناحیه صنعتی درق ایور در بخش مرکزی شهرستان گرمه
۵- مزیت نسبی در وجود ظرفیت‌های معدنی و معادن سنگ لاشه، مارن، خاک سرخ، ماسه سیلیسی و کلسیت در بخش‌های محروم
۶- مزیت نسبی در تولید صنایع دستی نظیر بافت قالی و قالیچه و گلیم در بخش‌های محروم شهرستان‌های بجنورد، جاجرم، مانه، سملقان و شیروان.
۷- مزیت نسبی در ایجاد واحدهای فراوری کرم ابریشم و صنایع تبدیلی وابسته آن
۸- مزیت نسبی وجود پتانسیل در ایجاد واحددهای پشم‌ریسی و پنبه پاک‌کنی با توجه به تولید بالای این دو محصول در بین محصولات دامی و زراعی در بخش‌های محروم استان

۹- مزیت نسبی وجود پتانسیل در ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی (صنایع لبنی) وابسته به دامداری و دام‌پروری در تمامی بخش‌های محروم استان.

ج) خدمات:

۱- استقرار استان در محور ارتباطی شرقی و غربی در مسیر ترانزیتی کشور با آسیای میانه
۲- مزیت نسبی در وجود جاذبه‌های تاریخی، فرهنگی و طبیعی گردشگری و فعالیت‌های مرتبط با گردشگری در بخش‌های محروم استان
۳- مزیت نسبی در وجود مراکز آموزشی فنی و حرفه‌ای در شهرستان‌های استان و ارائه خدمات آموزشی فنی و حرفه‌ای جهت توانمندسازی ساکنین بخش‌های محروم استان در حرفه‌های متناسب با توانمندی‌ها و پتانسیل‌های استان
۴- مزیت نسبی در ویژگی خاص ژئوپلیتیکی با وجود مرز مشترک این استان با کشور ترکمنستان
۵- مزیت نسبی در وجود گمرک فعال بجنورد در استان جهت فعالیت‌های تجاری، صادرات واردات و ...
۶- مزیت نسبی در وجود بازارچه مرزی پرسه سو در بخش راز و جرگلان شهرستان بجنورد
۷- مزیت نسبی وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور ترکمنستان در بخش گرمخان شهرستان بجنورد
۸- مزیت نسبی وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور ترکمنستان در بخش قوشخانه شهرستان شیروان
۹- مزیت نسبی وجود پتانسیل در ارائه خدمات مرزی با کشور ترکمنستان در بخش سرحد شهرستان شیروان
۱۰-مزیت نسبی عبور راه آهن سراسری تهران- مشهد از بخش‌های محروم شهرستان‌های اسفراین، جاجرم و گرمه که موقعیت آن را جهت حمل و نقل تجارت ممتاز کرده است (اطلس مناطق محروم کشور، بنیاد برکت، ۱۳۹۶).

۳-۳-۲-۲- شاخص‌های جمعیتی دهستان‌های محروم استان خراسان شمالی

بر اساس داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت کل ساکن در مناطق محروم استان خراسان شمالی برابر با ۲۴۵,۷۶۴ نفر است. از این تعداد ۱۲۲,۴۳۰ نفر زن و ۱۲۳,۳۳۴ نفر مرد هستند. تعداد خانوار ساکن در این مناطق برابر با ۷۲,۶۸۲ است. میانگین بعد خانوار برابر با ۳,۳ است و میانگین نسبت جنسی در این مناطق برابر با ۱۰۰,۶ است. نسبت جنسی در مناطق محروم این استان مشابه متوسط نسبت جنسی در کل کشور (۱۰۳) است. بعد خانوار این مناطق نیز برابر با بعد خانوار در کل کشور است (متوسط بعد خانوار کل کشور در سرشماری ۱۳۹۵

برابر با ۳/۳ بوده است). بالاترین نسبت جنسی مربوط به میلانو شهرستان اسفراین با نسبت ۱۰۶/۴ است. پس از آن دهستان‌های قوشخانه بالا، دربند و تکمران به ترتیب با ۱۰۵/۸، ۱۰۵/۷ و ۱۰۵/۴ بالاترین نسبت جنسی را در شهرستان‌های شیروان، جاجرم و شیروان داشتند.

بالاتری میزان بعد خانوار نیز مربوط به دهستان شیرین شهرستان مانه و سملقان با بعد خانوار ۴/۳ بوده است. بعد خانوار در دهستان‌های جرگلان، جیرانسو، آلاداغ و راز به ترتیب با بعد خانوار ۳/۹، ۳/۷، ۳/۶ و ۳/۶ در شهرستان‌های بجنورد، مانه و سملقان، بجنورد و بجنورد بیش‌ترین میزان را داشته است.

جدول ۷۱- شاخص‌های جمعیتی مناطق محروم استان خراسان شمالی

سرشماری سال ۹۵						تابعیت تقسیماتی			
خانوار	جمعیت	تعداد مردان	تعداد زنان	نسبت جنسی	بعد خانوار	دهستان کمتر توسعه یافته	استان	شهرستان	بخش
۲,۵۲۴	۶,۹۰۲	۳,۲۷۸	۳,۶۲۴	۹۰.۵	۲.۷	بام	خراسان شمالی	اسفراین	بام وصفی‌آباد
۲,۰۹۸	۶,۵۵۸	۳,۱۷۷	۳,۳۸۱	۹۴.۰	۳.۱	صفی‌آباد	خراسان شمالی	اسفراین	بام وصفی‌آباد
۱,۱۵۱	۳,۹۰۴	۲,۰۱۳	۱,۸۹۱	۱۰۶.۵	۳.۴	میلانو	خراسان شمالی	اسفراین	مرکزی
۴,۲۲۱	۱۴,۲۰۳	۷,۱۶۲	۷,۰۴۱	۱۰۱.۷	۳.۴	آذری	خراسان شمالی	اسفراین	مرکزی
۱,۵۳۳	۴,۶۱۹	۲,۲۱۴	۲,۴۰۵	۹۲.۱	۳.۰	زرق آباد	خراسان شمالی	اسفراین	مرکزی
۱,۵۵۳	۵,۶۲۱	۲,۷۵۲	۲,۸۶۹	۹۵.۹	۳.۶	راز	خراسان شمالی	بجنورد	رازوجرگلان
۴,۶۴۶	۱۸,۱۴۱	۸,۸۴۴	۹,۲۹۷	۹۵.۱	۳.۹	جرگلان	خراسان شمالی	بجنورد	رازوجرگلان
۱,۵۶۶	۵,۲۰۳	۲,۵۸۲	۲,۶۲۱	۹۸.۵	۳.۳	غلامان	خراسان شمالی	بجنورد	رازوجرگلان
۴,۱۰۷	۱۳,۸۴۴	۷,۰۱۴	۶,۸۳۰	۱۰۲.۷	۳.۴	گرمخان	خراسان شمالی	بجنورد	گرمخان
۲,۵۲۰	۸,۶۵۸	۴,۳۴۰	۴,۳۱۸	۱۰۰.۵	۳.۴	گیفان	خراسان شمالی	بجنورد	گرمخان
۷,۷۶۳	۲۸,۲۱۸	۱۴,۴۱۰	۱۳,۸۰۸	۱۰۴.۴	۳.۶	آلاداغ	خراسان شمالی	بجنورد	مرکزی
۶۱۵	۱,۷۶۱	۸۶۶	۸۹۵	۹۶.۸	۲.۹	چهارده سنخواست	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه سنخواست
۸۹۸	۳,۰۴۳	۱,۵۶۴	۱,۴۷۹	۱۰۵.۷	۳.۴	دربند	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه سنخواست
۷۷۹	۲,۴۹۷	۱,۲۵۱	۱,۲۴۶	۱۰۰.۴	۳.۲	شوقان	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه شوقان
۱,۳۹۸	۴,۱۷۵	۲,۰۸۰	۲,۰۹۵	۹۹.۳	۳.۰	طبر	خراسان شمالی	جاجرم	جلگه شوقان
۴۰۲	۱,۲۲۷	۶۲۶	۶۰۱	۱۰۴.۲	۳.۱	میان دشت	خراسان شمالی	جاجرم	مرکزی
۱,۳۹۸	۴,۸۸۲	۲,۵۰۵	۲,۳۷۷	۱۰۵.۴	۳.۵	تکمران	خراسان شمالی	شیروان	سرحد
۱,۶۲۰	۵,۶۰۴	۲,۸۰۵	۲,۷۹۹	۱۰۰.۲	۳.۵	جیرستان	خراسان شمالی	شیروان	سرحد
۱,۵۷۳	۵,۲۷۰	۲,۷۰۹	۲,۵۶۱	۱۰۵.۸	۳.۴	قوشخانه بالا	خراسان شمالی	شیروان	قوشخانه

سرشماری سال ۹۵						تابعیت تقسیماتی			
خانوار	جمعیت	تعداد مردان	تعداد زنان	نسبت جنسی	بعد خانوار	دهستان کمتر توسعه یافته	استان	شهرستان	بخش
۱,۲۰۲	۴,۱۵۷	۲,۱۱۴	۲,۰۴۳	۱۰۳.۵	۳.۵	قوشخانه پایین	خراسان شمالی	شیروان	قوشخانه
۲,۰۱۹	۶,۳۵۰	۳,۱۹۸	۳,۱۵۲	۱۰۱.۵	۳.۱	سیو کانلو	خراسان شمالی	شیروان	مرکزی
۱,۸۸۲	۵,۶۵۷	۲,۸۵۲	۲,۸۰۵	۱۰۱.۷	۳.۰	گلیان	خراسان شمالی	شیروان	مرکزی
۱,۹۰۶	۵,۶۴۱	۲,۷۸۰	۲,۸۶۱	۹۷.۲	۳.۰	سنگر	خراسان شمالی	فاروج	مرکزی
۲,۲۲۶	۶,۹۶۳	۳,۴۵۲	۳,۵۱۱	۹۸.۳	۳.۱	فاروج	خراسان شمالی	فاروج	مرکزی
۶۰۶	۲,۱۱۲	۱,۰۷۰	۱,۰۴۲	۱۰۲.۷	۳.۵	بالادشت	خراسان شمالی	گرمه	مرکزی
۱,۱۱۱	۳,۵۱۰	۱,۷۸۴	۱,۷۲۶	۱۰۳.۴	۳.۲	گلستان	خراسان شمالی	گرمه	مرکزی
۲,۴۲۴	۷,۷۸۸	۳,۹۳۶	۳,۸۵۲	۱۰۲.۲	۳.۲	آلمه	خراسان شمالی	مانه و سملقان	سملقان
۲,۲۲۹	۷,۱۶۹	۳,۶۲۷	۳,۵۴۲	۱۰۲.۴	۳.۲	قاضی	خراسان شمالی	مانه و سملقان	سملقان
۲,۲۴۱	۹,۶۱۸	۴,۸۱۹	۴,۷۹۹	۱۰۰.۴	۴.۳	شیرین‌سو	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مانه
۴,۳۶۶	۱۴,۴۶۳	۷,۲۷۷	۷,۱۸۶	۱۰۱.۳	۳.۳	اترک	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مانه
۴,۵۲۶	۱۴,۷۲۵	۷,۴۹۲	۷,۲۳۳	۱۰۳.۶	۳.۳	حومه	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مرکزی
۳,۵۷۹	۱۳,۲۸۱	۶,۷۴۱	۶,۵۴۰	۱۰۳.۱	۳.۷	جیرانسو	خراسان شمالی	مانه و سملقان	مرکزی
۷۲,۶۸۲	۲۴۵,۷۶۴	۱۲۳,۳۳۴	۱۲۲,۴۳۰	۱۰۰.۶	۳.۳	جمع میانگین			

(داده‌های سرشماری مرکز آمار ایران، ۱۳۹۵)

۳-۳-۲-۳- جمع‌بندی

استان خراسان شمالی دارای وسعتی برابر با ۲۸,۴۳۴ کیلومترمربع و جمعیت بالغ بر ۸۶۳,۰۹۲ نفر است (سرشماری سال ۱۳۹۵، مرکز آمار ایران). این استان از شمال و شمال شرقی به طول حدود ۳۰۱ کیلومتر دارای مرز مشترک با جمهوری ترکمنستان و از شرق و جنوب با استان خراسان رضوی، از جنوب غرب با استان سمنان و از غرب با استان گلستان دارای مرز مشترک است.

خراسان شمالی در سال ۱۳۹۵ دارای ۸ شهرستان به نام‌های اسفراین، بجنورد، جاجرم، شیروان، فاروج، مانه و سملقان، گرمه و راز و جرگلان و نیز شامل ۲۲ شهر و ۴۵ دهستان و ۱۹ بخش و ۱۳۰۰ آبادی است (گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان خراسان شمالی ۹۵-۱۳۸۵).

استان خراسان شمالی به دلیل ویژگی‌های طبیعی مناسب، محل سکونت اقوام گوناگون در دوره‌های مختلف تاریخی بوده است. وجود ۱۱۸ معدن فعال در سال ۱۳۹۵، پتانسیل‌های غنی در زمینه توسعه دام‌پروری و

کشاورزی و باغات، ظرفیت سرمایه‌گذاری در انرژی خورشیدی، دسترسی مناسب به بازار مصرف بزرگ شهر مشهد و کشورهای آسیای میانه، استقرار در کریدور ارتباطی شمال به شرق کشور، بهره‌مندی از صنایع دستی ویژه (قالی ابریشم دو رو، قالی و پشتی ترکمن، نمد و ...)، وجود مناطق حفاظت شده و پارک ملی، برخوردار از جاذبه‌های اکوتوریسمی، برخورداری از مسیر زیارتی و گردشگری محور گرگان- بجنورد و مشهد از جمله نقاط مثبت این استان به حساب می‌آید. با این وجود پتانسیل‌های موجود استان بالفعل تبدیل نشده و زمینه شکوفایی و رشد اقتصادی خراسان شمالی را فراهم ننموده است. تا جایی که بر اساس گزارش مرکز پژوهش‌های مجلس، در رابطه با سنجش فقر ایران در سال ۱۳۹۵؛ نرخ فقر مطلق (درصد فقرا) در استان خراسان شمالی برابر با ۱۴/۰۵ بوده است. تعداد فقرا ۱۳۴,۶۹۲ نفر و تعداد خانوارهای فقیر ۳۹۹۰۰ بوده است (مرکز پژوهش‌های مجلس،۱۳۹۷: ۳۱).

لازم به ذکر است شاخص فقر به طرق مختلف در کشور مورد بررسی قرار گرفته است و از شاخص‌های متفاوتی جهت سنجش آن استفاده شده است. از این رو گاه با درصدهای متفاوتی جهت اذعان میزان فقر در استان‌ها مواجه هستیم. به گفته مدیر کل تعاون، کار و رفاه اجتماعی استان خراسان شمالی (حسن نوری) اطلس رفاه ایرانیان با محوریت وضعیت اشتغال و سطح درآمدی دهک‌های مختلف کشور توسط وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی تهیه شده است. در این اطلس، پس از استان سیستان و بلوچستان، استان خراسان شمالی به عنوان دومین استان فقیر کشور به لحاظ شاخص‌های وضعیت اشتغال و سطح درآمد به شمار آمده است (خبرگزاری ایلنا؛ خبرگزاری کار ایران۱۴۰۰,۰۳,۳۰). از سوی دیگر بر اساس گفته‌های سخنگوی ستاد شناسایی خانوارهای مشمول حمایت معیشتی (حسین میرزایی)؛ ۷۹,۲ درصد از خانوارهای استان خراسان شمالی مشمول دریافت یارانه و حمایت معیشتی از سوی دولت شده‌اند (اقتصاد آنلاین۱۳۹۸,۰۹,۰۳). از این رو توجه ویژه به بحث اشتغال‌زایی در استان خراسان شمالی اهمیتی اساسی می‌یابد. بر اساس گزارش‌های موجود نرخ بالای مشارکت اقتصادی استان ۴۲/۴- درصد در سال ۱۳۹۵ در مقابل میانگین آن در کشور با ۳۹/۲ درصد (بر اساس سرشماری سال ۱۳۹۵)، حاکی از تمایل بالای افراد برای ورود به بازار کار است که نبود شرایط مناسب اقتصادی و کمبود فرصت‌های شغلی موجب شده است؛ بخش عمده‌ای از این جمعیت به‌ویژه جوانان تحصیل‌کرده بیکار بمانند (خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار،۱۳۹۵: ۱۴). نرخ بیکاری استان در سال ۱۳۹۵، برابر با ۱۱/۲ درصد بوده است که از متوسط نرخ بیکاری کشور(۱۲/۴ درصد) پایین‌تر است؛ اما میزان اشتغال ناقص در استان با رقم ۱۸/۱ در مقابل ۱۰/۱ درصد در کل کشور بیانگر وضعیت حادتر در استان خراسان شمالی است (سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۵).

توسعه نامتوازن، تجمیع امکانات در مرکز استان و شهرهای بزرگ استان، موقعیت کوهستانی، خشکسالی، تبدیل اراضی کشاورزی به مسکونی، کاهش بهره‌وری کشاورزی از جمله عوامل تأثیرگذار بر رشد فقر در خراسان

شمالی بوده است.علاوه بر این، ضعف کارآفرینی، عدم بهره‌برداری کافی از مزیت‌های استان نظیر مرز مشترک با استان ترکمنستان، اقلیم مناسب و جاذبه‌های گردشگری، تمایل روستانشینان به مهاجرت به شهرها و از دست رفتن بخش قابل‌توجهی از مشاغل کشاورزی، نوپا بودن استان و سخت‌گیری بیش از حد دستگاه‌ها و کارشناسان دستگاه‌های اجرایی در صدور مجوزات کسب و کار و کمبود حمایت‌های اولویت‌دار برای توسعه و حمایت از سرمایه‌گذاری منجر به بیکاری و افزایش فقر در این استان شده است. عوامل مذکور منجر به اشتغال غیررسمی در استان شده است. فرار مالیاتی، فرار از بیمه و ... از نتایج این امر بوده است(خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار،۱۳۹۵: ۱۴).

۳-۳-۳- سکونتگاه‌های غیر رسمی

سکونتگاه‌های غیررسمی به مثابه یکی از پیامدها ویژگی‌های بارز شهرنشینی در کشورهای در حال توسعه و از جمله ایران بوده است. این سکونتگاه‌ها یکی از عوامل تهدیدکننده کیفیت زندگی و برهم زننده تعادل اجتماعی در شهرها به حساب می‌آیند. اسکان غیررسمی در شهرها به طور اساسی ناشی از عوامل متعددی است. بخشی از آن سبب توسعه ناهمگون و نابرابر مناطق شهری و تفاوت‌های مکانی- فضایی (افتراق مکانی) نسبت به امکانات و تسهیلات موجود است.تعاریف متعددی از سکونتگاه‌ها ارائه شده است که هریک بر ملاک‌ها و معیارهای خاصی مانند کالبد، جغرافیا، اقتصاد، روابط اجتماعی ویژگی‌های روانی تأکید کرده‌اند. برخی از نظر «بوم‌شناسی شهری» بر عواملی مانند نحوه استفاده از زمین، کمبود مسکن، قیمت و اجاره زمین توجه کرده و عده‌ای دیگر از چشم‌انداز «فقر شهری» و مسائلی مانند نابرابری‌های اقتصادی و اجتماعی و «تبعیض» نگریسته‌اند.

این پدیده به اشکال متفاوت در گوشه و کنار شهرها، حتی در بخش مرکزی شهرها در قالب محله‌هایی با عناوین زاغه، آلونک‌نشینی، حاشیه‌نشینی، سکونتگاه‌های خودرو سکونتگاه‌های غیرمجاز، سکونتگاه‌های برنامه‌ریزی نشده و ... مشاهده می‌شود. فقدان مالکیت بر زمین، قرارگیری در اراضی نامناسب (حریم خطوط راه‌آهن، بزرگراه‌ها و ...)، در دسترس نبودن امکانات پایه زندگی، بی‌نظمی و نابسامانی کالبدی، اقتصادی و اجتماعی، وجود فضاهای بی‌دفاع، گم و بدون نظارت؛ از ویژگی‌های این سکونتگاه‌هاست.

مهم‌ترین عوامل شکل‌گیری و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی؛ روند شتابان جمعیت شهری و عدم توسعه زیرساخت‌های ضروری، مهاجرت گسترده اعم از روستا به شهر و مهاجرت افراد از هسته داخلی شهر به حواشی آن، سطح پایین درآمد خانوار و بالا بودن بهای زمین و همچنین هزینه ساخت و ساز رسمی، فقدان منطقه‌بندی و

کاربری نامناسب زمین، ناکارآمدی سیاست‌ها و برنامه دولت‌ها، برنامه‌ریزی از بالا به پایین، توزیع ناعادلانه خدمات و امکانات بوده است.

۳-۳-۳-۱- نحوه مواجهه دولت‌ها با سکونتگاه‌های غیررسمی

به دنبال شهرنشینی شتابان معاصر در کشورهای درحال توسعه و از جمله ایران، سکونتگاه‌های غیررسمی به مثابه جلوه‌ای کالبدی از فقر شهری در درون یا پیرامون شهرها شکل گرفتند. بنا به شرایط تاریخی و جغرافیایی و با توجه به مکاتب اقتصادی و سیاسی حاکم از این پدیده برداشت‌های متفاوتی شکل گرفت و برای حل آن نیز رویکردهای متفاوتی اتخاذ گردید. از نادیده انگاشتن تا توانمندسازی، طیفی از اقدامات و سیاست‌ها را در برمی‌گیرد که به فراخور شرایط تاریخی و جغرافیایی مورد توجه قرار گرفته‌اند. این سیاست‌ها تحت تأثیر مکاتب، نظام‌های سیاسی و اجرایی و یا سازمان‌های بین‌المللی ترویج شده و کمابیش در بیش‌تر این کشورها تجربه شده‌اند. سیاست‌هایی چون نادیده گرفتن، تخریب و تخلیه اجباری، مسکن عمومی، بهسازی و توانمندسازی و ... نتایج متفاوتی را در کشورهای مختلف به همراه داشته است.از اوایل سده بیستم که مسئله فقر و سکونتگاه‌های فقیرنشین مورد توجه جدی برنامه‌ریزان و سیاست‌گذاران قرار گرفت؛ تمرکز بر سیاست‌های اقتصادی کلان از جمله سیاست‌های فقرزدایی و سیاست‌هایی برای افزایش متوسط درآمد و نیز ایجاد عدالت اجتماعی، همواره به مثابه راه حل ریشه‌ای فقر و محلات فقیرنشین مورد توجه بوده است.

جدول ۷۲- خلاصه رویکردهای مسلط در برنامه‌ریزی و حل مسئله سکونتگاه‌های غیررسمی

رویکرد	دوره رواج و تسلط	نکات اصلی
نادیده گرفتن	تا دهه ۱۹۶۰	با توسعه اقتصادی در کل جامعه مشکل حل خواهد شد. مشکل ساختاری است و با برنامه‌ریزی محلی حل نخواهد شد.
حذف و تخلیه اجباری	۱۹۶۰ تا ۱۹۸۰ برخی کشورها تاکنون	سکونتگاه‌های غیررسمی غده چرکین بر بدن شهر هستند و باید برچیده شوند.
خودیاری	۱۹۷۰ و ۱۹۸۰	بهره‌گیری از نیروی کار، مهارت و توان مدیریت ساکنان در حل مشکل
مسکن عمومی (اجتماعی)	۱۹۵۰ تا ۱۹۸۰	دولت و منابع دولتی کلید حل مشکل است. نیاز به یارانه‌های هدف‌دار مسکن
مکان- خدمات	۱۹۷۰ تا ۱۹۸۰	تأمین زمین و زیرساخت‌های اولیه راه حل است.
ارتقاء بخشی (بهسازی)	۱۹۸۰ تاکنون	تأمین حق سکونت و زیرساخت‌ها با بهره‌گیری از وضع موجود
توانمندسازی	۱۹۹۰ تاکنون	ایجاد چارچوب سیاسی، اداری و محیطی استفاده از ظرفیت‌های درونی اجتماعات محل توسعه اقتصادی و اجتماعی
اجتماع محوری (تام)	از ۲۰۰۰	با ترکیبی از توانمندسازی و تأکید بر حکمروایی شایسته (به‌ویژه حق نگاهداشت مسکن)محور، اجتماع محلی دانسته شد.

(ایراندوست، ۱۳۸۹ :۱۳۹)

۳-۳-۳-۲- سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران و به‌طور خاص استان خراسان شمالی

ایران از جمله کشورهای در حال توسعه‌ای محسوب می‌شود که با مشکل وجود سکونتگاه‌های غیررسمی روبروست. سکونتگاه‌های غیررسمی در ایران پیش از سال ۱۳۳۰ به صورت محدود در چند شهر به وجود آمد. با این وجود تا قبل از اصلاحات ارضی، روندی بسیار آرام و کند داشته است. اما بعد از اصلاحات ارضی در سال ۱۳۴۲ همراه با رشد مهاجرت، حاشیه‌نشینی نیز ابعاد وسیع‌تری پیدا کرد. چراکه اکثر خوش‌نشینانی که صاحب نسق نبوده و در نتیجه زمینی به آن‌ها واگذار نشد، همچنین کشاورزانی که مقدار ناچیزی زمین به آن‌ها رسیده بود مهاجرت نموده و در محلات فقیرنشین و حاشیه شهرها سکنی گزیدند. نکته قابل ذکر آن است که وجه اشتراک تمامی انواع سکونتگاه‌های غیررسمی دستیابی محدود و یا عدم دسترسی به امکانات و خدمات اساسی و زیرساختی است. اما در ایران سکونتگاه‌های غیررسمی به گونه‌ای متفاوت از سایر کشورها شکل گرفته است. به‌طوری که در غالب سکونتگاه‌های ایران، تصرف و مالکیت به صورت ملکی است و شکل تصرف عدوانی و غصبی بسیار نادر است. ساکنان این سکونتگاه‌ها مسکن را خود بر روی زمینی که تملک کرده‌اند، ساخته اما ضوابط و مقررات رسمی را رعایت نکرده و در نتیجه این سکونتگاه‌ها بدون برنامه ایجاد شده است. از این رو سکونتگاه‌های بی ضابطه با سکونتگاه‌های ایران قرابت معنایی بیش‌تری دارد. در حال حاضر بیش از ۳۰ درصد از جمعیت کشورمان در سکونتگاه‌های غیررسمی ساکن هستند. متأسفانه این پدیده به سرعت در حال رشد و گسترش است و مشکلات اجتماعی، اقتصادی، فرهنگی، امنیتی و زیست‌محیطی فراوانی را در اغلب شهرهای ایران به وجود آورده است. استان خراسان شمالی نیز در شهرهای مختلف استان از جمله شهرستان بیرجند با گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی مواجه است. مسئله‌ای که روز به روز بر تعداد آن افزوده خواهد شد و مسائل اجتماعی بسیاری را با خود به همراه خواهد داشت.

بر اساس گفته‌های مدیرکل دفتر امور اجتماعی و فرهنگی استانداری خراسان شمالی؛ ۳۵ درصد از جمعیت بجنورد در سکونتگاه‌های غیررسمی سکونت دارند (خبرگزاری ایسنا، ۱۳۹۸،۰۵،۷). در استان خراسان شمالی نیز مشابه بسیاری دیگر از استان‌های کشور، آمار دقیقی از جمعیت و مساحت سکونتگاه‌های غیررسمی وجود ندارد و پژوهش‌های محدودی در این رابطه صورت گرفته است. بسیاری از پژوهش‌های انجام شده نیز تنها به بررسی تعداد محدودی محلات دارای سکونتگاه غیررسمی و مشکلات اجتماعی ایجاد شده اکتفا نمودند. بنابراین آمار و اطلاعات قابل استنادی وجود ندارد. ضمن آن‌که در برخی از پژوهش‌ها نیز تفکیک بافت‌های فرسوده از سکونتگاه‌های غیررسمی اجتناب‌ناپذیر است. نکته قابل بحث آن است که تعداد سکونتگاه‌های غیررسمی، مساحت و خانوارهای ساکن در آن روز به روز در حال افزایش است. از این رو بررسی سکونتگاه‌های غیررسمی و به روز رسانی اطلاعات در این مناطق ضرورتی اساسی می‌یابد.

«فرتان» در اسفراین، «خانلق» در شیروان و «محمدعلی پهلوان» در بجنورد روستاهای مهاجرپذیر در حاشیه شهر هستند که غفلت از آن‌ها سبب توسعه حاشیه‌نشینی و مشکلات ناشی از آن خواهد شد. مناطق جوادیه، باقرخان و صادقیه از دیگر سکونتگاه‌های غیررسمی شهرستان بجنورد به شمار می‌آیند. در حال حاضر نزدیک به ۷۱,۰۰۰ نفر در سکونتگاه‌های غیررسمی شهر بجنورد (۲۷ محله) زندگی می‌کنند (رئیس کمیسیون عمران، معماری و شهرسازی شورای اسلامی شهر، روزنامه خراسان).

در استان خراسان شمالی همانند کل کشور؛ در چند دهه اخیر همواره سهم جمعیت روستایی از کل جمعیت استان کاسته شده است. با این حال جمعیت روستایی استان خراسان شمالی برخلاف جمعیت روستایی کشور طی دوره ۹۵-۱۳۶۵ به طور کلی رو به افزایش بوده است. این در حالی است که متوسط نرخ تغییرات جمعیت روستایی کشور در دوره ۹۰-۱۳۶۵ برابر ۰/۲۱- بوده و در حدود ۱/۱۵ میلیون نفر از جمعیت آن کاسته شده است (برنامه آمایش سرزمین استان خراسان شمالی، تحلیل نظام سکونتگاهی استان،۱۳۹۵: ۳۹ ؛ داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵).

بر اساس داده‌های منتج از سرشماری سال ۱۳۹۵، ۵۶/۱۲ درصد از جمعیت استان خراسان شمالی را جمعیت شهری تشکیل داده است، ۴۳/۷۴ درصد روستانشین و ۰/۱۴ نیز غیرساکن هستند (داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵). این آمار در سال ۱۳۹۰ بیانگر ۵۱/۶۱ درصد شهرنشین و ۴۸/۳۹ درصد روستانشین بوده است. در واقع علیرغم تمایل کشاورزان به سکونت در روستاهای استان خراسان شمالی ویژگی‌های اجتماعی و فرهنگی خاص این استان، آهنگ رشد شهرنشینی رو به افزایش است و زنگ خطری برای گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی در خراسان شمالی و استان‌های مجاور است (به خصوص خراسان رضوی و شهرستان مشهد).

نرخ رشد جمعیت نیز در استان خراسان شمالی رو به افزایش بوده است. در فاصله ۸۵-۱۳۷۵ نرخ رشد جمعیت استان به طور متوسط برابر با ۰/۹ درصد در سال بوده است و در دوره ۹۰-۱۳۸۵ این نرخ رشد برخلاف روند عمومی نرخ رشد جمعیت در کشور که کاهشی بوده است، افزایش یافته و به ۱/۴ درصد در سال رسیده است (برنامه آمایش سرزمین استان خراسان شمالی، توصیف و تحلیل پیوندهای اصلی بین سکونتگاه‌ها،۱۳۹۵: ۱۲۴). نرخ رشد جمعیت در فاصله زمانی ۹۵-۹۰ منفی بوده است اما در طی فاصله زمانی ۱۰ ساله از سال ۹۵-۱۳۸۵ این نرخ رشد ۰/۶۲ بوده و رشد مثبت جمعیت را نشان می‌دهد (سرشماری هموم نفوس و مسکن، ۱۳۹۵).

به نظر می‌رسد مهاجرت‌های بین استانی در این روند بسیار مؤثر بوده است. به این معنی که در دوره اخیر با توجه به تبدیل شدن خراسان شمالی به استان (سال ۱۳۸۳)، روند مهاجرپذیری در آن افزایش یافته است. به‌طوری که در گزارش «تحولات جمعیتی در سه دهه گذشته» آمده است این استان در مجموع در دوره ۸۵-۱۳۷۵

مهاجرفرست بوده و در دوره ۹۰-۱۳۸۵ به یک استان مهاجرپذیر تبدیل شده است (برنامه آمایش سرزمین استان خراسان شمالی، توصیف و تحلیل پیوندهای اصلی بین سکونتگاه‌ها،۱۳۹۵: ۱۲۴).

روند افزایشی نرخ بیکاری از جمله مشکلات مهمی است که خراسان شمالی در دهه‌های اخیر با آن مواجه بوده است. این امر خود باعث بروز مشکلاتی دیگر در استان همچون رشد مهاجرت از روستا به شهر و در نتیجه شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در اطراف شهرهای اصلی استان شده است. یکی از عوامل تهدیدکننده‌ای که در این راستا استان با آن مواجه بوده است نزدیکی به کلان‌شهر مشهد است. درواقع از طرفی به دلیل نبود عدالت فضایی در پراکنش امکانات و خدمات و در نتیجه نبود فرصت‌های مناسب شغلی در سطح استان و از طرف دیگر به دلیل تمرکز امکانات، خدمات وجود فرصت‌های شغلی در کلان‌شهر مشهد موجب مهاجرت گسترده نیروی کار جوان استان به این کلان‌شهر شده است (برنامه آمایش سرزمین استان خراسان شمالی، تحلیل اجتماعی و فرهنگی،۱۳۹۵: ۹۷). مشکلات مربوط به کاهش بهره‌وری کشاورزی و خشکسالی‌های متوالی در سال‌های اخیر منجر به فزونی رشد مهاجرت از روستا به شهرها شده است.

نکته قابل ملاحظه دیگر عدم تعادل فضایی در استقرار نقاط سکونتگاه شهری و روستایی است؛ بطوری‌که شاهد آن هستیم که نه تنها اکثر نقاط شهری در نیمه شرقی استان قرار گرفته‌اند، بلکه به لحاظ توزیع جمعیتی نیز نقاط شهری پرجمعیت استان از جمله بجنورد، اسفراین و شیروان نیز در نیمه شرقی استان واقع شده‌اند. این امر برای نقاط روستایی نیز صادق است.

از جمله دلایل عدم تعادل در سازمان فضایی استان می‌توان به وضعیت نامناسب اقلیمی در نیمه غربی استان، وجود کلان‌شهر مشهد در جنوب شرقی استان، وجود کشور ترکمنستان و نبود ارتباطات بین شهرهای شمالی استان با این کشور، نبود ارتباطات قوی بین شهرهای غربی استان با استان‌های مجاور و هم‌چنین شکل‌گیری شبکه راه‌های اصلی استان به صورت شرقی- غربی اشاره نمود (برنامه آمایش سرزمین استان خراسان شمالی، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری از مطالعات،۱۳۹۵: ۷۹).

این امر منجر شده است، میزان جمعیت شهر بجنورد همواره با فاصله زیاد بیش‌تر از شهرهای دیگر استان باشد. این شهر به عنوان مرکز استان بیش‌ترین مهاجران را چه از شهرستان‌های دیگر خراسان شمالی و چه از استان‌های دیگر به خود جذب کرده است (برنامه آمایش سرزمین استان خراسان شمالی، تحلیل اجتماعی و فرهنگی،۱۳۹۵: ۵۷و۲۷).

۳-۳-۳-۳- جمع‌بندی

استان خراسان شمالی علیرغم برخورداری از معادن عظیم، تنوع اقلیمی و اکولوژیکی، برخورداری از منابع نسبتاً حاصلخیز خاک، جاذبه‌های گردشگری، پتانسیل‌های اقتصادی، مرز مشترک با کشور ترکمنستان و بسیاری دیگر از فرصت‌ها و پتانسیل‌ها، همواره با مشکلات و مسائل بسیاری مواجه است.

عملکرد ناچیز گمرک بجنورد در زمینه صادرات واردات، عدم وجود مبادی و گمرک فعال در مرز ترکمنستان، مهاجرت گسترده نیروی کار جوان از روستاها به شهرها، تشدید رقابت بر سر بهره‌برداری از آب بین بخش‌های مختلف، مدیریت نامناسب در بهره‌برداری از آب، تغییر کاربری اراضی کشاورزی ناشی از گسترش شهرها و خارج شدن حاصلخیزترین اراضی از چرخه تولید کشاورزی، عدم دسترسی به شبکه ریلی کشور، خروج نیروی کار از خراسان شمالی و جذب آن در خراسان رضوی به دلیل نزدیکی به کلان‌شهر مشهد، هم‌جواری با پهنه‌های بیابان‌های مرکزی ایران در نیمه جنوبی استان و خطر پیشروی بیابان در جنوبی‌ترین پهنه‌های استان، مکان‌یابی و استقرار نامناسب اکثر صنایع مهم استان (به جز شرق شهر بجنورد) بر روی زمین‌های دارای قابلیت کاربری بالا و متوسط برای زراعت آبی، مهاجرپذیری شهرستان‌های شیروان، اسفراین و بجنورد به دلیل تمرکز امکانات و تجمع فعالیت‌ها در این شهرستان، فقر حاکم بر جوامع روستایی و معیشتی بودن اقتصاد خانواده‌ها از جمله مشکلات این استان و گسترش فقر و به تبع آن رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در استان بوده است.

از این‌رو شهر بجنورد به دلیل بهره‌مندی بیش‌تر از امکانات و فرصت‌ها دارای بیش‌ترین میزان سکونتگاه‌های غیررسمی شده است. موقعیت ژئوپلیتیکی، سیاسی و اقتصادی این شهر بر رونق شهرنشینی و گسترش آن افزود، اما در مجموع تا سال ۱۳۰۰ و سپس سال ۱۳۳۵ بیرجند رشد آرام و کندی داشته است.

از این زمان به بعد به دلیل ایجاد فضای مناسب فعالیت اقتصادی در شهرها از نظر اشتغال و فرصت‌های کاری و نیز اقداماتی چون اصلاحات ارضی و نیز بروز خشکسالی‌های متعدد در منطقه، روند مهاجرت‌های روستا-شهری شدت یافت. خشکسالی به خصوص در دهه ۱۳۲۰ یکی از مهم‌ترین دلایل مهاجرت و افت شدید درآمد حاصل از فعالیت‌های کشاورزی از یک سو نیاز روزافزون اقتصاد شهری به نیروی انسانی از سوی دیگر، باعث بروز حرکات جمعیتی به صورت مهاجرت‌های دائمی، موقت و روزانه گشته است. در مجموع در سال ۱۳۳۵ فقط ۵/۴ درصد جمعیت شهر از جمله مهاجران بودند که این مقدار در سال ۱۳۴۵ به حدود ۱۶ درصد رسید (راستی و آرزومندان، ۱۳۹۰: ۵۶و۵۷).

از دهه ۴۵-۱۳۳۵ رشد کالبدی همراه با تحول نقش و کارکردهای شهر، به تبعیت از روند کلی حاکم بر کشور، سرعت بیش‌تری می‌گیرد. از این دهه کالبد شهر نه تنها به طرف شمال و شرق بلکه به تدریج به دلیل وضعیت

مناسب شیب و نیز تمایل طبقات متوسط و مرفه شهر به ظرف جنوب هم توسعه می‌یابد. در سال ۱۳۵۵ نیز بیش از ۱۰۰۰ خانوار روستایی شهرستان بیرجند در سال ۱۳۵۵ مجبور به ترک روستاهای خود شدند (راستی و آرزومندان، ۱۳۹۰: ۵۶و۵۷).

دسترسی آسان به راه‌های ارتباطی و با زمین‌های ارزان در محلاتی نظیر کوشه‌ای (کارگران)، شکراب و موسی بن جعفر عمدتاً طی سال‌های ۴۸ تا ۵۵ منجر به رشد و شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی در این شهر گردید. در سال‌های بعدی پس از زلزله سال ۷۵ و به خصوص پس از مرکز استان شدن در سال ۱۳۸۳ به عنوان یکی از شهرهای مهاجرپذیر ایران محسوب شد که نتیجه آن رشد سکونتگاه‌های غیررسمی بود.

رشد فزاینده جمعیت در دهه‌های گذشته، دسترسی ناچیز به نظام‌های رسمی اعتباری وام مسکن برای کم درآمدها؛ به‌ویژه شاغلین در بخش غیررسمی، ضعف ساختاری شهرنشینی در مواجهه با نظام برون‌زا و مدرنیزاسیون و درنتیجه بروز عدم تعادل در نظام شهری و روستایی در سیر تکوینی شهرنشینی، عدم توجه به سرمایه‌گذاران مسکن ارزان قیمت در حاشیه کلان‌شهرها از جمله دلایل اصلی پیدایش و گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی بوده است. بطوری‌که در حدود یک سوم از جمعیت شهرستان در این مناطق مستقر شدند(جفایی،۱۳۹۲: ۱۱).

بنابراین توجه ویژه به این مسئله علیرغم جمعیت قابل توجه روستانشین مستقر در استان و خطر مهاجرت سیل‌آسای آنان به حاشیه شهرهای بزرگ و سکونتگاه‌های غیررسمی، همچنین تهدید استان‌های هم‌جوار (به خصوص خراسان رضوی و شهر مشهد) -به امید دستیابی به کار و فرصت‌های اشتغال- اهمیتی اساسی دارد. انجام برنامه‌ریزی‌های مبتنی بر جهت شناخت جامعه هدف مطالعه در مرحله اول و پس از آن، رفع مشکلات مذکور به صورت مشارکتی و با شناختی عمیق توأم با توانمندسازی و جلب مشارکت ضرورت دارد.

۳-۳-۴- بررسی ویژگی‌های جمعیتی

در برنامه‌ریزی‌هایی که در راستای پیشرفت و آبادانی یک منطقه صورت می‌گیرد، شناخت وضعیت گذشته آن منطقه یک اصل پذیرفته شده است و به طور معمول بخش قابل‌توجهی از مطالعات پشتیبان این نوع برنامه‌ریزی‌ها را به خود اختصاص می‌دهد. از سوی دیگر در شرایطی که هدف‌گذاری‌های کمی در چارچوب یک برنامه‌ریزی لحاظ شوند، شناسایی روندها و ساختار تحولات متغیرهای مورد نظر، اهمیتی مضاعف خواهند یافت. به طور طبیعی در یک برنامه‌ریزی مرتبط با توسعه، تحولات جمعیتی از مهم‌ترین حوزه‌هایی است که وضعیت گذشته آن، باید مورد بررسی قرار گیرد. بنابراین یکی از پیش‌نیازهای اساسی برنامه‌ریزی‌های ملی و

منطقه‌ای آگاهی از تحولات و ساختار جمعیت فعلی و آینده است. این آگاهی از یک‌سو وضعیت و کیفیت منابع انسانی را روشن می‌کند و از سوی دیگر سطح نیازهای جامعه را برای سال‌های آتی مشخص می‌سازد.

عدم توجه به شاخص‌های جمعیتی در سیاست‌گذاری‌ها و برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای و ملی، موجب می‌گردد که توان منطقه و سرزمین با جمعیت آن تناسب نداشته و مشکلات بسیاری را جهت دستیابی به توسعه متوازن در سطح ملی به وجود آورد.

گزارش حاضر با استفاده از روش اسنادی و بهره‌گیری از منابع آماری از قبیل آمارهای توصیفی، نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، سالنامه‌های سازمان ثبت‌احوال و ...، با تمرکز بر ساختمان جمعیت استان خراسان شمالی و مقایسه شاخص‌های مربوطه با میانگین‌های کشوری در صدد است که تصویری روشن از منابع انسانی استان را جهت دستیابی به توسعه‌ی عادلانه و متوازن ارائه دهد.

۳-۳-۴-۱- تغییرات تعداد جمعیت

جمعیت استان خراسان شمالی از ۷۲۵۶۰۵ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۸۱۱۵۷۲ نفر در سال ۱۳۸۵ و سپس به ۸۶۳۰۹۲ نفر در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. این ارقام بیانگر آن است که طی ۳۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، جمعیت استان هرساله به طور میانگین ۰/۶ درصد رشد داشته است. این نرخ رشد در مقایسه با رشد متوسط ۲/۱ درصدی کل کشور در همین بازه زمانی، نشان می‌دهد که افزایش جمعیت استان در قیاس با کل کشور؛ بسیار کمتر بوده است. برآوردها نشان می‌دهد که در سال ۱۳۹۹ نیز جمعیت استان نسبت به سال ۱۳۹۵ با رشد متوسط ۱/۰ درصد، به حدود ۸۹۹۰۰۰ هزار نفر رسیده است.

با وجود افزایش مستمر تعداد جمعیت در دوره مورد بررسی، شتاب این افزایش در سطح استان کاهشی بوده است. با مشاهده تغییرات افزایش نسبی جمعیت در جداول زیر به خوبی می‌توان به کاهش این شتاب پی برد. افزایش نسبی جمعیت از ۱۰/۸ درصد در دوره ۸۵-۱۳۷۵ به ۰/۵- درصد در دوره ۹۵-۱۳۹۰ رسیده است.

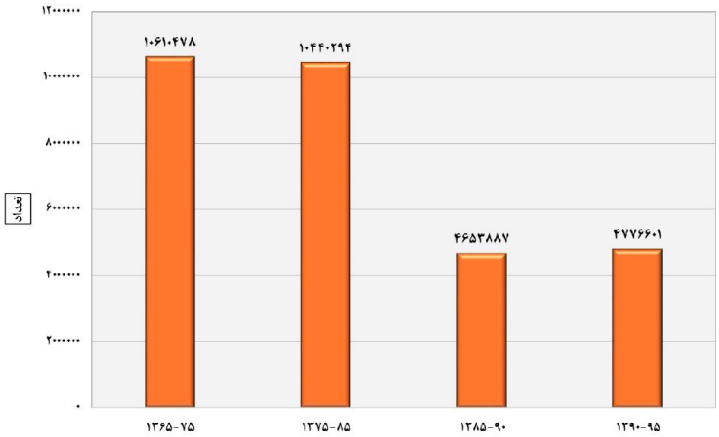
لازم به ذکر است که همسو با تغییرات جمعیت نقاط شهری و روستایی کشور، در استان خراسان شمالی نیز تعداد جمعیت نقاط شهری همواره با افزایش و تعداد جمعیت نقاط روستایی با کاهش مواجه شده است. اما شتاب کاهش جمعیت روستایی استان در مقایسه با جمعیت روستایی کشور، بسیار بیشتر بوده است.

جدول ۷۳- تغییرات تعداد جمعیت کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

سال	کل			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)
۱۳۶۵	۴۹۴۴۵۰۱۰	-	-	۲۶۸۴۴۵۶۱	-	-	۲۲۶۰۰۴۴۹	-	-
۱۳۷۵	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۰۶۱۰۴۷۸	۲۱/۵	۳۶۸۱۷۷۸۹	۹۹۷۳۲۲۸	۳۷/۲	۲۳۲۳۷۶۹۹	۶۳۷۲۵۰	۲/۸
۱۳۸۵	۷۰۴۹۵۷۸۲	۱۰۴۴۰۲۹۴	۱۷/۴	۴۸۲۵۹۹۶۴	۱۱۴۴۲۱۷۵	۳۱/۱	۲۲۲۳۵۸۱۸	-۱۰۰۱۸۸۱	-۴/۳
۱۳۹۰	۷۵۱۴۹۶۶۹	۴۶۵۳۸۸۷	۶/۶	۵۳۶۴۶۶۶۱	۵۳۸۶۶۹۷	۱۱/۲	۲۱۵۰۳۰۰۸	-۷۳۲۸۱۰	-۳/۳
۱۳۹۵	۷۹۹۲۶۲۷۰	۴۷۷۶۶۰۱	۶/۴	۵۹۱۴۶۸۴۷	۵۵۰۰۱۸۶	۱۰/۳	۲۰۷۷۹۴۲۳	-۷۲۳۵۸۵	-۳/۴

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

طی بازه زمانی ۹۵-۱۳۶۵، بیشترین افزایش تعداد جمعیت کشور مربوط به ده ساله‌ی دوره ۷۵-۱۳۶۵ و کمترین افزایش نیز مربوط به دوره ۹۰-۱۳۸۵ می‌باشد. با لحاظ کردن کاهش دوره‌های سرشماری باز هم می‌توان گفت که ده‌ساله‌ی دوره ۱۳۸۵-۹۵ کمترین میزان افزایش جمعیت را در سطح کشور داشته‌ایم و طی این دوره ۹۴۳۰۴۸۸ نفر به جمعیت کشور اضافه شده است.

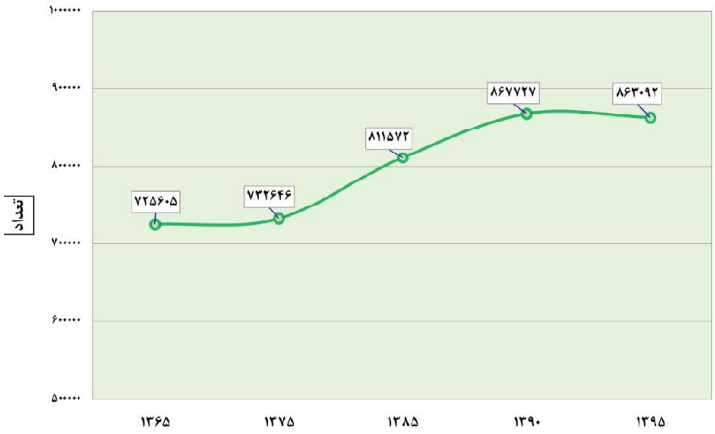
نمودار ۳- تغییرات تعداد مطلق جمعیت کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

جدول ۷۴- تغییرات تعداد جمعیت استان خراسان شمالی به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

سال	کل			نقاط شهری			نقاط روستایی		
	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)	تعداد جمعیت	افزایش مطلق	افزایش نسبی (درصد)
۱۳۶۵	۷۲۵۶۰۵	–	–	۲۰۲۲۷۷	–	–	۵۲۳۳۲۸	–	–
۱۳۷۵	۷۳۲۶۴۶	۷۰۴۱	۱/۰	۲۹۳۵۴۹	۹۱۲۷۲	۴۵/۱	۴۳۸۱۵۸	-۸۵۱۷۰	-۱۶/۳
۱۳۸۵	۸۱۱۵۷۲	۷۸۹۲۶	۱۰/۸	۳۹۲۴۵۸	۹۸۹۰۹	۳۳/۷	۴۱۹۱۱۴	-۱۹۰۴۴	-۴/۳
۱۳۹۰	۸۶۷۷۲۷	۵۶۱۵۵	۶/۹	۴۴۶۸۷۲	۵۴۴۱۴	۱۳/۹	۴۲۰۸۵۵	۱۷۴۱	۰/۴
۱۳۹۵	۸۶۳۰۹۲	-۴۶۳۵	-۰/۵	۴۸۴۳۴۶	۳۷۴۷۴	۸/۴	۳۷۸۷۴۶	-۴۲۱۰۹	-۱۰/۰

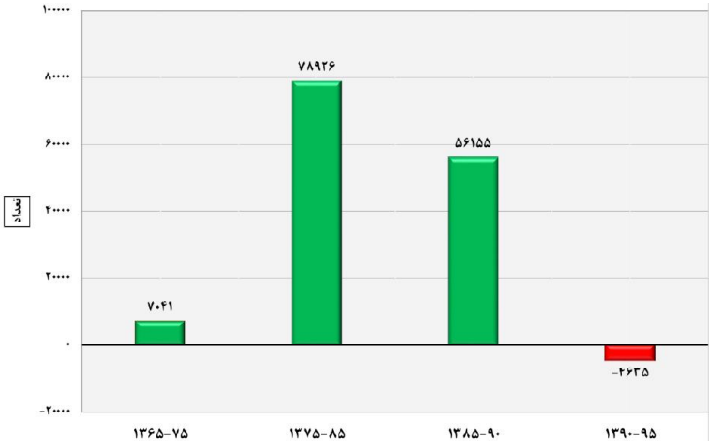
مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار خطی زیر نشان می‌دهد که طی ۳۰ ساله‌ی مورد بررسی شتاب تغییر جمعیت استان خراسان شمالی بسیار کند بوده است. از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵ فقط ۱۳۷۴۸۷ نفر (حدود ۴۶۰۰ نفر به ازای هر یک سال) به جمعیت استان اضافه شده است.

نمودار ۴- تغییرات تعداد جمعیت استان خراسان شمالی، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

تغییر تعداد مطلق جمعیت استان خراسان شمالی در نمودار زیر گویاتر می‌باشد؛ بیشترین افزایش تعداد جمعیت استان مربوط به دوره ۸۵-۱۳۷۵ و کمترین آن نیز مربوط به دوره ۹۵-۱۳۹۰ می‌باشد. در دوره ۹۵-۱۳۹۰ نه‌تنها شاهد افزایش مثبت تعداد جمعیت استان نیستیم بلکه تغییر تعداد جمعیت استان منفی شده است و این استان، ۴۶۳۵ نفر از جمعیت خود را از دست داده است.

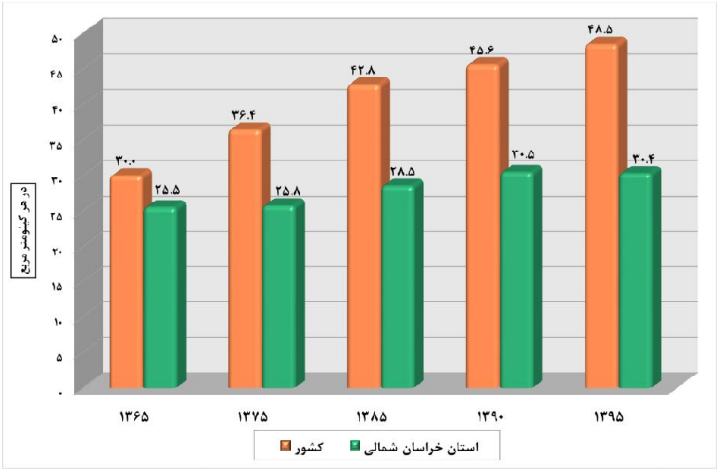

نمودار ۵- تغییرات تعداد مطلق جمعیت استان خراسان شمالی، طی سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۴-۲- تراکم جمعیت

جمعیت هر منطقه بر اساس عوامل متعددی نظیر آب و هوا، امکانات اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی در سطح آن منطقه پخش و توزیع می‌شود. تراکم جمعیت را در اصطلاح عامیانه می‌توان به پرازدحام و کم ازدحام بودن هر سرزمینی تعبیر کرد. تراکم جمعیت از تقسیم جمعیت به مساحت، برحسب کیلومترمربع به دست می‌آید. در کشور ایران تراکم حسابی جمعیت در سرشماری‌های متعدد رو به افزایش است و علت آن ثابت بودن مساحت کشور و افزایش روزافزون جمعیت است.

در سال ۱۳۶۵ تراکم جمعیت در کل استان برابر با ۲۵/۵ نفر در هر کیلومترمربع بوده است و این در حالی است که تراکم جمعیت در همان سال در کل کشور ۳۰ نفر در هر کیلومترمربع است. بر اساس محاسبات به عمل آمده؛ طی ۳۰ سال بعد (۱۳۹۵) میزان تراکم جمعیت استان به ۳۰/۴ نفر در هر کیلومترم ن حدود ۱۸ واحد از میانگین تراکم جمعیت در کل کشور کمتر بوده است. در لحاظ شاخص تراکم جمعیت؛ ۲۴ می‌باشد، به عبارتی در رده استان‌های کم تراً

نمودار ۶- تراکم نسبی جمعیت کشور و استان خراسان شمالی، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

در جدول زیر تراکم جمعیت شهرستان‌های استان خراسان شمالی در سال ۱۳۹۵ نمایش داده شده است. ملاحظه می‌شود که در شهرستان بجنورد دارای میزان تراکم جمعیت بسیار بالاتر از سایر شهرستان‌های استان می‌باشد. همچنین در بیشتر شهرستان‌های استان تراکم جمعیتی، پایین‌تر از میانگین استانی، به دست آمده است.

جدول ۷۵- تراکم نسبی جمعیت شهرستان‌های استان خراسان شمالی، در سال ۱۳۹۵

شهرستان	تعداد جمعیت	مساحت	تراکم جمعیت (در هر کیلومترمربع)
اسفراین	۱۲۰۵۱۳	۵۰۱۹	۲۴/۰
بجنورد	۳۲۴۰۸۳	۳۶۱۹	۸۹/۶
جاجرم	۳۶۶۷۳	۳۴۸۶	۱۰/۵
راز و جرگلان	۵۹۲۱۰	۲۵۳۸	۲۳/۳
شیروان	۱۴۶۱۴۰	۳۹۴۵	۳۷/۰
فاروج	۴۹۲۷۱	۱۶۱۵	۳۰/۵
گرمه	۲۵۴۷۵	۲۱۵۹	۱۱/۸
مانه و سملقان	۱۰۱۷۲۷	۶۰۵۳	۱۶/۸
استان خراسان شمالی	۸۶۳۰۹۲	۲۸۴۳۴	۳۰/۴

مأخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران و سالنامه آماری استان خراسان شمالی

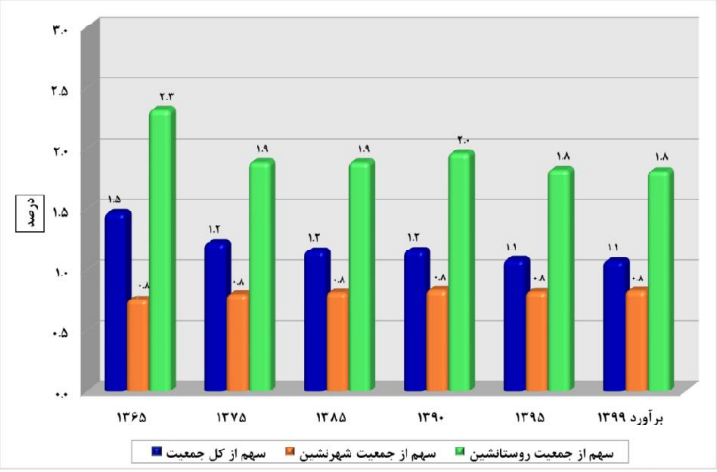
۳-۳-۴-۳- سهم جمعیت استان از کشور

با توجه به تفاوت تعداد جمعیت استان‌ها و نیز تأثیر تفاوت سهم جمعیتی مناطق بر میزان تأثیرگذاری آن‌ها بر کل کشور، سهم جمعیتی استان از کل کشور طی ۵ دوره سرشماری و همچنین برآورد سال ۱۳۹۹ به تفکیک وضع سکونت مورد بررسی قرار گرفته است. ملاحظه می‌شود که در طول سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ سهم جمعیت استان خراسان شمالی از جمعیت کشور با روندی آرام، کاهش یافته است. همچنین برآورد مرکز آمار ایران حاکی از ثبات نسبی در روند سهم جمعیت استان از جمعیت کشور در سال‌های آتی دارد. لازم به ذکر است که رتبه جمعیتی استان خراسان شمالی در میان استان‌های کشور، ۲۷ می‌باشد، به عبارتی این استان در رده استان‌های کم‌جمعیت کشور محسوب می‌شود.

جدول ۷۶- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان خراسان شمالی از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۶۵

شرح		سال					
		۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	برآورد ۱۳۹۹
تعداد کل جمعیت	کشور	۴۹۴۴۵۰۱۰	۶۰۰۵۵۴۸۸	۷۰۴۹۵۷۸۲	۷۵۱۴۹۶۶۹	۷۹۹۲۶۲۷۰	۸۴۰۳۸۰۰۰
	استان خراسان شمالی	۷۲۵۶۰۵	۷۳۲۶۴۶	۸۱۱۵۷۲	۸۶۷۷۲۷	۸۶۳۰۹۲	۸۹۹۰۰۰
	سهم از کشور (درصد)	۱/۵	۱/۲	۱/۲	۱/۲	۱/۱	۱/۱
تعداد جمعیت شهرنشین	کشور	۲۶۸۴۴۵۶۱	۳۶۸۱۷۷۸۹	۴۸۲۵۹۹۶۴	۵۳۶۴۶۶۶۱	۵۹۱۴۶۸۴۷	۶۳۳۹۰۰۰۰
	استان خراسان شمالی	۲۰۲۲۷۷	۲۹۳۵۴۹	۳۹۲۴۵۸	۴۴۶۸۷۲	۴۸۴۳۴۶	۵۲۵۰۰۰
	سهم از کشور (درصد)	۰/۸	۰/۸	۰/۸	۰/۸	۰/۸	۰/۸
تعداد جمعیت روستانشین	کشور	۲۲۶۰۰۴۴۹	۲۳۲۳۷۶۹۹	۲۲۲۳۵۸۱۸	۲۱۵۰۳۰۰۸	۲۰۷۷۹۴۲۳	۲۰۶۴۸۰۰۰
	استان خراسان شمالی	۵۲۳۳۲۸	۴۳۸۱۵۸	۴۱۹۱۱۴	۴۲۰۸۵۵	۳۷۸۷۴۶	۳۷۴۰۰۰
	سهم از کشور (درصد)	۲/۳	۱/۹	۱/۹	۲/۰	۱/۸	۱/۸

نمودار ۷- روند تغییرات سهم جمعیت شهری و روستایی استان خراسان شمالی از جمعیت شهری و روستایی کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۶۵

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۴- میزان شهرنشینی و روستانشینی

میزان شهرنشینی و روستانشینی به نسبتی از جمعیت یک محدوده اطلاق می‌شود که در نقاط شهری یا روستایی سکونت دارند. در طرح‌ریزی کالبدی مناطق، نه تنها تعداد جمعیت، بلکه ساخت و توزیع آن نیز مدنظر قرار می‌گیرد که با گذشت زمان‌بر اثر افزایش سریع جمعیت در پهنه سرزمین و گسترش شهرها، اهمیت فزاینده‌ای یافته است. در همین راستا توجه به توزیع جمعیت در دو منطقه روستایی و شهری به لحاظ تبعات و مشکلاتی که ایجاد می‌کند، یکی از اهم خصوصیات جمعیتی خواهد بود. لذا تلاش شده است که این تغییرات جمعیتی در سطح مناطق شهری و روستایی استان نیز مورد مطالعه قرار گیرد که حاصل آن در جدول زیر نشان داده شده است.

بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن در سال ۱۳۹۵، نسبت جمعیت شهرنشین کشور ۷۴ درصد و نسبت جمعیت روستانشین برابر با ۲۶ درصد بوده است در نتیجه میزان جمعیت شهرنشین در کشور در این سال، حدود ۳ برابر میزان جمعیت روستانشین بوده است.

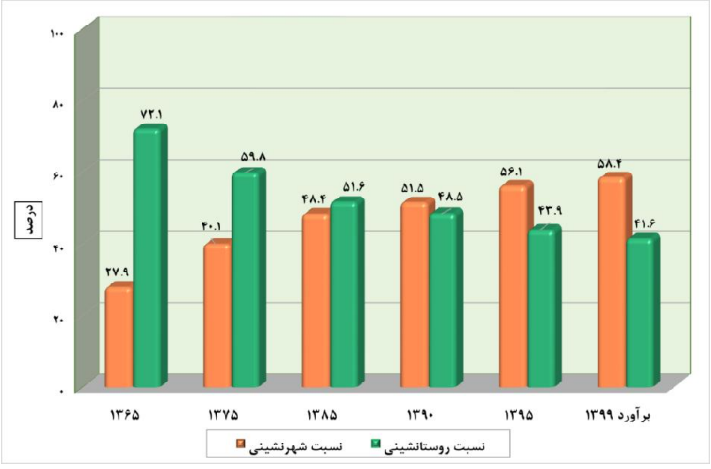
با توجه به نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران می‌توان اذعان داشت که شتاب شهرنشینی در استان خراسان شمالی بسیار کندتر از نسبت شهرنشینی کشور، پیش رفته است. ملاحظه می‌شود که

تا قبل از سال ۱۳۹۰ میزان شهرنشینی استان خراسان شمالی کمتر از ۵۰ درصد کل جمعیت بوده و در سرشماری سال ۱۳۹۰ به ۵۱/۵ درصد از کل جمعیت رسیده است در حالی که سرشماری ۱۳۶۵ نشان می‌دهد که بیش از نیمی از جمعیت کشور، شهرنشین بوده‌اند. برآورد سال ۱۳۹۹ نیز حاکی است که میزان شهرنشینی استان حدود ۱۷ واحد کمتر از میانگین کشوری می‌باشد. بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، استان خراسان شمالی در رده استان‌های با میزان شهرنشینی پایین قرار دارد (رتبه‌ی این استان به لحاظ میزان شهرنشینی، ۲۷ بوده است).

جدول ۷۷- مقایسه روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان خراسان شمالی با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۶۵

شرح		سال					
		۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵	برآورد ۱۳۹۹
نسبت شهرنشینی	کشور	۵۴/۳	۶۱/۳	۶۸/۵	۷۱/۴	۷۴/۰	۷۵/۴
	استان خراسان شمالی	۲۷/۹	۴۰/۱	۴۸/۴	۵۱/۵	۵۶/۱	۵۸/۴
نسبت روستانشینی	کشور	۴۵/۷	۳۸/۷	۳۱/۵	۲۸/۶	۲۶/۰	۲۴/۶
	استان خراسان شمالی	۷۲/۱	۵۹/۸	۵۱/۶	۴۸/۵	۴۳/۹	۴۱/۶

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۸- روند تغییرات نسبت جمعیت شهرنشین و روستانشین استان خراسان شمالی با کشور، در سال‌های ۹۹-۱۳۶۵

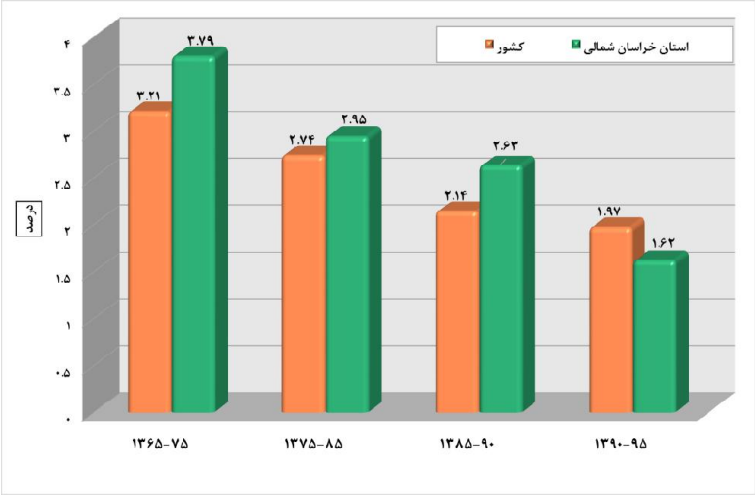
۳-۳-۴-۵- متوسط رشد سالانه جمعیت

طی پنج دوره مابین سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ رشد سالانه جمعیت استان خراسان شمالی در مناطق شهری و روستایی نوسانات قابل‌توجهی پشت سر نهاده و از الگوی مشخصی پیروی نکرده است. نرخ رشد در دوره‌های ۷۵-۱۳۶۵ تا ۹۰-۱۳۸۵ روند صعودی داشته به‌طوری که رقم آن از ۰/۱ درصد به ۱/۳۵ درصد افزایش یافته است اما در دوره ۹۵-۱۳۹۰ با روندی نزولی به ۰/۱۱- درصد کاهش یافته است. در این میان؛ مناطق روستایی استان در دوره‌های ۷۵-۱۳۶۵، ۸۵-۱۳۷۵ و ۹۵-۱۳۹۰ نرخ رشد منفی داشته‌اند و فقط طی دوره ۹۰-۱۳۸۵، به میزان کمی رشد مثبت جمعیت را تجربه کرده است. گفتنی است که در تمامی دوره‌های مورد بررسی رشد جمعیت مناطق شهری بیشتر از مناطق روستایی به دست آمده است، مهاجرت جمعیت نقاط روستایی به سوی نقاط شهری و تبدیل نقاط روستایی به شهر، از جمله عوامل مؤثر در این موضوع هستند. در سرشماری سال ۱۳۹۵، برخلاف بسیاری از استان‌های کشور، جمعیت استان خراسان شمالی، تحت تأثیر پدیده گشتاور جمعیتی (زاد ولد متولدین دهه ۱۳۶۰) قرار نداشته و این استان شاهد رشد مثبت جمعیت نبوده است، زیرا که مهاجرفرستی و مرگ و میر، فراوانی بیشتری نسبت به مهاجرپذیری و میزان زاد ولد در سطح استان، داشته‌اند. در دوره ۹۵-۱۳۹۰، رتبه استان خراسان شمالی به لحاظ درصد رشد سالانه جمعیت، ۳۰ بوده است و بعد از استان همدان، این استان، پایین‌ترین رشد جمعیت را در سطح کشور داشته است.

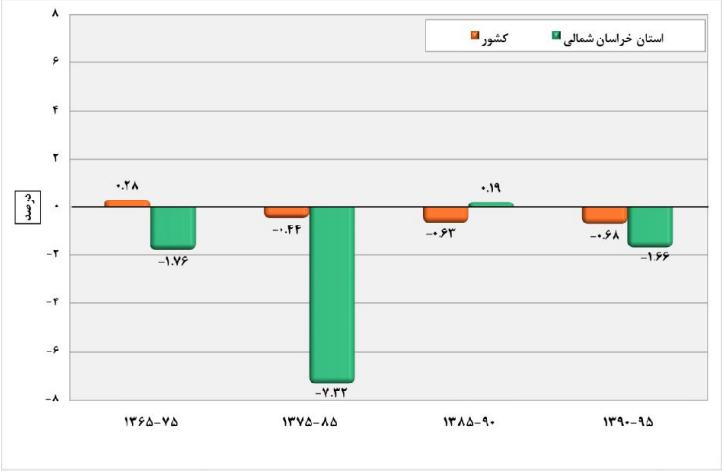
جدول ۷۸- درصد رشد سالانه جمعیت استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۶۵

وضع سکونت	شرح	دوره سرشماری			
		۷۵-۱۳۶۵	۸۵-۱۳۷۵	۹۰-۱۳۸۵	۹۵-۱۳۹۰
کل	کشور	۱/۹۶	۱/۶۲	۱/۲۹	۱/۲۴
	استان خراسان شمالی	۰/۱	۱/۰۳	۱/۳۵	-۰/۱۱
نقاط شهری	کشور	۳/۲۱	۲/۷۴	۲/۱۴	۱/۹۷
	استان خراسان شمالی	۳/۷۹	۲/۹۵	۲/۶۳	۱/۶۲
نقاط روستایی	کشور	۰/۲۸	-۰/۴۴	-۰/۶۳	-۰/۶۸
	استان خراسان شمالی	-۱/۷۶	-۷/۳۲	۰/۱۹	-۱/۶۶

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۹- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط شهری استان خراسان شمالی و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۶۵

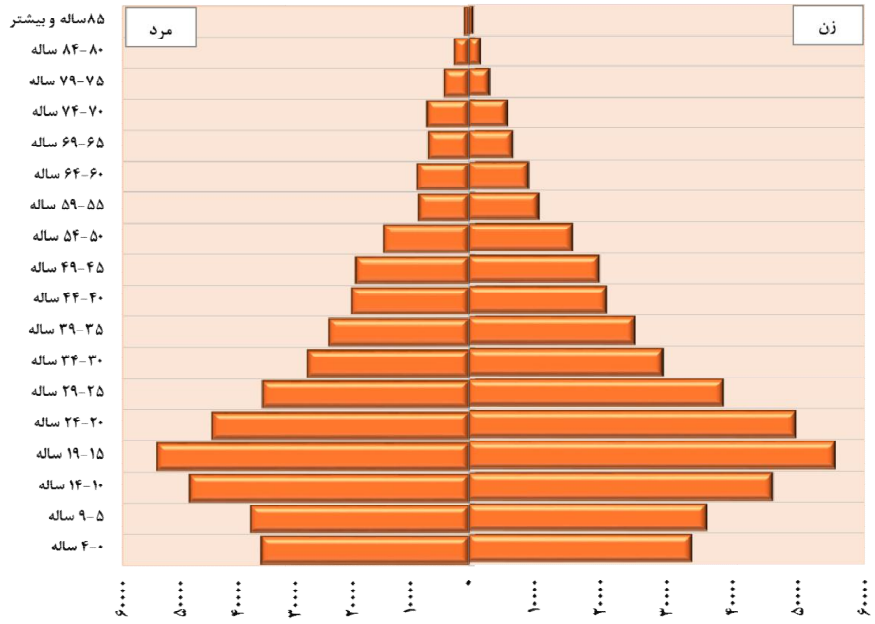

نمودار ۱۰- درصد رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان خراسان شمالی و کشور، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۴-۶- هرم سنی جنسی جمعیت

ترکیب سنی جمعیت به صورت توزیع سنی و به تفکیک جنس با هرم سنی نشان داده می‌شود و به عبارت دیگر نمایش هندسی توزیع جمعیت برحسب سن و جنس با هرم سنی امکان‌پذیر است. شکل هرم سنی جنسی یک منطقه به سه عامل بستگی دارد: تعداد موالید در هریک از نسل‌ها، تقلیل تعداد افراد در اثر مرگ و میر، مهاجرت به یک منطقه یا مهاجرت از آن منطقه.

مشاهده هرم سنی جنسی استان خراسان شمالی در سال ۱۳۸۵ نشان می‌دهد که حجم جمعیت در گروه‌های سنی ۱۵-۱۹ ساله و ۲۰-۲۴ ساله، بیشتر از سایر گروه‌های سنی است. این امر به خوبی نمایانگر ورود متولدین دهه ۶۰ به سنین جوانی، در هرم سنی جنسی سال ۱۳۸۵ است. قاعده هرم نیز نشان می‌دهد که از حجم باروری بیست سال گذشته، در استان خبری نیست و میزان باروری کاهش یافته است.

نمودار ۱۱- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان شمالی، در سال ۱۳۸۵

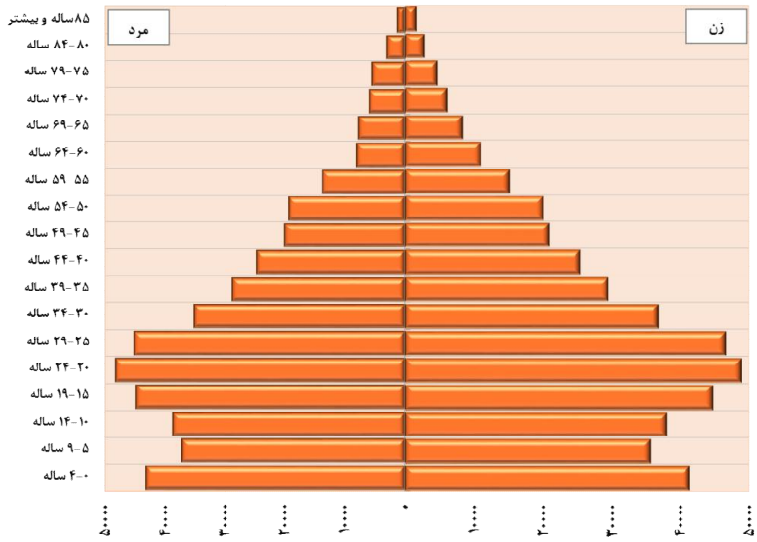
جمعیت در گروه‌های سنی ۱۵-۱۹ ساله، ۲۰-۲۴ ساله و ۲۵-۲۹ ساله، در هرم سنی جنسی سال ۱۳۹۰ بالاترین حجم را به خود اختصاص داده است. در این سال قاعده هرم نیز پهن‌تر شده به عبارتی از حجم باروری بیست سال گذشته در استان خبری نیست و میزان باروری و در نتیجه رشد جمعیت در این سال نسبت به سال‌های قبل، کاهش یافته است.

با توجه به هرم سنی جنسی سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵، می‌توان اذعان نمود که تعداد موالید این استان از سال ۱۳۹۰ رو به افزایش گذاشته است. در واقع متولدین دهه ۶۰ که اکنون به سن بزرگ‌سالی و فعالیت رسیده‌اند، بیشترین تعداد جمعیت را نشان می‌دهند.

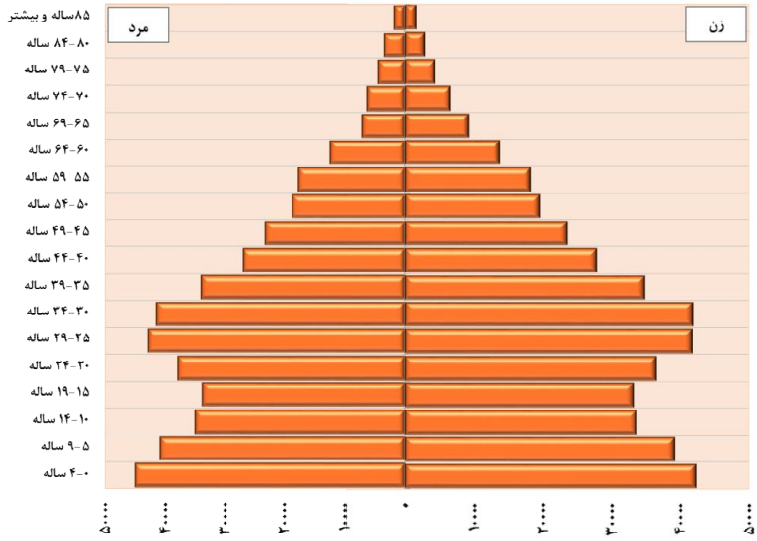
بنابراین با توجه به این هرم باید گفت که گذار سنی جمعیت، همگام با سایر گذارهای جمعیتی در این استان اتفاق افتاده است (تغییر از وضعیتی که جمعیت این استان بسیار جوان (شرایط دهه ۶۰) به وضعیت امروزی که سهم بزرگی از جمعیت را جوانان و بزرگسالان تشکیل می‌دهند). به این ترتیب در هرم‌های زیر افزایش گروه‌های سنی ۲۰-۲۴ ساله، ۲۵-۲۹ ساله و ۳۰-۳۴ ساله نسبت به دوره‌های قبل کاملاً نمایان است. اقتصاددانان این وضعیت را فرصت طلایی اطلاق می‌کنند. همچنین افزایش جمعیت در گروه‌های سنی مذکور بر روی میزان زاد ولد کنونی که به گشتاور جمعیتی معروف است، تأثیر بسزایی گذاشته است.

ملاحظه می‌شود که در هرم سنی جنسی سال ۱۳۹۰، جمعیت گروه سنی ۰-۴ ساله بیش از جمعیت ۵-۹ ساله و جمعیت گروه سنی ۵-۹ ساله بیش از ۱۰-۱۴ ساله می‌باشد (پدیده گشتاور جمعیتی). البته افزایش تعداد موالید یک پدیده مقطعی و موقتی می‌باشد چرا که با ورود جمعیت ۲۵-۳۴ ساله‌ها به سنین بزرگ‌سالی، این پدیده نیز متوقف خواهد شد. با توجه به رأس هرم نیز باید گفت که استان خراسان شمالی هنوز به مرحله سالمندی جمعیت نرسیده است.

گفتنی است که پدیده گشتاور جمعیتی در استان خراسان شمالی زودتر از استان‌های دیگر آغاز شده و اکنون نیز متوقف شده است، تفاوت قاعده‌ی هرم‌های سنی جنسی سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ به خوبی گویای این مطلب می‌باشد.

نمودار ۱۲- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان شمالی، در سال ۱۳۹۰

نمودار ۱۳- هرم سنی جنسی جمعیت استان خراسان شمالی، در سال ۱۳۹۵

۳-۳-۴-۷- گروه عمده سنی جمعیت

در مطالعات جمعیتی برای داشتن تصویری کلی از ساخت جمعیت، ساختار سنی جمعیت را می‌توان در سه گروه عمده سنی بررسی کرد: جمعیت ۱۴-۰سال، جمعیت ۶۴-۱۵سال و جمعیت ۶۵سال و بیشتر. این سه طبقه‌بندی بیانگر جوانی، میان‌سالی و سالمندی جمعیت یک منطقه می‌باشد.

بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن؛ جمعیت ۱۴-۰ ساله استان از ۴۷/۹ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۲۷/۳ درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. جمعیت ۶۴-۱۵ سال (جمعیت در سنین فعالیت) حدود ۱/۶ برابر شده و از ۴۹/۵ درصد به ۶۷/۲ درصد و جمعیت ۶۵ سال و بیشتر (جمعیت سالمند) از ۲/۶ درصد به ۵/۵ درصد افزایش یافته است.

در سال ۱۳۹۵، رتبه استان خراسان شمالی به لحاظ نسبت جمعیت بالقوه فعال (جمعیت ۶۴-۱۵ ساله)، ۲۷ می‌باشد، یعنی در رده استان‌های دارای جمعیت پایین‌تر، در گروه سنی ۶۴-۱۵ ساله، قرار دارد با این حال، بدیهی است از جمله ویژگی‌های مربوط به جمعیت استان، افزایش جمعیت بالقوه فعال (۶۴-۱۵ سال) است و در صورت بهره‌برداری مناسب و بهینه از این ظرفیت می‌توان بر سرعت توسعه‌ی استان افزود. اهمیت این موضوع تا حدی است که برخی از صاحب‌نظران علوم اجتماعی و اقتصادی از این شرایط جمعیتی به عنوان «پنجره جمعیتی فرصت‌ها[۹]» نام می‌برند.

در واقع در این زمان می‌توان با برنامه‌ریزی مناسب و استفاده بهینه از نیروی انسانی موجود، به سوی شکوفایی و توسعه اقتصادی گام برداشت.

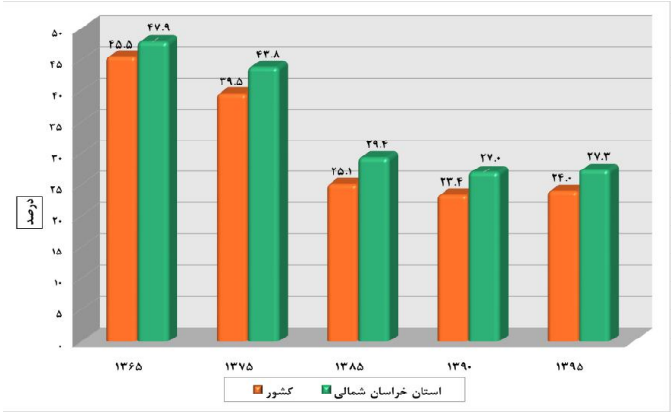
افزایش نسبت جمعیت سالمند نیز بیانگر افزایش میزان امید زندگی در نتیجه‌ی افزایش سطح بهداشت عمومی و تغییرات اساسی در نگرش و سبک زندگی افراد می‌باشد.

۹. بخش جمعیت سازمان ملل، پنجره جمعیتی را به عنوان دوره‌ای تعریف می‌کند که در آن نسبت جمعیت زیر ۱۵ساله کمتر از ۳۰ درصد می‌شود؛ در حالی که نسبت جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر هنوز زیر ۱۵درصد است. تعریف عملیاتی دیگری؛ دوره ای که در آن نسبت وابستگی کل کمتر از ۰٫۵ درصد باشد (سرایی، ۱۳۸۸).

جدول ۷۹- تعداد و توزیع درصد جمعیت استان خراسان شمالی و کشور برحسب گروه‌های عمده سنی، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

شرح	سال	تعداد				توزیع درصد			
		۰-۱۴ ساله	۱۵-۶۴ ساله	۶۵ساله و بیشتر	جمع	۰-۱۴ ساله	۱۵-۶۴ ساله	۶۵ساله و بیشتر	جمع
کشور	۱۳۶۵	۲۲۴۷۴۰۱۷	۲۵۴۴۵۵۶۲	۱۵۰۱۷۱۸	۴۹۴۲۱۲۹۷	۴۵/۵	۵۱/۵	۳/۰	۱۰۰
	۱۳۷۵	۲۳۷۲۵۵۴۵	۳۳۷۰۲۴۰۶	۲۵۹۵۱۸۱	۶۰۰۲۳۱۳۲	۳۹/۵	۵۶/۱	۴/۳	۱۰۰
	۱۳۸۵	۱۷۶۸۱۶۲۹	۴۹۱۵۷۵۶۲	۳۶۵۶۵۹۱	۷۰۴۹۵۷۸۲	۲۵/۱	۶۹/۷	۵/۲	۱۰۰
	۱۳۹۰	۱۷۵۶۱۷۷۸	۵۳۲۴۴۸۰۰	۴۲۹۶۷۶۹	۷۵۱۰۳۳۴۷	۲۳/۴	۷۰/۹	۵/۷	۱۰۰
	۱۳۹۵	۱۹۱۹۲۶۶۵	۵۵۸۶۲۰۸۷	۴۸۷۱۵۱۸	۷۹۹۲۶۲۷۰	۲۴/۰	۶۹/۹	۶/۱	۱۰۰
استان خراسان شمالی	۱۳۶۵	۳۴۷۵۶۵	۳۵۹۱۷۴	۱۸۸۶۶	۷۲۵۶۰۵	۴۷/۹	۴۹/۵	۲/۶	۱۰۰
	۱۳۷۵	۳۲۰۸۹۹	۳۸۲۴۴۱	۲۸۵۷۳	۷۳۲۶۴۶	۴۳/۸	۵۲/۲	۳/۹	۱۰۰
	۱۳۸۵	۲۳۸۲۰۹	۵۳۳۲۵۷	۴۰۱۰۶	۸۱۱۵۷۲	۲۹/۴	۶۵/۷	۴/۹	۱۰۰
	۱۳۹۰	۲۳۴۰۶۴	۵۸۶۹۸۹	۴۶۳۷۲	۸۶۷۷۲۷	۲۷/۰	۶۷/۶	۵/۳	۱۰۰
	۱۳۹۵	۲۳۵۹۰۸	۵۷۹۹۴۹	۴۷۲۳۵	۸۶۳۰۹۲	۲۷/۳	۶۷/۲	۵/۵	۱۰۰

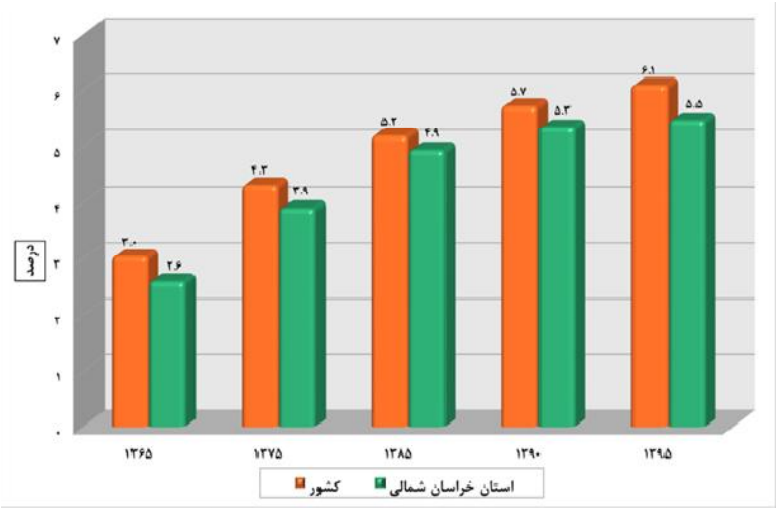
مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۴- روند تغییرات درصد جمعیت ۱۴-۰ ساله استان خراسان شمالی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

نمودار ۱۵- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۴-۱۵ ساله استان خراسان شمالی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

نمودار ۱۶- روند تغییرات درصد جمعیت ۶۵ ساله و بالاتر استان خراسان شمالی و کشور، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۴-۸- نسبت جنسی جمعیت

در علم جمعیت‌شناسی جمعیت از نظر جنس به دو گروه مرد و زن تفکیک می‌شود. اطلاعات درباره جنس در برنامه‌ریزی‌های مختلف و به‌ویژه برنامه‌ریزی خدمات بهداشتی مورد نیاز است. وقایع جمعیتی عموماً بر حسب جنس به‌طور متفاوت رخ می‌دهند. دیگر وقایع جمعیتی مانند باروری، مرگ و میر و مهاجرت بر شاخص نسبت جنسی تأثیرگذار هستند.

نسبت جنسی عبارت است از نسبت تعداد مردان به زنان در یک جمعیت که در عدد صد ضرب می‌شود. نسبت جنسی به طور ساده نشان می‌دهد که در مقابل هر صد نفر زن چند نفر مرد در جمعیت وجود دارد. در صورتی که این شاخص از ۱۰۰ کمتر شد تعداد زنان بیشتر است و اگر بیشتر از ۱۰۰ شد تعداد مردان بیشتر خواهد بود.

افزایش یا کاهش نسبت جنسی جمعیت می‌تواند تبعات و آثار بسیاری را در زمینه‌های مختلف اجتماعی و اقتصادی جامعه داشته باشد. با توجه به اهمیت این شاخص، بررسی آن و تغییرات حاصله طی پنج دوره مورد بررسی مفید خواهد بود.

با توجه به اطلاعات ارائه شده از سوی مرکز آمار ایران و همان‌گونه که در جدول زیر نمایش داده شده است طی پنج دوره مورد بررسی شاخص نسبت جنسی جمعیت در استان خراسان شمالی از الگوی یکسانی پیروی نکرده است. از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵ این شاخص روند کاهشی طی کرده و در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵، افزایش یافته است.

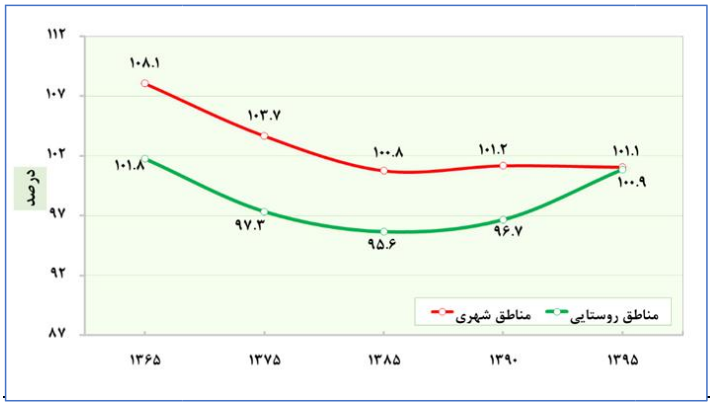
همچنین بالاترین مقدار نسبت جنسی مناطق شهری استان مربوط به سال ۱۳۶۵ بوده و از آن زمان به بعد این شاخص کاهش یافته و در سال ۱۳۹۵ نیز نسبت به دوره قبل، تغییر محسوسی نداشته است. در مورد شاخص نسبت جنسی در مناطق روستایی استان، می‌توان اذعان داشت که در طول سال‌های ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۰ این شاخص روند متعادلی طی نکرده و نسبت مردان از نسبت زنان مناطق روستایی، کمتر بوده است اما در سال ۱۳۹۵ در مقابل هر ۱۰۰ زن حدود ۱۰۱ مرد در مناطق روستایی استان زندگی می‌کرده‌اند.

در سال ۱۳۹۵؛ رتبه استان خراسان شمالی به لحاظ شاخص نسبت جنسی در کشور برابر با ۳ بوده است، به عبارتی این استان در رده استان‌های با نسبت جنسی متعادل قرار داشته است.

جدول ۸۰- نسبت جنسی جمعیت استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

وضع سکونت	شرح	جنس/نسبت جنسی	سال				
			۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کل	کشور	مرد	۲۵۲۸۰۹۶۱	۳۰۵۱۵۱۵۹	۳۵۸۶۶۳۶۲	۳۷۹۰۵۶۶۹	۴۰۴۹۸۴۴۲
		زن	۲۴۱۶۴۰۴۹	۲۹۵۴۰۳۲۹	۳۴۶۲۹۴۲۰	۳۷۲۴۴۰۰۰	۳۹۴۲۷۸۲۸
		نسبت جنسی	۱۰۴/۶	۱۰۳/۳	۱۰۳/۶	۱۰۱/۸	۱۰۲/۷
	استان خراسان شمالی	مرد	۳۶۹۰۰۵	۳۶۶۰۰۶	۴۰۱۸۶۵	۴۳۱۵۸۷	۴۳۳۶۳۳
		زن	۳۵۶۶۰۰	۳۶۶۶۴۰	۴۰۹۷۰۷	۴۳۶۱۴۰	۴۲۹۴۵۹
		نسبت جنسی	۱۰۳/۵	۹۹/۸	۹۸/۱	۹۹/۰	۱۰۱/۰
نقاط شهری	کشور	مرد	۱۳۷۶۹۶۱۷	۱۸۸۰۵۰۲۳	۲۴۵۷۶۴۴۲	۲۷۰۲۳۶۳۸	۲۹۸۴۱۴۱۴
		زن	۱۳۰۷۴۹۴۴	۱۸۰۱۲۷۶۶	۲۳۶۸۳۵۲۲	۲۶۶۲۳۰۲۳	۲۹۳۰۵۴۳۳
		نسبت جنسی	۱۰۵/۳	۱۰۴/۴	۱۰۳/۸	۱۰۱/۵	۱۰۱/۸
	استان خراسان شمالی	مرد	۱۰۵۰۵۹	۱۴۹۴۱۸	۱۹۶۹۷۰	۲۲۴۷۴۲	۲۴۳۴۴۲
		زن	۹۷۲۱۸	۱۴۴۱۳۱	۱۹۵۴۸۸	۲۲۲۱۳۰	۲۴۰۹۰۴
		نسبت جنسی	۱۰۸/۱	۱۰۳/۷	۱۰۰/۸	۱۰۱/۲	۱۰۱/۱
نقاط روستایی	کشور	مرد	۱۱۵۱۱۳۴۴	۱۱۷۱۰۱۳۶	۱۱۲۸۹۹۲۰	۱۰۸۸۲۰۳۱	۱۰۶۵۷۰۲۸
		زن	۱۱۰۸۹۱۰۵	۱۱۵۲۷۵۶۳	۱۰۹۴۵۸۹۸	۱۰۶۲۰۹۷۷	۱۰۱۲۲۳۹۵
		نسبت جنسی	۱۰۳/۸	۱۰۱/۶	۱۰۳/۱	۱۰۲/۵	۱۰۵/۳
	استان خراسان شمالی	مرد	۲۶۳۹۴۶	۲۱۶۱۲۳	۲۰۴۸۹۵	۲۰۶۸۴۵	۱۹۰۱۹۱
		زن	۲۵۹۳۸۲	۲۲۲۰۳۵	۲۱۴۲۱۹	۲۱۴۰۱۰	۱۸۸۵۵۵
		نسبت جنسی	۱۰۱/۸	۹۷/۳	۹۵/۶	۹۶/۷	۱۰۰/۹

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۷- روند تغییرات شاخص نسبت جنسی نقاط شهری و روستایی استان خراسان شمالی، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۴-۹- متوسط بعد خانوار

خانوار کوچک‌ترین واحد اجتماعی است و از این جهت که اعضای یک خانوار لزوماً با یکدیگر نسبت خویشاوندی ندارند از خانواده متمایز می‌شود. بعد خانوار شاخصی است که نسبت جمعیت را به تعداد خانوارها نشان می‌دهد؛ بدین معنا که در هر خانواری به طور متوسط چند نفر زندگی می‌کنند. در خانواده‌های هسته‌ای امروزی، افراد اصلی تشکیل دهنده خانوار همان پدر، مادر و فرزندان (با تعداد کم) هستند اما در مناطق فقیر با فرهنگ سنتی، هم تعداد فرزندان بالاتر است و هم ممکن است کسان دیگری در کنار اعضای خانواده زندگی کنند و به همین دلیل بعد خانوارها بالا می‌رود. بعد خانوار می‌تواند تحت تأثیر عوامل اقتصادی، اجتماعی تغییر کند همچنین می‌تواند تبعاتی را نیز در زمینه‌های مختلف ایجاد کند. لذا بررسی آن و روند تغییرات آن یکی از مهم‌ترین عوامل جمعیتی مورد بررسی خواهد بود.

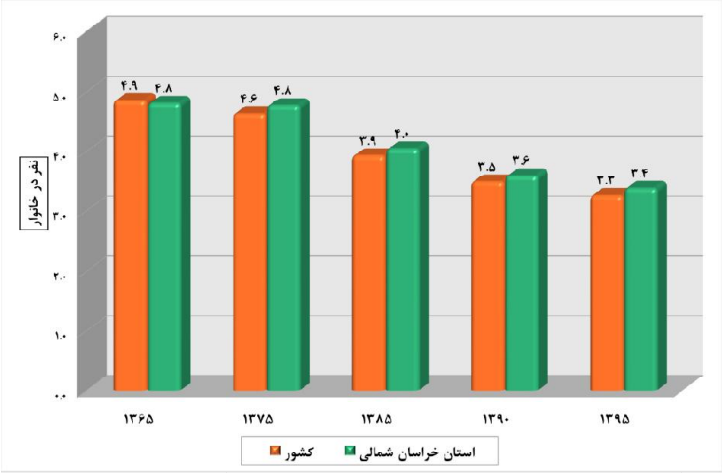
بر اساس نتایج سرشماری سال ۱۳۶۵، متوسط بعد خانوارهای شهری و روستایی استان خراسان شمالی به ترتیب برابر با ۴/۸ و ۵/۱ نفر به ازای هر خانوار بوده است که بر اساس نتایج سرشماری‌های بعدی به سرعت روند نزولی طی کرده و به ۳/۴ نفر در خانوارهای شهری و ۳/۴ نفر در خانوارهای روستایی در سال ۱۳۹۵ رسیده است. بررسی تغییرات بعد خانوارها نشان می‌دهد که در فاصله‌ی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، به طور میانگین ۱/۴ نفر از بعد خانوارهای شهری و ۱/۷ نفر از بعد خانوارهای روستایی کم شده است. با این حال، متوسط بعد خانوار در استان کمی بالاتر از میانگین کشوری می‌باشد، در واقع در این استان خانوارها پرجمعیت‌تر از میانگین خانوارهای کشور هستند. رتبه استان به لحاظ شاخص متوسط بعد خانوار ۱۴ می‌باشد و این استان در رده

استان‌های میانی قرار دارد که نه دارای خانوارهای پرجمعیت‌تر و نه دارای خانوارهای کم‌جمعیت‌تر، نسبت به بقیه‌ی استان‌های کشور می‌باشد. بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (سال ۱۳۹۵)، حدود ۱۳/۱ درصد از خانوارهای استان زن سرپرست بوده‌اند و رتبه این استان به لحاظ این شاخص در کشور برابر با ۹ می‌باشد، به عبارتی در رده استان‌های دارای نسبت بالای خانوار زن سرپرست قرار دارد. ۴۹ درصد از خانوارهای زن سرپرست استان خراسان شمالی، خانوارهای یک‌نفره (خودسرپرست) بوده‌اند. نزدیک به ۸۴ درصد از خانوارهای زن سرپرست یک‌نفره، در گروه‌های سنی بالاتر از ۵۰ سال قرار دارند، به بیانی دیگر، ۸۴ درصد از خانوارهای زن سرپرست یک‌نفره، یا به سنین سالمندی رسیده یا نزدیک به سن سالمندی هستند و به صورت تنها زندگی می‌کنند. حجم خانوارهای زن سرپرست و به مثابه آن حجم زنان خودسرپرست یا تنها، در سطح استان خراسان شمالی، توجه ویژه به این قشر از جامعه‌ی استان را ضروری می‌سازد.

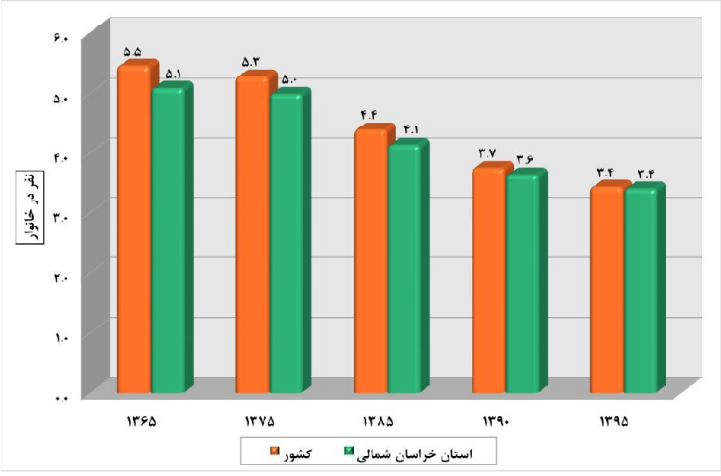
جدول ۸۱- تعداد و متوسط بعد خانوارهای استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

شرح	جنس	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
تعداد خانوار						
کشور	کل	۹۶۷۲۴۷۷	۱۲۳۸۷۳۴۵	۱۷۳۵۲۶۸۶	۲۱۱۱۰۴۸۱	۲۴۱۹۶۰۳۵
	نقاط شهری	۵۵۲۷۴۷۵	۷۹۴۳۱۸۹	۱۲۲۸۲۹۲۶	۱۵۳۶۵۸۹۲	۱۸۱۲۵۴۸۸
	نقاط روستایی	۴۱۴۵۰۰۲	۴۴۰۵۸۱۴	۵۰۶۹۷۶۰	۵۷۴۴۵۸۹	۶۰۷۰۵۴۷
استان خراسان شمالی	کل	۱۵۸۷۹۳	۱۴۹۵۰۳	۱۹۸۴۰۹	۲۴۰۲۴۳	۲۵۴۷۴۷
	نقاط شهری	۵۵۳۳۱	۶۱۴۸۸	۹۶۹۷۰	۱۲۴۳۶۷	۱۴۳۲۱۹
	نقاط روستایی	۱۰۲۹۷۳	۸۷۸۳۹	۱۰۱۴۳۹	۱۱۵۸۷۶	۱۱۱۵۲۸
متوسط بعد خانوار						
کشور	کل	۵/۱	۴/۸	۴/۱	۳/۶	۳/۳
	نقاط شهری	۴/۹	۴/۶	۳/۹	۳/۵	۳/۳
	نقاط روستایی	۵/۵	۵/۳	۴/۴	۳/۷	۳/۴
استان خراسان شمالی	کل	۵/۰	۴/۹	۴/۱	۳/۶	۳/۴
	نقاط شهری	۴/۸	۴/۸	۴/۰	۳/۶	۳/۴
	نقاط روستایی	۵/۱	۵/۰	۴/۱	۳/۶	۳/۴

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

نمودار ۱۸- متوسط بعد خانوارهای نقاط شهری استان خراسان شمالی و کشور، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

نمودار ۱۹- متوسط بعد خانوارهای نقاط روستایی استان خراسان شمالی و کشور، سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

۳-۳-۴-۱۰- موازنه مهاجرتی

مهاجرت به عنوان یکی از عوامل اصلی پویایی جمعیت، سبب تغییر در ساختار سنی و جنسی و متوسط رشد سالانه جمعیت و تحولات اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی در مبدأ و مقصد می‌گردد. خالص مهاجرت از تفاضل مهاجرت به یک منطقه (مهاجرپذیری) و مهاجرت از همان منطقه (مهاجرفرستی) به دست می‌آید. به عبارت دیگر، میزان خالص مهاجرت بر اساس تفاوت بین آن‌هایی که به یک جمعیت می‌پیوندند و آن‌هایی که آن جمعیت را ترک می‌کنند، محاسبه می‌شود.

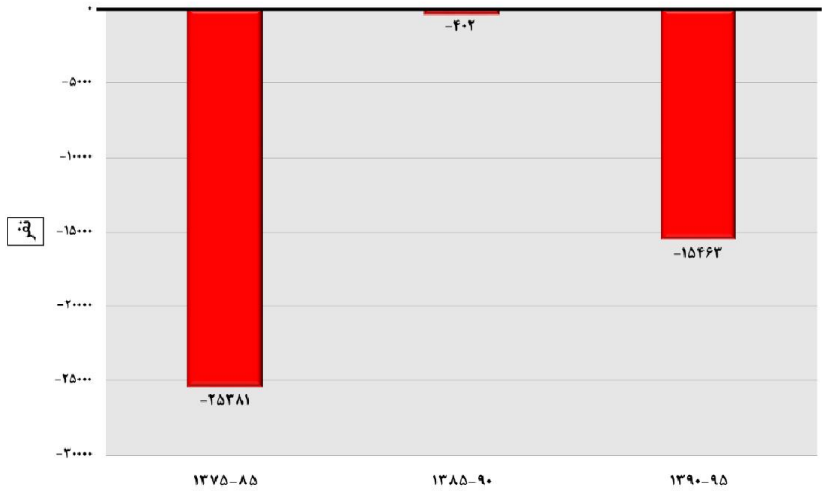
مطابق با نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران، تراز مهاجرتی استان خراسان شمالی[۱۰] طی ۲۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، همواره منفی بوده است و در فاصله‌ی سال‌های ۹۵-۱۳۷۵، این استان بیش از ۴۱ هزار نفر از جمعیت خود را به علت مهاجرت، از دست داده است. نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده در طول ۵ ساله ۱۳۹۰-۹۵ نشان می‌دهد که به طور متوسط به ازای هر ۵۸ نفری که وارد استان شده، ۱۰۰ نفر از استان خارج شده است، هرچند که این رقم نسبت به دو دوره‌ی قبل کاهشی بوده، اما همچنان مسئله‌ی بزرگی برای استان محسوب می‌شود. ذکر این نکته ضروری است که در ایران مهاجران معمولاً در دسته افراد جوان و متخصص جامعه قرار دارند که به دلیل شرایط اجتماعی و اقتصادی حاکم در مبدأ، دست به مهاجرت می‌زنند.

جدول ۸۲- مقایسه مهاجران وارد شده، خارج شده و خالص مهاجرت استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵

دوره	مهاجران وارد شده	مهاجران خارج شده	خالص مهاجرت	نسبت خالص مهاجرت به جمعیت استان(درصد)	نسبت مهاجران وارد شده به مهاجران خارج شده(درصد)
۸۵-۱۳۷۵	۵۱۴۸۴	۷۶۸۶۵	-۲۵۳۸۱	-۳/۱	۶۷
۹۰-۱۳۸۵	۲۹۸۳۶	۳۰۲۳۸	-۴۰۲	۰/۰	۹۸/۷
۹۵-۱۳۹۰	۲۱۵۴۸	۳۷۰۱۱	-۱۵۴۶۳	-۱/۸	۵۸/۲

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۱۰ . خالص مهاجرت با کسر جابه‌جایی‌هابی درون استانی، محاسبه شده است.

نمودار ۲۰- خالص مهاجرت استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵

در پنج ساله ۹۵-۱۳۹۰ تعداد مهاجران وارد شده به استان خراسان شمالی[۱۱] ۴۹۴۹۹ نفر بوده که ۳۷۲۰۹ نفر از آن‌ها در نقاط شهری و ۱۲۲۹۰ نفر باقی‌مانده نیز در نقاط روستایی استان سکونت گزیده‌اند به عبارتی دیگر طی دوره مورد بررسی ۷/۷ درصد از جمعیت ساکن در نقاط شهری و ۳/۲ درصد از جمعیت ساکن در نقاط روستایی استان، مهاجر بوده‌اند.

گفتنی است که میزان مهاجرپذیری استان در دوره ۹۵-۱۳۹۰، در مقایسه با دوره‌ی قبل افت داشته است. بالاترین میزان مهاجرپذیری مربوط به دوره ۸۵-۱۳۷۵ بوده که ۲۰/۷ درصد از جمعیت نقاط شهری و ۱۲/۸ درصد از جمعیت نقاط روستایی، مهاجر بوده‌اند.

مبتنی بر آخرین اطلاعات در دسترس، عمده‌ترین انگیزه مهاجران برای ورود به استان خراسان شمالی به ترتیب پیروی از خانوار (۳۷/۴ درصد)، تحصیل (۲۲/۱ درصد) و سربازی (۱۱/۲ درصد) عنوان شده است، بنابراین انگیزه یافتن شغل در اولویت برای مهاجرت به این استان، قرار ندارد، کما اینکه به استناد نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵، حدود ۱۱ درصد از مردان ۲۰ تا ۴۹ ساله در این استان، بیکار بوده‌اند.

۱۱. جابه‌جایی‌های درون استانی نیز در نظر گرفته شده است.

جدول ۸۳- تعداد و نسبت مهاجرپذیری استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۷۵

دوره	شرح	تعداد			نسبت مهاجرپذیری (به ازای صد نفر جمعیت کل/شهری/روستایی)		
		کل	نقاط شهری	نقاط روستایی	کل	نقاط شهری	نقاط روستایی
۸۵-۱۳۷۵	کشور	۱۲۱۴۸۱۴۸	۸۹۹۹۷۰۹	۳۱۴۸۴۳۹	۱۷/۲	۱۸/۶	۱۴/۲
	استان خراسان شمالی	۱۳۴۸۲۷	۸۱۳۳۲	۵۳۴۹۵	۱۶/۶	۲۰/۷	۱۲/۸
۹۰-۱۳۸۵	کشور	۵۵۳۴۶۶۶	۴۳۰۲۰۸۶	۱۲۳۲۵۸۰	۷/۴	۸/۰	۵/۷
	استان خراسان شمالی	۸۱۷۵۴	۵۴۰۵۳	۲۷۷۰۱	۹/۴	۱۲/۱	۶/۶
۹۵-۱۳۹۰	کشور	۴۳۰۰۹۸۸	۳۵۶۴۷۳۵	۷۳۶۲۵۳	۵/۴	۶/۰	۳/۵
	استان خراسان شمالی	۴۹۴۹۹	۳۷۲۰۹	۱۲۲۹۰	۵/۷	۷/۷	۳/۲

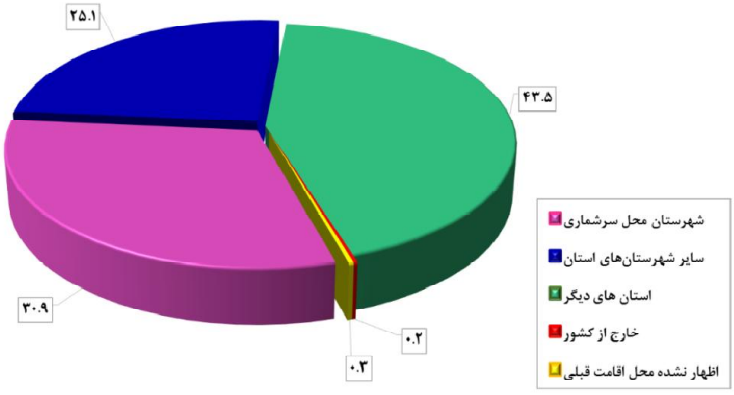
مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۱- مبدأ اقامت قبلی مهاجران

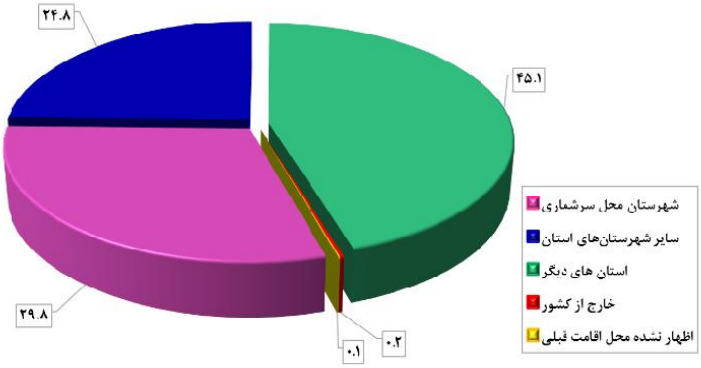
مهاجرت‌های داخلی خود به انواع مختلفی از قبیل مهاجرت‌های شهر به شهر، روستا به شهر، روستا به روستا، شهر به روستا، بین استانی، داخل استانی و ... قابل تقسیم هستند که هرکدام از منظر خاصی به موضوع مهاجرت می‌پردازند. در گزارش حاضر مهاجران استان خراسان شمالی برحسب محل اقامت قبلی آنان مورد مطالعه قرار گرفته‌اند و علت پرداختن به این موضوع آگاهی از حجم مهاجرت‌های درون استانی و برون‌استانی می‌باشد. آگاهی از سهم مهاجرت‌های بین استانی و درون استانی می‌تواند نقش عمده‌ای در سیاست‌گذاری‌های جمعیتی و مهاجرتی یک منطقه داشته باشد.

مطابق با نتایج سرشماری سال ۱۳۹۵ از کل مهاجران وارد شده به استان خراسان شمالی؛ مبدأ اقامت ۴۳/۵ درصد از آن‌ها، مهاجران برون‌استانی (مربوط به استان‌های دیگر) بوده‌اند. مهاجران مربوط به شهرستان محل سرشماری با ۳۰/۹ درصد در مرتبه دوم قرار گرفته‌اند. به علاوه مبدأ اقامت ۲۵/۱ درصد از مهاجران نیز سایر شهرستان‌های استان (درون استانی) بوده است. سهم مهاجران غیرایرانی در این استان بسیار ناچیز می‌باشد. بررسی مبدأ اقامت مهاجران جابه‌جا شده استان خراسان شمالی به تفکیک جنس، حاکی است که زنان مسیر کوتاه‌تری نسبت به مردان برای مهاجرت انتخاب کرده‌اند و حدود ۵۷ درصد از مهاجرت‌های مربوط به زنان، درون استانی می‌باشد، رقم مذکور برای مردان معادل ۵۴ درصد است.

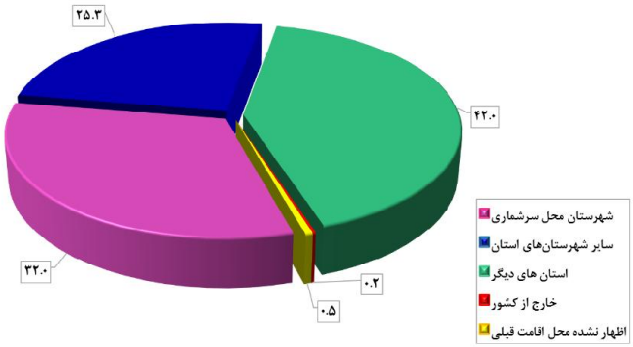
لازم به ذکر است که مهاجرانی که از استان‌های دیگر به استان خراسان شمالی وارد شده‌اند عمدتاً از استان‌های خراسان رضوی، تهران و گلستان بوده‌اند.

نمودار ۲۱- مبدأ اقامت قبلی مهاجران استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

نمودار ۲۲- مبدأ اقامت قبلی مردان مهاجر استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

نمودار ۲۳- مبدأ اقامت قبلی زنان مهاجر استان خراسان شمالی، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

۳-۳-۴-۱۲- الگوی مهاجرت

بررسی آمار و اطلاعات مهاجرتی طی دوره ۹۵-۱۳۹۰ نشان می‌دهد حجم قابل‌توجهی از مهاجران وارد شده به استان خراسان شمالی، مبدأ اقامت قبلی‌شان شهر بوده و به شهرهای استان نیز وارد شده‌اند (۵۱/۳ درصد از کل مهاجران). حجم مهاجرت‌های روستا به شهر با ۲۳/۵ درصد از کل مهاجران در مرتبه دوم قرار گرفته است. مهاجرت‌های شهر به روستا با ۱۵/۸ درصد نیز رقم قابل‌توجهی است، با توجه به ساختار سنی این دسته از مهاجران (حدود ۶۳ درصد از مهاجران شهر به روستای استان در گروه سنی ۱۵ تا ۳۹ سال قرار دارند)، این موضوع را می‌توان به بازگشت مهاجران روستایی از شهر به روستا قلمداد نمود که بیشتر سربازان، محصلان، دانشجویان، کارگران فصلی و تا حدودی افراد سالخورده و بازنشسته را شامل می‌شود.

جدول ۸۴- تعداد و توزیع درصد مهاجران واردشده به استان خراسان شمالی برحسب الگوی مهاجرت (بر اساس آخرین جابجایی انجام شده)، طی سرشماری‌های ۹۵-۱۳۹۰

شرح	الگوی مهاجرت						
	شهر به شهر	روستا به شهر	روستا به روستا	شهر به روستا	خارج از کشور	اظهارنشده محل اقامت قبلی	جمع
تعداد	۲۵۳۷۰	۱۱۶۱۸	۴۴۳۸	۷۸۳۲	۱۰۱	۱۴۰	۴۹۴۹۹
توزیع درصد	۵۱/۳	۲۳/۵	۹/۰	۱۵/۸	۰/۲	۰/۳	۱۰۰

مأخذ: محاسبه شده بر اساس نتایج سرشماری‌های عمومی و نفوس مرکز آمار ایران

۳-۳-۴-۱۳- ولادت‌های ثبت شده

زاد ولد یکی از مهم‌ترین رویدادهای جمعیتی است که در حرکات طبیعی جمعیت اثرگذار است و عامل منحصربه‌فرد افزایش جمعیت می‌باشد. بنابراین رویداد ولادت از جمله آمارهای حیاتی است که افزایش آن در هر جامعه‌ای تأثیر مستقیمی بر رشد جمعیت می‌گذارد. در سال ۱۳۸۵ تعداد ۱۷۷۵۰ ولادت برای استان خراسان شمالی ثبت شده بود که این رقم به ۱۹۱۹۸ ولادت در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته و طی دو سال بعد (۱۳۹۷) به ۱۶۵۱۰ ولادت کاهش یافته است. همان‌طور که در جدول ملاحظه می‌شود در تمامی دوره‌های مورد بررسی، میزان خام ولادت‌های ثبت شده به‌ویژه در نقاط شهری استان با اختلاف بالاتر از متوسط کشوری به دست آمده است. افزایش تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان در طول سال‌های ۱۳۹۰ تا ۱۳۹۵ را می‌توان به موالید مربوط بـه دهـه ۶۰ دانست که در این بازه زمانی به سن ازدواج و فرزندآوری رسیده‌اند. میزان باروری نقاط روستایی استان از سال ۱۳۹۵ به بعد؛ به شدت از میانگین باروری نقاط روستایی کشور فاصله گرفته و برای نقاط روستایی استان بسیار کم‌تر گزارش شده است، این امر به دلیل مهاجرت‌های روستا به شهر که اکثریت خانوارهای جوان هستند و در نتیجه تغییر ساختار سنی جمعیت روستایی استان، صورت پذیرفته است.

جدول ۸۵- تعداد و میزان ولادت‌های ثبت شده استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

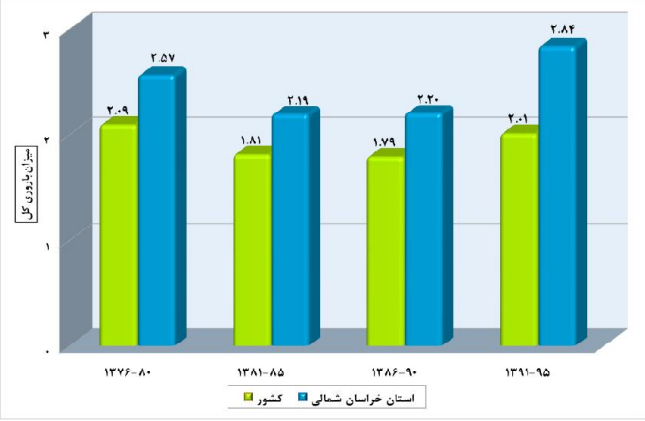
سال	شرح	تعداد			میزان به ازای هزار نفر جمعیت کل/شهری/روستایی		
		جمع	نقاط شهری	نقاط روستایی	جمع	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۸۵	کشور	۱۲۵۳۹۱۲	۸۴۵۰۵۰	۴۰۸۸۶۲	۱۷/۸	۱۷/۵	۱۸/۴
	استان خراسان شمالی	۱۷۷۵۰	۸۱۳۸	۹۶۱۲	۲۱/۹	۲۰/۷	۲۲/۹
۱۳۹۰	کشور	۱۳۸۲۲۲۹	۱۰۸۷۹۸۸	۲۹۴۲۴۱	۱۸/۴	۲۰/۳	۱۳/۷
	استان خراسان شمالی	۱۸۳۹۲	۱۲۳۱۶	۶۰۷۶	۲۱/۲	۲۷/۶	۱۴/۴
۱۳۹۵	کشور	۱۵۲۸۰۵۳	۱۱۷۶۰۳۲	۳۵۲۰۲۱	۱۹/۱	۱۹/۹	۱۶/۹
	استان خراسان شمالی	۱۹۱۹۸	۱۴۵۳۴	۴۶۶۴	۲۲/۲	۳۰/۰	۱۲/۳
۱۳۹۷	کشور	۱۳۶۶۵۱۹	۱۰۴۷۹۲۵	۳۱۸۵۹۴	۱۶/۶	۱۷/۱	۱۵/۴
	استان خراسان شمالی	۱۶۵۱۰	۱۲۶۱۰	۳۹۰۰	۱۸/۷	۲۴/۹	۱۰/۳

مأخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات سازمان ثبت‌احوال کشور

۳-۳-۴-۱۴- میزان باروری کل

یکی از مهم‌ترین شاخص‌های باروری، میزان کل باروری است. میزان کل باروری عبارت است از شمار فرزندانی که یک زن در طول دوران باروری خود با توجه به سن باروری (۴۹-۱۵ سال)، بدون به شمار آوردن مرگ و میرهای فرزندان به دنیا می‌آورد.

تغییرات میزان باروری کل استان خراسان شمالی و کشور برحسب دوره‌های ۵ ساله، از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۵ در نمودار زیر نمایش داده شده است. همان‌طور که مشاهده می‌شود روند باروری هم در کشور و هم در استان خراسان شمالی از سال ۱۳۷۶ تا ۱۳۹۰، روندی کاهشی بوده است و در دوره ۹۵-۱۳۹۱ نسبت به دوره‌های قبل، اندکی افزایش یافته است. افزایش میزان باروری کل در دوره ۹۵-۱۳۹۱ در بسیاری از مناطق کشور، متأثر از پدیده گشتاور جمعیتی می‌باشد و این امر در سال‌های آینده و در صورت نداشتن سیاست‌های منظم حمایتی در راستای افزایش زاد ولد، متوقف خواهد شد.

نمودار ۲۴- میزان باروری کل استان خراسان شمالی و کشور، طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۶

۳-۳-۴-۱۵- مرگ و میرهای ثبت شده

مرگ و میر یکی از دو پدیده ذاتی جمعیت است که ثبات یا تغییر آن سبب تغییر در حجم، توزیع یا ترکیب جمعیت خواهد شد. بنابراین دسترسی به آمار دقیق، صحیح و به روز این رویداد بسیار حائز اهمیت می‌باشد. شمار مرگ و میرها نیز مانند بسیاری از پدیده‌های جمعیتی ممکن است در مناطق مختلف، در نقاط شهری و

روستایی و حتی در نواحی مختلف یک شهر متفاوت باشد. این تفاوت بیش از هر چیز به تغذیه، ویژگی‌های زیست‌محیطی، سطح توسعه و بهداشت، تفاوت‌های قومی و نژادی، سطح فرهنگ، آگاهی‌های اجتماعی و عوامل متعدد دیگری مربوط است که هر یک از آن‌ها می‌تواند مطالعات مرگ و میر را به جهت خاصی سوق دهد. منبع اصلی آمارهای مرگ ومیر ثبت وقایع حیاتی یا نظام ثبت احوال است.

میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده برای استان خراسان شمالی در سال ۱۳۸۵ برابر با ۵/۸ مرگ به ازای هزار نفر جمعیت بوده که طی سال‌های بعد با روندی نزولی به ۴/۹ مرگ کاهش یافته است. در سال‌های ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده استان، بالاتر از متوسط کشوری گزارش شده است. میزان خام مرگ و میر نقاط روستایی استان همواره بالاتر از نقاط شهری گزارش شده است، تفاوت سطح توسعه یافتگی در مناطق شهری و روستایی و میزان دسترسی به خدمات بهداشتی و درمانی از یک‌سو تفاوت ساختار سنی جمعیت در مناطق شهری و روستایی استان از سوی دیگر، از جمله عوامل اثرگذار بر میزان مرگ و میرهای ثبت شده می‌باشد.

جدول ۸۶- تعداد و میزان مرگ و میر ثبت شده استان خراسان شمالی و کشور به تفکیک وضع سکونت، در سال‌های ۹۷-۱۳۸۵

سال	شرح	تعداد			میزان به ازای هزار نفر جمعیت کل/شهری/روستایی		
		کل	نقاط شهری	نقاط روستایی	کل	نقاط شهری	نقاط روستایی
۱۳۸۵	کشور	۴۰۸۵۶۶	۲۵۷۴۳۶	۱۵۱۱۳۰	۵/۸	۵/۳	۶/۸
	استان خراسان شمالی	۳۷۱۵	۲۰۵۵	۱۶۶۰	۴/۶	۵/۲	۴/۰
۱۳۹۰	کشور	۴۲۲۱۳۳	۳۰۵۴۷۵	۱۰۹۶۲۸	۵/۶	۵/۷	۵/۱
	استان خراسان شمالی	۴۰۹۵	۲۱۷۵	۱۷۸۲	۴/۷	۴/۹	۴/۲
۱۳۹۵	کشور	۳۶۹۷۵۱	۲۷۴۸۷۰	۹۴۷۸۸	۴/۶	۴/۶	۴/۶
	استان خراسان شمالی	۴۰۵۷	۱۹۹۱	۲۰۶۶	۴/۷	۴/۱	۵/۵
۱۳۹۷	کشور	۳۵۷۶۸۷	۲۶۷۳۸۴	۹۰۳۰۳	۴/۴	۴/۴	۴/۴
	استان خراسان شمالی	۴۳۷۰	۲۳۴۴	۲۰۲۶	۴/۹	۴/۶	۵/۴

مأخذ: محاسبه شده بر اساس اطلاعات سازمان ثبت احوال کشور

۳-۳-۴-۱۶- امید به زندگی

امید به زندگی[۱۲] به عنوان یکی از اندازه‌های خلاصه سلامت جمعیت، به همراه سایر شاخص‌های بهداشتی، نتیجه عملکردهای نظام سلامت را جهت تعیین اولویت‌ها، تخصیص منابع و ارزشیابی برنامه‌های سلامت مشخص می‌کنند. بررسی مقادیر امید به زندگی یک جمعیت در طول زمان یا در مکان‌های مختلف با زمان‌های مشابه، امکان مقایسه برآیند نهایی عوامل خطر منتهی به مرگ و عوامل پیشگیری‌کننده از مرگ و میر را فراهم می‌سازد. به همین جهت یکی از بخش‌های اصلی مورد بررسی در استان خراسان شمالی، میزان امید به زندگی آن در سال‌های ۱۳۸۵، ۱۳۹۰ و ۱۳۹۵ می‌باشد.

همراه با افزایش خدمات پزشکی و امکانات بهداشتی و ظهور درمان‌های نوین، روند افزایشی در میزان امید به زندگی رخ داده است. این روند تغییر شاخص امید به زندگی هم در سطح کشور و هم در سطح استان دارای نوسان بوده است.

در سال ۱۳۹۵ امید به زندگی برای زنان استان ۷۲/۶ سال و برای مردان ۶۹/۸ سال بوده است، بنابراین امید به زندگی زنان استان با اختلاف، بیشتر از امید به زندگی مردان می‌باشد. ملاحظه می‌شود که همواره میزان امید به زندگی در میان زنان و مردان استان، پایین‌تر از زنان و مردان کشور بوده است. به طور کلی طی سال‌های ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵، امید به زندگی زنان و مردان استان خراسان شمالی، روندی سینوسی طی کرده و به امید به زندگی مردان حدود نیم سال و به امید به زندگی زنان حدود ۱/۴ سال افزوده شده است.

جدول ۸۷- مقایسه امید زندگی کل کشور و استان خراسان شمالی به تفکیک جنس، در سال‌های ۹۵-۱۳۸۵ (سال)

سال	کل کشور		استان خراسان شمالی	
	مرد	زن	مرد	زن
۱۳۸۵	۷۱/۷	۷۳/۶	۶۹	۷۱/۲
۱۳۹۰	۷۱/۵	۷۴	۷۰/۲	۷۳
۱۳۹۵	۷۲/۵	۷۵/۵	۶۹/۸	۷۲/۶

مأخذ: بر اساس اطلاعات مرکز آمار ایران

۱۲. منظور از امید زندگی در بدو تولد، میانگین سال‌هایی است که یک فرد از بدو تولد در زمان و مکان معینی، زندگی خواهد کرد.

۳-۳-۴-۱۷- پیش‌بینی جمعیت تا سال ۱۴۱۵

در مطالعات جمعیت‌شناسی آهنگ رشد جمعیت از اهمیت به سزایی برخوردار می‌باشد. به این ترتیب که آهنگ رشد جمعیت اگر متعادل باشد یک فرصت است و در صورتی که غیرمتعادل باشد یک تهدید محسوب می‌شود، برای دستیابی به تجزیه و تحلیل مناسب در این زمینه، ناگزیر به پیش‌بینی جمعیت هستیم. برای انجام پیش‌بینی از روش «ترکیبی پیش‌بینی جمعیت» بهره گرفته شده است. در این روش که متداول‌ترین روش پیش‌بینی جمعیت می‌باشد بر اساس عملکرد مجموعه عوامل مؤثر بر تغییر و تحولات جمعیت یعنی باروری، مرگ و میر، مهاجرت و ترکیب سنی و جنسی جمعیت استفاده شده است.بر اساس پیش‌بینی مرکز آمار ایران، جمعیت استان خراسان شمالی تا سال ۱۴۱۵ به ۹۳۰ هزار نفر خواهد رسید. همچنین بر اساس پیش‌بینی‌های به دست آمده در طول ۲۰ سال آینده[۱۳] نزدیک به ۷۰ درصد از جمعیت استان ساکن نقاط شهری و حدود ۳۳ درصد جمعیت استان ساکن نقاط روستایی خواهند بود. گفتنی است طی بازه زمانی مورد پیش‌بینی (۱۴۱۵-۱۳۹۵) سالانه حدود ۳۳۰۰ نفر به جمعیت استان افزوده می‌شود. همچنین به استناد برآوردهای مرکز آمار ایران جمعیت استان خراسان شمالی در سال ۱۴۱۵ نسبت به سال ۱۴۱۰ روند رو به کاهش، طی خواهد کرد و اگر سیاست جمعیتی مناسبی در راستای توقف مهاجرفرستی و افزایش میزان رشد طبیعی جمعیت صورت نگیرد، خطر از دست دادن جمعیت یکی از تهدیدهای جدی در استان خواهد بود.

جدول ۸۸- پیش‌بینی تعداد جمعیت کشور و استان خراسان شمالی، بر اساس برآوردهای مرکز آمار ایران تا سال ۱۴۱۵

سال	شرح	جمع			نقاط شهری			نقاط روستایی		
		مردوزن	مرد	زن	مردوزن	مرد	زن	مردوزن	مرد	زن
۱۴۰۰	کشور	۸۴۹۷۱۰۰۰	۴۲۹۳۷۰۰۰	۴۲۰۳۴۰۰۰	۶۴۳۹۷۰۰۰	۳۲۵۳۶۰۰۰	۳۱۸۶۱۰۰۰	۲۰۵۷۵۰۰۰	۱۰۴۰۱۰۰۰	۱۰۱۷۳۰۰۰
	استان خراسان شمالی	۹۰۶۰۰۰	۴۵۷۰۰۰	۴۴۹۰۰۰	۵۳۴۰۰۰	۲۶۹۰۰۰	۲۶۵۰۰۰	۳۷۱۰۰۰	۱۸۷۰۰۰	۱۸۴۰۰۰
۱۴۰۵	کشور	۸۹۱۲۱۰۰۰	۴۴۹۵۰۰۰۰	۴۴۱۷۱۰۰۰	۶۸۹۸۲۰۰۰	۳۴۷۸۸۰۰۰	۳۴۱۹۵۰۰۰	۲۰۱۳۹۰۰۰	۱۰۱۶۳۰۰۰	۹۹۷۶۰۰۰
	استان خراسان شمالی	۹۲۸۰۰۰	۴۷۰۰۰۰	۴۵۸۰۰۰	۵۸۰۰۰۰	۲۹۴۰۰۰	۲۸۶۰۰۰	۳۴۸۰۰۰	۱۷۶۰۰۰	۱۷۲۰۰۰
۱۴۱۰	کشور	۹۲۴۶۰۰۰۰	۴۶۵۶۲۰۰۰	۴۵۸۹۸۰۰۰	۷۲۸۷۷۰۰۰	۳۶۶۹۴۰۰۰	۳۶۱۸۳۰۰۰	۱۹۵۸۳۰۰۰	۹۸۶۸۰۰۰	۹۷۱۵۰۰۰
	استان خراسان شمالی	۹۳۴۰۰۰	۴۷۶۰۰۰	۴۵۹۰۰۰	۶۰۷۰۰۰	۳۰۹۰۰۰	۲۹۸۰۰۰	۳۲۷۰۰۰	۱۶۶۰۰۰	۱۶۱۰۰۰
۱۴۱۵	کشور	۹۵۲۷۸۰۰۰	۴۷۹۰۸۰۰۰	۴۷۳۷۰۰۰۰	۷۶۳۴۷۰۰۰	۳۸۳۸۱۰۰۰	۳۷۹۶۵۰۰۰	۱۸۹۳۲۰۰۰	۹۵۲۷۰۰۰	۹۴۰۵۰۰۰
	استان خراسان شمالی	۹۳۰۰۰۰	۴۷۶۰۰۰	۴۵۵۰۰۰	۶۲۳۰۰۰	۳۱۹۰۰۰	۳۰۵۰۰۰	۳۰۷۰۰۰	۱۵۷۰۰۰	۱۵۰۰۰۰

مأخذ: مرکز آمار ایران

[۱۳] . مبنای پیش‌بینی؛ جمعیت سال ۱۳۹۵ است.

۳-۳-۴-۱۸- جمع بندی

- ✓ استان خراسان شمالی با جمعیتی ۸۹۹۰۰۰ هزار نفری (برآورد مرکز آمار ایران برای سال ۱۳۹۹)، ۱/۱ درصد از جمعیت کشور را شامل می‌شود. از جمله شاخص‌های قابل توجه در این استان بالا بودن نسبت جمعیت روستایی در مقایسه با دیگر استان‌های کشور است، به‌طوری که بر اساس برآورد مرکز آمار ایران در سال ۱۳۹۹، نزدیک به ۴۲ درصد جمعیت استان را روستانشینان تشکیل می‌دهند.
- ✓ ساختار سنی جمعیت کنونی استان خراسان شمالی نمایانگر قرار گرفتن سهم قابل‌توجهی از جمعیت در سنین جوانی و میان‌سالی (فعال بالقوه) است؛ میانگین سنی جمعیت (۲۹/۵ سال)، بالا بودن سهم جمعیت ۶۴-۱۵ ساله (۶۷/۲ درصد از کل جمعیت) گواه این مطلب هستند. همچنین درصد رشد سالانه جمعیت استان طی دوره ۹۵-۱۳۹۰، بسیار پایین‌تر از میانگین رشد سالانه کشور به دست آمده است و در زمره استان‌های با رشد منفی جمعیت قرار دارد.
- ✓ در خصوص شاخص نسبت جنسی، این استان در رده استان‌های دارای نسبت جنسی متعادل قرار دارد و عدم توازن جمعیت مردان و زنان در این استان مشاهده نمی‌شود.
- ✓ تراکم جمعیتی در استان همواره پایین‌تر از کشور بوده است.
- ✓ آمار مهاجرت استان (با کسر مهاجرت‌های داخل استانی) نشان می‌دهد که جمعیت مهاجر وارد شده به استان (طی دوره ۹۵-۱۳۹۰) حدود ۲/۵ درصد جمعیت از استان را شامل می‌شود که این امر دلالت بر مهاجرپذیری استان نیست. در مقابل می‌توان اذعان داشت که استان خراسان شمالی در طول ۲۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، همواره استانی مهاجرفرست بوده است و در طول ده ساله دوره ۹۵-۱۳۸۵ حدود ۱۶ هزار نفر از جمعیت (معادل ۲ درصد از کل جمعیت استان) را از دست داده است.
- ✓ الگوی مهاجرت استان بیانگر برتری میزان مهاجران شهر به شهر در مقایسه با سایر الگوهاست.
- ✓ ۴۳/۵ درصد از مهاجران وارد شده به استان خراسان شمالی، مهاجران برون‌استانی می‌باشند و عمده‌ترین انگیزه مهاجران برای ورود به استان خراسان شمالی به ترتیب پیروی از خانوار (۳۷/۴ درصد)، تحصیل (۲۲/۱ درصد) و سربازی (۱۱/۲ درصد) عنوان شده است، بنابراین انگیزه یافتن شغل در اولویت برای مهاجرت به این استان، قرار ندارد.
- ✓ در خصوص متوسط بعد خانوارهای ساکن در این استان باید گفت که بعد خانوار کمی بالاتر از میانگین کشوری گزارش شده است
- ✓ بر اساس نتایج آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن (سال ۱۳۹۵)، حدود ۱۳/۱ درصد از خانوارهای استان خراسان شمالی زن سرپرست بوده‌اند و حدود ۳۲ درصد از زنان سرپرست کمتر از ۵۰ سال، سن

داشته‌اند. حدود ۴۹ درصد از خانوارهای زن سرپرست یک‌نفره (خودسرپرست) می‌باشند که بیشتر آنان نیز در گروه‌های سنی بالای ۵۰ سال قرار دارند.

- ✓ بر اساس آمار سال ۱۳۹۷ سازمان ثبت احوال، میزان خام ولادت در استان بالاتر از میانگین کشوری می‌باشد و باروی کل در استان برابر با ۲/۸۴ بوده که بیشتر از کل کشور است.
- ✓ میزان خام مرگ و میرهای ثبت شده برای سال ۱۳۹۷ در استان بالاتر از میانگین کشوری گزارش شده است.

۳-۳-۵- وضعیت سواد و تعلیم و تربیت رسمی- عمومی

۳-۳-۵-۱- تعلیم و تربیت رسمی- عمومی

آموزش عمومی شامل دوره‌های ابتدایی، راهنمایی، متوسطه عمومی و فنی و حرفه‌ای می‌باشد و مسئولیت اجرای آن با وزارت آموزش و پرورش است. شایان‌ذکر است که از سال تحصیلی ۹۲-۱۳۹۱ با تغییر نظام آموزش عمومی مقاطع تحصیلی شامل ابتدایی، متوسطه دوره اول و متوسطه دوره دوم است. در این بخش تلاش خواهد شد، در ابتدا آمار بخش تعلیم و تربیت رسمی عمومی با تمرکز بر استان خراسان شمالی ارائه خواهد شد و در نهایت ضمن احصاء مهم‌ترین مسائل و چالش‌های آموزش عمومی راهکارهایی برای بهبود این وضعیت پیشنهاد خواهد شد.

۳-۳-۵-۱-۱- آمار و اطلاعات

- در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸ از مجموع ۱۹۰۱۴۶ دانش‌آموز مشغول به تحصیل در سطح استان، ۱۳۸۹ نفر در دوره آموزش استثنایی(۰/۷۳ درصد و ۰/۸۹ درصد دانش‌آموزان استثنایی کشور)، ۱۴۸۶۷ نفر در دوره پیش‌دبستانی(۷/۸۱ درصد دانش‌آموزان)؛ ۱۰۲۱۲۳ نفر در دوره ابتدایی(۵۳/۷ درصد و پایین‌تر از میانگین کشوری با ۵۴/۶ درصد)، ۴۱۵۰۴ نفر در دوره متوسطه اول(۲۱/۸۲ درصد و پایین‌تر از میانگین کشوری با ۲۲/۷ درصد)؛ و ۲۹۴۶۳ نفر در دوره متوسطه دوم (۱۵/۴۹ درصد و بالاتر از متوسط کشوری با ۱۸ درصد) مشغول به تحصیل بوده‌اند.
- از کل دانش‌آموزان استان ۵۱/۳ درصد را پسران و ۴۸/۷ درصد را دختران تشکیل می‌دهند.
- پوشش تحصیلی استان در دوره ابتدایی ۹۸/۸۶ درصد، متوسطه اول ۹۱ درصد و متوسطه دوم ۷۲ است. بر اساس آمار اداره کل آموزش و پرورش، در سال ۱۳۹۹ تعداد ۲ هزار و ۱۴۰ نفر در استان خراسان

شمالی به علل مختلف از تحصیل بازمانده‌اند که از این تعداد ۱ هزار و ۴۵۰ نفر بر اساس طرح آبا(آشتی با آموزش) به فرآیند آموزش بازگردانده شده‌اند.

- بر اساس سالنامه آماری سال ۱۳۹۸ کشور نسبت معلم به دانش‌آموز در استان در دوره ابتدایی ۱۹/۸ نفر، در دوره متوسطه اول ۲۱ نفر و در دوره دوم متوسطه ۱۶ نفر می‌باشد. تقریباً نسبت دانش‌آموز به معلم در سطح استان برابر با متوسط کشوری است.
- بر اساس آمار سازمان نوسازی، توسعه و تجهیز مدارس کشور، سرانه مطلوب فضای آموزشی در کشور ۸/۴ مترمربع است. سرانه متوسط فضای آموزشی در کشور نیز ۵/۱۸ مترمربع است[۱۴]. در استان خراسان شمالی سرانه فضای آموزشی ۵/۳۱ متر می‌باشد و بالاتر از میانگین کشوری است. سرانه فضای آموزشی در شهرستان جاجرم هفت متر و ۱۲ سانتیمتر، شیروان بیش از پنج‌متر و ۴۰ سانتیمتر، مانه و سملقان پنج‌متر و ۹۷ سانتیمتر، اسفراین ۶ متر و ۸۶ سانتیمتر، گرمه پنج‌متر و ۸۳ سانتیمتر، فاروج ۶ متر و ۱۸ سانتیمتر، بجنورد چهار متر و ۴۶ سانتیمتر و در راز و جرگلان برابر با ۶ متر و ۲۰ سانتیمتر است.
- بر اساس آمار حدود ۳۹ درصد از مدارس استان مستحکم و مقاوم هستند. ۱۱ درصد از مدارس استان تخریبی است و نیاز به بازسازی دارد که این رقم پایین‌تر از میانگین کشوری است. به تعبیر دیگر، در سطح استان ۱۵۰ مدرسه با ۸۰۰ کلاس درس نیازمند بازسازی وجود دارد. ۷۰۰ فضای آموزشی با ۲ هزار و ۹۲۳ کلاس درس نیز مستحکم می‌باشد.
- بر اساس اطلاعات سالنامه آماری سال ۱۳۹۸ استان خراسان شمالی حدود ۱۲۳۰۸ نفر شاغل در آموزش و پرورش هستند که شامل گروه معلمان(آموزگار، دبیر، هنرآموز و استادکار)، گروه مدیریت(مدیر، معاون پرورشی، معاون فناوری، معاون اجرایی، معاون امور عمومی و معاون آموزشی) و گروه کیفیت-بخشی(شامل مشاور، مربی امور تربیتی پرورشی، مراقبت سلامت، سرپرست بخش، سرپرست آموزش، سرپرست شبانه‌روزی، مسئول سوادآموزی مجتمع، مسئول توان‌بخشی و متصدی سایت رایانه) می‌باشد. در حال حاضر استان با کمبود نیرو روبرو نمی‌باشد، اما بر طبق آمار ۴۰ درصد از فرهنگیان(۴۳۰۰ نفر) تا سال ۱۴۰۲ بازنشسته می‌شوند.
- بر اساس آمار اداره کل آموزش و پرورش استان، حدود ۲۱ درصد از دانش‌آموزان(۲۱۰۰۰ نفر) استان به دلایلی مانند نبود اینترنت و گوشی هوشمند از دسترسی سامانه شاد محروم هستند. آن دسته از دانش‌آموزانی که به شبکه شاد دسترسی ندارد تعدادی در کلاس‌های حضوری (دانش‌آموزان

[۱۴]. در فضای آموزش شهری سرانه ۴/۹۶ متر مربع و در فضاهای آموزش روستایی سرانه ۵/۸۱ متر مربع است.

روستایی)، تعدادی از آموزش‌های تلویزیونی و تعدادی نیز از درس‌نامه‌ها و محتواهای درسی تولید شده از سوی مدارس، استفاده می‌کنند.

جدول ۸۹- آمار تعداد دانش‌آموزان، معلمان و فضای آموزشی در سال تحصیلی ۹۸-۹۹

سال و مقطع تحصیلی	جمع	پسر	دختر	معلم	مدیریت و کیفیت بخشی	تعداد آموزشگاه	تعداد کلاس درس
۹۹-۱۳۹۸	۱۹۰۱۴۶	۹۸۷۵۱	۹۱۳۹۵	۸۰۲۱	۴۲۷۸	۲۸۰۸	۸۵۸۰
آموزش استثنایی	۱۳۸۹	۸۵۱	۵۳۸	۲۲۹	۸۳	۹۰	۲۲۳
پیش‌دبستانی	۱۴۸۶۷	۷۶۹۸	۷۱۶۹	۰	۰	۷۶۷	۰
ابتدایی	۱۰۲۱۲۳	۵۲۶۳۴	۴۹۴۸۹	۳۶۹۷	۱۵۳۲	۱۲۰۲	۴۸۵۰
متوسطه دوره اول	۴۱۵۰۴	۲۱۷۳۷	۱۹۷۶۷	۲۰۱۳	۱۲۴۸	۴۶۵	۱۹۴۲
متوسطه دوره دوم	۲۹۴۶۳	۱۵۲۹۸	۱۴۱۶۵	۲۰۸۲	۱۴۲۴	۲۵۴	۱۵۶۵
بزرگ‌سال(دوره اول متوسطه)	۰	۰	۰	۰	۰	۰	۰
بزرگ‌سال(دوره دوم متوسطه)	۸۰۰	۵۳۳	۲۶۷	۰	۰	۳۰	۰

۳-۳-۵-۱-۲- مهم‌ترین مسائل آموزش و پرورش استان خراسان شمالی

۱. نرخ پایین پوشش تحصیلی در دوره متوسطه تحصیلی؛
۲. فرسوده و غیراستاندارد بودن ۵۰ درصد از مدارس استان؛
۳. بازنشستگی ۴۰ درصد معلمان(۴۳۰۰) تا سال ۱۴۰۲؛
۴. عدم دسترسی حدود۲۱ درصد دانش‌آموزان شهری و روستایی به سامانه شاد به دلیل در دسترس نبودن اینترنت و گوشی‌های هوشمند؛
۵. نرخ بالای بازماندگان از تحصیل (۲۱۴۰ نفر) در سطح استان؛
۶. کمبود فضای آموزشی در استان به خصوص در شهرستان بجنورد و دو شیفته بودن ۷۰ درصد مدارس این شهرستان؛

۳-۳-۵-۱-۳- راهکارهای پیشنهادی

به منظور بهبود وضعیت تشریح شده در بالا و انجام اقدام مقتضی در خصوص مسائل احصائی راهکارهای زیر ارائه می گردد:

۱. ارتقای سطح پوشش تحصیلی به خصوص در دوره متوسطه دوم؛
۲. تأمین و ترمیم فضای آموزشی از محل اعتبارات ملی و استانی جهت افزایش سرانه
۳. تأمین نیروی انسانی جایگزین برای خروجی‌های(نیروهای بازنشسته) آموزش و پرورش تا سال ۱۴۰۲
۴. ارتقای دسترسی به سامانه شاد از طریق بهبود وضعیت دسترسی به اینترنت و گوشی‌های هوشمند
۵. شناسایی عوامل بازدارندگی از تحصیل مانند فقر و معلولیت و استفاده از ظرفیت‌های موجود مانند سوادآموزی و دفتر آسیب‌های اجتماعی وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی به منظور تحقق بازگشت به تحصیل بازماندگان از آموزش؛
۶. تأمین فضای آموزشی از طریق ظرفیت‌های ممکن ملی و استانی و .....

۳-۳-۵-۲- وضعیت سواد در استان خراسان شمالی

وضع سواد در بین افراد جامعه یکی از معیارهای مهم در تعیین میزان توسعه‌یافتگی کشورها بشمار می‌آید و بررسی روند تغییرات آن بیانگر چگونگی پیشرفت و توسعه نیروی انسانی در آن جامعه است. یکی از مهم‌ترین شاخص‌ها در این زمینه میزان باسوادی است. به طور کلی، بررسی این شاخص در سال‌های بعد از انقلاب حاکی از روند افزایشی آن و توجه به مسئله آموزش عمومی در برنامه‌ریزی‌ها و سیاست‌های کشور است. با این مقدمه کوتاه در این بخش تلاش خواهد شد تا وضعیت سواد در استان خراسان شمالی مورد بررسی قرار گیرد و در نهایت دلالت‌های این مطالعه برای تدوین برنامه‌های راهبردی استان استخراج شود.

۳-۳-۵-۲-۱- آمار و اطلاعات

بر اساس نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ میزان باسوادی مردان و زنان ۶ ساله و بیشتر استان به ترتیب معادل ۸۶/۷۹ درصد(پایین‌تر از متوسط کشوری با ۹۱ درصد) و ۷۶/۶۲ درصد (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۸۴/۲) بوده است. میزان باسوادی در نقاط شهری و روستایی به ترتیب ۹۰/۳۴ درصد (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۹۰/۸)و ۷۲/۳۵ درصد (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۷۸/۵) بوده است. به طور کلی همه آمارهای مربوط به وضع سواد اعم از آمار زنان، مردان، بخش روستایی و شهری در استان خراسان شمالی از

متوسط کشوری پایین‌تر می‌باشد. فاصله باسوادی مردان و زنان در سطح استان حدود ۱۰ درصد و فاصله باسوادی در نقاط شهری و روستایی حدود ۱۸ درصد می‌باشد.

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ شهرستان گرمه با ۹۰/۹۰ درصد و شهرستان فاروج با ۸۲/۷۷ درصد به ترتیب بیشترین و کمترین میزان باسوادی را در استان خراسان شمالی دارا هستند. خراسان شمالی در زمینه باسوادی رتبه ۲۴ را بین استان‌های کشور دارد.

بر اساس سرشماری سال۱۳۹۵، ۷ درصد جمعیت ۱۰ تا ۴۹ سال که جامعه هدف سوادآموزی استان می‌باشد، بی-سواد بوده‌اند که این رقم در کشور ۹۴/۷ درصد است. بر اساس این آمار جامعه هدف سوادآموزی در استان حدود ۳۹۲۰۰ نفر می‌باشد. بر اساس آمارها، تاکنون حدود ۱۶ هزار بی‌سواد جذب شده‌اند که ۳۴,۵۴ درصد در مناطق شهری و ۶۵,۴۶ درصد دیگر نیز در مناطق روستایی هستند. در سال ۱۳۹۸ نیز حدود ۱۳۰۰ نفر در فعالیت‌های سوادآموزی استان شرکت داشته‌اند.

بر اساس آخرین آمار معاونت سوادآموزی اداره کل آموزش‌وپرورش خراسان شمالی، حدود ۷ مرکز یادگیری محلی در استان وجود دارد که در کنار آموزش سواد پایه به سوادآموزان این استان مواردی شامل حرفه‌آموزی و ایجاد اشتغال و تولید نیز جزو فعالیت آن‌ها است. بر اساس آمار سازمان نهضت سوادآموزی حدود ۵۱۲ مرکز یادگیری محلی در کشور وجود دارد که سهم استان خراسان شمالی حدود ۱/۳۶ درصد می‌باشد. بر اساس آمار استانی حدود ۸۰۴ آموزشیار بخش سوادآموزی استان فعال می‌باشند.

جدول ۹۰- وضعیت نرخ باسوادی در استان خراسان شمالی

جنس/ سکونت‌گاه	نرخ باسوادی(درصد)
مردان	۸۶/۷۹
زنان	۷۶/۶۲
شهری	۹۰/۳۴
روستایی	۷۲/۳۵

۳-۳-۵-۲-۲- مهم‌ترین مسائل سوادآموزی

۱. اختلاف بالای نرخ باسوادی در بخش روستایی با مناطق شهری(حدود ۱۸ درصد)
۲. مشکلات فرهنگی و مقاومت جامعه هدف در قبال سوادآموزی و عدم همکاری خانواده‌ها
۳. مسدود نشدن مبادی بی‌سوادی و آمار بالای ترک تحصیل در دوره ابتدایی؛

۴. برگشت به بی‌سوادی و از دست دادن مهارت‌های سواد به‌ویژه در بزرگسالان
۵. عدم وجود امنیت شغلی، دستمزد پایین آموزش‌دهنده‌ها، مشکلات بیمه آموزشیاران و در نتیجه کاسته شدن از انگیزه آموزشیاران

۳-۳-۵-۲-۳- راهکارهای پیشنهادی

۱- کاهش اختلاف نرخ باسوادی مناطق شهری و روستایی با تمرکز بیشتر بر ارائه خدمات سوادآموزی بر مناطق روستایی و دورافتاده
۲- انجام اقدامات فرهنگی مانند ارائه مشاوره به افراد و توجیه آن‌ها در خصوص اهمیت و مزایای سوادآموزی برای آن‌ها؛
۳- همکاری دستگاه‌های مختلف در مسدود کردن مبادی بی‌سوادی و کاهش نرخ افراد بازمانده از تحصیل در دوره ابتدایی؛
۴- تعیین تکلیف در خصوص وضعیت استخدامی و بیمه آموزشیاران به منظور ایجاد انگیزه بیشتر در نیروهای انسانی؛
۵- انجام اقدامات لازم مانند برنامه‌ریزی، بسترسازی برای استفاده عملی از مهارت سواد توسط نوسوادان، استفاده از ظرفیت رسانه ملی و کتابخانه‌های عمومی جهت ممانعت از ایجاد پدیده شوم بازگشت به بی-سوادی؛

۳-۳-۵-۳- وضعیت آموزش عالی در استان خراسان شمالی

۳-۳-۵-۳-۱- آمار و اطلاعات

- در حوزه آموزش عالی با توجه به تقسیم‌بندی‌های صورت گرفته مبتنی بر سیاست‌ها و ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران(مصوبه جلسه ۷۷۶ مورخ ۱۳۹۴/۱۲/۱۸ شورای عالی انقلاب فرهنگی) استان خراسان شمالی در منطقه ۹ جانمایی شده است.

منطقه ۹ شامل استان‌های خراسان شمالی، خراسان رضوی، خراسان جنوبی و سمنان و دانشگاه‌های دامغان، شاهرود، گرمسار، سمنان، بجنورد، فردوسی مشهد، نیشابور، فنی و مهندسی فناوری‌های نوین قوچان، تربت حیدریه، حکیم سبزواری، بیرجند، صنعتی بیرجند، کوثر بجنورد، بزرگمهر قائنات،

دانشکده فنی و مهندسی گلبهار، دانشکده کشاورزی و دام‌پروری تربت‌جام، دانشکده کشاورزی شیروان، فرزانگان سمنان (ویژه دختران) و دانشکده فنی و مهندسی (فناوری‌های نوین) سبزوار است.

- در سال۹۹-۹۸ تعداد کل دانشجویان استان برابر ۳۲۷۵۶ نفر بوده است که ۱۶۷۳۱ نفر(۵۱/۰۷) درصد پسر و ۱۶۰۳۵ نفر(۴۸/۹۳) درصد دختر بوده‌اند.
- از کل دانشجویان ۱۶درصد در مقطع کاردانی(۵۲۶۹دانشجو)۷۱/۱۴ درصد در مقطع کارشناسی(۲۳۳۰۳دانشجو)، ۹/۸ درصد در مقطع کارشناسی ارشد(۳۲۱۷دانشجو)۱/۸ درصد در دکتری حرفه‌ای(۵۸۹ دانشجو) و ۱/۱۵ درصد در دکتری(۳۷۸) تخصصی تحصیل می‌کنند. بر اساس آمار، از تعداد کل دانشجویان استان:

  - ۷/۹ درصد(۲۵۹۳دانشجو) در گروه پزشکی (بالاتر از متوسط کشوری با ۷/۲۶ درصد)؛
  - ۵۳/۷ درصد(۱۷۵۹۸دانشجو) در گروه علوم انسانی (بالاتر از متوسط کشوری با ۴۸/۵ درصد)؛
  - ۳/۳۲ درصد(۱۰۹۰ دانشجو) در گروه علوم پایه (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۶/۲ درصد)؛
  - ۲۶/۵۵ درصد (۸۶۹۸ دانشجو)در گروه فنی مهندسی (بالاتر از متوسط کشوری با ۲۶/۵)؛
  - ۲/۵۱ درصد(۸۲۴ دانشجو) در گروه کشاورزی و دامپزشکی (پایین‌تر از متوسط کشوری با ۳/۷۶ درصد)؛
  - ۵/۹۵ درصد(۱۹۵۳دانشجو) در گروه هنر (بالاتر از متوسط کشوری با ۳/۳۷)درصد)مشغول به تحصیل بوده‌اند.

- بر اساس آمار ارائه شده در سال ۱۳۹۵ در استان خراسان شمالی ۴۲ مؤسسه آموزش عالی وجود دارد(۱/۴ از مؤسسات آموزش عالی کشور) که شامل ۴ واحد دولتی(وزارت عتف)، ۸ واحد دانشگاه پیام نور، ۱۲ واحد علمی- کاربردی، ۲ واحد دانشگاه فرهنگیان، ۵ مؤسسه فنی و حرفه‌ای، ۲ واحد وزارت بهداشت، ۳ موسسه غیردولتی- غیرانتفاعی و ۵ واحد دانشگاه آزاد و ۱ واحد دانشگاهی سایر دستگاه‌های اجرایی می‌باشد.
- در سال تحصیلی ۹۹-۱۳۹۸، تعداد آموزشگران دانشگاهی تمام‌وقت مؤسسات آموزش عالی، ۹۰۶ نفر بوده است. ۶۹/۳۱ درصد از آموزشگران مرد و ۳۰/۶۹ درصد زن بوده‌اند.
- نسبت دانشجو به استاد بر اساس آمار وزارت عتف حدود ۴۵/۹۰ می‌باشد که نسبت به متوسط کشوری که ۴۹/۷ نفر می‌باشد در سطح پایین‌تری قرار دارد. از این حیث استان خراسان شمالی رتبه دوم کشوری را دارا می‌باشد.

- بر اساس آمار آمایش آموزش عالی سهم شاغلان با تحصیلات عالی به کل شاغلان استان حدود ۱۵/۷۰ درصد است و سهم شاغلان با تحصیلات عالی هر استان به کل شاغلان عالی کشور ۰/۹۵می‌باشد.

۳-۳-۵-۳-۲- مهم‌ترین مسائل آموزش عالی

بر اساس گزارشات و تحلیل‌های ارائه شده مهم‌ترین مسائل آموزش عالی استان به شرح ذیل می‌باشد:

۱. کمبود امکانات و فضای آموزشی به خصوص برای دانشگاه فرهنگیان استان(واحد خواهران)
۲. کیفیت بسیار پایین آموزش‌های ارائه شده در مؤسسات آموزش عالی غیردولتی در مقایسه با دانشگاه-های دولتی؛
۳. عدم تناسب رشته‌ها با نیازهای بازار کار، شرایط بومی منطقه و مزیت‌های نسبی موجود در استان خراسان شمالی(به عنوان مثال در حال حاضر بی‌توجهی به زبان‌های قومی موجب از بین رفتن تدریجی آن‌ها گردیده است).
۴. کمبود هیات علمی وضعیت نامناسب هرم آن در دانشگاه‌ها و مراکز آموزش عالی استان و عدم تمایل به ماندگاری اعضای هیئت‌علمی موجود؛
۵. ارتباط ضعیف و ناکارآمد صنعت با دانشگاه و ارتباط اندک پژوهش‌های دانشگاهی با نیازهای صنعتی[۱۵]؛
۶. آمار فارغ‌التحصیلان بیکار در استان خراسان شمالی به دلیل کثرت وجود رشته‌های دانشگاهی کم کاربرد و غیر بازاری؛

۳-۳-۵-۳-۳- راهکارهای پیشنهادی

۱. تخصیص فضای آموزشی کافی برای دانشگاه فرهنگیان از محل اعتبارت ملی و استانی؛
۲. ارتقای کیفیت آموزش‌های ارائه شده در مؤسسات آموزش عالی غیردولتی در مقایسه به مراکز دولتی؛
۳. انجام مطالعات آمایشی در سطح آموزش عالی استان و تطابق آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی با نیازها و مزیت‌های استان؛

[۱۵] . هر چند که مساله ارتباط ضعیف صنعت و دانشگاه یک امر ملی می باشد و مختص به آموزش عالی خراسان شمالی نمی‌باشد. بر اساس آمار بانک جهانی ایران در زمینه ارتباط صنعت و دانشگاه رتبه ۱۱۷ را به خود اختصاص داده است.

۴. تأمین اعضای هیات علمی برای مؤسسات آموزش عالی با اولویت استخدام و تبدیل وضعیت اساتید حق‌التدریس؛
۵. تقویت ارتباط بین صنعت و دانشگاه و جهت‌دهی به پژوهش‌های دانشگاهی در جهت پاسخ‌دهی به نیازهای صنعت؛
۶. متناسب‌سازی خروجی‌های آموزش عالی با نیازهای زیست‌بوم با هدف کاهش بیکاری دانش-آموختگان؛

۳-۴- بررسی نظام اقتصادی و تولید

۳-۴-۱- نمای کلی اقتصاد استان خراسان شمالی

بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن سال ۱۳۹۵ از ۸۶۳۰۹۲ نفر جمعیت استان، ۴۳۳۶۳۳ نفر معادل ۲۴/۵۰ درصد، مرد و ۴۲۹۴۵۹ نفر معادل ۷۵/۴۹ درصد، زن بوده‌اند. از لحاظ سکونت در نقاط شهری و روستایی برحسب جنسیت در استان، ۲۶/۵۰ درصد از جمعیت مردان و ۷۳/۴۹ درصد از جمعیت زنان در نقاط شهری و ۲۱/۵۰ درصد از جمعیت مردان و ۷۸/۴۹ درصد از جمعیت زنان در نقاط روستایی ساکن می‌باشند. حدود ۶۷ درصد در سن ۱۵-۶۴ و حدود ۴۷/۵ درصد در سن ۶۵ ساله و بیشتر قرار دارند. نرخ مشارکت اقتصادی استان در سال ۱۳۹۶ برابر ۳/۴۵ درصد است، به عبارت دیگر ۳/۴۵ درصد جمعیت در سن کار ۱۰ ساله و بیشتر و از نظر اقتصادی فعال، یعنی شاغل و یا بیکار جویای کار بوده‌اند. این نرخ در سال ۱۳۹۶ نسبت به سال ۱۳۹۵حدود ۹/۲ درصد رشد پیدا کرده است. در سال ۱۳۹۶، نرخ مشارکت اقتصادی مردان، ۵/۶۷ درصد و نرخ مشارکت اقتصادی زنان، ۵/۲۴ درصد است، درحالی‌که در سال ۱۳۹۵، این نرخ برای مردان، ۹/۶۴ درصد و برای زنان ۹/۲۱ درصد بوده است؛ بنابراین نرخ مشارکت اقتصادی هم مردان و هم زنان در سال ۱۳۹۶، حدود ۶/۲ درصد نسبت به سال گذشته افزایش رشد داشته است. در سال ۱۳۹۸ بر اساس نتایج طرح آمارگیری از نیروی کار ۴۴/۸ درصد جمعیت ۱۵ ساله و بیش‌تر در استان از نظر اقتصادی فعال محسوب می‌شوند که نرخ بیکاری در میان این گروه جمعیتی ۹/۲ درصد بوده است. در همین سال نرخ بیکاری مردان ۸/۷ درصد و نرخ بیکاری زنان ۱۰/۱ درصد بوده است. همچنین در سال ۱۳۹۷ نرخ بیکاری جمعیت فعال ۲۴-۱۵ ساله ۲۰/۴ بوده است. یکی از معیارهای سنجش رفاه اقتصادی مربوط به میزان درآمد سالانه خانوار است. بررسی میزان درآمد سالانه خانوار در مناطق شهری و روستایی نشان می‌دهد که این استان جزو استان‌هایی با پایین‌ترین میزان درآمد سالانه خانوار است. از این رو در این استان شاهد گسترش فقر عمومی هستیم. با وجود نرخ مشارکت اقتصادی بالای استان، زمینه برای ایجاد و دسترسی به اشتغال یکی از چالش‌های اساسی استان است. یکی از مهم‌ترین ضعف‌های

استان خراسان شمالی کمبود سرمایه خارجی است. بررسی میزان جذب سرمایه خارجی نشان می‌دهد که در بعضی از سال‌ها میزان جذب سرمایه صفر و در بیشتر مواقع در سطح پایینی بوده است. از این فقدان سرمایه به عنوان یکی از عوامل مهم در زمینه توسعه اشتغال استان شناخته می‌شود. از سوی دیگر بررسی میزان نرخ سپرده-گذاری در استان بالاتر از سطح متوسط است. بنابراین لزوم سیاست‌گذاری برای به جریان اندازی سرمایه‌های راکد یکی از مهم‌ترین اولویت‌های سیاست‌گذاری برای توسعه است. مجموع ناکارآمدی اقتصادی در استان در شاخص میزان تولید سرانه ناخالص استان است که به بحث بهره‌وری نیروی انسانی اشاره دارد. با توجه به سطح پایین سرانه ناخالص، لزوم مهارت‌آموزی نیروی کار و به کارگیری افراد با تخصص در استان یکی از مهم‌ترین چالش‌های اساسی استان شناخته می‌شود.

جدول ۹۱- نمای کلی وضعیت استان خراسان شمالی در مقایسه با کشور در سال ۹۸

شاخص	بخش	خراسان شمالی	کشور	رتبه در کشور
اندازه بازار خانگی	سهم جمعیتی(۱۳۹۵)	۱/۱	۱۰۰	۲۷
	سهم جمعیت شهری(۱۳۹۵)	۰/۸	۱۰۰	۲۸
	سهم جمعیت روستایی(۱۳۹۵)	۱/۸	۱۰۰	۱۹
	تراکم نسبی جمعیت(نفر در کیلومترمربع)	۳۱	۵۱	۲۴
	میزان شهرنشینی	۵۷/۸	۷۵/۱	۲۷
نرخ اشتغال	مناطق شهری	۸۹	۸۸/۲	-
	مناطق روستایی	۹۳/۳	۹۲/۷	-
سهم اشتغال	کشاورزی	۳۷/۷	۱۷/۷۵	-
	صنعت	۲۵/۳	۳۱/۹۵	-
	خدمات	۳۷	۵۰/۲۵	-
نرخ بیکاری	جمعیت کل	۹/۱	۱۰/۶	۲۳
	مناطق شهری	۱۱/۰	۱۱/۸	۱۹
	مناطق روستایی	۶/۷	۷/۳	۱۴
بار تکفل خالص	مناطق شهری	۲/۱	۲/۰۹	۱۵
بار تکفل ناخالص	مناطق شهری	۲/۵۵	۲/۷۱	۲۴
درآمد	متوسط درآمد سالانه یک خانوار شهری	۴۱۵۲۶۷	۵۴۱۰۰۷	۲۵
	متوسط درآمد سالانه یک خانوار روستایی	۲۲۶۴۹۳	۲۹۷۰۲۲	۲۷
ضریب جینی	مناطق شهری	۰/۳۵۴۸	۰/۳۸۲۸	۷
	مناطق روستایی	۰/۳۲۵۱	۰/۳۵۳۹	۱۲
نرخ مشارکت اقتصادی	جمعیت کل	۴۲/۸	۳۹/۹	۶
	مناطق شهری	۴۰/۷	۳۹/۲	۸
	مناطق روستایی	۴۶/۱	۴۲/۳	۹
سرمایه‌گذاری خارجی	میزان جذب سرمایه(هزار دلار)(۱۳۹۷)	۳۵۳	۵۱۰۴۶۴۲	۲۷
نرخ رشد سپرده‌های بانکی	-	۳۳/۲	۳۱/۴	۱۷
سرانه تولید ناخالص داخلی استان	هزار ریال به نفر(۱۳۹۶)	۱۰۸۸۱۷	۱۸۴۵۸۴	۲۸

تولید ناخالص داخلی

بررسی تولید ناخالص داخلی استان کرمانشاه نشان می‌دهد که به طور متوسط استان خراسان شمالی کمتر از ۰/۶ درصد از تولید ناخالص داخلی ایران را طی دو دهه اخیر داشته است. استان طی سال‌های مورد بررسی جزء پایین‌ترین رتبه‌ها را دارد. اما بررسی این شاخص در تولید ناخالص داخلی بدون نفت که وضعیت اقتصادی استان را بهتر نمایش می‌دهد، نشان داد که در تمامی سال‌های مورد بررسی سهم تولید ناخالص داخلی بدون نفت خراسان شمالی کمتر از ۰/۷ بوده است که این امر بیانگر بهره‌وری پایین نیروی انسانی در استان خراسان شمالی است. به طور متوسط تولید ناخالص داخلی بدون نفت استان ۰/۷ درصد از تولید ناخالص داخلی بدون نفت کشور را تشکیل داده است.

جدول ۹۲- تولید ناخالص داخلی (میلیون ریال)

سال	تولید ناخالص داخلی			تولید ناخالص داخلی بدون نفت		
	کل کشور	خراسان شمالی	سهم درصدی	کل کشور	خراسان شمالی	سهم درصدی
۱۳۷۹	۶۳۰۰۳۸۶۲۳	*	*	۵۱۲۳۴۰۲۰۰	*	*
۱۳۸۰	۷۳۳۹۰۸۹۸۲	*	*	۶۱۴۱۷۶۶۷۶	*	*
۱۳۸۱	۹۵۴۲۴۰۲۷۳	*	*	۷۷۸۸۵۶۴۵۴	*	*
۱۳۸۲	۱۱۸۹۲۸۶۸۷۹	*	*	۹۶۵۷۵۷۱۳۱	*	*
۱۳۸۳	۱۵۵۴۸۱۰۸۹۴	۹۴۲۴۷۴۱	۰.۶۱	۱۲۳۱۵۱۳۰۳۷	۹۴۲۴۶۸۳	۰.۷۷
۱۳۸۴	۱۹۴۱۱۸۷۵۸۴	۱۱۷۰۸۰۸۶	۰.۶۰	۱۵۰۱۳۲۰۴۰۶	۱۱۷۰۸۰۲۲	۰.۷۸
۱۳۸۵	۲۳۸۲۶۷۴۸۱۸	۱۵۹۲۴۵۷۲	۰.۶۷	۱۸۵۸۸۳۹۹۶۹	۱۵۹۲۴۴۷۵	۰.۸۶
۱۳۸۶	۳۰۷۲۶۱۵۴۳۹	۱۸۷۷۵۴۲۷	۰.۶۱	۲۳۷۰۸۰۶۱۹۲	۱۸۷۷۵۲۸۲	۰.۷۹
۱۳۸۷	۳۶۵۵۱۹۵۴۷۲	۲۲۷۴۴۸۰۸	۰.۶۲	۲۹۳۲۶۰۱۴۷۳	۲۲۷۴۴۶۲۹	۰.۷۸
۱۳۸۸	۳۸۹۴۲۲۳۷۷۸	۲۶۲۷۹۵۷۹	۰.۶۷	۳۲۹۶۵۷۹۴۷۶	۲۶۲۷۹۳۸۵	۰.۸۰
۱۳۸۹	۴۸۵۵۸۶۲۲۱۱	۲۶۷۳۸۷۱۴	۰.۵۵	۴۰۱۰۲۲۰۵۷۲	۲۶۷۳۸۳۶۵	۰.۶۷
۱۳۹۰	۶۸۶۶۸۱۱۱۴۷	۳۱۳۵۶۲۸۸	۰.۴۶	۵۰۹۷۴۸۶۰۰۹	۳۱۳۵۶۲۸۸	۰.۶۲
۱۳۹۱	۸۵۳۳۳۹۱۸۳۰	۴۰۵۳۴۵۰۴	۰.۴۸	۶۵۷۸۱۰۲۵۳۷	۴۰۵۳۴۵۰۴	۰.۶۲
۱۳۹۲	۱۱۸۰۴۸۸۶۲۶۵	۵۷۲۲۸۸۱۵	۰.۴۸	۸۹۹۷۹۸۵۹۲۷	۵۷۲۱۹۵۱۲	۰.۶۴
۱۳۹۳	۱۲۵۵۰۹۶۰۰۲۶	۶۶۳۶۱۵۰۵	۰.۵۳	۱۰۲۶۸۷۹۰۷۵۸	۶۶۳۶۱۲۳۲	۰.۶۵
۱۳۹۴	۱۲۱۸۰۰۱۶۱۲۹	۶۸۳۴۷۹۲۸	۰.۵۶	۱۰۷۹۸۱۵۸۷۸۱	۶۸۳۳۶۴۰۳	۰.۶۳
۱۳۹۵	۱۴۹۰۶۲۵۷۵۳۴	۸۳۴۹۳۵۹۴	۰.۵۶	۱۲۸۶۴۲۸۹۲۴۹	۸۳۴۸۰۵۲۰	۰.۶۵
۱۳۹۶	۱۷۹۷۱۸۷۱۱۵۳	۹۸۱۴۰۷۷۹	۰.۵۵	۱۵۱۹۴۲۹۲۴۳۷	۹۸۱۳۵۷۶۳	۰.۶۵
۱۳۹۷	۲۵۸۲۹۷۱۲۴۲۶	۱۴۱۴۷۸۲۴۸	۰.۵۵	۲۰۸۷۰۳۲۹۲۲۴	۱۴۱۴۷۸۲۴۸	۰.۶۸

ارزش‌افزوده به تفکیک بخش‌های اقتصادی استان خراسان شمالی در مقایسه با کشور

بخش کشاورزی و معدن

بررسی ارزش‌افزوده بخش کشاورزی نشان می‌دهد که سهم ارزش‌افزوده استان در بخش کشاورزی، شکار، جنگل‌داری و ماهیگیری کمی بیشتر از یک درصد از کل کشور بوده است. بررسی زیر بخش‌های بخش کشاورزی نشان می‌دهد که مزیت نسبی استان در بخش دام سنتی، پرورش حیوانات و زراعت و باغداری است. به طور متوسط پرورش دام سنتی حدود ۲ درصد از ارزش‌افزوده این بخش‌ها را در اقتصاد کشور شامل می‌شود. بخش جنگل‌داری نیز به طور متوسط ۱ درصد از ارزش‌افزوده بخش جنگل‌داری کل کشور را تشکیل داده است. استان در زمینه معدن مزیت نسبی ندارد. موضوع دیگر اینکه در زمینه‌های کشاورزی که استان خراسان شمالی در آن‌های مزیت دارد روند سهم ارزش‌افزوده این بخش‌ها صعودی بوده است در حالی که در دیگر بخش‌ها این روند صعودی مشاهده نمی‌شود.

جدول ۹۳- سهم ارزش‌افزوده بخش کشاورزی و معدن استان خراسان شمالی از کشور

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری	۱.۲۳	۱.۲۸	۱.۱۶	۱.۲۴	۱.۱۳	۱.۱۵	۱.۳۰	۱.۶۳
زراعت و باغداری	۱.۲۷	۱.۳۳	۱.۱۶	۱.۳۱	۱.۱۷	۱.۲۵	۱.۲۸	۱.۷۹
پرورش حیوانات	۱.۳۵	۱.۴۰	۱.۴۰	۱.۲۸	۱.۲۷	۱.۱۰	۱.۶۹	۱.۵۸
گاوداری صنعتی	۰.۲۵	۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۲۶	۰.۲۳	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۱۴
دام سنتی	۱.۸۲	۱.۹۲	۱.۹۳	۱.۷۳	۱.۷۱	۱.۴۹	۲.۳۳	۲.۲۱
مرغداری	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۴	۰.۰۹	۰.۰۸	۰.۰۹	۰.۱۰	۰.۱۷
پرورش زنبور عسل، کرم ابریشم، شکار و سایر فعالیت‌های کشاورزی	۰.۷۰	۰.۶۱	۰.۴۱	۰.۶۲	۰.۷۴	۰.۸۲	۰.۷۵	۰.۹۱
جنگلداری	۰.۸۸	۱.۰۰	۱.۰۷	۰.۸۹	۰.۹۹	۱.۰۷	۰.۹۶	۱.۱۴
ماهیگیری	۰.۱۵	۰.۱۲	۰.۱۵	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۴	۰.۱۸	۰.۱۹
استخراج معدن	۰.۴۰	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۵	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۱
استخراج نفت خام، گاز طبیعی و خدمات پشتیبانی معادن	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
استخراج سایر معادن	۰.۳۶	۰.۵۰	۰.۷۷	۰.۶۱	۰.۸۹	۰.۴۹	۰.۲۸	۰.۲۵

منبع:مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بررسی زیر بخش‌های کشاورزی نشان می‌دهد که با توجه به مزیت نسبی استان در بخش پرورش حیوانات، سرانه تولید گوشت قرمز استان حدود ۷۰ درصد بالاتر از متوسط کشور است و از این نظر رتبه ۶ کشور را دارد. اما در زمینه تولید گوشت مرغ کمتر از متوسط کشور است و رتبه ۲۲ را بین استان‌های کشور دارد و در زمینه تولید آبزیان نیز از متوسط کشوری بسیار پایین‌تر است و در بین استان‌های کشور رتبه ۲۰ را دارد. لذا می‌توان گفت در زمینه تولید گوشت مزیت خیلی خوبی دارد. در بخش جنگل‌کاری با توجه به مساحت استان و مساحت جنگل در استان، رتبه ۲۲ را دارد و نسبت مساحت جنگل‌کاری به مساحت استان ۰/۰۲ درصد است که کمتر از متوسط

کشوری است. استان خراسان شمالی در زمینه اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری فشار رتبه ۲۲ کشور را دارد که حاکی از وجود کشاورزی سنتی در این استان و عدم توسعه کشاورزی در این استان است. از سوی دیگر به دلیل عدم توسعه بخش کشاورزی، سهم آب مصرف شده استان از منابع آب کشور در رتبه ۲۶ کشور قرار دارد. در بخش معدن با توجه به سهم کم استان معادن در حال بهره‌برداری که در سطح پایینی قرار دارد، اما ارزش‌افزوده بالایی دارد. بخش معدن استان یکی از مهم‌ترین بخش‌های اقتصادی است که توانایی بالایی برای جذب سرمایه‌گذاری خارجی دارد. بررسی میزان سرمایه‌گذاری از معادن در حال بهره‌برداری در سطح پایینی قرار دارد. همچنین سهم اشتغال استان از معادن در حال بهره‌برداری پایین است و از این نظر در رتبه پایینی قرار دارد.

جدول ۹۴- وضعیت شاخص‌های بخش کشاورزی و معدن در مقایسه با کشور

شاخص	خراسان شمالی	کشور	رتبه در کشور
سرانه تولید گوشت قرمز (کیلوگرم به نفر)	۱۷/۷۸	۱۰/۳۴	۶
سرانه تولید شیر	۱۱۶/۹۳	۱۳۲/۴۳	۱۹
سرانه تولید گوشت مرغ	۲۵/۰۷	۳۲/۹۰	۲۲
سرانه تولید آبزیان	۲/۵۲	۱۵/۴۴	۲۰
نسبت تعداد شاغلان بخش شیلات(آبزی‌پروری) به کل جمعیت	۰/۳۸	۱/۱۱	۲۲
نسبت مساحت جنگل‌کاری به مساحت استان	۰/۰۲	۰/۰۳	۱۸
سهم استان از اراضی تحت پوشش سیستم آبیاری تحت‌فشار(۱۳۹۷)	۱/۶۴	۱۰۰	۲۲
سهم استان از اراضی تحت پوشش شبکه‌های آبیاری و زهکشی(۱۳۹۷)	۰/۲۲	۱۰۰	۱۶
سهم آب مصرف شده استان از منابع آب کشور	۱/۱	۱۰۰	۲۶
سهم استان از آب مصرف شده در بخش کشاورزی	۱/۱	۱۰۰	۲۶
نسبت تعداد معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت(۱۳۹۷)	۹/۲۸	۵/۹۹	۱۱
سهم استان از معادن در حال بهره‌برداری	۱/۶۷	۱۰۰	۲۴
نسبت تعداد شاغلان معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت(تعداد به صد هزار نفر)	۱۰۱/۸۱	۱۲۱/۴۸	۱۱
سرانه ارزش تولیدات معادن در حال بهره‌برداری(میلیون ریال به نفر)	۱/۱۷	۴/۸۱	۱۳
سرانه ارزش‌افزوده معادن در حال بهره‌برداری(هزار ریال به نفر)	۹۲۱/۳۰	۳۷۵۲/۱۰	۱۳
نسبت سرمایه‌گذاری(ارزش تغییرات اموال سرمایه‌ای) معادن در حال بهره-برداری به کل جمعیت(هزار ریال به نفر)	۱۳۸/۹۲	۲۳۷/۲۷	۳۰
سهم استان از شاغلان معادن در حال بهره‌برداری	۰/۹۰	۱۰۰	۲۲

منبع : مرکز آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها در مقایسه با کشور

بخش صنعت و ساختمان

بررسی زیر بخش‌های بخش صنعت نشان می‌دهد که در تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی سهم استان نسبت به کشور در مقایسه با دیگر زیر بخش‌های صنعتی بهتر است اگر چه این بخش هم سهمی در حدود کمی بیشتر از ۱ درصد از ارزش‌افزوده کل کشور را دارد و روند سهم تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی در مقایسه با کشور از ۱/۶۸ درصد در سال ۱۳۹۰ به ۱/۰۷ درصد در سال ۱۳۹۷ رسیده است. از دیگر بخش‌های قابل توجه تولید، انتقال و توزیع برق است. بخش ساختمان نیز به طور متوسط، ۱ درصد از ارزش‌افزوده بخش ساختمان کل کشور را داشته است. بخش ساختمان مسکونی نیز به طور متوسط ۰/۵۷ درصد از ارزش‌افزوده را تشکیل داده است.

جدول ۹۵- سهم ارزش‌افزوده بخش صنعت و ساختمان استان خراسان شمالی از کشور

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
صنعت	۰.۵۶	۰.۵۵	۰.۵۸	۰.۵۱	۰.۵۱	۰.۴۱	۰.۴۱	۰.۵۰
تولید محصولات غذایی	۰.۴۲	۰.۴۰	۰.۳۷	۰.۲۵	۰.۴۲	۰.۳۹	۰.۴۲	۰.۶۰
تولید انواع آشامیدنیها	۰.۱۴	۰.۰۹	۰.۱۱	۰.۶۱	۱.۳۸	۱.۱۲	۰.۹۴	۰.۰۰
تولید فرآورده‌های توتون و تنباکو	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید منسوجات	۰.۲۳	۰.۲۳	۰.۲۵	۰.۲۶	۰.۲۳	۰.۲۱	۰.۲۵	۰.۲۷
تولید پوشاک	۰.۱۶	۰.۱۶	۰.۱۶	۰.۱۵	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۲	۰.۱۳
تولید چرم و فرآورده‌های وابسته	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۶	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵
تولید چوب و محصولات چوبی به جز مبلمان، حصیر و مواد حصیر بافی	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۲	۰.۳۲	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۳
تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغذی	۰.۲۴	۰.۲۳	۰.۲۴	۰.۲۴	۰.۲۱	۰.۲۲	۰.۲۱	۰.۲۲
چاپ و تکثیر رسانه‌های ضبط شده	۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۳	۰.۰۵	۰.۹۴	۰.۰۳
تولید کک، فرآورده‌های حاصل از پالایش نفت	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی	۱.۶۸	۱.۵۸	۱.۳۱	۱.۰۶	۱.۲۵	۰.۷۸	۰.۸۳	۱.۰۷
تولید داروها و فراورده‌های دارویی و شیمیایی و گیاهی	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید فراورده‌های لاستیکی و پلاستیکی	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۲۴	۰.۲۳	۰.۲۱	۰.۱۷	۰.۲۱	۰.۲۰
تولید سایر فرآورده‌های معدنی غیرفلزی	۰.۹۳	۰.۷۰	۰.۸۳	۰.۵۴	۰.۶۱	۰.۴۰	۰.۶۶	۰.۸۴
تولید فلزات پایه	۰.۸۷	۰.۶۳	۱.۰۵	۱.۲۰	۱.۰۹	۱.۳۲	۰.۷۴	۰.۶۶
تولید محصولات فلزی ساخته شده، به جز ماشین‌آلات و تجهیزات	۰.۱۹	۰.۱۷	۰.۲۰	۰.۲۱	۰.۱۹	۰.۲۰	۰.۱۸	۰.۲۰
تولید محصولات رایانه‌ای، الکترونیکی و نوری	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید تجهیزات برقی	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۰	۰.۰۱
تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگر	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۸	۰.۱۰	۰.۰۵	۰.۰۴
تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم‌تریلر	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۰۹	۰.۰۳	۰.۰۱	۰.۱۱
تولید سایر تجهیزات حمل و نقل	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید مبلمان	۰.۳۰	۰.۳۱	۰.۳۱	۰.۳۲	۰.۲۸	۰.۲۴	۰.۲۵	۰.۲۹
تولید سایر مصنوعات	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۱۱	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۱۰	۰.۰۱	۰.۰۲
تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهیزات	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۰۹	۰.۱۳
تأمین برق، گاز، بخار و تهویه هوا	۰.۴۵	۰.۴۱	۰.۳۲	۰.۶۳	۰.۴۶	۰.۶۴	۰.۵۱	۰.۴۵
تولید، انتقال و توزیع برق	۱.۰۵	۱.۰۴	۰.۹۸	۱.۰۸	۰.۴۷	۱.۵۲	۱.۳۴	۱.۴۹
تولید و توزیع گاز طبیعی	۰.۳۸	۰.۳۴	۰.۲۷	۰.۵۹	۰.۴۶	۰.۳۵	۰.۲۵	۰.۲۳
آبرسانی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌های تصفیه	۰.۳۹	۰.۵۷	۰.۶۰	۰.۵۷	۰.۵۲	۰.۸۰	۰.۹۲	۰.۸۷
ساختمان	۰.۶۲	۰.۵۸	۱.۰۱	۰.۷۸	۰.۷۱	۱.۱۸	۱.۰۰	۰.۷۶
ساختمان های مسکونی	۰.۵۹	۰.۵۹	۰.۵۶	۰.۵۸	۰.۵۵	۰.۵۶	۰.۵۶	۰.۵۹
سایر ساختمان‌ها	۰.۶۳	۰.۵۸	۱.۲۱	۰.۸۵	۰.۷۶	۱.۳۳	۱.۱۲	۰.۸۴

منبع:مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

استان خراسان شمالی از نظر تعداد کارگاه‌های صنعتی نسبت به کل جمعیت در سطح پایینی قرار دارد و از نظر این شاخص، در رتبه ۲۳ کشور قرار دارد. نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی به کل جمعیت استان کمتر از یک دوم کل کشور است. با توجه به عدم توسعه بخش صنعتی در استان نشان می‌دهد که سهم استان از ارزش تولید کارگاه‌های صنعتی در سطح پایین و رتبه استان نیز در سطح پایینی قرار دارد. سهم استان از نظر تعداد کارگاه‌های صنعتی در رتبه ۲۹ کشور قرار دارد. اما این استان از نظر آب مصرفی سهم بالایی دارد. با توجه به عدم سهم شاغلان کارگاه‌های صنعتی، رتبه استان ۲۷ و در سطح پایینی قرار دارد.

جدول ۹۶- وضعیت شاخص‌های بخش صنعت در مقایسه با کشور

شاخص	خراسان شمالی	کشور	رتبه در کشور
نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت(تعداد به ده هزار نفر)(۱۳۹۶)	۱/۵۴	۳/۷۴	۲۳
نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی خصوصی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت(تعداد به ده هزار نفر)	۱/۵۳	۳/۷۲	۲۴
نسبت تعداد کارگاه‌های صنعتی عمومی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت(تعداد به ده هزار نفر)(۱۳۹۵)	۱/۱۴	۲/۲۷	۲۳
نسبت تعداد شاغلان کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر به کل جمعیت(تعداد به ده هزار نفر)(۱۳۹۶)	۹/۱۰	۲۱/۹۳	۲۲
سرانه ارزش‌افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر(میلیون ریال به نفر)(۱۳۹۶)	۴۸/۰۶	۲۶/۷۰	۷
سهم استان از ارزش تولید کارگاه‌های صنعتی(۱۳۹۶)	۰/۲۷	۱۰۰	۲۶
سهم استان از تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر(۱۳۹۶)	۰/۴۵	۱۰۰	۲۹
سهم استان از ارزش‌افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر(۱۳۹۶)	۰/۴۲	۱۰۰	۲۵
سهم استان از شاغلان کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر	۰/۴۵	۱۰۰	۲۷
سهم استان از آب مصرف شده در بخش صنعت	۰/۸	۱۰۰	۱۸

منبع : مرکز آمار، جایگاه اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی استان‌ها در مقایسه با کشور

بخش خدمات

بخش خدمات استان خراسان شمالی، از جمله پایین‌ترین ارزش‌افزوده‌های بخش خدمات در کشور را دارد. طی سال‌های ۹۰ تا ۹۷ سهم بخش خدمات خراسان شمالی، کمتر از ۱ درصد است و این استان را جزو چند استان آخر کشور قرار داده است. بررسی بخش خدمات به تفکیک نشان می‌دهد با توجه به مزیت نسبی استان در بخش دامداری سنتی بخش دامپزشکی در استان ارزش‌افزوده بالایی دارد. بخش آموزش از دیگر بخش‌ها با ارزش‌افزوده بالا در استان است که به طور متوسط ۱/۵ درصد از ارزش‌افزوده کل کشور را تشکیل داده است. بخش سازمان‌های مذهبی نیز با سهم متوسط ۱/۶ درصدی یکی از بخش‌های پیش‌رو در بخش خدمات است.

جدول ۹۷- سهم استان خراسان شمالی از ارزش‌افزوده بخش خدمات کشور

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
عمده فروشی و خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت	۰.۴۱	۰.۴۰	۰.۴۱	۰.۴۱	۰.۴۱	۰.۴۰	۰.۴۱	۰.۴۱
عمده فروشی، خرده فروشی به جز وسایل نقلیه موتوری و موتورسیکلت	۰.۴۱	۰.۴۰	۰.۴۱	۰.۴۱	۰.۴۱	۰.۴۰	۰.۴۱	۰.۴۱
عمده فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتورسیکلت	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳
حمل و نقل و انبارداری و پست	۰.۵۲	۰.۵۵	۰.۶۶	۰.۶۰	۰.۶۳	۰.۶۴	۰.۶۱	۰.۵۸
حمل و نقل زمینی و حمل و نقل با خط لوله	۰.۵۷	۰.۶۰	۰.۷۲	۰.۶۷	۰.۷۰	۰.۷۰	۰.۶۵	۰.۶۳
حمل و نقل از طریق راه‌آهن بین شهری	۰.۸۱	۰.۸۲	۰.۷۶	۰.۶۳	۱.۱۴	۰.۶۸	۱.۰۹	۰.۹۰
سایر حمل ونقل زمینی	۰.۵۹	۰.۶۲	۰.۷۵	۰.۶۹	۰.۷۱	۰.۷۲	۰.۶۶	۰.۶۵
حمل و نقل از طریق لوله	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
حمل و نقل آبی	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
حمل و نقل هوایی	۰.۰۸	۰.۰۷	۰.۰۹	۰.۰۷	۰.۰۸	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۳
انبارداری و فعالیت‌های پشتیبانی حمل و نقل	۰.۱۷	۰.۱۷	۰.۱۸	۰.۱۲	۰.۱۴	۰.۳۶	۰.۴۰	۰.۳۴
فعالیت‌های پست و پیک	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸
فعالیت خدماتی مربوط به تامین جا و غذا	۰.۲۰	۰.۱۹	۰.۱۹	۰.۱۹	۰.۱۹	۰.۱۹	۰.۱۹	۰.۲۰
تأمین جا(اقامتگاه‌ها)	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۳
فعالیت‌های خدماتی مربوط به غذا و آشامیدنی‌ها(رستوران ها و...)	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵
اطلاعات و ارتباطات	۰.۱۶	۰.۱۶	۰.۱۷	۰.۱۸	۰.۲۰	۰.۲۲	۰.۲۱	۰.۲۲
ارتباطات	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۱۲
سایر فعالیت‌های اطلاعات و ارتباطات	۰.۲۹	۰.۳۳	۰.۳۳	۰.۳۶	۰.۳۸	۰.۴۰	۰.۳۶	۰.۳۵
فعالیت‌های مالی و بیمه	۰.۳۴	۰.۳۷	۰.۲۹	۰.۲۸	۰.۲۸	۰.۲۸	۰.۳۷	۰.۴۰
بانک و موسسات مالی	۰.۳۵	۰.۳۵	۰.۲۹	۰.۲۲	۰.۲۲	۰.۱۹	۰.۳۷	۰.۳۸
بیمه	۰.۴۹	۰.۵۴	۰.۵۲	۰.۵۶	۰.۵۵	۰.۵۶	۰.۵۵	۰.۶۴
سایر فعالیت‌های خدمات مالی و بیمه	۰.۰۹	۰.۱۳	۰.۱۶	۰.۱۱	۰.۱۲	۰.۱۴	۰.۱۴	۰.۱۴
املاک و مستغلات	۰.۵۱	۰.۴۷	۰.۴۴	۰.۴۷	۰.۴۵	۰.۴۵	۰.۴۸	۰.۴۹
خدمات واحدهای مسکونی شخصی	۰.۵۶	۰.۵۱	۰.۴۷	۰.۵۲	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۵۴	۰.۵۶
خدمات واحدهای مسکونی اجاری	۰.۴۱	۰.۳۵	۰.۳۳	۰.۳۲	۰.۲۹	۰.۲۹	۰.۳۲	۰.۳۲
خدمات واحدهای غیرمسکونی	۰.۵۳	۰.۵۳	۰.۵۳	۰.۵۳	۰.۵۳	۰.۵۳	۰.۵۳	۰.۵۳
خدمات دلالان مستغلات	۰.۵۰	۰.۵۰	۰.۴۹	۰.۴۷	۰.۴۷	۰.۴۶	۰.۴۶	۰.۴۶
فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی	۰.۶۳	۰.۶۵	۰.۶۵	۰.۶۸	۰.۶۷	۰.۷۲	۰.۶۷	۰.۶۸
تحقیق و توسعه	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۷	۰.۰۴	۰.۰۴
سایر فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی	۰.۷۶	۰.۷۶	۰.۷۶	۰.۷۶	۰.۷۶	۰.۷۸	۰.۷۶	۰.۷۶
فعالیت های دامپزشکی	۲.۲۴	۲.۲۵	۲.۱۷	۲.۳۳	۲.۱۱	۱.۹۶	۲.۰۶	۲.۰۹

منبع:مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ادامه جدول سهم استان خراسان شمالی از ارزش‌افزوده بخش خدمات کشور

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
فعالیت‌های اداری و خدمات پشتیبانی	۰.۸۲	۰.۸۱	۰.۷۹	۰.۷۸	۰.۷۷	۰.۷۳	۰.۷۳	۰.۷۱
اداره امور عمومی، خدمات شهری و تامین اجتماعی	۰.۹۱	۰.۸۸	۰.۸۶	۰.۸۶	۰.۸۶	۰.۸۵	۰.۸۹	۰.۸۹
امور عمومی و خدمات شهری	۰.۹۰	۰.۸۴	۰.۸۰	۰.۸۲	۰.۸۴	۰.۷۹	۰.۸۶	۰.۸۷
امورعمومی	۱.۰۱	۰.۹۹	۰.۹۸	۰.۹۵	۰.۹۴	۱.۰۰	۱.۱۳	۱.۰۵
خدمات شهری	۰.۸۳	۰.۷۶	۰.۷۲	۰.۷۷	۰.۷۹	۰.۶۹	۰.۷۱	۰.۷۷
امور دفاعی و انتظامی	۰.۹۲	۰.۹۲	۰.۹۴	۰.۹۴	۰.۹۲	۰.۹۴	۰.۹۴	۰.۹۴
امور دفاعی	۰.۸۴	۰.۸۳	۰.۸۳	۰.۸۳	۰.۸۳	۰.۸۳	۰.۸۳	۰.۸۳
امور انتظامی	۱.۱۳	۱.۱۴	۱.۱۵	۱.۱۴	۱.۱۳	۱.۱۴	۱.۱۷	۱.۱۶
تأمین اجتماعی اجباری	۰.۷۳	۰.۷۵	۰.۶۹	۰.۵۷	۰.۶۲	۰.۶۲	۰.۶۵	۰.۶۸
آموزش	۱.۰۸	۱.۱۵	۱.۱۶	۱.۱۹	۱.۲۵	۱.۲۴	۱.۱۴	۱.۲۲
آموزش ابتدائی	۱.۶۳	۱.۵۳	۱.۴۷	۱.۴۴	۱.۵۲	۱.۶۳	۱.۵۰	۱.۷۴
آموزش ابتدائی دولتی	۱.۶۶	۱.۵۷	۱.۵۲	۱.۵۰	۱.۵۸	۱.۶۹	۱.۵۵	۱.۸۲
آموزش ابتدائی خصوصی	۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۴۹
آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای	۱.۳۱	۱.۴۴	۱.۴۴	۱.۵۵	۱.۵۹	۱.۳۶	۱.۲۱	۱.۲۶
آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای دولتی	۱.۳۷	۱.۵۰	۱.۵۱	۱.۶۳	۱.۶۷	۱.۴۴	۱.۲۸	۱.۳۴
آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای خصوصی	۰.۲۲	۰.۲۱	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۳	۰.۴۱	۰.۳۵
آموزش عالی	۰.۳۳	۰.۳۸	۰.۶۱	۰.۶۲	۰.۶۳	۰.۶۶	۰.۶۵	۰.۶۲
آموزش عالی دولتی	۰.۱۸	۰.۲۶	۰.۳۵	۰.۴۵	۰.۴۸	۰.۵۱	۰.۵۴	۰.۵۴
آموزش عالی خصوصی	۰.۵۹	۰.۵۸	۰.۹۶	۰.۸۴	۰.۸۴	۰.۸۴	۰.۸۱	۰.۷۶
آموزش بزرگسالان	۰.۹۸	۰.۹۵	۰.۶۸	۰.۹۱	۰.۷۷	۰.۷۴	۰.۷۲	۰.۷۲
آموزش بزرگسالان دولتی	۱.۴۵	۱.۴۵	۰.۷۸	۱.۲۹	۱.۱۲	۱.۰۷	۱.۰۸	۱.۲۱
آموزش بزرگسالان خصوصی	۰.۴۱	۰.۴۲	۰.۵۸	۰.۵۲	۰.۴۷	۰.۴۹	۰.۴۹	۰.۴۱
فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی	۰.۷۲	۰.۷۴	۰.۷۶	۰.۸۲	۰.۷۶	۰.۷۴	۰.۸۲	۰.۷۸
فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان	۰.۷۰	۰.۷۱	۰.۷۳	۰.۸۱	۰.۷۴	۰.۷۲	۰.۸۱	۰.۷۶
فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان دولتی	۰.۷۶	۰.۸۰	۰.۸۴	۰.۸۵	۰.۸۸	۰.۹۳	۰.۸۹	۰.۸۷
فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان خصوصی	۰.۶۲	۰.۶۴	۰.۶۶	۰.۷۹	۰.۶۴	۰.۵۷	۰.۷۵	۰.۶۸
مددکاری اجتماعی	۱.۰۲	۱.۰۶	۱.۱۳	۱.۰۷	۱.۰۵	۱.۰۴	۱.۰۶	۱.۰۵
فعالیت‌های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات	۰.۸۵	۰.۷۶	۰.۶۹	۰.۷۲	۰.۷۰	۰.۷۲	۰.۸۶	۰.۹۷
هنر، سرگرمی و تفریح	۰.۳۰	۰.۳۰	۰.۲۹	۰.۳۲	۰.۲۹	۰.۳۲	۰.۶۳	۰.۸۹
سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو	۱.۹۵	۱.۷۴	۱.۴۶	۱.۵۰	۱.۵۸	۱.۴۳	۱.۵۱	۱.۶۶
تعمیر رایانه و کالاهای شخصی و خانگی	۱.۲۰	۰.۸۰	۰.۸۰	۰.۷۹	۰.۷۸	۰.۷۶	۰.۷۵	۰.۷۵
سایر فعالیت‌های خدماتی شخصی	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۷۸

منبع:مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ارزش‌افزوده بخش‌های اقتصادی استان خراسان شمالی

بخش کشاورزی و معدن

به طور متوسط بخش کشاورزی در دوره مورد بررسی ۱۹/۳۷ درصد از ارزش‌افزوده استان را تشکیل داده است. بخش زراعت و باغداری، ۱۴/۳۶ درصد از ارزش‌افزوده استان را به خود تخصیص می‌دهد و بخش‌های پرورش حیوانات و دام سنتی نیز از بخش‌های مهم در این زمینه هستند. تمرکز بخش زراعت در شهرستان‌های شیروان، بجنورد، گرمه و فاروج و مانه و سملقان است. در زمینه باغداری تمرکز عمده در شهرستان‌های بجنورد، شیروان و اسفراین است. بر اساس آمارنامه بخش کشاورزی در سال ۹۳، تعداد بهره‌بردار پرورش دام سنگین در

کل استان برابر با ۱۲۸۸۶ نفر است که به ترتیب شهرستان‌های راز و جرگلان، بجنورد، مانه و سملقان و اسفراین بیشترین بهره‌بردار پرورش دام سنگین را دارند. همچنین ۳۸۶۲۵ بهره‌بردار پرورش دام سبک هستند که به ترتیب شهرستان‌های شیروان، اسفراین، بجنورد و راز و جرگلان بیشترین بهره‌بردار در زمینه دام سبک را در استان خراسان شمالی دارند. بررسی بخش زراعت نشان می‌دهد که ۲/۲ درصد از اراضی قابل‌کشت کشور در استان خراسان شمالی قرار دارد و ۱/۸ درصد کشت آبی و ۲/۶ درصد کشت دیم کشور در این استان واقع شده است و رتبه استان در رده ۱۸ قرار دارد. بررسی میزان بازده محصول و تولید آن در استان نشان می‌دهد که بازده محصول آبی در استان، ۱/۳ درصد متوسط کشوری است. این درحالی است که ۱/۸ درصد از مساحت زمین زراعی آبی در این استان قرار دارد. از سوی دیگر میزان تولید محصولات کشاورزی دیمی در این استان ۲/۶ درصد است که این میزان دقیقاً برابر با سهم زمین زراعی دیم استان است. به طور کلی این استان با دارا بودن ۲/۲ درصد از اراضی زراعی کشور، ۱/۴ درصد در تولید محصول کشور سهم داشته است. از این رو بخش کشاورزی به‌ویژه در بخش زمین‌های زراعی آبی با کاهش بهره‌وری و توان تولید روبه رو بوده است که در این زمینه رتبه استان ۲۳ است. بررسی سطح کشت استان از نظر باغستان کشور نشان می‌دهد که سهم استان از باغات آبی، ۱/۴ درصد و از باغات دیم، ۳ درصد است و در مجموع سطح زیر کشت باغات استان به عنوان سهم کل از کشور برابر با ۱/۶ درصد و رتبه استان از این نظر ۲۲ است. بررسی سهم تولیدی باغات آبی استان برابر با ۱/۲ درصد و باغات دیم برابر با ۲/۸ درصد است که در مجموع ۱/۳درصد از محصولات باغی کشور در این استان تولید می‌شود که در این زمینه نیز سهم استان در تولید مطلوب نمی‌باشد.

جدول ۹۸- ارزش‌افزوده بخش کشاورزی و معدن نسبت به استان

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
کشاورزی، شکار، جنگلداری و ماهیگیری	۱۴.۸۱	۱۸.۳۲	۱۸.۶۲	۱۹.۷۴	۱۹.۳۴	۱۸.۵۰	۲۰.۱۱	۲۵.۵۳
زراعت و باغداری	۱۰.۷۹	۱۲.۹۲	۱۳.۴۴	۱۵.۰۳	۱۴.۴۳	۱۴.۷۰	۱۴.۴۲	۱۹.۹۶
پرورش حیوانات	۳.۸۱	۵.۱۸	۴.۹۴	۴.۴۶	۴۶۵	۳.۵۴	۵.۳۹	۵.۲۶
گاوداری صنعتی	۰.۰۸	۰.۱۱	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۱۰	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۶
دام سنتی	۳.۶۱	۴.۹۱	۴.۷۰	۴.۲۲	۴.۳۷	۳.۳۷	۵.۲۴	۵.۰۴
مرغداری	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۸	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۹
پرورش زنبور عسل، کرم ابریشم، شکار و سایر فعالیت‌های کشاورزی	۰.۰۶	۰.۰۸	۰.۰۶	۰.۱۰	۰.۱۴	۰.۰۹	۰.۰۷	۰.۰۶
جنگلداری	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۲
ماهیگیری	۰.۰۸	۰.۰۹	۰.۱۲	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۳	۰.۱۷	۰.۲۰
استخراج معدن	۰.۵۸	۰.۹۶	۱.۲۴	۰.۸۶	۱.۰۲	۰.۶۷	۰.۵۲	۰.۵۲
استخراج نفت خام، گاز طبیعی و خدمات پشتیبانی معادن	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
استخراج سایر معادن	۰.۵۸	۰.۹۶	۱.۲۴	۰.۸۶	۱.۰۲	۰.۶۷	۰.۵۲	۰.۵۲

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بخش صنعت و ساختمان

بخش صنعتت در استان خراسان شمالی کمترین ارزش‌افزوده را نسبت به بخش‌های خدمات و کشاورزی دارد. شمار شهرک‌های و نواحی صنعتی در استان خراسان شمالی حدود ۲۰ شرکت است. بخش تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌های شیمیایی، ساختمان، تأمین برق، گاز و بخار و تهویه هوا و تولید فلزات پایه به ترتیب بیشترین سهم را از ارزش‌افزوده بخش صنعت استان خراسان شمالی به خود اختصاص می‌دهند. بخش ساختمان استان نیز با توجه به فقدان صنایع تبدیلی در بخش معدن، از ارزش‌افزوده بالایی برخوردار نمی‌باشد.

جدول ۹۹- ارزش‌افزوده بخش صنعت و ساختمان نسبت به استان

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
صنعت	۱۷.۶۴	۱۷.۴۶	۱۷.۸۲	۱۴.۲۶	۱۳.۳۳	۱۰.۷۱	۱۱.۴۵	۱۳.۸۹
تولید محصولات غذایی	۱.۵۱	۱.۷۹	۱.۴۵	۰.۹۷	۲.۱۰	۱.۸۶	۱.۹۸	۲.۸۶
تولید انواع آشـامیدنیها	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۱۳	۰.۲۵	۰.۱۸	۰.۱۴	۰.۰۰
تولید فرآورده‌های توتون و تنبـاکو	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید منسوجات	۰.۳۱	۰.۲۸	۰.۲۹	۰.۲۷	۰.۲۳	۰.۲۰	۰.۲۵	۰.۲۷
تولید پوشاک	۰.۱۱	۰.۰۸	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۶
تولید چرم و فرآورده‌های وابسـته	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۴	۰.۰۴	۰.۰۵
تولید چوب و محصولات چوبی به جز مبلمان، حصیر و مـواد حصـیر بـافی	۰.۴۱	۰.۴۳	۰.۴۴	۰.۴۳	۰.۳۶	۰.۳۰	۰.۳۷	۰.۴۴
تولید کاغذ و فرآورده‌های کاغـذی	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۹	۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۰۸	۰.۰۷	۰.۰۹
چاپ و تکثیر رسانه‌های ضـبط شـده	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۱۹	۰.۰۱
تولید کک، فرآورده‌های حاصل از پـالایش نفت	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۰
تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌هـای شـیمیایی	۷.۶۷	۸.۲۳	۶.۹۷	۵.۲۶	۴.۹۲	۲.۹۱	۳.۶۰	۴.۹۰
تولید داروها و فراورده‌های دارویی و شـیمیایی و گیـاهی	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید فرآورده‌های لاسـتیکی و پلاسـتیکی	۰.۱۴	۰.۱۶	۰.۲۰	۰.۲۳	۰.۲۰	۰.۱۶	۰.۲۰	۰.۲۳
تولید سایر فرآورده‌های معدنی غـیرفلزی	۳.۴۷	۲.۶۵	۲.۷۱	۱.۵۸	۱.۴۳	۰.۸۵	۱.۴۴	۱.۷۷
تولید فلزات پایه	۳.۱۷	۳.۱۱	۴.۹۶	۴.۵۵	۲.۹۴	۳.۴۲	۲.۶۷	۲.۷۶
تولید محصولات فلزی ساخته شده، به جـز ماشـین‌آلات و تجهـیزات	۰.۴۱	۰.۳۴	۰.۳۲	۰.۳۴	۰.۳۳	۰.۳۱	۰.۲۷	۰.۲۵
تولید محصولات رایانه‌ای، الکترونیکی و نـوری	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید تجهیزات برقی	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۱
تولید ماشین‌آلات و تجهیزات طبقه‌بندی نشده در جای دیگـر	۰.۰۵	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۷	۰.۰۷	۰.۰۴	۰.۰۲
تولید وسایل نقلیه موتوری، تریلر و نیم‌تـریلر	۰.۰۶	۰.۰۳	۰.۰۶	۰.۱۲	۰.۱۳	۰.۰۷	۰.۰۱	۰.۰۶
تولید سایر تجهیزات حمل و نقـل	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
تولید مبلمان	۰.۱۴	۰.۱۲	۰.۱۰	۰.۱۱	۰.۱۱	۰.۱۰	۰.۱۱	۰.۰۹
تولید سایر مصنوعات	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۰	۰.۰۱
تعمیر و نصب ماشین‌آلات و تجهـیزات	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲
تأمین برق، گاز، بخار و تهویه هـوا	۴.۹۳	۴.۰۹	۳.۵۳	۶.۵۱	۳.۵۱	۶.۸۷	۵.۵۵	۵.۴۲
تولید، انتقال و توزیع بـرق	۱.۱۳	۰.۹۹	۰.۷۹	۰.۹۳	۰.۴۱	۴.۰۸	۳.۵۲	۳.۰۹
تولید و توزیع گاز طبیعـی	۳.۸۰	۳.۱۰	۲.۷۵	۵.۵۷	۳.۱۰	۲.۷۹	۲.۰۳	۲.۳۴
آبرسانی، مدیریت پسماند، فاضلاب و فعالیت‌هـای تصـفیه	۰.۲۴	۰.۳۵	۰.۲۸	۰.۲۹	۰.۳۰	۰.۳۸	۰.۴۸	۰.۴۲
ساختمان	۶.۸۱	۵.۴۹	۸.۵۴	۶.۵۳	۵.۵۷	۹.۰۲	۷.۱۰	۵.۲۴
ساختمان های مسکونی	۱.۷۶	۱.۷۲	۱.۴۵	۱.۲۴	۰.۹۸	۰.۸۱	۰.۸۵	۱.۲۸
سایر ساختمان‌هـا	۵.۰۵	۳.۷۷	۷.۰۹	۵.۳۰	۴.۵۹	۸.۲۱	۶.۲۴	۳.۹۵

منبع:مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

بخش خدمات

بخش املاک و مستغلات بیشترین ارزش‌افزوده را در بخش خدمات استان دارد. همانند سایر استان‌ها در استان خراسان شمالی نیز بخش عمده و خرده‌فروشی به عنوان بخش با ارزش‌افزوده بالا شناخته می‌شوند. بخش-های آموزش، اداره امور عمومی، خدمات واحدهای مسکونی شخصی، حمل و نقل و انبارداری و پست و حمل و نقل زمینی بعد از بخش‌های املاک و مستغلات و عمده و خرده‌فروشی در رتبه‌های بعدی قرار دارند.

جدول ۱۰۰- ارزش‌افزوده بخش خدمات نسبت به استان

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
عمده فروشی و خرده فروشی، تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتور سیکلت	۹.۷۲	۹.۲۷	۹.۸۱	۹.۲۵	۸.۵۵	۷.۹۱	۸.۶۲	۸.۵۴
عمده فروشی، خرده فروشی به جز وسایل نقلیه موتوری و موتورسیکلت	۹.۱۴	۸.۷۳	۹.۲۹	۸.۶۹	۷.۸۹	۷.۲۷	۸.۰۰	۷.۹۹
عمده فروشی، خرده فروشی و تعمیر وسایل نقلیه موتوری و موتورسیکلت	۰.۵۸	۰.۵۴	۰.۵۲	۰.۵۶	۰.۶۷	۰.۶۴	۰.۶۲	۰.۵۶
حمل و نقل و انبارداری و پست	۶.۰۵	۶.۷۱	۷.۵۳	۷.۵۶	۸.۵۳	۸.۱۳	۷.۴۵	۶.۴۴
حمل و نقل زمینی و حمل و نقل با خط لوله	۵.۸۰	۶.۴۸	۷.۳۰	۷.۳۶	۸.۳۱	۷.۶۸	۶.۹۸	۶.۰۶
حمل و نقل از طریق راه‌آهن بین شهری	۰.۲۲	۰.۲۲	۰.۱۷	۰.۱۳	۰.۲۷	۰.۱۴	۰.۲۶	۰.۲۰
سایر حمل ونقل زمینی	۵.۵۸	۶.۲۶	۷.۱۳	۷.۲۴	۸.۰۴	۷.۵۴	۶.۷۲	۵.۸۶
حمل و نقل از طریق لوله	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
حمل و نقل آبی	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰	۰.۰۰
حمل و نقل هوایی	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۱
انبارداری و فعالیت‌های پشتیبانی حمل و نقل	۰.۱۷	۰.۱۶	۰.۱۵	۰.۱۰	۰.۱۳	۰.۳۶	۰.۳۸	۰.۳۲
فعالیت‌های پست و پیک	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۷	۰.۰۵
فعالیت خدماتی مربوط به تامین جا و غذا	۰.۴۱	۰.۴۳	۰.۴۳	۰.۴۴	۰.۵۱	۰.۴۵	۰.۴۲	۰.۴۱
تأمین جا(اقامتگاه‌ها)	۰.۱۶	۰.۱۵	۰.۱۴	۰.۱۴	۰.۱۷	۰.۱۴	۰.۱۴	۰.۱۴
فعالیت‌های خدماتی مربوط به غذا و آشامیدنی‌ها(رستوران ها و...)	۰.۲۵	۰.۲۸	۰.۲۹	۰.۳۰	۰.۳۴	۰.۳۱	۰.۲۹	۰.۲۷
اطلاعات و ارتباطات	۰.۵۴	۰.۵۲	۰.۵۳	۰.۵۹	۰.۷۰	۰.۷۸	۰.۷۸	۰.۶۶
ارتباطات	۰.۳۴	۰.۳۰	۰.۳۰	۰.۳۱	۰.۲۹	۰.۲۸	۰.۲۶	۰.۲۰
سایر فعالیت‌های اطلاعات و ارتباطات	۰.۲۰	۰.۲۲	۰.۲۴	۰.۲۸	۰.۴۱	۰.۵۰	۰.۵۲	۰.۴۶
فعالیت‌های مالی و بیمه	۱.۸۹	۱.۹۰	۱.۴۸	۱.۰۸	۱.۱۰	۱.۰۱	۱.۲۴	۱.۷۸
بانک و موسسات مالی	۱.۳۶	۱.۱۱	۰.۶۴	۰.۴۲	۰.۴۹	۰.۳۵	۰.۶۸	۰.۹۲
بیمه	۰.۴۷	۰.۷۰	۰.۵۵	۰.۵۵	۰.۵۲	۰.۵۵	۰.۴۷	۰.۷۴
سایر فعالیت‌های خدمات مالی و بیمه	۰.۰۷	۰.۰۹	۰.۲۹	۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۱۰	۰.۰۹	۰.۱۲
املاک و مستغلات	۱۱.۶۸	۱۱.۱۸	۹.۷۲	۹.۸۸	۱۰.۷۳	۱۰.۲۲	۱۰.۶۶	۹.۷۳
خدمات واحدهای مسکونی شخصی	۷.۳۷	۷.۲۳	۵.۷۹	۶.۱۶	۶.۹۱	۶۶۳	۶.۸۷	۶.۲۵
خدمات واحدهای مسکونی اجاری	۲.۴۶	۲.۰۱	۲.۰۷	۱.۸۷	۱.۹۰	۱.۸۷	۲.۰۲	۱.۸۴
خدمات واحدهای غیرمسکونی	۱.۶۲	۱.۷۱	۱.۷۰	۱.۷۱	۱.۷۷	۱.۵۷	۱.۶۱	۱.۵۱
خدمات دلالان مستغلات	۰.۲۲	۰.۲۴	۰.۱۷	۰.۱۴	۰.۱۶	۰.۱۵	۰.۱۵	۰.۱۳
فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی	۱.۱۳	۱.۰۴	۱.۰۰	۱.۱۰	۱.۳۱	۱.۳۰	۱.۲۷	۱.۱۳
تحقیق و توسعه	۰.۰۱	۰.۰۰	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۱	۰.۰۲	۰.۰۱	۰.۰۱
سایر فعالیت‌های حرفه‌ای، علمی و فنی	۱.۰۱	۰.۹۳	۰.۸۹	۰.۹۸	۱.۱۸	۱.۱۷	۱.۱۴	۱.۰۲
فعالیت های دامپزشکی	۰.۱۲	۰.۱۱	۰.۱۰	۰.۱۱	۰.۱۳	۰.۱۲	۰.۱۲	۰.۱۰

منبع:مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

ادامه جدول ارزش‌افزوده بخش خدمات نسبت به استان

فعالیت	۱۳۹۰	۱۳۹۱	۱۳۹۲	۱۳۹۳	۱۳۹۴	۱۳۹۵	۱۳۹۶	۱۳۹۷
فعالیت‌های اداری و خدمات پشتیبانی	۰.۵۷	۰.۵۴	۰.۵۲	۰.۵۷	۰.۶۵	۰.۶۰	۰.۶۲	۰.۴۵
اداره امور عمومی، خدمات شهری و تامین اجتماعی	۸.۸۶	۷.۳۲	۶.۷۲	۷.۲۳	۸.۳۱	۷.۹۰	۷.۹۸	۶.۹۵
امور عمومی و خدمات شهری	۳.۹۵	۳.۴۶	۳.۴۶	۳.۶۷	۴.۲۰	۳.۶۵	۳.۷۶	۳.۳۱
امورعمومی	۱.۷۱	۱.۳۸	۱.۳۴	۱.۲۵	۱.۴۷	۱.۴۷	۱.۷۳	۱.۴۰
خدمات شهری	۲.۲۴	۲.۰۸	۲.۱۲	۲.۴۳	۲.۷۳	۲.۱۸	۲.۰۳	۱.۹۱
امور دفاعی و انتظامی	۴.۷۴	۳.۷۱	۳.۱۳	۳.۳۹	۳.۸۶	۴.۰۱	۳.۹۷	۳.۴۳
امور دفاعی	۳.۰۷	۲.۳۱	۱.۸۵	۱.۹۵	۲.۴۲	۲.۳۳	۲.۴۳	۲.۰۶
امور انتظامی	۱.۶۷	۱.۴۰	۱.۲۸	۱.۴۴	۱.۴۳	۱.۶۹	۱.۵۴	۱.۳۷
تأمین اجتماعی اجباری	۰.۱۷	۰.۱۵	۰.۱۳	۰.۱۷	۰.۲۶	۰.۲۴	۰.۲۶	۰.۲۱
آموزش	۷.۸۶	۷.۷۹	۵.۸۴	۶.۴۴	۸.۰۰	۷.۹۲	۷.۲۰	۵.۹۶
آموزش ابتدائی	۳.۲۰	۳.۰۴	۲.۰۷	۲.۱۶	۲.۸۰	۳.۴۶	۳.۲۰	۲.۸۳
آموزش ابتدائی دولتی	۳.۱۸	۳.۰۱	۲.۰۴	۲.۱۲	۲.۷۵	۳.۴۲	۳.۱۵	۲.۷۸
آموزش ابتدائی خصوصی	۰.۰۲	۰.۰۳	۰.۰۳	۰.۰۴	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۴
آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای	۳.۵۶	۳.۷۳	۲.۶۹	۲.۹۸	۳.۸۳	۳.۱۷	۲.۷۵	۲.۱۸
آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای دولتی	۳.۵۳	۳.۷۱	۲.۶۸	۲.۹۶	۳.۸۱	۳.۱۵	۲.۶۸	۲.۱۳
آموزش متوسطه عمومی و متوسطه فنی و حرفه‌ای خصوصی	۰.۰۳	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۲	۰.۰۷	۰.۰۵
آموزش عالی	۰.۷۴	۰.۷۲	۰.۹۲	۱.۱۱	۱.۲۱	۱.۱۴	۱.۱۲	۰.۸۴
آموزش عالی دولتی	۰.۲۵	۰.۳۱	۰.۳۰	۰.۴۷	۰.۵۵	۰.۵۰	۰.۵۵	۰.۴۶
آموزش عالی خصوصی	۰.۴۹	۰.۴۲	۰.۶۱	۰.۶۴	۰.۶۶	۰.۶۵	۰.۵۸	۰.۳۹
آموزش بزرگسالان	۰.۳۶	۰.۲۹	۰.۱۶	۰.۱۸	۰.۱۶	۰.۱۴	۰.۱۳	۰.۱۱
آموزش بزرگسالان دولتی	۰.۲۹	۰.۲۳	۰.۰۹	۰.۱۳	۰.۱۱	۰.۰۹	۰.۰۸	۰.۰۷
آموزش بزرگسالان خصوصی	۰.۰۷	۰.۰۶	۰.۰۶	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۴
فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان و مددکاری اجتماعی	۴.۷۷	۵.۲۶	۵.۲۳	۶.۵۰	۷.۲۶	۶.۴۶	۷.۱۳	۵.۵۹
فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان	۴.۲۲	۴.۷۱	۴.۷۲	۶.۰۵	۶.۷۴	۶.۰۳	۶.۷۴	۵.۲۸
فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان دولتی	۲.۵۰	۲.۲۵	۲.۱۹	۲.۵۴	۳.۳۸	۳.۲۹	۳.۱۹	۲.۷۳
فعالیت‌های مربوط به سلامت انسان خصوصی	۱.۷۲	۲.۴۶	۲.۵۳	۳.۵۱	۳.۳۶	۲.۷۴	۳.۵۵	۲.۵۴
مددکاری اجتماعی	۰.۵۵	۰.۵۵	۰.۵۱	۰.۴۵	۰.۵۲	۰.۴۳	۰.۴۰	۰.۳۱
فعالیت‌های هنر، سرگرمی، تفریح و سایر خدمات	۱.۵۱	۱.۳۷	۱.۱۵	۱.۱۹	۱.۲۸	۱.۱۸	۱.۴۲	۱.۳۶
هنر، سرگرمی و تفریح	۰.۲۱	۰.۲۳	۰.۲۱	۰.۲۲	۰.۲۲	۰.۲۰	۰.۳۸	۰.۵۰
سازمان‌های مذهبی و سازمان‌های دارای عضو	۰.۷۴	۰.۵۹	۰.۴۴	۰.۴۵	۰.۴۸	۰.۴۲	۰.۴۵	۰.۳۹
تعمیر رایانه و کالاهای شخصی و خانگی	۰.۰۸	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۵	۰.۰۴
سایر فعالیت‌های خدماتی شخصی	۰.۴۸	۰.۵۰	۰.۴۵	۰.۴۷	۰.۵۳	۰.۵۱	۰.۵۴	۰.۴۲

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

مزیت همکارانه

بررسی مزیت همکارانه شهرستان‌های استان خراسان شمالی نشان می‌دهد که جاجرم، مانه و سملقان، شیروان و بجنورد به ترتیب بیشترین میزان نرخ مکمل گری را در میان شهرستان‌های استان دارند. شهرستان‌های فاروج، گرمه، راز و جرگلان و اسفراین به ترتیب کمترین میزان نرخ مکمل گری برخوردار هستند.

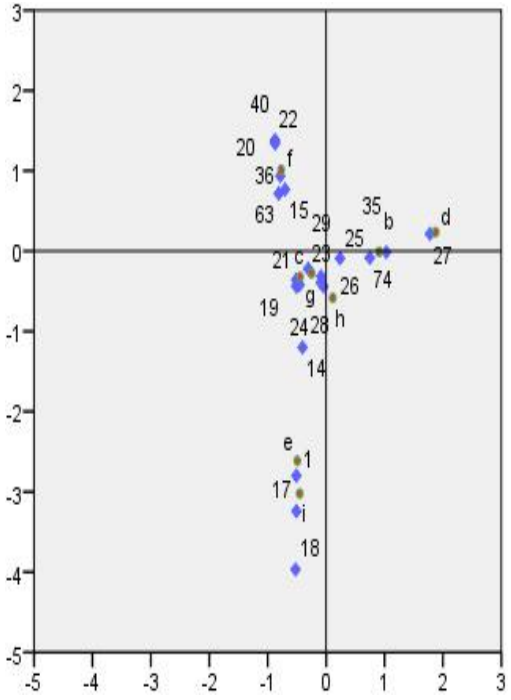
بررسی نرخ مکمل گری استان نشان می‌دهد که سطح مکمل گری در استان پایین است. این بدین معنی است که گسترش فعالیت‌های صنعتی در راستای مشابهت اقتصادی گسترش یافته است.

جدول ۱۰۱- نرخ مکمل گری فعالیت‌های اقتصادی در سطح شهرستان‌های استان

شهرستان	نرخ مکمل گری	نرخ مکمل گری کل
اسفراین	۰.۱۳	۰.۰۸۹
بجنورد	۰.۳۱	
جاجرم	۰.۵۰	
راز و جرگلان	۰.۰۹	
شیروان	۰.۴۴	
فاروج	۰.۰۳	
گرمه	۰.۰۴	
مانه و سملقان	۰.۵۰	

منبع: مرکز آمار ایران، وزارت صنعت، معدن و تجارت محاسبات نگارنده

شهرستان‌های اسفراین و جاجرم در زمینه ساخت فلزات اساسی دارای پتانسیل همکاری می‌باشند. به عبارتی این دو شهرستان قابلیت هم‌افزایی دارند. شهرستان‌های بجنورد، فاروج، مانه و سملقان و راز و جرگان در زمینه دباغی – چرم- کیف- چمدان و کفش، ساخت محصولات شیمیایی و ساخت منسوجات دارای قابلیت هم‌افزایی با هم هستند. شهرستان شیروان دارای قابلیت بالایی برای مکمل گری با دیگر شهرستان استان دارد.

کشاورزی، شکار و فعالیت‌های خدماتی وابسته (۱)
استخراج سایرمعادن (۱۴)
محصولات غذائی و آشامیدنی‌ها (۱۵)
ساخت منسوجات (۱۷)
پوشاک و عمل آوردن پوست خز (۱۸)
دباغی -چرم -کیف-چمدان-کفش (۱۹)
چوب و محصولات چوبی بجزمبل (۲۰)
ساخت کاغذومحصولات کاغذی (۲۱)
انتشاروچاپ و تکثیر (۲۲)
کک و فراورده‌های حاصل از نفت (۲۳)
ساخت موادومحصولات شیمیائی (۲۴)
محصولات ازلاستیک و پلاستیک (۲۵)
سایر محصولات کانی غیرفلزی (۲۶)
ساخت فلزات اساسی (۲۷)
محصولات فلزی فابریکی (۲۸)
ساخت ماشین‌آلات و تجهیزات (۲۹)
ماشین‌آلات و دستگاه‌های برقی (۳۱)
وسایل نقلیه موتوری (۳۴)
سایر تجهیزات حمل‌ونقل (۳۵)
مبلمان سایر مصنوعات (۳۶)
بازیافت (۳۷)
تولید انرژی (۴۰)
فعالیت‌های پشتیبانی و کمکی حمل و نقل؛
فعالیت‌های آژانس‌های مسافرتی (۶۳)
سایر فعالیت‌های خدمات مهندسی (۷۴)

نمودار ۲۵- وضعیت شهرستان‌های استان خراسان شمالی از نظر نرخ مکمل‌گری و هم‌افزایی

مزیت‌های نسبی، رقابتی و همکارانه استان

بررسی بخش کشاورزی نشان می‌دهد که استان در زیر بخش زراعت و باغداری دارای مزیت نسبی است. بررسی عملکرد محصول کشاورزی استان نشان می‌دهد که کشت دیم استان از کشت آبی با توجه به مساحت کشاورزی دارای عملکرد مطلوبی است. بخش پرورش دام سنتی و پرورش حیوانات دارای ارزش‌افزوده بالایی است. از این رو این بخش‌ها به عنوان مزیت نسبی استان شناخته می‌شوند. استان خراسان شمالی رتبه ۶ سرانه تولید گوشت قرمز کشور را دارد. بخش معدن نیز از دیگر قابلیت‌های استان است. عمده تمرکز معادن استان در زمینه استخراج سنگ، شن و ماسه است. اما در زمینه سنگ آهک، گچ و سنگ‌های قیمتی نیز از پتانسیل قابل‌توجهی برخوردار است و سهم استان از معادن در حال بهره‌برداری نیز مطلوب می‌باشد. بررسی بخش صنعت نشان می‌دهد که تولید مواد شیمیایی و فرآورده‌ها، تولید فلزت اساسی و محصولات غذایی و آشامیدنی از مزیت نسبی استان شناخته می‌شوند. این سه بخش به طور متوسط ۳۵ و ۳۸ درصد از ارزش‌افزوده بخش صنعت استان را

تشکیل داده‌اند. از سوی دیگر سهم محصولات غذایی و آشامیدنی از کل اشتغال استان ۲۵/۸۲ درصد، ساخت مواد و محصولات شیمیائی ۲۳/۹۹ درصد و ساخت فلزات اساسی ۲۰/۲۵ درصد از اشتغال استان را تشکیل داده است. بررسی تعداد بنگاه‌ها در این زمینه نشان می‌دهد که ۲۵/۶۷ درصد از کارگاه‌های صنعتی استان در زمینه محصولات غذایی، ۲۴/۴۷ درصد در زمینه سایر محصولات کانی غیرفلزی و ۱۰ درصد در زمینه محصولات از لاستیک و پلاستیک مشغول به فعالیت هستند و به عبارتی می‌توان بیان داشت که بیش از ۶۰ درصد از صنایع و حدود ۷۰ درصد اشتغال استان در زمینه این سه صنعت گسترش یافته است. از این رو لزوم توجه به این صنایع به عنوان پایه توسعه استان ضرورت دارد. بررسی میزان صادرکننده بودن شهرستان‌های استان نیز نشان می‌دهد که از هشت شهرستان استان شش شهرستان در بخش کشاورزی صادرکننده محسوب می‌شوند. ضریب تمرکز اشتغال صنعتی در استان نشان می‌دهد که شهرستان بجنورد بالاترین تمرکز اشتغال صنعتی و کارگاه‌های صنعتی را دارد. به عبارتی این شهرستان دارای مزیت‌های گوناگون انباشت و تنوع است. این مزیت موجب جذب بنگاه‌های بیشتر می‌شود. شهرستان‌های شیروان و جاجرم از دیگر شهرستان‌ها با قابلیت توسعه بخش صنعت است. بررسی مزیت همکارانه استان نشان می‌دهد که نرخ مکمل گری در میان شهرستان‌های استان در سطح پایینی قرار دارد. بررسی‌های نشان می‌دهد شهرستان‌های بجنورد، فاروج، مانه و سملقان و راز و جرگان دارای قابلیت هم‌افزایی با هم هستند.

۳-۵- نظام سکونتگاهی

۳-۵-۱- نظام شهرنشینی

بررسی تحولات جمعیتی استان نشان می‌دهد در ۳۰ سال گذشته جمعیت آن از ۷۲۵۶۰۵ نفر در سال ۱۳۶۵ به ۸۶۳۰۹۲ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده که افزایش مطلق آن برابر با ۱۳۷۴۸۷ نفر (حدود ۴۶۰۰ نفر به ازای هر یک سال) بوده است. این ارقام بیانگر آن است که طی ۳۰ سال منتهی به سال ۱۳۹۵، جمعیت استان هر ساله به طور میانگین ۰/۶ درصد رشد داشته است. این نرخ رشد در مقایسه با رشد متوسط ۲/۱ درصدی کل‌کشور در همین بازه زمانی، نشان می‌دهد که افزایش جمعیت استان در قیاس با کل‌کشور؛ بسیار کمتر بوده است و شتاب تغییر جمعیت استان خراسان شمالی بسیار کند بوده است. تغییر تعداد مطلق جمعیت استان خراسان شمالی حاکی از آن است که بیشترین افزایش تعداد جمعیت استان مربوط به دوره ۸۵-۱۳۷۵ و کمترین آن نیز مربوط به دوره ۹۵-۱۳۹۰ می‌باشد. در دوره ۹۵-۱۳۹۰ نه‌تنها شاهد افزایش مثبت تعداد جمعیت استان نیستیم بلکه تغییر تعداد

جمعیت استان منفی شده است و در حالی که نرخ رشد جمعیت استان در این دوره ۰/۱۱- درصد است، این استان ۴۶۳۵ نفر از جمعیت خود را از دست داده است.

به این ترتیب ملاحظه می‌شود که در طول سال‌های ۹۵-۱۳۶۵ سهم جمعیت استان خراسان شمالی از جمعیت کشور با روندی آرام، کاهش یافته است و از ۱/۵ درصد در سال ۱۳۶۵ به یک درصد در سال ۱۳۹۵ رسیده است. لازم به ذکر است که رتبه جمعیتی استان خراسان شمالی در میان استان‌های کشور، ۲۷ می‌باشد، به عبارتی این استان در رده استان‌های کم‌جمعیت کشور قرار دارد.

در سرشماری سال ۱۳۹۵، برخلاف بسیاری از استان‌های کشور، جمعیت استان خراسان شمالی، تحت تأثیر پدیده گشتاور جمعیتی (زاد ولد متولدین دهه ۱۳۶۰) قرار نداشته و این استان شاهد رشد مثبت جمعیت نبوده است، زیرا که مهاجرفرستی و مرگ و میر، فراوانی بیشتری نسبت به مهاجرپذیری و میزان زاد ولد در سطح استان داشته است. در دوره ۹۵-۱۳۹۰، رتبه استان خراسان شمالی در کشور به لحاظ درصد رشد سالانه جمعیت، ۳۰ بوده است و بعد از استان همدان، این استان، پایین‌ترین رشد جمعیت را در سطح کشور داشته است.

بررسی تحول شهرنشینی نشان می‌دهد که نسبت شهرنشینی کشور در سال ۱۳۶۵ معادل ۵۴/۳ درصد بوده و به ۷۴ درصد در سال ۱۳۹۵ افزایش یافته است. به عبارتی، در مجموع ۳۰ سال اخیر(۹۵-۱۳۶۵) حدود ۲۰ درصد به میزان شهرنشینی کشور اضافه شده است.

همان‌طور که در جدول زیر مشخص است مرتباً از سهم جمعیت روستایی کشور کاسته و به سهم جمعیت نقاط شهری افزوده شده است به طوری که در دوره‌های مختلف سهم جمعیت شهرنشین از روستانشین پیشی گرفته است. این روند تاکنون علی‌رغم کاسته شدن از شدت آن همچنان ادامه دارد؛ به طوری که در سال ۱۳۹۵ نرخ شهرنشینی به ۷۴ درصد افزایش یافته است.

با توجه به نتایج سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران می‌توان اذعان داشت که شتاب شهرنشینی در استان خراسان شمالی بسیار کندتر از نسبت شهرنشینی کشور، پیش رفته است. ملاحظه می‌شود که تا قبل از سال ۱۳۹۰ میزان شهرنشینی استان خراسان شمالی کمتر از ۵۰ درصد کل جمعیت بوده و در سرشماری سال ۱۳۹۰ به ۵۱/۵ درصد از کل جمعیت رسیده است در حالی که سرشماری ۱۳۶۵ نشان می‌دهد که بیش از نیمی از جمعیت کشور، شهرنشین بوده‌اند.

برآورد سال ۱۳۹۵ نیز حاکی از آن است که میزان شهرنشینی استان حدود ۱۸ واحد کمتر از میانگین کشوری می‌باشد؛ بنابراین استان خراسان شمالی در رده استان‌های با میزان شهرنشینی پایین قرار دارد.

جدول ۱۰۲- تغییرات جمعیت کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

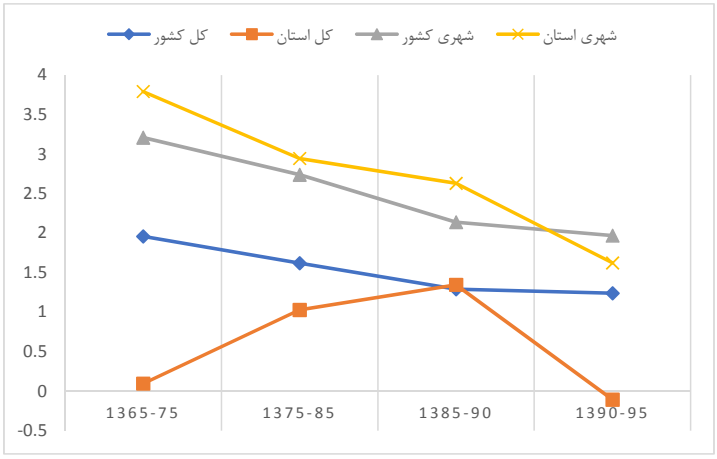
شرح	جمعیت کل				
	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کشور	۴۹۴۴۵۰۱۰	۶۰۰۵۵۴۸۸	۷۰۴۹۵۷۸۲	۷۵۱۴۹۶۶۹	۷۹۹۲۶۲۷۰
استان	۷۲۵۶۰۵	۷۳۲۶۴۶	۸۱۱۵۷۲	۸۶۷۷۲۷	۸۶۳۰۹۲
سهم استان از کشور	۱/۴۷	۱/۲۲	۱/۱۵	۱/۱۵	۱/۰۸
شرح	متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)				
	۷۵-۱۳۶۵	۸۵-۱۳۷۵	۹۰-۱۳۸۵	۹۵-۱۳۹۰	۹۵-۱۳۶۵
کل کشور	۱/۹۶	۱/۶۲	۱/۲۹	۱/۲۴	۱/۶
کل استان	۰/۱۰	۱/۰۳	۱/۳۵	-۰/۱۱	۰/۵۸

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن

جدول ۱۰۳-تغییرات جمعیت شهری و نرخ رشد کشور و استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۶۵

شرح	جمعیت شهری				
	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کشور	۲۶۸۴۴۵۶۱	۳۶۸۱۷۷۸۹	۴۸۲۵۹۹۶۴	۵۳۶۴۶۶۶۱	۵۹۱۴۶۸۴۷
استان	۲۰۲۲۷۷	۲۹۳۵۴۹	۳۹۲۴۵۸	۴۴۶۸۷۲	۴۸۴۳۴۶
سهم استان از کشور	۰/۷۵	۰/۸۰	۰/۸۱	۰/۸۳	۰/۸۲
شرح	نسبت شهرنشینی				
شهری کشور	۵۴/۲۹	۶۱/۳۱	۶۸/۴۶	۷۱/۳۹	۷۴
شهری استان	۲۷/۹	۴۰/۱	۴۸/۴	۵۱/۵	۵۶/۱
شرح	متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)				
	۷۵-۱۳۶۵	۸۵-۱۳۷۵	۹۰-۱۳۸۵	۹۵-۱۳۹۰	۹۵-۱۳۶۵
شهری کشور	۳/۲۱	۲/۷۴	۲/۱۴	۱/۹۷	۲/۶۴
شهری استان	۳/۸	۲/۹	۲/۶	۱/۶	۳/۰

منبع: سرشماری عمومی نفوس و مسکن

نمودار ۲۶- تغییرات رشد سالانه جمعیت کل و شهری کشور و استان

مطابق با نمودار فوق از بررسی و مقایسه نرخ‌های رشد جمعیت شهری کل کشور و استان در سال‌های مختلف نیز این گونه برداشت می‌شود که نرخ رشد جمعیت شهری استان خراسان شمالی نه تنها از متوسط کشور بیشتر بوده بلکه همواره مشابه با روند تجربه شده در کشور رو به کاهش بوده است. این در حالی است که در دوره ۹۵-۱۳۹۰، تغییرات جمعیت شهری استان برخلاف گذشته بوده است؛ به طوری که نرخ رشد جمعیت شهری استان معادل ۱/۶ درصد برآورد شده و از متوسط رشد جمعیت شهری کشور(۱/۹۷ درصد) کمتر بوده است.

۳-۵-۱-۱- بررسی تحولات جمعیتی کانون‌های شهری استان خراسان شمالی

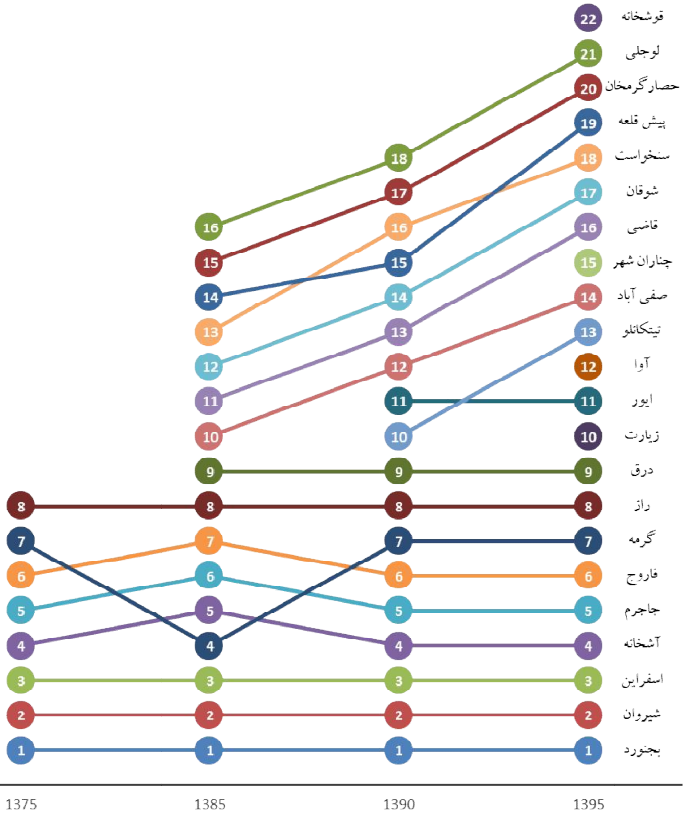
در سرشماری سال ۱۳۷۵ استان خراسان شمالی متشکل از هشت کانون شهری بوده است و پس از تشکیل استان خراسان شمالی بر شمار شهرهای استان افزوده شد و این تغییر در تقسیمات اداری-سیاسی محدوده استان خراسان شمالی به تشکیل هشت شهر انجامید. در این دوره که از نظر شهرنشینی می‌توان آن را مهم‌ترین دوره به حساب آورد شهرهای صفی‌آباد، حصارگرمخان، سنخواست، شوقان، درق، قاضی، پیش قلعه و لوجلی تشکیل شد و به این ترتیب شمار شهرهای استان به ۱۶ شهر بالغ گردید. در دوره پنج ساله ۹۰-۱۳۸۵ دو روستای ایور و تیتکانلو نیز به شهر تغییر وضعیت داده و در نهایت از سال ۱۳۹۰ تاکنون با تشکیل چهار شهر چناران، آوا، قوشخانه و زیارت شمار شهرهای استان به ۲۲ شهر افزایش یافته است.

بر اساس جدول زیر که جمعیت شهرهای استان خراسان شمالی را از سال ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ به نمایش می‌گذارد، باید گفت که در تمامی سال‌ها پرجمعیت‌ترین شهر استان، شهر بجنورد بوده که جمعیت آن از ۱۳۴۸۳۵ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۲۲۸۹۳۱ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است. پس از بجنورد، شهر شیروان دومین شهر بزرگ استان است که جمعیت آن از ۷۰۰۲۸ نفر در سال ۱۳۷۵ به ۸۲۶۸۹ نفر در سال ۱۳۹۵ رسیده است.

جدول ۱۰۴-جمعیت نقاط شهری استان در فاصله سال‌های ۹۵-۱۳۷۵

نام	۱۳۷۵		۱۳۸۵		۱۳۹۰		۱۳۹۵	
	رتبه	جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	جمعیت	رتبه	جمعیت
بجنورد	۱	۱۳۴۸۳۵	۱	۱۷۲۷۷۲	۱	۱۹۹۷۹۱	۱	۲۲۸۹۳۱
شیروان	۲	۷۰۰۲۸	۲	۸۲۷۹۰	۲	۸۸۲۵۴	۲	۸۲۶۸۹
اسفراین	۳	۴۱۰۶۲	۳	۵۱۳۲۱	۳	۶۰۳۷۲	۳	۵۹۴۹۰
آشخانه	۴	۱۲۹۰۰	۵	۱۸۲۳۴	۴	۲۲۸۷۷	۴	۲۵۱۰۴
جاجرم	۵	۱۰۹۹۹	۶	۱۵۵۰۸	۵	۱۸۵۴۷	۵	۱۹۵۸۰
فاروج	۶	۱۰۰۴۴	۷	۱۰۰۳۹	۶	۱۱۷۳۱	۶	۱۲۰۶۱
گرمه	۷	۸۷۱۰	۴	۲۴۳۶۸	۷	۱۰۷۱۶	۷	۱۰۹۳۳
راز	۸	۴۹۷۱	۸	۴۷۳۵	۸	۵۷۴۷	۸	۵۰۲۹
درق		-	۹	۴۵۹۴	۹	۵۱۵۳	۹	۴۹۲۶
زیارت		-		-		-	۱۰	۴۱۷۹
ایور		-		-	۱۱	۳۷۸۳	۱۱	۳۹۹۴
آوا		-		-		-	۱۲	۳۹۹۳
تیتکانلو		-		-	۱۰	۳۸۲۷	۱۳	۳۸۳۵
صفی‌آباد		-	۱۰	۳۰۴۷	۱۲	۳۵۲۷	۱۴	۳۴۲۷
چناران شهر		-		-		-	۱۵	۳۳۸۰
قاضی		-	۱۱	۲۳۷۰	۱۳	۲۹۵۶	۱۶	۲۴۲۸
شوقان		-	۱۲	۲۲۹۷	۱۴	۲۴۳۶	۱۷	۲۳۱۳
سنخواست		-	۱۳	۲۰۰۹	۱۶	۲۱۲۰	۱۸	۲۰۷۷
پیش قلعه		-	۱۴	۱۶۳۱	۱۵	۲۲۱۱	۱۹	۲۰۰۱
حصارگرمخان		-	۱۵	۷۱۶	۱۷	۱۶۵۸	۲۰	۱۴۹۹
لوجلی		-	۱۶	۷۰۱	۱۸	۱۱۶۶	۲۱	۱۴۸۱
قوشخانه		-		-		-	۲۲	۹۹۶

منبع: مرکز آمار ایران،۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۲۷- تغییرات رتبه جمعیتی شهرهای استان طی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵

بررسی رتبه جمعیتی شهرهای استان نشان دهنده ثبات نسبی رتبه جمعیتی شهرهای پرجمعیت‌تر استان در قیاس با شهرهای کوچک است؛ به نحوی‌که رتبه جمعیتی شهرهای نخست تا نهم طی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ ثابت مانده و به علت تبدیل برخی از نقاط روستایی به شهر رتبه جمعیتی دیگر شهرهای استان (شهرهای با رتبه جمعیتی پایین) دستخوش تغییراتی شده است که از جمله آن‌ها باید به شهرهای صفی‌آباد، قاضی، شوقان، سنخواست، پیش قلعه و حصارگرمخان اشاره کرد.

۳-۵-۱-۲- وضعیت نخست شهری در استان خراسان شمالی

وضعیت نخست شهری یک منطقه می‌تواند وضعیت توسعه را تحت‌الشعاع قرار دهد و به طور نامتناسبی نسبت به دیگر شهرها، بزرگ‌تر است. مروری بر روش‌ها و شاخص‌های بررسی میزان نخست‌شهری بیانگر آن است که

تاکنون چندین شاخص برای این موضوع بیان شده است؛ که شاخص چهار شهر مهتا یک از مهم‌ترین این روش‌ها است. شاخص مهتا در سال ۱۹۶۴ بهترین روش را برای نخست‌شهری، نسبت اندازه‌ی شهر نخست به چهار شهر اول پیشنهاد کرد. بعدها ریچاردسون شاخص چهار شهر را با معیارهای قاعده‌ی رتبه ـ اندازه تطبیق داد؛ بدین صورت که اگر بر اساس قاعده‌ی رتبه ـ اندازه‌ی شهری، اندازه مطلوب شهرها در نظام شهری این‌گونه باشد که شهر اول دو برابر شهر دوم، سه برابر شهر سوم و چهار برابر شهر چهارم باشد؛ بنابراین نسبت شهر اول به مجموع چهار شهر نخست نظام شهری باید برابر ۰/۴۸ باشد (حکمت نیا و موسوی, ۱۳۸۵).

$$\frac{P_1}{P_1+P_2+P_3+P_4}$$

مقادیر به دست آمده برای شاخص مهتا در استان خراسان شمالی طی دوره ۱۳۷۵ تا ۱۳۹۵ از رقم ۰/۵۲ در سال ۱۳۷۵ به ۰/۵۸ در سال ۱۳۹۵ رسیده است. بر اساس جدول ارائه شده تا قبل از سال ۱۳۹۵ میزان شاخص چهار شهر مهتا همواره کمتر از ۰/۵۴ بوده که نشان‌دهنده وضعیت نخست شهری مطلوب طی سال‌های گذشته بوده است. اما از سال ۱۳۹۵ به علت افزایش شاخص نخست شهری به ۰/۵۸، برتری شهر بجنورد نسبت به سه شهر نخست استان در سال ۱۳۹۵ مشهود است. بررسی شاخص نخست شهری در استان خراسان شمالی نشان می‌دهد که شهر بجنورد بیش از نیمی از جمعیت سه شهر شیروان، اسفراین و آشخانه را طی این سال‌ها در خود جای داده است.

جدول ۱۰۵- روند تغییرات شاخص نخست شهری در استان خراسان شمالی

شرح	جمعیت شهر نخست	جمعیت شهرهای نخست، دوم، سوم و چهارم	شاخص نخست شهری
نخست شهری ۱۳۷۵	۱۳۴۸۳۵	۲۵۸۸۲۵	۰/۵۲
نخست شهری ۱۳۸۵	۱۷۲۷۷۲	۳۳۱۲۵۱	۰/۵۲
نخست شهری ۱۳۹۰	۱۹۹۷۹۱	۳۷۱۲۹۴	۰/۵۴
نخست شهری ۱۳۹۵	۲۲۸۹۳۱	۳۹۶۲۱۴	۰/۵۸

۳-۵-۱-۳- بررسی وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی کانون‌های شهری استان

امروزه شهرهایی که جریانات فضایی را به خود جذب می‌کنند و به کانون‌های سکونتی حائز اهمیت تبدیل می‌شوند، با ارائه‌ی فرصت‌های اقتصادی، اجتماعی، تحصیلی و ... منجر به جذب بیشتر جمعیت می‌گردند. ازاین‌رو شناخت سلسله‌مراتب جمعیتی شهرها می‌تواند تصویری از سلسله‌مراتب اهمیت و تأثیرگذاری آن‌ها ارائه دهد. امری که پیش‌نیاز تعیین اندازه‌ی بهینه‌ی شهرها و اتخاذ راهبردهای برنامه‌ریزانه در این راستا است. بر اساس

اطلاعات سرشماری‌های نفوس و مسکن انجام‌شده در کشور در دوره‌ی سال‌های ۱۳۹۵- ۱۳۷۵، وضعیت ساختار سلسله‌مراتبی استان خراسان شمالی در هر رده در قالب جدول زیر نشان داده شده است.

بررسی چگونگی توزیع تعداد شهرها در طبقات جمعیتی نشان می‌دهد که در سال ۱۳۷۵، تعداد نقاط شهری استان خراسان شمالی برابر با هشت نقطه بوده که از این تعداد تنها شهر راز جمعیتی کمتر از ۵۰۰۰ نفر و شهر گرمه جمعیتی بین ۱۰-۵ هزار نفر داشته‌اند که به ترتیب حدود ۱/۷ درصد و ۳ درصد از کل جمعیت شهری استان را در خود جای داده‌اند. لازم به ذکر است که در این سال سه شهر بجنورد، شیروان و اسفراین ۸۴ درصد جمعیت شهری استان را در برگرفته و تنها ۱۶ درصد جمعیت شهری استان در پنج نقطه شهری دیگر مستقرند.

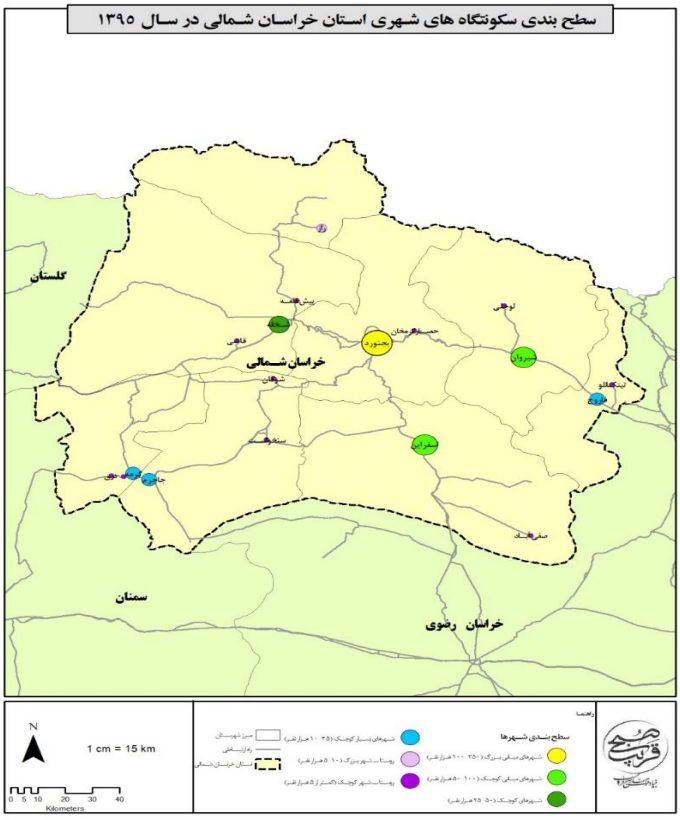
استان خراسان شمالی که از استان‌های تازه تأسیس بوده در سال ۱۳۸۳ (دوره ۸۵-۱۳۷۵) شکل گرفته و به همین جهت از سال ۱۳۷۵ به بعد با تبدیل هشت نقطه روستایی به نقطه شهری تعداد شهرهای استان دو برابر شده است. در این سال دو شهر اسفراین و شیروان (بین ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر) و بجنورد (بین ۱۰۰ تا ۲۵۰ هزار نفر) هریک به ترتیب ۳۴ و ۴۴ درصد از کل جمعیت شهری استان را در خود جای داده‌اند. به عبارتی ۷۸ درصد از جمعیت شهری استان تنها در سه شهر سکونت دارند و ۲۲ درصد باقی‌مانده در ۱۳ نقطه شهری دیگر مستقرند. این وضعیت از تعدد شهرهای کوچک و کم جمعیت در پهنه استان حکایت دارد؛ به طوری که افزایش تعداد نقاط شهری کمتر از ۵ هزار نفر سبب شده سهم ناچیزی از جمعیت ساکن در نقاط شهری در تعداد قابل‌توجهی از سکونت‌گاه‌های شهری مستقر باشند. از سوی دیگر شهرهای ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر با کاهش تعداد و جمعیت روبه رو بوده‌اند به طوری که شهر اسفراین که در سال ۱۳۷۵ در طبقه جمعیتی ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر بوده به طبقه ۵۰ تا ۱۰۰ هزارنفری انتقال یافته است. در سال ۱۳۹۰ تعداد شهرهای استان خراسان شمالی با تأسیس دو شهر جدید ایور و تیتکانلو به ۱۸ شهر رسیده است. از این تعداد، مطابق روال گذشته بیشترین تعداد شهرها به رده جمعیتی زیر ۲۵ هزار نفر تعلق دارد که ۱۵ شهر با فراوانی ۸۳ درصد تنها ۲۲ درصد از مجموع جمعیت شهرنشین را در بر می‌گیرد. در این سال نیز همچون سال‌های قبل هیچ یک از شهرهای استان در طبقه جمعیتی ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر قرار نگرفته و همچنان دو شهر اسفراین و شیروان در طبقه ۵۰ تا ۱۰۰ هزار نفر جمعیت قرار دارند. مهم‌ترین تغییری که در سال ۱۳۹۵ نسبت به ۱۳۹۰ به وقوع پیوست، افزایش شمار شهرهای استان از ۱۸ شهر به ۲۲ شهر در نتیجه تبدیل چهار نقطه روستایی استان به سکونت‌گاه‌های شهری بوده است. از آنجا که چهار نقطه شهری اضافه شده در این سال در طبقه جمعیتی کمتر از ۵۰۰۰ نفر جمعیت قرار گرفته‌اند، بر تعداد و جمعیت روستا-شهرهای استان افزوده شده است. به این ترتیب ۱۸ شهر با فراوانی ۸۲ درصد که تنها ۱۸ درصد از جمعیت شهرنشین استان را در خود جای داده‌اند، به طبقه جمعیتی کمتر از ۲۵ هزار نفر جمعیت تعلق دارند. دیگر تغییر ایجاد شده در این سال، پرکردن شکاف جمعیتی سلسله مراتب نظام سکونت‌گاهی استان به واسطه ارتقاء جمعیت شهر آشخانه از

طبقه ۱۰ تا ۲۵ هزار نفر در سال‌های قبل به طبقه جمعیتی ۲۵ تا ۵۰ هزار نفر جمعیت در سال ۱۳۹۵ بوده است. شهر بجنورد نیز به عنوان تنها شهر دارای جمعیت ۱۰۰ تا ۲۵۰ هزار نفر همچنان در جایگاه قبلی خود مانده و به عنوان مرکز استان همواره در زمره شهرهای میانی بزرگ به حساب آمده است.

جدول ۱۰۶-روند تغییرات سطوح جمعیتی نقاط شهری استان طی سال‌های ۹۵-۱۳۷۵

سال	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر)	بجنورد	بجنورد	بجنورد	بجنورد
شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰ هزار نفر)	شیروان	شیروان، اسفراین	شیروان، اسفراین	شیروان، اسفراین
شهرهای کوچک (۵۰-۲۵ هزار نفر)	اسفراین	-	-	آشخانه
شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰ هزار نفر)	آشخانه، جاجرم، فاروج	گرمه،آشخانه، جاجرم، فاروج	آشخانه، جاجرم، فاروج، گرمه	جاجرم، فاروج، گرمه
روستا ـ شهر بزرگ (۱۰-۵ هزار نفر)	گرمه	-	راز، درق	راز
روستا ـ شهر کوچک (کمتر از ۵ هزار نفر)	راز	راز، درق، صفی آباد، قاضی، شوقان، سنخواست، پیش قلعه، حصارگرمخان، لوجلی	تیتکانلو، ایور، صفی آباد، قاضی، شوقان، پیش قلعه،سنخواست، حصارگرمخان، لوجلی	درق، زیارت، ایور، آوا، تیتکانلو، صفی آباد، چناران‌شهر، قاضی، شوقان، سنخواست، پیش قلعه،حصارگرمخان، لوجلی، قوشخانه

منبع: مرکز آمار ایران،۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نقشه ۱۵- سطح بندی سکونتگاه‌های شهری استان خراسان شمالی

به طور کلی می‌توان بر اساس طبقات جمعیتی شهرها، الگوی نامتوازن شبکه شهری استان خراسان شمالی را به لحاظ جمعیت مشاهده نمود؛ به طوری که در حدود ۸۶ درصد از شهرهای استان (شهرهای کوچک زیر ۵۰ هزار نفر) تنها ۲۳ درصد از جمعیت شهری استان را در سال ۱۳۹۵ در خود جای داده‌اند و در مقابل تنها شهر بجنورد ۴۷ درصد از جمعیت شهری را به خود اختصاص داده است. این مهم حاکی از عدم تعادل و توازن در نحوه توزیع جمعیت در سلسله مراتب نظام شهری استان است. بر اساس آنچه گفته شد بررسی وضعیت توزیع جمعیت شهری در سلسله مراتب اندازه شهری بیانگر دو موضوع مهم به شرح زیر است:

- بررسی شاخص نخست شهری در سطح استان خراسان شمالی نشان از برتری شهر بجنورد نسبت به سه شهر نخست استان دارد، چراکه شهر بجنورد به عنوان مرکز استان خراسان شمالی با داشتن جمعیتی معادل ۲۲۸۹۳۱ نفر در سال ۱۳۹۵، بیشترین جمعیت شهری استان را در خود جای داده و از نظر اندازه

جمعیتی به طور متوسط بیش از نیمی از جمعیت سه شهر شیروان، اسفراین و آشخانه را طی این سال‌ها در خود جای داده است و در وضعیت تعادل قرار دارد.

- از نظر سلسله مراتب اندازه شهرها، نظام سکونت‌گاهی استان دارای عدم توازن و تعادل در توزیع اندازه شهری است؛ به نحوی که سه شهر با فراوانی تنها ۱۳/۶ درصد در طبقه شهرهای بالای ۵۰ هزار نفر جمعیت قرار داشته و ۷۷ درصد از جمعیت شهری استان را در خود جای داده‌اند.

۳-۵-۱-۴- الگوی استقرار سکونتگاه‌های شهری استان

استقرار و پیدایش یک شهر بیش از هر چیز تابع شرایط محیطی و موقعیت جغرافیایی و سپس عوامل اقتصادی و اجتماعی است. زیرا عوارض و پدیده‌های طبیعی در مکان‌گزینی، پراکندگی، حوزه نفوذ، توسعه فیزیکی، مورفولوژی شهری و امثال آن‌ها اثر قاطعی دارند و به عنوان یک عامل مؤثر عمل می‌کند.

استان خراسان شمالی از نظر ناهمواری‌ها به دو قسمت نواحی کوهستانی و پست و هموار تقسیم می‌شود. مرتفع‌ترین نقطه آن قله شاه جهان در رشته‌کوه‌های آلاداغ ۳۰۵۱ متر و پست‌ترین نقطه آن در روستای تازه یاب در قسمت خروجی رودخانه اترک با ارتفاع ۴۰۰ متر از سطح دریا قرار دارد. ارتفاع متوسط استان ۱۷۲۵ متر از سطح دریا می‌باشد.کوه‌های استان به دو بخش عمده رشته‌کوه کپه داغ و رشته‌کوه آلاداغ تقسیم می‌شوند.

رشته‌کوه کپه داغ : این رشته‌کوه در شمال استان واقع شده و به‌وسیله گسل عشق‌آباد (گسل کپه داغ) از دشت-های پست ترکمنستان و به‌وسیله رودخانه اترک و دشت‌های مانه و سملقان، بجنورد، شیروان و فاروج از رشته‌کوه جنوبی آلاداغ جدا می‌شود.

رشته‌کوه آلاداغ : این ارتفاعات توسط دشت‌های مانه و سملقان، بجنورد، شیروان، فاروج، از رشته‌کوه کپه داغ جدا شده است. آلاداغ در غربی‌ترین منطقه در حوالی جاجرم به‌وسیله یکسری کوه‌های کم ارتفاع به رشته‌کوه-های شاه کوه البرز می‌پیوندد. جبهه شمالی آلاداغ با یکسری پرتگاه‌های گسلی به رود اترک و جبهه جنوبی آن از طریق گسل‌هایی با دشت جاجرم ارتباط پیدا کرده است.

جدول ۱۰۷- طبقه‌بندی شهرهای استان بر اساس ویژگی‌های طبیعی و دسترسی به راه‌ها

شرح	روستا ـ شهر کوچک (کمتر از ۵ هزار نفر)	روستا ـ شهر بزرگ (۱۰-۵ هزار نفر)	شهرهای بسیار کوچک (۲۵-۱۰ هزار نفر)	شهرهای کوچک (۵۰-۲۵ هزار نفر)	شهرهای میانی کوچک (۱۰۰-۵۰ هزار نفر)	شهرهای میانی بزرگ (۲۵۰-۱۰۰ هزار نفر)	جمع کل
بین ۵۰۰تا ۱۰۰۰ متر	۵		۱	۱			۷
بین ۱۰۰۰تا ۱۵۰۰ متر	۷	۱	۲		۲	۱	۱۳
بین ۱۵۰۰تا ۲۵۰۰ متر	۲						۲
جمع کل تعداد شهرها	**۱۴**	**۱**	**۳**	**۱**	**۲**	**۱**	**۲۲**
بین ۵۰۰تا ۱۰۰۰ متر	۱۱۹۹۸		۱۹۵۸۰	۲۵۱۰۴			۵۶۶۸۲
بین ۱۰۰۰تا ۱۵۰۰ متر	۲۲۸۷۱	۵۰۲۹	۲۲۹۹۴		۱۴۲۱۷۹	۲۲۸۹۳۱	۴۲۲۰۰۴
بین ۱۵۰۰تا ۲۵۰۰ متر	۵۶۶۰						۵۶۶۰
جمعیت کل	**۴۰۵۲۹**	**۵۰۲۹**	**۴۲۵۷۴**	**۲۵۱۰۴**	**۱۴۲۱۷۹**	**۲۲۸۹۳۱**	**۴۸۴۳۴۶**
کمتر از ۱ درصد	۸	۱	۳	۱	۲	۱	۱۶
کمتر از ۲/۵درصد	۲						۲
بین۲/۵تا۵درصد	۲						۲
بین۵تا۱۵درصد	۲						۲
جمع کل تعداد شهرها	**۱۴**	**۱**	**۳**	**۱**	**۲**	**۱**	**۲۲**
کمتر از ۱ درصد	۲۴۴۹۹	۵۰۲۹	۴۲۵۷۴	۲۵۱۰۴	۱۴۲۱۷۹	۲۲۸۹۳۱	۴۶۸۳۱۶
کمتر از ۲/۵درصد	۵۹۹۴						۵۹۹۴
بین۲/۵تا۵درصد	۵۶۶۰						۵۶۶۰
بین۵تا۱۵درصد	۴۳۷۶						۴۳۷۶
جمع کل تعداد شهرها	**۴۰۵۲۹**	**۵۰۲۹**	**۴۲۵۷۴**	**۲۵۱۰۴**	**۱۴۲۱۷۹**	**۲۲۸۹۳۱**	**۴۸۴۳۴۶**
در فاصله ۱۰ کیلومتری بزرگراه	۳		۱	۱	۱	۱	۷
در فاصله ۱۰ کیلومتری راه اصلی	۵		۲		۱		۸
در فاصله ۱۰ کیلومتری راه فرعی	۶	۱					۷
جمع کل تعداد شهرها	**۱۴**	**۱**	**۳**	**۱**	**۲**	**۱**	**۲۲**
در فاصله ۱۰ کیلومتری بزرگراه	۷۳۳۵		۱۲۰۶۱	۲۵۱۰۴	۸۲۶۸۹	۲۲۸۹۳۱	۳۵۶۱۲۰
در فاصله ۱۰ کیلومتری راه اصلی	۱۷۴۱۸		۳۰۵۱۳		۵۹۴۹۰		۱۰۷۴۲۱
در فاصله ۱۰ کیلومتری راه فرعی	۱۵۷۷۶	۵۰۲۹					۲۰۸۰۵
جمعیت کل	**۴۰۵۲۹**	**۵۰۲۹**	**۴۲۵۷۴**	**۲۵۱۰۴**	**۱۴۲۱۷۹**	**۲۲۸۹۳۱**	**۴۸۴۳۴۶**

۳-۵-۲- نظام روستانشینی

جمعیت روستانشینی در سال‌های اخیر، همواره سهم کمتری از کل جمعیت کشور را داشته است و به طور متناوب این سهم کمتر شده است. طبق سرشماری عمومی نفوس و مسکن، رشد جمعیت روستایی کشور تنها در دهه ۷۵-۱۳۶۵ نرخ مثبت ۰/۳ را تجربه کرده است و در سایر دوره سرشماری با رشد منفی روبه رو بوده است. در طول این دوره نسبت روستانشینی در کشور از ۴۵/۲ به ۲۶ درصد کاهش یافته و مطابق سرشماری سال ۱۳۹۵ تنها ۲۰/۷ میلیون نفر از جمعیت ۷۹/۹ میلیون نفری کشور را ساکنان روستایی شامل می‌شود. به عبارت دیگر در بازه زمانی مورد مطالعه با وجود افزایش ۱/۶ برابری جمعیت کل کشور، جمعیت روستایی حدوداً هشت درصد کاهش یافته است و از سهم آن نسبت به جمعیت کل کشور حدود ۲۰ درصد کاسته شده است. بنابراین روند حاکم بر کل کشور در طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۵، کاهش جمعیت روستایی در مقابل افزایش جمعیت کل کشور و در نتیجه کاهش چشمگیر سهم جمعیت روستانشین نسبت به جمعیت کل است.

در استان خراسان شمالی تعداد جمعیت روستایی استان در چند دهه اخیر همواره روندی کاهشی داشته است؛ به‌طوری‌که جمعیت روستانشین استان در سال ۱۳۹۵ نسبت به سال ۱۳۶۵ کمتر شده است و در ۳۰ سال گذشته از جمعیت روستایی استان ۱۴۵۷۹۵ نفر کم شده است. لازم به ذکر است که در دوره مطالعاتی ۹۵-۱۳۶۵ همواره از سهم جمعیتی روستایی استان از کل جمعیت روستایی کشور کاسته شده است؛ به گونه‌ای که استان خراسان شمالی در سال ۱۳۶۵ با جمعیت روستایی ۵۲۳۳۲۸ نفر سهمی معادل ۲/۳۲ درصد از جمعیت روستایی کشور را به خود اختصاص داده، اما با کاهش حجم جمعیت روستایی استان در سال ۱۳۹۵ به ۳۷۷۵۳۳ نفر، سهم آن در کل جمعیت روستایی کشور نیز به ۱/۸۲ درصد کاهش یافته است.

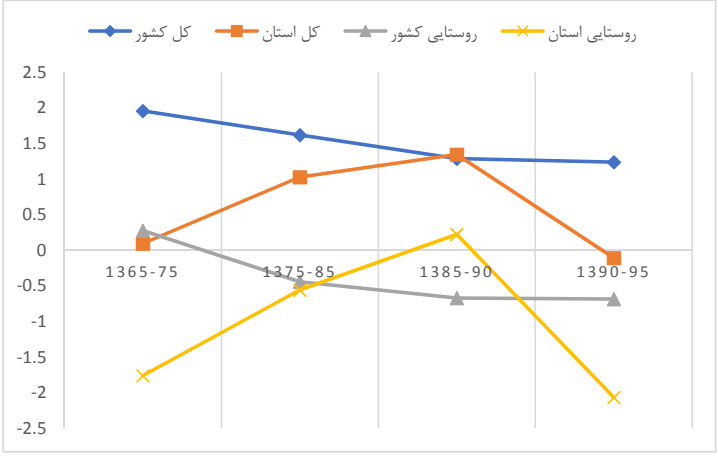
در ارتباط با نرخ رشد جمعیت روستایی کشور می‌بایستی خاطرنشان کرد که برای اولین بار در دوره ۸۵-۱۳۷۵ روند تغییرات جمعیت روستایی کشور، معکوس و منفی شده در حالی که روند منفی نرخ رشد جمعیت استان خراسان شمالی یک دهه زودتر به وقوع پیوسته و از دوره ۷۵-۱۳۶۵ آغاز شده است که حاکی از آن است روند تخلیه آبادی‌های استان از جمعیت و کاهش گرایش به روستانشینی در استان خراسان شمالی با شدت بیشتری نسبت به کشور دنبال شده است؛ به‌طوری‌که در دوره ۹۵-۱۳۹۰، متوسط نرخ رشد جمعیت روستایی استان خراسان شمالی، بسیار پایین‌تر از متوسط کشوری و تقریباً برابر با ۲/۰۷- درصد بوده و این در حالی است که متوسط نرخ رشد جمعیت روستایی کشور در همین دوره ۰/۶۸- محاسبه شده است. با توجه به آنچه گفته شد، روند کاهش جمعیت روستان نشین استان طی دوره ۳۰ ساله ۹۵-۱۳۶۵ با سرعت بیشتری در مقایسه با کشور

اتفاق افتاده است؛ چراکه نرخ رشد جمعیت روستان نشین استان طی این دوره ۱/۰۸- درصد بوده و این در حالی است که در سطح کشور و طی دوره مذکور میزان این شاخص معادل ۰/۲۸- درصد برآورد شده است.

جدول ۱۰۸-تغییرات جمعیت روستایی طی دوره ۱۳۶۵-۱۳۹۵

شرح	جمعیت روستایی				
	۱۳۶۵	۱۳۷۵	۱۳۸۵	۱۳۹۰	۱۳۹۵
کشور	۲۲۶۰۰۴۴۹	۲۳۲۳۷۶۹۹	۲۲۲۳۵۸۱۸	۲۱۵۰۳۰۰۸	۲۰۷۷۹۴۲۳
استان	۵۲۳۳۲۸	۴۳۸۱۵۸	۴۱۴۳۶۵	۴۱۹۰۶۸	۳۷۷۵۳۳
سهم استان از کشور	۲/۳۲	۱/۸۹	۱/۸۶	۱/۹۵	۱/۸۲
شرح	نسبت روستانشینی				
کشور	۴۵/۷۱	۳۸/۶۹	۳۱/۵۴	۲۸/۶۱	۲۶
استان	۷۲/۱۲	۵۹/۸۰	۵۱/۰۶	۴۸/۲۹	۴۳/۷۴
شرح	متوسط رشد سالانه جمعیت (درصد)				
	۱۳۶۵-۷۵	۱۳۷۵-۸۵	۱۳۸۵-۹۰	۱۳۹۰-۹۵	۱۳۶۵-۹۵
روستایی کشور	۰/۲۸	-۰/۴۴	-۰/۶۷	-۰/۶۸	-۰/۲۸
روستایی استان	-۱/۷۶	-۰/۵۶	۰/۲۳	-۲/۰۷	-۱/۰۸

منبع: مرکز آمار ایران، ۱۳۶۵، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵، ۱۳۹۰، ۱۳۹۵

نمودار ۲۸- تغییرات نرخ رشد جمعیت روستایی استان و کشور

۳-۶- نظام زیربنایی

استان خراسان شمالی به واسطه موقعیت جغرافیایی و حاشیه‌ای و کوهستانی در شمال شرق کشور با محدودیت‌های متعددی در زمینه توسعه زیربناها مواجه بوده است. شبکه حمل‌ونقلی استان بر پایه زیربناهای حمل‌ونقل جاده‌ای، ریلی و فرودگاهی است. در حال حاضر استان میادین نفت و گاز فعال ندارد و تأسیسات مربوط به نفت و گاز چشمگیر نیست اما در زمینه تولید انرژی برق سومین نیروگاه بزرگ کشور در این استان قرار دارد.

۳-۶-۱- نظام حمل و نقل و ارتباطات

شبکه‌های حمل‌ونقل شامل پنج حوزه اصلی حمل‌ونقل جاده‌ای، حمل‌ونقل هوایی، حمل‌ونقل ریلی، حمل‌ونقل آبی و حمل‌ونقل لوله‌ای است. با توجه به موقعیت استان خراسان شمالی دو حوزه نخست از اهمیت بیشتری برخوردار هستند. از این رو در ابتدا وضعیت حمل‌ونقل جاده‌ای و سپس وضعیت حمل‌ونقل هوایی در استان مورد بررسی قرار گرفته است.

۳-۶-۱-۱- حمل‌ونقل جاده‌ای استان خراسان شمالی

استان خراسان شمالی در زمینه زیرساخت‌های حمل و نقل جاده‌ای با محرومیت‌های متعددی رو به رو است، به نحوی که استان علیرغم جایگاه ارتباطی ویژه از نظر بندری فاقد زیرساخت‌های آزادراهی است و در برنامه‌های آتی نیز هیچ آزادراهی جهت ارتباط بندر چابهار به مرکز کشور پیش‌بینی نشده است؛ بر اساس آمار ارائه شده

- نسبت طول بزرگراه به جمعیت ۲۰ کیلومتر به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر است که وضعیت این شاخص نامناسب‌تر از میانگین کشور است؛
- نسبت طول راه‌های شریانی به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر جمعیت برابر با ۷۳ کیلومتر است که از این نظر استان جایگاه نامناسب‌تری نسبت به میانگین کشور دارد؛
- نسبت طول راه‌های ترانزیتی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت برابر با ۴۳ کیلومتر است که جایگاه استان نسبت به کشور مناسب‌تر است؛
- نسبت طول راه‌های روستایی به جمعیت روستایی ۶۲۵ کیلومتر به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر است که از نظر این شاخص نیز استان وضعیت نامناسب‌تری دارد.

- استان از نظر تعداد تجهیزات راهداری،تعداد پایانه‌های باری و مسافربری نسبت به جمعیت وضعیت مناسب‌تری را نسبت به میانگین کشور دارد.
- استان از نظر تعداد کشته‌شدگان جاده‌ای نسبت به جمعیت با ۱۵/۶ نفر کشته شده در تصادفات جاده‌ای به ازای هر ۱۰۰ هزار نفر جمعیت دارای وضعیتی نامناسب‌تر نسبت به میانگین کشور است.

جدول ۱۰۹- مقایسه شاخص‌های حمل و نقل جاده‌ای استان و کشور

شاخص‌های حمل و نقل جاده‌ای در سال ۱۳۹۸	کشور	خراسان شمالی	وضعیت نسبت به کشور
نسبت طول بزرگراه به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت(کیلومتر به نفر)	۲۵/۸	۲۰/۰	نامناسب‌تر
نسبت طول راه‌های شریانی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت(کیلومتر به نفر)	۷۵/۶	۷۳/۸	نامناسب‌تر
نسبت طول راه‌های ترانزیتی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (کیلومتر به نفر)	۳۱/۶	۴۳/۱	مناسب‌تر
نسبت طول راه‌های روستایی به ۱۰۰ هزار نفر جمعیت روستایی(کیلومتر به نفر)	۶۴۵/۲	۶۲۵/۹	نامناسب‌تر
طول کل راه‌ها نسبت به ماشین آلات و تجهیزات راهداری (کیلومتر به دستگاه)	۱۵/۰	۹/۰	مناسب‌تر
نسبت راه‌های ترانزیتی به پایانه های باربری(کیلومتر به پایانه)	۳۰۴/۵	۱۸۶/۰	مناسب‌تر
پایانه مسافربری به ازای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت (پایانه به ازای نفر)	۰/۴۲	۰/۵۸	مناسب‌تر
تعداد کشته شدگان جاده ای به ازای ۱۰۰ هزار نفر جمعیت	۱۴/۰	۱۵/۶	نامناسب‌تر

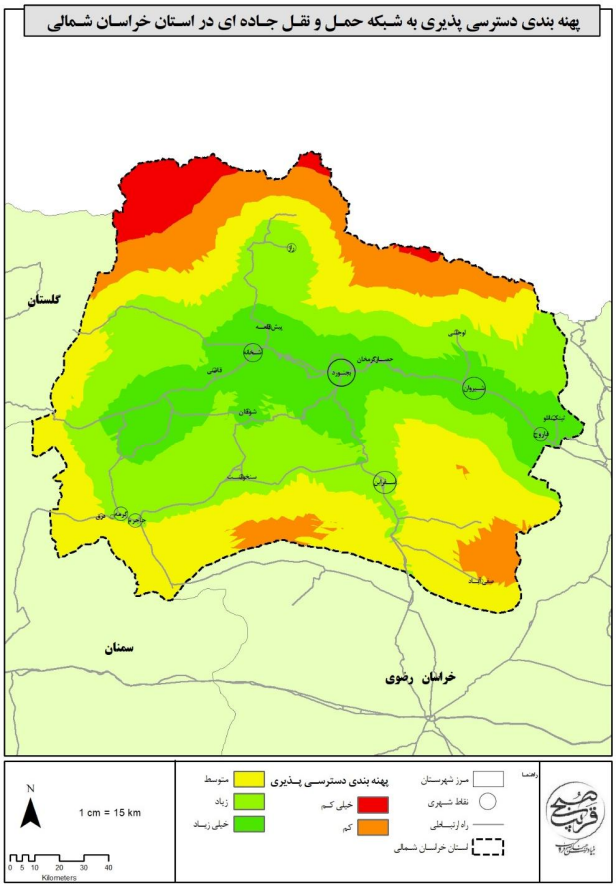
منبع: سازمان راهداری و حمل و نقل جاده‌ای کشور، ۱۳۹۸

عوامل مختلفی در شکل‌گیری شبکه راه‌های استان خراسان شمالی تأثیر داشته است که در اینجا به خلاصه‌ای از مهم‌ترین این عوامل اشاره شده است.

- نخست شکل طبیعی زمین و پستی و بلندی‌های استان در پهنه‌های غربی و شمالی و شرقی ارتباط پهنه‌های مختلف استان را یکدیگر را تحت تأثیر قرار داده و محورهای ارتباطی عمدتاً در مسیرها و دشت های هموار ایجاد شده است، در نتیجه عرصه‌هایی از استان که دارای ناهمواری بیشتری بوده‌اند از دسترسی کمتری برخوردار هستند.
- موقعیت مرزی و فاصله زیاد از مرکز کشور و موقعیت حاشیه‌ای استان نیز یکی از عوامل محرومیت‌زای استان بوده است که زمینه ساز محرویت های ارتباطی استان شده است.

۳-۶-۱-۲- پهنه‌بندی دسترسی‌پذیری

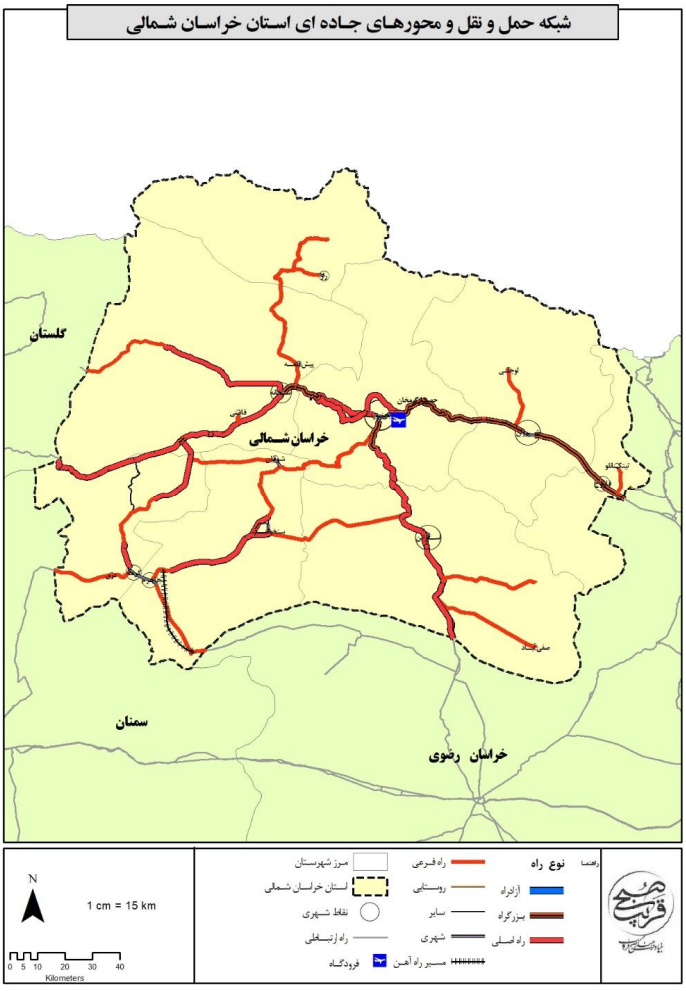
بررسی وضعیت دسترسی‌پذیری استان نشان‌دهنده الگوی مرکز پیرامون در دسترسی‌پذیری استان است، بر اساس همپوشی نقشه‌های مربوط به دسترسی‌پذیری شبکه حمل‌ونقل جاده‌ای، پیرامون شهرهای بزرگ استان بیشتر است مناطق حاشیه‌ای دسترسی‌پذیری بسیار کمی دارند، الگوی کلی دسترسی‌پذیری در استان بر اساس الگوی نواری است که مطابق با آن نوار میانی پیرامون محور مشهد-بجنورد بیشترین دسترسی‌پذیری را دارد و پهنه‌های شمالی و جنوبی دسترسی‌پذیری کمتری دارند.

نقشه ۱۶-پهنه‌بندی دسترسی‌پذیری در استان خراسان شمالی

۳-۶-۱-۳- حمل و نقل هوایی و فرودگاه‌ها

تنها فرودگاه خراسان شمالی، فرودگاه بین‌المللی بجنورد است، این فرودگاه از سال ۱۳۷۵ تا سال ۱۳۸۴به عنوان فرودگاه اقماری فرودگاه بین‌المللی شهید هاشمی‌نژاد مشهد مورد استفاده قرار می گرفت و عنوان پشتیبان را برای این فرودگاه داشت و در سال ۱۳۸۵ به عنوان فرودگاهی مستقل در منطقه‌ی بجنورد و استان خراسان شمالی معرفی شد. وسعت این فرودگاه ۲۸۶ هکتار در شمال شرق تا شمال غربی شهر بجنورد قرار گرفته است.

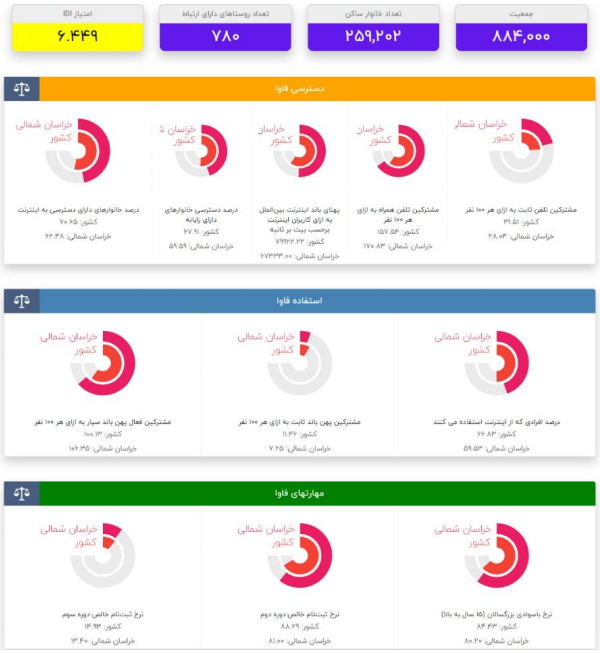

نقشه ۱۷-شبکه حمل و نقل استان خراسان شمالی

۳-۶-۱-۴- فناوری اطلاعات و ارتباطات

بررسی وضعیت استان خراسان شمالی از نظر شاخص IDI در سال ۱۳۹۹ نشان‌دهنده جایگاه ۲۶ ام استان در بین استان‌های کشور است. بررسی زیرشاخص‌های این بخش برای استان نشان می‌دهد، استان در زیرشاخص مهارت استفاده از فناوری اطلاعات دارای رتبه ۲۸ ام، در زیرشاخص دسترسی به خدمات فناوری اطلاعات در جایگاه ۲۷ ام و در زیرشاخص میزان استفاده از خدمات فناوری اطلاعات در جایگاه ۲۷ ام در بین استان‌های

کشور قرار دارد. لذا این استان ضعیف‌ترین استان کشور از نظر دسترسی و برخورداری از فناوری اطلاعات و ارتباطات است.

شکل ۳- شاخص فناوری اطلاعات در استان خراسان شمالی ۱۳۹۹

منبع: درگاه پایش جامعه اطلاعاتی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۹۹

۳-۶-۲- نظام انرژی و تأمین آب

با توجه به این که استان فاقد میادین و تأسیسات نفت و گاز است، تأسیسات انرژی استان بیشتر به بخش برق مرتبط است، لذا در این بخش وضعیت استان از نظر زیرساخت‌های برق و آب و گازرسانی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

۳-۶-۲-۱- زیرساخت‌های مرتبط با برق

در سال ۱۳۹۸ تعداد مشترکین برق در استان برابر با ۳۶۴۶۳۶ مشترک بوده است که شامل ۸۳ درصد مشترکین خانگی، ۴ درصد عمومی، ۲ درصد کشاورزی، ۰/۳ درصد صنعتی و ۱۰ درصد تجاری بوده است همچنین ۱۲۵۸۱۰۹ مگاوات ساعت برق فروخته شده که از این میزان ۳۷ درصد مصارف خانگی، ۹ درصد مصارف

عمومی، ۱۹ درصد مصارف صنعتی، ۲۴ درصد مصارف کشاورزی و مابقی صرف مصارف تجاری، آزاد و روشنایی معابر شده است. تا پایان این سال، تعداد ۹۴۹ روستا شامل ۱۱۵۳۱۸ خانوار دارای برق بوده که نسبت به سال گذشته ۱ درصد افزایش داشته است.

کل ظرفیت نامی نیروگاهی استان برابر با ۱۲۷۴ مگاوات است و ظرفیت عملی آن برابر با ۹۰۶ مگاوات است. بزرگ‌ترین و تنها نیروگاه استان نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان است.

نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان در استان خراسان شمالی و در کیلومتر ۱۲ جاده شیروان – قوچان قرار دارد. این نیروگاه در سال ۱۳۸۳ احداث شد و جزو نیروگاه‌های سیکل ترکیبی با ظرفیت تولید ۱۴۳۴ مگاوات است. نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان شامل ۶ واحد گازی ۱۵۹ مگاواتی از نوع V94.2 و ۳ واحد بخار ۱۶۰ مگاواتی در زمینی به مساحت ۱۲۰ هکتار است. در حال حاضر این نیروگاه با ظرفیت ۱۱۱۴ مگاوات در مدار تولید است. فاز اول نیروگاه شامل شش واحد توربین گازی ۱۵۹ مگاواتی، فاز دوم سه واحد توربین بخار هر کدام به ظرفیت ۱۶۰ مگاوات است واحد بخار نیروگاه هم اکنون در مدار تولید است و دو واحد دیگر بخار در دست احداث است. با راه‌اندازی واحدهای بخار، راندمان این نیروگاه از ۳۴ به ۴۸ درصد افزایش می‌یابد. سامانه خنک‌کننده بخش بخار این نیروگاه نیز از نوع هِلِر خشک با برج بتنی است. سوخت مورد نیاز نیروگاه گاز طبیعی و گازوئیل می‌باشد. آب مورد نیاز نیروگاه نیز از سد بارز واقع در شمال شهرستان شیروان تأمین می‌گردد. برق تولیدی این نیروگاه از طریق پست ۴۰۰ کیلوولت به شبکه سراسری متصل می‌شود.نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان شامل ۶ واحد گازی هر کدام با ظرفیت ۱۵۹ مگاوات و سه واحد بخار هر کدام ۱۶۰ مگاوات است که در مجموع توان تولید آن یک هزار و ۴۳۴ مگاوات است. این نیروگاه از نظر بزرگی بعد از نیروگاه دماوند تهران و نکا در شمال، سومین نیروگاه بزرگ کشور است.

۳-۶-۲-۲- زیرساخت‌های نفت و گاز

استان خراسان شمالی فاقد منابع و تأسیسات نفت و گاز است و بیشتر تأسیسات توزیع در این استان قرار دارد، که در ادامه مورد بررسی قرار می‌گیرد.عملیات گازرسانی به منطقه خراسان شمالی از سال ۶۱ یعنی ۴ سال پس از پیروزی انقلاب اسلامی آغاز گردیده است. روستای چمن بید در فروردین ۶۱ به عنوان اولین روستا و شهرهای شیروان، فاروج و آشخانه در دی‌ماه سال ۶۳ به‌عنوان اولین شهرها از نعمت گاز بهره‌مند گردیدند. در خردادماه سال ۱۳۹۷ تعداد شهرها و روستاهای گازرسانی شده به ۲۲ شهر(گازدار بودن تمامی شهرهای استان) و ۷۳۷ روستا رسیده است. ضریب نفوذ گاز در شهرها ٪۱۰۰ و در روستاها ٪۹۸,۵ است. گازرسانی به صنایع و نیروگاه

به‌عنوان اولویت کارآفرینی همواره مورد توجه این شرکت قرار دارد به گونه‌ای که با تحت پوشش قرار دادن ۲۵۶ مصرف‌کننده عمده و صنعتی ، ۷۶ ٪ مصرف کل استان را به خود اختصاص داده است.

۳-۶-۲-۳- استحصال و تأمین آب

اترک، گرگان‌رود، قره‌قوم و بخشی از حوضه آبریزکویر مرکزی حوضه‌های آبریز خراسان شمالی را تشکیل می‌دهند. متوسط بارش سالانه در خراسان شمالی ۲۳۰ میلی‌متر و حجم کل منابع آب تجدیدپذیر استان یک میلیارد و ۴۰۰ میلیون مترمکعب در سال است که ۶۱ درصد از این حجم معادل ۸۷۰ میلیون مترمکعب، آب‌های سطحی و ۳۹ درصد معادل ۵۳۰ میلیون مترمکعب مربوط به آب‌های زیرزمینی است. خراسان شمالی ۱۱ دشت دارد که وزارت نیرو به علت بهره‌برداری بیش از حد کشاورزان از منابع آب زیرزمینی، توسعه بهره‌برداری از این منابع را در هشت دشت ممنوع اعلام کرده است. این استان شدیداً وابسته به جریان‌های سطحی می‌باشند و منابع آن حساس و آسیب‌پذیری می‌باشند. بر اساس تحلیل‌های سند آب‌رسانی پایدار در روستاهای خراسان شمالی ۳۰۰ روستای استان در تابستان سال ۹۹ دارای تنش آبی و ۳۱۴ روستای دیگر نیز در مرز تنش آبی قرار داشتند. به طور کلی ۲۴ شهر و ۶۸۶ روستا در سطح استان خراسان شمالی تحت پوشش خدمات آبفا قرار دارند.

جدول ۱۱۰- میزان برداشت و مصرف منابع آب سطحی و زیرسطحی در سال ۱۳۹۲

عنوان	واحد	مقدار
منابع آب سطحی		
حجم منابع آب سطحی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۶۱۳
حجم سالانه آب رودخانه‌های مرزی	میلیون مترمکعب	۳۴
حجم سالانه آب در چرخه (خروجی از استان یا ورودی به دریاچه‌ها، کفه‌ها و کویرها)	میلیون مترمکعب	۳۳۹
حجم سالانه آب ورودی از طریق مرزهای استان یا انتقالی به استان	میلیون مترمکعب	۱۸
منابع آب زیرزمینی		
حجم منابع آب زیرزمینی از منابع تجدیدشونده	میلیون مترمکعب	۶۳۰
حجم برداشت سالانه آب از چاه‌ها	میلیون مترمکعب	۴۴۷
حجم سالانه تخلیه از چشمه‌ها	میلیون مترمکعب	۳۲۹
حجم سالانه تخلیه از قنوات	میلیون مترمکعب	۷۳
میزان کل برداشت و مصارف		
میزان مصرف سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۶۵۱/۴
اضافه برداشت سالانه از منابع آب زیرزمینی	میلیون مترمکعب	۷۸
میزان برداشت سالانه از منابع آب سطحی استان	میلیون مترمکعب	۳۳۵/۶
حجم کل سالانه آب مصرفی (سطحی و زیرزمینی)	میلیون مترمکعب	۹۸۷
مصارف سالانه کشاورزی	میلیون مترمکعب	۸۹۹/۷
مصارف سالانه شرب	میلیون مترمکعب	۶۹/۷
مصارف سالانه صنعت	میلیون مترمکعب	۱۷/۵

منبع: دفتر مطالعات پایه منابع آب، وزارت نیرو، ۱۳۹۲

بررسی میزان مصرف منابع در سال ۱۳۹۲ نشان‌دهنده سه موضوع اساسی است، نخست سهم برداشت از منابع زیرسطحی ۶۱ درصد و برداشت از منبع آب سطحی ۳۹ درصد آب مصرفی استان است. دوم اضافه برداشت از منابع آب زیرزمینی حدود ۱۲ درصد از کل برداشت از منابع آب زیرزمینی است و سوم سهم بالای مصرف در بخش کشاورزی است، به طوری که بیش از ۹۱ درصد منابع سطحی و زیرسطحی در بخش کشاورزی مصرف شده است و سهم بخش صنعت حدود ۲ درصد منابع موجود بوده است و حدود ۷ درصد مربوط به مصارف شرب بوده است.

۳-۷- بررسی نظام مدیریتی

۳-۷-۱- وضع موجود و مدل مفهومی

در این قسمت از مطالعات سیستم مدیریتی حاکم بر استان خراسان شمالی بررسی و تحلیل می‌گردد. این سیستم همچون بستر و چارچوبی است که کلیه فرآیندها و اقدامات توسعه‌ای، هم در حوزه نرم‌افزاری (سازمانی، اداری، حقوقی و ...) و هم در حوزه سخت‌افزاری (اجرا، تدارکات، نظارت و ...)، از طریق این سیستم و نظام موجود صورت می‌گیرد. در واقع می‌توان گفت توسعه پایدار و متوازن استان از یک سو، به کلیه برآوردها، تحلیل‌ها و راهکارهای فنی و تخصصی توسعه استان و از سوی دیگر به نحوه اجرای نتایج و محصول مطالعات آمایش که حاصل کارآمدی و اثربخشی نظام مدیریتی است، وابسته است. دستیابی به اهداف طرح آمایش استان نیازمند استفاده حداکثری از ظرفیت‌های قانونی و حقوقی موجود در نظام مدیریتی و شناسایی خلأها و کمبودهای قانونی و اداری و رفع آن‌هاست، تا از این طریق امکان تحقق حداکثری پروژه‌ها و اقدامات برنامه-ریزی شده در مطالعات آمایش استان فراهم گردد.

نظام برنامه‌ریزی و مدیریت در کشور به صورت متمرکز، از بالا به پایین و به صورت بخشی و تخصصی است. به عبارت دیگر، سیاست‌گذاری، برنامه‌ریزی اجرایی و بودجه‌ریزی به صورت متمرکز از مرکز و در سطح ملی صورت می‌گیرد و سهم هر یک از وزارتخانه‌ها (دستگاه‌های اجرایی تخصصی) مشخص و به آن‌ها ابلاغ می-شود و آن‌ها نیز به صورت سلسله‌مراتبی به دستگاه‌های متناظر در استان و شهرستان ابلاغ نموده و سپس فرآیندهای اجرایی را مطابق آیین‌نامه‌های سازمان برنامه و بودجه کشور، انجام می‌دهند. نظام پایش و نظارت عملکرد نیز متناسب با همین سیستم سلسله‌مراتبی از سطح خرد به کلان تهیه و جهت برنامه‌ریزی‌های آینده بکار گرفته می‌شود. در این نظام انجام هماهنگی‌های بین بخشی از طریق تشکیل ستادها، کمیته‌ها و کمیسیون‌های متشکل از نمایندگان دستگاه‌ها زیر نظر عالی‌ترین مقام مرتبط ملی، استانی یا شهرستانی، صورت می‌گیرد.

اجرای آمایش سرزمین در مقیاس استان خراسان شمالی و شهرستان‌های آن در چارچوب نظام مدیریتی مذکور با چالش‌هایی مواجه است که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر است:

- عدم نقش جدی احزاب و تشکل‌های سیاسی و یا انجمن‌های صنفی و تشکل‌های کارگری موجود در استان در تحولات مختلف استان به‌ویژه جریانات و سازوکارهای مدیریتی آن؛
- وضعیت نامناسب انتشار نشریات و روزنامه‌ها در استان به‌ویژه شهرهای غیر مرکز؛
- عدم سازوکار لازم برای مشارکت مردم به دلیل تمایل بالای مشارکت آن‌ها؛
- عدم توجه نظام مدیریت استان به پیامدهای اجتماعی اقدامات خود؛
- تأثیر منفی گرایش‌های محلی‌گرایانه قوی در سطح استان و عدم ارتباط و یکپارچگی استان و هویت منطقه‌ای آن و نیز متفرق شدن خواسته‌ها و گاه شکل‌گیری تعارض و خرد شدن هر چه بیشتر واحدهای تقسیمات سیاسی در سطح استان؛
- تأثیر بالای تأثیر نخبگان و افراد بانفوذ بر شکل‌گیری نابرابری در تخصیص بودجه و فعالیت‌های عمرانی در سطح استان و نیز تأثیر بر جایگاه‌های مدیریتی؛
- پیروی مردم از نخبگان سیاسی و مذهبی خود و عدم ایجاد جریانات مستقل؛
- نقش پررنگ افراد غیربومی در کنار افراد تأثیرگذار در استان و عدم آشنایی مدیران غیربومی با حساسیت‌های فرهنگی و اجتماعی خاص استان و ضعف در برآورد تأثیرات و پیامدهای اجتماعی اقدامات و پروژه‌های مناطق مختلف استان؛
- عدم درک درست مسئولان و اعضای سازمان‌های غیردولتی از نهادهای غیردولتی وابستگی نهادهای غیردولتی به یارانه و کمک‌های سازمان‌های دولتی؛
- عدم ثبات مدیریتی به دلیل غیربومی بودن و غیرمتخصص بودن استانداران و مدیران ارشد استان؛
- توانمندی فنی و تخصصی پایین شوراها و کارگروه‌های استان و شهرستان زیر سایه مسائل سیاسی؛
- مداخله افراد و نخبگان در جذب صنایع، بودجه و اعتبارات، خدمات، دانشگاه‌ها و غیره خارج از مطالعات و برنامه‌های فنی و تخصصی و توسعه نامتوازن در دراز مدت؛
- عدم اعتماد کافی مردم به مسئولان استان و پایین بودن سطح پاسخگویی، شفافیت و مسئولیت‌پذیری آن‌ها؛
- تعارض بین مدیران مرکز استان با مراکز شهرستان‌ها؛
- وابستگی قابل توجه توسعه استان به منابع ملی؛
- تأثیرپذیری از رویدادها و فرآیندهای حاکم بر نظام مدیریتی استان مشهد؛

- فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛
- نبود نظام یکپارچه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان؛
- تشتت شدید در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی؛
- تعدد کارگروه‌های شورای برنامه‌ریزی استان وظایف فراوان (بیش از ۸۰ وظیفه اصلی) آن‌ها و حذف برخی وظایف کلیدی نظیر تلفیق برنامه‌های کوتاه، میان و بلندمدت؛
- عدم توجه جدی شوراهای عالی و ستادهای استانی نظیر شورای عالی شهرسازی و معماری، ستاد بازآفرینی پایدار شهری، ستاد آموزش استان و غیره به آمایش سرزمین در سطح ملی و استانی؛
- نبود نتایج و دستاوردهای آمایش سرزمین به عنوان قوانین لازم‌الاجرا برای نهادهای دولتی و غیردولتی؛
- فقدان متولی جدی، کارآمد، مسئولیت‌پذیر و پاسخگو برای اجرای آمایش استان؛
- نبود نیروهای متخصص و میان‌رشته‌ای در راستای تحقق آمایش در استان؛
- کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم و مدیریت بهینه منابع موجود برای تحقق آمایش استان؛
- نبود ابزارها، سازوکارهای منسجم و نهادهای مسئول پایش و نظارت بر عملکرد آمایش و فرآیندهای آن (سامانه ساترا، اگرچه یک بستر مناسب است اما سازوکار نهادی نیست)؛
- فقدان مشارکت جدی نهادهای غیردولتی و نمایندگان مردم (نمایندگان مجلس شورای اسلامی و اعضای شورای عالی استان، شهرها و روستاها) در تصمیم‌سازی و تصمیم‌گیری‌های برنامه توسعه استان؛
- نبود تقسیم وظایف و مسئولیت‌های نهادی غیردولتی و نهادهای عمومی در برنامه توسعه استان و پاسخگویی آن‌ها؛
- ضعف در مشارکت و همکاری نهادهای قضایی به عنوان ناظر و مدعی‌العموم در برنامه‌های توسعه استان؛
- فقدان توجه به فرصت‌ها و پتانسیل‌های به وجود آمده بعد از تهیه طرح از یک سو، و تغییر در شرایط ویژگی‌های مکانی و فضایی از سوی دیگر در راستای بازنگری و به‌روزرسانی برخط برنامه توسعه استان؛
- نبود سازوکار حفظ و رعایت زمان‌بندی پروژه‌ها و اقدامات برآمده از برنامه توسعه استان و ایجاد سازوکار رفع مشکلات و موانع اجرایی؛
- ضعف در شناسایی و توجه جدی به مسائل و مشکلات مردم استان به عنوان مجریان و دخیلان اصلی توسعه استان و سازوکارهای لازم برای انتقال نظرات و دیدگاه‌ها در برنامه توسعه؛

- عدم فرآیند برنامه‌ریزی از پایین به بالا و ایجاد شرایط تأثیرگذاری آن بر استراتژی‌های کلی توسعه استان؛
- نبود نظام کارا و مؤثر در جهت حفظ کیفیت اجرای برنامه‌ها و اقدامات توسعه‌ای؛
- تداخل تصمیم‌گیری‌ها در مناطقی با تداخل مسئولیت‌های نهادهای متولی و مجری وجود خلأهای تصمیم‌گیری؛
- ضعف در پیش‌بینی و شناسایی فرصت‌ها و تهدیدهای امنیتی و ارائه راهکارها برای مواقع بحران با هدف کاهش حداقل تأثیرات بر فرآیند توسعه استان؛
- نبود سازوکارهای لازم برای کاهش ریسک جهت فعالیت بخش خصوصی و تعاونی؛

برای رفع موانع نظری و عملی اجرای آمایش استان نیازمند چارچوب نظری مناسب و منطبق با شرایط کشور است، تا از این طریق هم از حداکثر ظرفیت قانونی موجود کشور استفاده شود و هم خلأهای موجود شناسایی شده و فرآیندهای لازم برای ایجاد سازوکارهای قانونی مناسب در آینده برداشته شود. لذا با مطالعه منابع مختلف داخلی و خارجی از جمله PMBOK، IMS، PDCA، KM، TQM، D&E، ROM و سایر مطالب مرتبط، مدل مفهومی نظام مدیریتی آمایش استان مطابق نمودار صفحه بعد پیشنهاد شده است.

در این مدل کلیه مفاهیم کلیدی مرتبط با اجرای برنامه توسعه آمایش استان دیده شده است. هر یک از این ابعاد، خود یک نظام مدیریتی است که باید توسط نهادهای مرتبط در یک سازوکار اجرایی مناسب انجام شود. لازم به ذکر است که کلیه ۱۴ بعد (نظام) در کنار یکدیگر می‌تواند حداکثر اثرگذاری و کارآمدی را برای نتایج مطالعات آمایش استان داشته باشد. ایجاد خلل جدی در هر یک از این ابعاد، عملاً سایر ابعاد را با چالش جدی در هدایت و راهبری مواجه می‌کند.

شکل ۴- ابعاد نظام مدیریت آمایش سرزمین در استان خراسان شمالی

۳-۷-۲- تحلیل وضع موجود

استان خراسان شمالی از جمله استان‌های دارای ظرفیت توسعه در کشور به‌ویژه در حوزه‌های معادن و گردشگری است. بخش قابل‌توجهی از این ظرفیت به دلیل مدیریت نامطلوب و ناکارآمد در سطوح مختلف استان به کار گرفته نشده است. مدیریت نامناسب استان موجب شده نزدیکی به مشهد به جای اثرات مثبت و پیشرو، اثرات منفی و جذب فرصت‌های استان خراسان شمالی را به همراه داشته باشد. اجرای با کیفیت طرح آمایش، نیازمند سازوکارهای اجرایی مناسب و سازگار با طرح است، تا از این طریق امکان تحقق و اجرای نتایج طرح آمایش حاصل شده و اثرات مثبت آن در توسعه استان نمایان شود. در حال حاضر استان خراسان شمالی دارای پروژه‌های ناتمام بسیاری است. بنا بر اظهارنظر مسئولان استان در ۱۳۹۹، استان خراسان شمالی دارای بیش از ۲۸۰۰ پروژه ناتمام است که برای تکمیل آن‌ها به اعتباری بیش از ۶۸ هزار میلیارد ریال نیاز دارد. بنا بر اعلام سازمان برنامه و بودجه، اولویت چند سال گذشته اتمام پروژه‌های نیمه‌تمام بوده است و در این مسیر، اولویت با

پروژه‌های با درصد پیشرفت فیزیکی بالاست. از شمار کل طرح‌های نیمه‌تمام خراسان شمالی، هزار و ۲۷۷ پروژه عمرانی مربوط به پروژه‌های عمرانی استانی بوده که برای تکمیل آن حدود ۱۰ هزار و ۲۰۷ میلیون ریال اعتبار نیاز است. ۹۵۳ پروژه عمرانی نیمه‌تمام از محل بودجه استانی مربوط به تعهد وزارتخانه‌ها و سازمان‌های ملی در این استان است که برای تکمیل آن‌ها بیش از چهار هزار و ۴۴۰ میلیارد ریال بودجه مورد نیاز است. چنین ۵۰۳ پروژه عمرانی نیمه‌تمام خراسان شمالی نیز مربوط به تعهد دولت‌های نهم و دهم بوده که با وجود تصویب در سفرهای استانی به مرحله اجرا نرسیده و تکمیل این پروژه‌ها نیز به حدود ۳۰ هزار میلیارد ریال بودجه نیاز دارد. همچنین سازمان برنامه و بودجه استان تلاش فراوانی جهت جذب منابع غیردولتی و مشارکت بخش خصوصی داشته است. در زیر به برخی از این پروژه‌ها اشاره می‌گردد:

۱. محور بجنورد- میامی: این پروژه یکی از پروژه‌های مهم زیرساخت حمل و نقل زمینی استان خراسان شمالی محسوب می‌شود که طرح اجرایی آن حدود بیش از یک دهه قبل شروع شد که در این مدت با فراز و نشیب‌هایی برای اجرا مواجه شد. این محور حدود ۲۶۰ کیلومتر مسافت دارد که بنا بر گزارش رسمی اداره کل راه و شهرسازی استان خراسان شمالی تاکنون ۸۵ کیلومتر از این مسیر، بهره‌برداری رسیده و ۱۲ کیلومتر از این محور در ۲ قطعه ۶ کیلومتری باقی‌مانده است.
۲. باند دوم محور اسفراین به بجنورد: این پروژه با ۶۰ کیلومتر از سال ۹۰ آغاز شده و ۲۰ درصد پیشرفت فیزیکی دارد. سال ۱۳۹۹ برای اجرای این پروژه راه‌سازی، ۲۲۵ میلیارد ریال اعتبار ملی مصوب شده است که از این میزان بیش از ۸۰ میلیارد ریال تخصیص یافت. ۱۰ کیلومتر از این مسیر به مناقصه گذاشته شده و ۴۳ کیلومتر آن هنوز مطالعه نشده است.
۳. محور بجنورد - جنگل گلستان: این پروژه به عنوان بخشی از پروژه بزرگراه مشهد به استان گلستان است. بخش قابل توجهی از این پروژه باقی‌مانده است.
۴. راه‌آهن گرگان- بجنورد- مشهد: این پروژه یک‌خطه و طول آن حدود ۵۷۰ کیلومتر است که ۲۳۰ کیلومتر از این پروژه بزرگ از خراسان شمالی عبور می‌کند. این پروژه یکی از پروژه‌ای است که با وجود گذشت ۱۱ سال از شروع آن هنوز تکمیل نگردیده است.
۵. بیمارستان امام رضا(ع) بجنورد: این پروژه برنامه‌ریزی شده و هنوز عملیات اجرایی آن آغاز نشده است.
۶. پروژه‌های نیمه‌تمام مسکونی: خراسان شمالی با کمبود ۲۰ هزار واحد مسکونی مواجه است. یک سوم از این جمعیت استان حاشیه‌نشین هستند. علی‌رغم این عقب‌ماندگی در تأمین مسکن، مجموعه‌های مختلفی در بخش‌های بافت فرسوده بجنورد همچون پروژه ارمغان بجنورد، نیایش شرق بجنورد، قائم اسفراین و دیگر مجموعه‌ها به حال خود رها شده است. همچنین بالغ بر ۱۵۴ هکتار محله و منطقه بافت

فرسوده در دل شهر بجنورد که هسته اصلی و مرکزی این شهر را شامل شده وجود دارد. تاکنون پروژه‌های بازآفرینی شهری و همچنین طرح‌های عمرانی مربوط به پروژه‌های بهسازی بافت‌های مسکونی پس از گذشت بیش از یک دهه در این شهر به سرانجام مشخصی نرسیده و همچنان بخش بسیار زیادی از این مناطق محروم نیازمند بهینه‌سازی هستند.

۷. محور دوم اسفراین- بجنورد: این محور با بیش از ۲۰۰ پیچ در این مسیر سخت گذر موجب سختی تردد وسایل نقلیه به‌ویژه در فصل سرما شده است. ساخت باند دوم این محور که به طول ۵۰ کیلومتر از بهار آینده توسط قرارگاه سازندگی خاتم‌الانبیا انجام خواهد شد.

۸. مجتمع سیمان سمنگان خراسان شمالی: کلنگ این پروژه در سال ۱۳۸۲ زده شد. این پروژه بنا بود روزانه ۱۰ هزار تن سیمان تولید کند. همچنین اشتغال ۷۵۰ نفر در کارخانه و هزاران نفر به صورت غیرمستقیم از پیش‌بینی‌های مسئولان آن زمان به شمار می‌آمد. بنا بود طی ۳ سال ، فاز اول پروژه با تولید ۵ هزار تن سیمان در روز به بهره‌برداری برسد. پس از گذشت ۵ سال فقط ۲۰ درصد پیشرفت فیزیکی داشت. با توجه به وضعیت فعلی تولید سیمان در کشور و تأمین نشدن منابع مالی طرح سیمان سمنگان، ادامه اجرای آن فاقد توجیه اقتصادی است و به همین دلیل آستان قدس رضوی، برای سرمایه‌گذاری در زمینه فرآوری گیاهان دارویی اعلام آمادگی کرده است. این طرح در حال حاضر ۳۶ درصد پیشرفت فیزیکی دارد.

تأمین بودجه و تکمیل پروژه‌های عمرانی و غیر عمرانی نیمه‌تمام دولت از مشکلات جدی استان خراسان شمالی است. این امر کلیه امورات مربوط به مدیریت زمان، کیفیت، تغییرات، ریسک، نتیجه‌گرایی و غیره را تحت تأثیر قرار داده و نامشخص کرده است. هیچ سازمان و نهادی نیز مسئولیت این عدم تحقق برنامه را به عهده نگرفته و پیشنهاداتی در خصوص به روزرسانی آن انجام نداده و همه امورات تحقق پروژه‌ها و اقدامات را به بودجه دولت گره زده‌اند. این در حالی است که راه‌حل‌های متنوع و مختلفی تأمین مالی برای اجرای پروژه‌ها می‌توان برنامه-ریزی و اجرا کرد.

به موارد فوق باید، بخش پروژه‌های غیرعمرانی نظیر پروژه‌های اقتصادی و اجتماعی- فرهنگی را نیز که معمولاً از دید مسئولان مغفول می‌ماند، اضافه کرد. به این ترتیب متوجه مشکلات قابل توجه استان خراسان شمالی با توجه به منابع و ظرفیت‌ها و فرصت‌های فراوان آن خواهیم شد. دولت با در اختیار داشتن نقش‌های مختلف نظارت و ارزیابی، تأمین مالی، انتخاب مجریان و پیمانکاران و تصمیمات اجرایی پروژه‌ها، عملاً به عنوان مجری

و متولی اجرا شناخته شده و تا حد زیادی توانمندی و ظرفیت‌های بخش خصوصی را در زمینه‌های مختلف خلاقیت و نوآوری، تأمین مالی، ارتقای کیفی، مدیریت اجرا و بهره‌برداری بهینه و کارآمد نادیده گرفته است.

با نگاهی کوتاه به اجرای پروژه‌ها و برنامه‌ها در استان خراسان شمالی می‌توان چالش‌ها و مشکلات جدی در اجرا و بهره‌برداری آن‌ها را در نظام مدیریت اجرا دانست که مهم‌ترین آن‌ها به شرح زیر است:

۱. مدیران غیربومی، مدیریت در استان را به عنوان سکوی ارتقای خود می‌بینند و کمتر دل‌بستگی و علاقه به توسعه استان دارند و عدم اجرای برنامه‌ها و طرح‌های مصوب به دلیل مسائل سیاسی و ناکارآمدی مدیریتی در استان و شهرستان‌ها دیده می‌شود.

۲. تمرکز شورای برنامه‌ریزی استان بر مسائل جزئی و خرد که باید در سطوح پایین‌تر انجام شود و عدم نگاه راهبردی و آینده‌گرانه در شورا کمتر دیده می‌شود. مصوبات شورای برنامه‌ریزی بسیار متأثر از نگاه و رویکرد استاندار و مدیران ارشد است و کمتر از برنامه و چارچوب نظری و علمی پیروی می‌کند. به عبارت دیگر بخش زیادی از مصوبات شورای برنامه‌ریزی کلی‌گویی بوده و جنبه ارشادی دارد و عملاً اجرایی بودن آن‌ها امکان‌پذیر نیست. همچنین جلسات شورای برنامه‌ریزی استان تابع برنامه زمانی مشخصی نیست.

۳. کاهش تمایلات مشارکت‌جویانه مردم به خاطر ناتوانی مجموعه مدیریتی استان در پاسخ به خواسته‌های مردم و برآورده ساختن نیازهای آن‌ها مشهود است. گسترده شدن ساختار اداری و تشکیلاتی سازمان‌های دولتی به دلیل افزایش تعداد واحدهای تقسیمات سیاسی استان از نقاط ضعف استان است.

۴. مداخله افراد و نخبگان در جذب صنایع، بودجه و اعتبارات، خدمات، دانشگاه‌ها و غیره خارج از مطالعات و برنامه‌های فنی و تخصصی که منجر به توسعه نامتوازن در دراز مدت خواهد شد.

۵. گرایش‌های محلی‌گرایانه قوی در سطح استان وجود دارد که مانع ارتباط و یکپارچگی استان و هویت منطقه‌ای آن و نیز متفرق شدن خواسته‌ها و گاه شکل‌گیری تعارض و خرد شدن هر چه بیشتر واحدهای تقسیمات سیاسی در سطح استان شده است.

۶. نقش پررنگ مدیران غیربومی در استان قابل مشاهده است. برای مثال همه استانداران این استان غیربومی بوده‌اند، و سایر مدیران ارشد نیز در ابتدا تا حدی بومی و سپس به سمت غیربومی حرکت کرده‌اند. در سطح مدیران میانی و پایه، حدود ۳۰ درصد غیربومی و ۷۰ درصد بومی بوده‌اند.

۷. مدیریت استان بین مرکز و پیرامون (مراکز شهرستان‌ها) دارای تعارض و چالش در فهم و اجرای فرآیندهای توسعه است.

۸. عملکرد سلیقه‌ای، خارج از برنامه و ناهماهنگ مدیران و کارشناسان دستگاه‌ها و نهادهای دولتی و غیردولتی با وظایف و مأموریت‌های سازمانی و برنامه‌ریزی برای انجام آن‌ها از معضلات این استان است.

۹. مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان خراسان شمالی همه‌جانبه و فراگیر نیست و کمتر متناسب با وضعیت استان بوده و به بهبود فرایندها توجه دارد.

۱۰. ساختار فعلی شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان و همچنین سایر شوراهای استان، بسیار عریض و طویل و با کارگروه‌های فراوان زیرمجموعه بوده که عملاً تصمیم‌گیری و اتفاق‌نظر را با مشکل مواجه می‌کند. بررسی‌ها نشان داده است که این شوراها تأثیر مثبت و بلندمدتی بر توسعه استان نداشته و نیاز به تغییرات ساختاری و عملکردی در این شوراها به صورت جدی احساس می‌شود. همچنین هیچ‌گونه نهاد و سازوکار نظارتی بر عملکرد این شوراها وجود ندارد.

۱۱. عدم مشارکت و بهره‌مندی بخش خصوصی و مردم خراسان شمالی در توسعه استان: متأسفانه اکثر سمن‌ها از مأموریت وظایف خود آشنا نبوده و از این ظرفیت برای حل بخشی از مشکلات و معضلات استان که در توان همکاری آن‌هاست، استفاده نمی‌شود.

۱۲. نمایندگان مردم استان خراسان شمالی نظیر نمایندگان مجلس شورای اسلامی و مهم‌تر نمایندگان در شورای عالی استان، شورای اسلامی شهرها و روستاهای استان و نمایندگان صنوف، نقش بسیار اندک و ناچیزی در تصمیم‌گیری‌های راهبردی و کلان استان دارند. در استان خراسان شمالی همواره به دلیل نزدیکی به مشهد، مردم دیده نشده‌اند. این در حالی است که در مواقع بحرانی، همیشه این مردم استان بوده‌اند که هزینه و امکان عبور از بحران را فراهم کرده‌اند.

۱۳. در این استان نهادهای نظارتی همچون استانداری، سازمان برنامه و بودجه استان واحدهای ارزیابی و نظارت دستگاه‌های اجرایی، هیچ‌گونه سیستم اجرایی دقیق و هدفمند و برنامه‌ریزی‌شده‌ای برای مدیریت زمان پروژه‌های اجرایی را ندارند. همواره در پروژه‌ها بخش CPM پروژه‌ها وجود دارد که پیشرفت کار را کنترل می‌کند. اما مدیریت زمان یعنی رفع چالش‌هایی که زمان پروژه را با تغییر مواجه می‌کند. تأخیر در اجرای پروژه‌ها تنها به دلیل تأمین منابع مالی نیست، بلکه عمدتاً به دلایل تصمیم‌گیری‌های نادرست و غیرواقع تأمین مالی و تأمین‌کنندگان مالی، نبود راهکارهای رفع چالش‌های قانونی و حقوقی نظیر مالکیت، بروکراسی اعطای مجوزها و صلاحیت‌ها و نظایر آن است. مدیریت زمان اقدامات توسعه‌ای در استان عملاً بدون متولی است.

۱۴. شرایط استان همواره در حال تغییر است. این تغییرات شامل تغییر در داده‌ها به دلایل مهاجرت و جابجایی، تغییر در فناوری، تغییر در پارادایم‌ها و رویکردهای مواجه با مسئله، تغییر در نیروی انسانی و ماهر، تغییر در بودجه و اعتبارات، تغییر در قوانین و مقررات و موارد مشابه است. سازگار شدن فرآیند توسعه استان و انطباق پروژه‌های کلان و راهبردی که معمولاً بلندمدت هستند با این تغییرات، یک کار کارشناسی، فنی و مدیریتی (تصمیم‌گیرانه) است. در استان متولی رصد تغییرات، اثرات آن بر اقدامات و پروژه‌ها، رفع کمبودها و نیازهای جدید چه ارگان و سازمانی است؟ مدیریت تغییرات یکی از چالش‌های جدی دنیای امروز ماست که نیاز است سازوکار مناسبی برای آن دیده شود.

۱۵. بسیاری از پروژه‌هایی که توسط دولت و یا توسط بخش خصوصی یا تعاونی که دارای صلاحیت لازم یا نظارت کافی نبوده‌اند، اجرا شده‌اند و از کیفیت پایین در بهره‌برداری برخوردارند. بخش قابل‌توجهی از این پروژه‌ها به اهداف خود نرسیده و با صرف هزینه و زمان زیاد، در واقع ناموفق بوده‌اند. مدیریت کیفیت یک فرآیند است که پایش، نظارت و ارزیابی فناوری، نیروی انسانی، گردش کار، مواد و مصالح و ارائه خدمت را بررسی و مدیریت می‌کند. با نگاهی به کشورهای همسایه این استان، تمرکز بر کیفیت و تأثیر آن بر جذب مخاطب و سرمایه را می‌توان به آسانی مشاهده کرد. مدیریت کیفیت توسعه استان به عهده چه سازمان و ارگانی است؟ لازم است که این امر مهم در سازوکاری مطمئن و فنی پیگیری و اجرایی گردد.

۱۶. هر دستگاه اجرایی و یا نهاد نظارتی و سیاست‌گذاری دارای قلمروهای فعالیتی و عملکردی است. یکی از چالش‌های جدی استان خراسان شمالی تداخل زیاد این قلمروها و عدم انطباق تصمیم‌گیری‌ها در قلمروهای مشترک است. هر دستگاهی برای پیشبرد اهداف و مأموریت‌های سازمانی خود طرح‌ها و برنامه‌هایی را آماده و تصویب می‌کند. این درحالی است که راهکارهای پیشنهادی این طرح‌ها در قلمروهای مشترک، در بسیاری موارد متناقض، متضاد و خنثی‌کننده یکدیگر است به جای آنکه هم‌افزا و دارای سینرژیک باشد.

۱۷. توسعه استان خراسان شمالی بدون توجه به رصد تغییر شاخص‌های توسعه امکان‌پذیر نیست. برای تصمیم‌گیری کارآمد و مؤثر لازم است که داده‌ها و اطلاعات در طول زمان از رصد شده تا بستر لازم برای تحلیل، چرایی و چگونگی معین گردد. بدون داده‌های کمی و کیفی هدفمند، تصمیم‌گیری، قدم زدن در تاریکی مطلق است و امید داشتن به شانس و اقبال است. اگرچه سامانه‌هایی برای رصد آمایش برنامه‌ریزی شده است اما ایجاد سامانه داده‌ها و اطلاعات به صورت روشمند و هدفمند کمک می‌کند که اولویت‌ها، چالش‌ها، میزان عدم قطعیت و قابلیت کنترل و برنامه‌ریزی، دخیلان و ذی‌نفعان و بسیاری

موارد مؤثر دیگر در تحقق توسعه، مشخص گردد. این امر نیازمند مدیریت و سیستم داده‌ها و اطلاعات در درازمدت است. به طوری که با تغییرات مدیران و یا سیاست‌های اجرایی، این نظام مدیریت به کار خود ادامه دهد.

۱۸. برنامه‌ریزی توسعه استان خراسان شمالی به صورت بالا به پایین انجام شده است. در بهترین حالت نظر افراد و گروه‌های غیردولتی دریافت شده است. این امر با ایجاد نظامی که منابع و دارایی‌هایی که قابلیت جذب و به کارگیری در توسعه استان را دارد، بسیار متفاوت است. بخش قابل‌توجهی از ظرفیت استان خراسان شمالی در اختیار بخش غیردولتی است. ایجاد یک جایگاه پررنگ در برنامه توسعه استان برای این امر ضروری است. همچنین این منابع به شکلی تجمیع شده و قابل‌دستیابی سریع نیست، لذا باید به شیوه‌ای مدیریت شود که در طول زمان به صورت انعطاف‌پذیر اضافه و کسر گردد. منابع و دارایی‌های خراسان شمالی خارج از استان و کشور را نیز به این بخش اضافه شود، پیچیدگی موضوع و ضرورت مدیریت متمرکز آن در استان بیشتر احساس خواهد شد.

۱۹. بررسی تأمین اعتبارات در ۸۰ سال گذشته به روشنی نشان می‌دهد، بودجه‌ریزی با تخصیص اعتبارات دولتی همواره فاصله داشته است. روش‌های مختلفی برای حل این موضوع و جلوگیری از توقف توسعه استان خراسان شمالی وجود دارد. برای مثال ایجاد محرک‌های تشویقی جذب سرمایه‌گذار، ایجاد فضای امن سرمایه‌گذاری، کاهش موانع جذب سرمایه و فعالیت‌های اقتصادی، ایجاد تناسب بین اجرای اقدامات و پروژه‌ها با تخصیص اعتبارات، بهره‌گیری از منابع بانکی و تعاونی و موارد مشابه دیگر کمک می‌کند که مدیریت مالی و پولی توسعه استان خراسان شمالی با کمترین چالش مواجه شود. لازم است از یک سو ریسک توسعه کاهش یابد و از سوی دیگر مدیریت مالی به صورت متمرکز در استان انجام شود. منابع مالی مسئولیت اجتماعی صنایع نیز از دیگر منابع قابل‌برنامه‌ریزی برای توسعه استان است. در حال حاضر هیچ‌کدام از این موارد به دقت اجرایی نشده است.

۲۰. نهادها و دستگاه‌های استان در بخش دولتی و غیردولتی دارای وظایف و آیین‌نامه‌هایی هستند که گاه با یکدیگر مشترک، متداخل و نا هم‌افزاست. این موارد موجب می‌شود که فعالیت‌های تصمیم‌گیری، اعطای مجوزها، اجرای پروژه‌ها و غیره با تأخیر زمانی زیادی صورت گیرد. مدیریت این چالش‌ها تا حد زیادی در داخل استان خراسان شمالی امکان‌پذیر است. لازم است که مدیران عالی این امر را جدی گرفته و سازوکارهای لازم برای مدیریت آن را ایجاد کنند. استفاده از ظرفیت‌های قانونی موجود و ایجاد قوانین و مقررات جدید یکپارچه و هم‌افزا از موضوعات مهم توسعه استان خراسان شمالی است.

۲۱. کلیه فعالیت‌های نهادهای دولتی، حکومتی، مردمی و تعاونی در نهایت باید منجر به توسعه بیشتر استان مطابق با پیش‌بینی‌های برنامه توسعه فضایی استان شود. در بسیاری مواقع نهادها و دستگاه‌ها تنها به دنبال اجرای پروژه‌ها هستند و هیچ‌گونه نگاه راهبردی برای دستیابی به اهداف برنامه نیستند. تصور می‌کنند با اجرای صرف پروژه‌ها در بازه‌های زمانی مختلف می‌توان به توسعه استان رسید که خطایی جدی است. همواره در انجام کنش‌های کوتاه مدت (اجرای پروژه‌ها و اقدامات) باید نگاه راهبردی و بلندمدت داشت تا موانع و مشکلات فعلی و آینده را دید و حل کرد. لذا مدیریت نتیجه‌گرا از جمله مدیریت‌های دیگر مغفول مانده استان، بدون متولی جدی و از چالش‌های پیش‌روست. کلیه فعالیت‌های باید در نهایت منجر به نتیجه گردد. این امر نیازمند مدیریت فرآیند، نتیجه و بهبود است.

۲۲. در نظام برنامه‌ریزی کشور ما، تهیه طرح با اجرای آن دو شق جدا انگاشته شده است. این در حالی است که مدیریت بهبود شامل چهار مرحله اصلی برنامه، اجرا، ارزیابی و بازنگری است. چگونه می‌توان یک برنامه یا طرح را برای ده یا بیست سال به صورت قطعی و بدون انعطاف تهیه کرد؟ چگونه می‌توان تغییرات مختلف مالی، حقوقی، فنی، طبیعی و غیره را در آن اعمال کرد؟ چگونه می‌توان ریسک اجرای آن را کاهش داد؟ و بسیاری ابهام‌های دیگر، بنابراین لازم است که یک برنامه در فرآیند بهبود تعریف و اجرایی گردد. این امر نیازمند یک مدیریت واحد و متمرکز و آگاه است.

در نهایت باید گفت که مدیریت یکپارچه آمایش و توسعه فضایی استان خراسان شمالی بدون توجه به هر یک از ۱۴ بعد گفته شده امکان‌پذیر نیست. عدم توجه و داشتن سازوکار و برنامه برای هر یک از ابعاد منجر به ایجاد اثرات منفی در دیگر بخش‌ها خواهد شد و در نهایت اجرای برنامه را با چالش و مشکل مواجه خواهد کرد. لذا نمی‌توان برای یک یا چند محور چاره اندیشید و دیگر محورها را به آینده موکول کرد.

۳-۸- شناسایی قابلیت‌ها و ظرفیت‌ها

۳-۸-۱- قابلیت‌ها و ظرفیت‌های منابع طبیعی

بخش کشاورزی استان خراسان شمالی بر اساس آخرین آمار حساب‌های منطقه‌ای از شاخص مزیت نسبی (با عدد ۱،۲) بهره‌مند می‌باشد. به عبارت دیگر، سهم بخش کشاورزی از کل ارزش‌افزوده در استان بیش از سهم بخش کشاورزی از کل ارزش‌افزوده کشور می‌باشد. محاسبه مزیت نسبی زیر بخش‌های کشاورزی بر اساس آمار نشان می‌دهد، کشاورزی استان در بخش‌های زراعت، دامداری، پرورش کرم ابریشم و زنبورعسل و شکار و جنگلداری دارای مزیت نسبی است و فقط در بخش ماهیگیری فاقد مزیت نسبی می‌باشد که این نیز با وجود

رودخانه‌های پرآب همچون اترک با بیش از ۶۶۹ کیلومتر طول و سه سد مخزنی بزرگ در سطح استان، حوزه پرورش ماهی‌های سردابی می‌تواند قطعاً یکی از پتانسیل‌های مناسب جهت تولید اشتغال پایدار گردد. همچنین بر اساس آمار حساب‌های منطقه‌ای نسبت داده (مصرف واسطه) به ستانده در تمام زیر بخش‌های کشاورزی استان به جز جنگلداری، نشان دهنده پایین بودن مقدار این شاخص نسبت به کشور می‌باشد که بیانگر قدرت بالای ارزش زایی بخش کشاورزی در استان نسبت به کشور است و مؤید وجود مزیت نسبی این بخش نیز می‌باشد

در میان محصولات باغی، مهم‌ترین و بیشترین محصولات شامل انگور، سیب، گلابی، گیلاس، زردآلو، هلو، گردو بادام است. از این میان محصولات انگور آبی با تولید ۱۷۲۶۲۰ تن در سال رتبه اول و سیب با تولید ۵۵۲۱۱ تن در سال رتبه دوم این محصولات را به خود اختصاص داده‌اند. طبق گزارش سازمان جهاد کشاورزی استان، چیزی حدود ۹۰ هزار تن انگور و ۲۰ هزار تن کشمش مازاد استان می‌باشد. در حال حاضر ۲۰ هزار خانوار روستایی در زمینه کشت انگور فعالیت می‌نمایند که با احتساب اشتغال جانبی تعداد زیادی از جمعیت این استان را شامل می‌شود. این استان از نظر تولید انگور در رتبه هفتم کشوری قرار داد. پس می‌توان با یک برنامه‌ریزی دقیق و اصولی میزان اشتغال‌زایی این محصول را با سه راهکار افزایش بهره‌وری کشت تاکستان‌ها، ایجاد و توسعه صنایع تبدیلی و همچنین بکار گیری نیروهای تحصیل کرده در بحث تحقیقات، به‌صورت چشم‌گیری افزایش داد. به علت کمبود صنایع تبدیلی و تکمیلی در استان، تنها ۲۰ درصد از انگور تولیدی به کشمش و مقدار خیلی کمی نیز به شیره و سرکه انگور تبدیل می‌شوند. حجم بالایی از انگور استان به استان‌های همسایه نظیر سمنان ارسال می‌شود. تنوع ارقام انگور نیز در استان بسیار کم است به‌طوری که در حال حاضر در باغات دیم فقط انگور کلاهداری و در باغات آبی نیز انگور کشمشی و عسگری تولید می‌شود. همچنین تبدیل شیوه باغداری از نوع پاچراغی به شکل داربستی، سبب افزایش چشم‌گیر تولید و در نتیجه بهره‌وری می‌گردد.
برخی رتبه‌های کشوری استان خراسان شمالی در حوزه کشاورزی:

- رتبه ۳ تولید عدس کشور
- رتبه ۴ پرورش کرم ابریشم کشور
- رتبه ۵ تولید پنبه کشور
- رتبه ۶ تولید دانه آفتابگردان کشور
- رتبه ۶ تولید گیاهان دارویی کشور (پایلوت کشوری)
- رتبه ۶ تولید زعفران کشور
- رتبه ۶ تولید گیاهان دارویی

- رتبه ۷ تولید انگور کشور
- رتبه ۸ آلوی قطره طلای کشور
- رتبه ۹ تولید پیاز کشور
- رتبه ۱۰ تولید گلابی کشور
- رتبه ۱۱ تولید چغندر قند کشور

بزرگ‌ترین معدن استان، معدن بوکسیت جاجرم بوده که به عنوان مهم‌ترین و بزرگ‌ترین معدن بوکسیت ایران نیز شناخته می‌شود. این استان علاوه بر معادن فلزی همچون بوکسیت، سنگ آهن هماتیتی، معادن دیگری همچون تراورتن، مرمریت، آهک، گچ، نمک دریایی، باریت، بنتونیت، شن و ماسه، سنگ لاشه و ... نیز دارا می‌باشد. استان خراسان شمالی از نظر معدنی، غنی نبوده ولی با این حال همان تعداد پتانسیل امیدبخش موجود نیز به رشد یافتگی مناسب به‌ویژه در بخش فرآوری نرسیده‌اند. در این زمینه می‌توان به عدم وجود کارخانه‌های سنگ‌بری و فرآوری سنگ‌های ساختمانی در استان اشاره نمود. یکی از بزرگ‌ترین دلایل عدم توسعه، طولانی بودن زمان مطالعه طرح‌های معدنی و خواب سرمایه است.

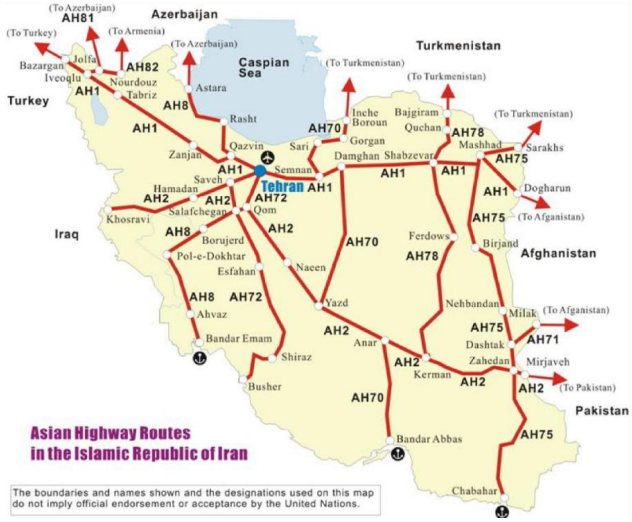
۳-۸-۲- مزیت‌های موقعیتی و استراتژیکی

مزیت‌های موقعیتی و استراتژیک استان خراسان شمالی در حوزه‌های مزیت‌های مکانی و شبکه ارتباطی و مزیت‌های اقتصادی قابل دسته‌بندی هستند که عبارت‌اند از:

الف- موقعیت استان نسبت به کریدورهای بین‌المللی

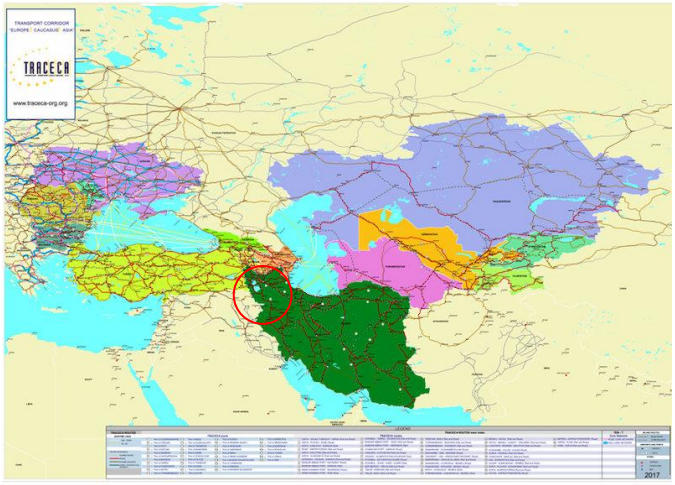
طرح توسعه شبکه زیربناهای حمل‌ونقل زمینی آسیا (ALTID): این طرح توسعه هماهنگ راه آهن آسیا(TAR) و توسعه شبکه بزرگراهی آسیایی(AH) را در دست اجرا دارد. استان خراسان شمالی در مسیر اصلی AH78 قرار دارد که یکی از مهم‌ترین مسیر این شبکه است و با عنوان کریدورهای بین‌قاره‌ای مهم‌ترین عملکرد را دارند.

مسیر AH78: بزرگراهی در شبکه بزرگراه آسیایی با طول ۱۱۱۰ کیلومتر که از عشق‌آباد ترکمنستان آغاز و با عبور از خراسان شمالی به سبزوار می‌رسد و تا کرمان ادامه دارد.

شکل ۵- محورهای بزرگراه آسیایی عبوری از کشور

کریدور تراسیکا(TRACECA): که شامل سیستم حمل‌ونقل ترکیبی در منطقه آسیای مرکزی، قفقاز و اروپای شرقی است، که نقش مهمی در احیای یکی از مسیرهای راه تاریخی ابریشم ایفا می‌کند. در سال ۲۰۱۸، ۱۳ کشور بلغارستان، مولداوی، رومانی، اوکراین و ترکیه در اروپا، ارمنستان، جمهوری آذربایجان، و گرجستان در قفقاز جنوبی، ایران، تاجیکستان، ازبکستان، قزاقستان و قرقیزستان در آسیای مرکزی عضو این کریدور هستند. هدف این کریدور که از طرف اتحادیه اروپا با سرمایه اولیه ۱۵ میلیون یورو پشتیبانی مالی می‌شد، توسعه کریدور حمل‌ونقلی از اروپا، به سمت دریای سیاه، قفقاز، دریای خزر و آسیای مرکزی بود. به واسطه موقعیت بسته (Land lock) برخی از کشورهای عضو اهمیت دسترسی به خلیج فارس برخی از زیرشاخه‌های این کریدور از استان خراسان شمالی عبور و ارتباط کشورهای عضو را با شمال و جنوب کشور و شرق و غرب کشور برقرار می‌کند. لازم به ذکر است از سال ۲۰۰۹ فعالیت‌های توسعه سازمان مربوطه به حداقل کاهش یافته و ایران از مزیت‌های عضویت در این مجموعه بهره‌ای نبرده است.

شکل ۶- ارتباط ایران با کریدور بین‌المللی تراسیکا و موقعیت استان خراسان شمالی

ب- موقعیت مرزی استان خراسان شمالی

استان خراسان شمالی جز استان‌های مرزی کشور است که از طرف شمال با کشور ترکمنستان دارای مرز مشترک حدود ۳۰۰ کیلومتری است. اما استان هیچ گذرگاه مرزی در ارتباط با این کشور ندارد، در حالی که گشایش مرز پرسه‌سو ایجاد بازارچه مرزی، سال‌ها در این استان مطرح بوده است. بازارچه مرزی پرسه سو در نقطه صفر مرزی در نقطه‌ای به همین نام در شهرستان مرزی راز و جرگلان خراسان شمالی مکان‌یابی شده که در هر دو طرف نیز شهرها و روستاهای قابل سکونت وجود دارند. با فعال شدن این بازارچه بخش زیادی از مشکلات بازرگانان استان خراسان شمالی در صدور کالا به ترکمنستان واردات از این کشور رفع می‌شود.

ج-صنایع و معادن استراتژیک استان خراسان شمالی

پتروشیمی خراسان: پتروشیمی خراسان، بزرگ‌ترین مرکز تولید محصولات شیمیایی شمال و شمال شرق کشور، در اردیبهشت سال ۱۳۷۱ تأسیس و از خرداد ۱۳۷۵ با آغاز فعالیت‌های بهره‌برداری در لیست بنگاه‌های صنعتی و تولیدی کشور قرار گرفت. این مجتمع در ۱۷ کیلومتری جاده اصلی بجنورد - شیروان، در زمینی به مساحت ۲۰۰ هکتار شامل: ۳۰ هکتار محوطه‌های صنعتی، ۴۰ هکتار محوطه‌های عمومی و غیر صنعتی و ۱۳۰

هکتار فضای سبز احداث گردیده و با ۹۳۹ متر ارتفاع از سطح دریا در موقعیت ۳۷ درجه و ۳۱ دقیقه عرض شمالی و ۵۷ درجه و ۳۰ دقیقه طول شرقی قرار گرفته است.

پتروشیمی خراسان یک مجتمع تولیدی مواد پتروشیمیایی در زمینه تولید آمونیاک (۱۰۰۰ تن در روز)، کود اوره (۱۵۰۰ تن در روز) و ملامین (۶۰ تن در روز) می‌باشد. خوراک اصلی این مجتمع گاز طبیعی بوده و از شبکه سراسری گاز (خانگیران) تامین می‌شود.

مجتمع فولاد اسفراین: مجتمع صنعتی اسفراین به عنوان بزرگ‌ترین مجتمع تولیدکننده محصولات فولاد آلیاژی در خاورمیانه فعالیت می‌کند. مجتمع صنعتی فولاد اسفراین یک شرکت بسیار استراتژیک در کشور محسوب می‌شود که نیازهای زیربنایی صنایع کشور را به محصولات آلیاژی تأمین می‌کند. در این مجتمع، فولادهای آلیاژی با بیش از ۱۲۰ گرید مختلف به صورت تجاری تولید می‌شوند. مجتمع صنعتی اسفراین در راستای استقلال کشور از واردات قطعات فولادی (به‌ویژه فولادهای آلیاژی) مورد نیاز، شکل گرفته و از این رو بسیار منحصر به فرد است. شروع پروژه و تشکیل مجتمع به سال ۱۳۷۰ باز می‌گردد. در ادامه واحدهای آهنگری و عملیات حرارتی مجتمع در سال ۱۳۷۷ راه‌اندازی شدند. به دنبال آن در سال ۱۳۸۳ واحدهای آهنگری قالب باز (پرس ۶ هزار و ۳۰۰ تن) و در سال ۱۳۸۴ واحد فولادسازی مجتمع به بهره‌برداری رسیدند. در سال‌های اخیر نیز واحدهای ذوب قطره‌ای (ESR)، ماشین‌کاری و تابگیری با به‌روزترین تکنولوژی روز دنیا راه‌اندازی شده‌اند.

این مجتمع مجموعه‌ای پویا و متمایل به رشد است که پشتوانه دانش فنی شرکت‌های تولیدی نظیر GFM، بوهلر آلمان، دانیلی ایتالیا، اینتکو اتریش و اشکودا از جمهوری چک را با خود دارد. در حال حاضر، مجتمع صنعتی اسفراین یکی از عمده‌ترین تامین‌کنندگان فولادهای آلیاژی، قطعات و مقاطع آهنگری و قطعات ریختگی در ایران و منطقه خاورمیانه محسوب می‌شود. مهم‌ترین مصرف‌کنندگان محصولات فولاد آلیاژی اسفراین شامل صنایع معدنی، نفت، گاز و پتروشیمی، خودروسازی، ماشین‌سازی، کشتی‌سازی، نیروگاه‌ها و... می‌شوند. وجود قدرتمندترین پرس هیدرولیک خاورمیانه با ظرفیت ۶ هزار و ۳۰۰ تن در مجتمع صنعتی اسفراین باعث شده است که این مجتمع بتواند انواع شفت‌ها و غلتک‌های فوق سنگین تا وزن ۸۰ تن را تولید کند.

معادن ارزشمند و تولید آلومینیوم: خراسان شمالی با حدود ۲ میلیون تن ذخایر معدنی، از ۲۰۴ معدن ثبتی بهره می‌برد و با استخراج سنگ لاشه، مرمر، مرمریت، بوکسیت، آهن، مس، باریت، مارن، پوکه معدنی و سنگ‌های تزیینی برای حدود ۲ هزار نفر فرصت شغلی ایجاد شده است.

معدن بوکسیت جاجرم با وسعت تقریبی ۱۱کیلومترمربع بزرگ‌ترین معدن بوکسیت شناخته‌شده در ایران است و از نوع بوکسیت‌های کارستی و لایه‌ای - لنزی می‌باشد. متوسط ضخامت در حالت لایه‌ای ۱۰متر و در لنزها به

۶۰متر نیز می‌رسد. زون ماده معدنی از چهار بخش به شرح زیر تشکیل شده است: ۱- بوکسیت کائولنی زیرین ۲- بوکسیت شیلی ۳- بوکسیت سخت ۴- بوکسیت کائولنی فوقانی

مجتمع آلومینای جاجرم اولین تولیدکننده آلومینا (ماده اولیه جهت تولید آلومینیوم) در خاورمیانه و تولیدکننده یکتای این محصول استراتژیک در کشور، فعالیت‌های تولیدی خود را از ابتدای دهه هفتاد آغاز نموده و یکی از دستاوردهای مهم صنعتی کشور به شمار می‌رود. موفقیت مجتمع آلومینای ایران، شرکت آلومینای ایران از سه بخش ۱- معادن بوکسیت، ۲- کارخانه تولید پودر آلومینا و ۳- کارخانه تولید شمش آلومینیوم تشکیل شده است.

د-کشاورزی و دامداری خراسان شمالی

بر اساس آخرین آمار مربوط به کشاورزی استان سطح زیر کشت زراعی و باغی حدود ۳۰۴ هزار و ۳۳۱ هکتار است که ۴۷ درصد آن را اراضی آبی و بقیه را دیم‌زارها تشکیل می‌دهد، خراسان شمالی همچنین با حدود سه میلیون واحد دامی از قطب‌های دام‌پروری کشور محسوب می‌شود و سالانه یک میلیون و ۶۰۰ هزار تن محصولات کشاورزی و دامی در این استان تولید می‌شود. این استان از نظر سطح زیر کشت زراعی رتبه ۱۸ و از نظر تولید محصولات زراعی جایگاه ۲۳ را در بین استان‌های کشور دارد. این استان با تولید ۱۰۰ هزار تن چغندرقند در کشور رتبه ۱۰ را دارد، با ۲۲ هزار تن وش پنبه رتبه پنجم کشور، با ۱۲۳ هزار و ۳۹۲ تن پیاز رتبه هشتم، با تولید ۱۲۳ هزار و ۷۸۷ تن گوجه‌فرنگی رتبه ۱۳ کشور را دارد و در زمینه نوغانداری و تولید ابریشم نیز رتبه بالایی دارد.

بیشتر سطوح اراضی آبی به کشت محصولاتی از قبیل غلات (گندم و جو) ، گیاهان صنعتی (پنبه، چغندرقند و آفتابگردان) و محصولات علوفه‌ای (یونجه و ذرت) اختصاص دارد همچنین عمده باغات استان شامل انگور، سیب، گردو، گیلاس و آلبالو می‌باشد. در استان ۳۳ نوع محصول زراعی و ۲۶ نوع محصول باغی تولید می‌شود و تولید کل محصولات زراعی آبی و دیم حدود ۸۹۸۵۰۵ تن و تولید محصولات باغی بالغ بر ۲۳۸۲۴۲/۵۸ تن می‌شود. ۷۹٪ محصولات زراعی استان از اراضی آبی و ۲۱٪ از اراضی دیم تولید می‌شود. با توجه به شرایط اقلیمی استان انواع محصولات سردسیری شامل غلات، چغندرقند و محصولات نیمه گرمسیری شامل برنج و پنبه و از محصولات باغی گردو، گیلاس، سیب، پسته وحشی و زیتون به عمل می‌آید. این استان دارای ۱۴۱۴۸۵۰ هکتار مرتع و نیز دارای ۴۳۴۵۵۰ هکتار جنگل، بیشه‌زار و درختچه و ۱۸۳۶۳۶ هکتار کویر و بیابان می‌باشد. پوشش گیاهی مناطق ییلاقی بیشتر شامل خانواده گراس‌ها، گندمیان و بقولات می‌باشد. همچنین پوشش گیاهی

مناطق قشلاقی بیشتر به‌صورت بوته‌زارها و از خانواده مرکبان و کنوپودیاسه است. پوشش گیاهی مناطق جنگلی شامل سوزنی‌برگ‌ها مثل ارس و پهن برگ‌ها می‌باشد. جمعیت دامی استان بر اساس آمار سال ۱۳۹۲ شامل ۱۳۴۳۶۳رأس گاو گوساله، ۲۱۶۰۵۱۹ رأس گوسفند و بره ۴۷۵۲۳۲ رأس بز و بزغاله و ۳۱۴۹ نفر شتر می‌باشد. تولید کل گوشت مرغ استان در سال ۱۳۹۲ معادل ۷۶۰۸ تن بوده که این مقدار از ۴۸۰ هزار قطعه مرغ بومی و ۴۸۳۲ هزار مرغ گوشتی در ۷۰ واحد صنعتی به دست می‌آید. استان دارای ۴ واحد صنعتی مرغ تخم‌گذار بوده همچنین تولید شیر در آن حدود ۲۰۰۳۴۱تن در سال بوده و تولید گوشت قرمز ۲۶۷۸۰ تن، عسل ۱۰۹۹ تن، گوشت مرغ ۷۶۰۸ تن، تخم‌مرغ ۱۳۷۰ تن و ماهی ۱۲۱۰ تن در سال ۱۳۹۲می‌باشد.

د- نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان

همان‌طور که قبلاً نیز بیان شد نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان در استان خراسان شمالی و در کیلومتر ۱۲ جاده شیروان – قوچان قرار دارد. این نیروگاه در سال ۱۳۸۳ احداث شد. نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان شامل ۶ واحد گازی هر کدام با ظرفیت ۱۵۹ مگاوات و سه واحد بخار هر کدام ۱۶۰ مگاوات است که در مجموع توان تولید آن یک هزار و ۴۳۴ مگاوات است. این نیروگاه از نظر بزرگی بعد از نیروگاه دماوند تهران و نکا در شمال، سومین نیروگاه بزرگ کشور است.

۳-۸-۳- مزیت‌های رقابتی و نسبی

مزیت‌های نسبی استان

مزیت نسبی

در سال ۸۵ بیشتر شهرستان‌های استان در بخش کشاورزی صادرکننده بوده‌اند شهرستان‌های جاجرم، فاروج، مانه و سملقان و اسفراین صادر کنند محصولات کشاورزی بوده‌اند. شهرستان‌های جاجرم و اسفراین صادر کنند محصولات صنعتی و شهرستان‌های بجنورد و شیروان صادرکننده خدمات هستند. استان خراسان شمالی در سال ۸۵ در بخش‌های کشاورزی و خدمات صادرکننده بوده است. در سال ۹۰ نیز به‌جز شهرستان بجنورد دیگر شهرستان‌های استان در بخش کشاورزی صادرکننده بوده‌اند خود استان بیشترین میزان صادرات را در بخش کشاورزی داشته است. شهرستان‌های جاجرم، اسفراین و گرمه در بخش صنعت صادرکننده می‌باشند در بخش خدمات نیز شهرستان‌های بجنورد و شیروان صادرکننده هستند. مقایسه میان سال ۸۵ و ۹۰ بیانگر آن است که این

استان در بخش کشاورزی بیشترین میزان صادرات را داشته است و به ترتیب بخش خدمات و صنعت در رتبه-های بعدی قرار می‌گیرند.

جدول ۱۱۱- سهم مکانی شهرستان‌های استان خراسان شمالی

شهرستان	LQ۱۳۸۵			LQ۱۳۹۰		
	صنعت	کشاورزی	خدمات	صنعت	کشاورزی	خدمات
اسفراین	۱.۹۴	۱.۱۵	۰.۹۵	۱.۳۲	۱.۱۲	۰.۹۳
بجنورد	۰.۵۷	۰.۸۱	۱.۰۷	۰.۸۷	۰.۶۱	۱.۰۷
جاجرم	۲.۳۴	۱.۶۶	۰.۷۷	۲.۲۵	۱.۱۳	۰.۷۸
شیروان	۰.۷۸	۰.۸۸	۱.۰۳	۰.۸۱	۱.۰۵	۱.۰۳
فاروج	۰.۸۹	۱.۲۶	۰.۹۲	۰.۵۸	۲.۹۲	۰.۸۱
مانه وسملقان	۰.۶۹	۱.۳۰	۰.۹۰	۰.۰۸	۱.۶۲	۰.۹۸
گرمه	*	*	*	۱.۲۴	۱.۸۱	۰.۸۸
استان خراسان شمالی	۰.۲۵	۱.۰۴	۱.۰۲	۰.۶۳	۱.۵۱	۱.۰۴

منبع: مرکز آمار ایران، محاسبات نگارنده

مزیت رقابتی

بررسی میزان تخصصی شدن در فعالیت‌های صنعتی استان نشان می‌دهد که از ۲۴ کد ایسیک فعال در استان، ۹ کد ایسیک به صورت تخصصی در استان وجود دارد. در شهرستان‌های شیروان و بجنورد بیشترین صنایع تخصصی وجود دارد. در واقع می‌توان بیان داشت عمده صنایع با فناوری بالا در این دو شهرستان به صورت تخصصی در آمده است. شهرستان‌های جاجرم و اسفراین از دیگر شهرستان‌های استان با ضریب تخصصی فعالیت هستند.

جدول ۱۱۲- ضریب تخصصی شدن فعالیت‌های صنعتی در استان خراسان شمالی

شهرستان	ضریب تخصصی شدن	فعالیت
شیروان	۰.۰۵	محصولات غذائی وآشامیدنیها(۱۵)
بجنورد	۰.۰۹	دباغی -چرم -کیف-چمدان-کفش(۱۹)
شیروان	۰.۰۹	چوب ومحصولات چوبی بجزمبل(۲۰)
فاروج و بجنورد	۰.۰۵	ساخت کاغذومحصولات کاغذی(۲۱)
شیروان	۰.۰۷	انتشاروچاپ وتکثیر(۲۲)
بجنورد و جاجرم	۰.۰۷	کک وفراورده های حاصل ازنفت(۲۳)
بجنورد	۰.۱۱	ساخت موادومحصولات شیمیائی(۲۴)
جاجرم	۰.۰۷	ساخت فلزات اساسی(۲۷)
بجنورد و شیروان	۰.۰۶	ماشین آلات ودستگاههای برقی(۳۱)
بجنورد و شیروان	۰.۱۰	وسایل نقلیه موتوری(۳۴)
اسفراین	۰.۰۵	سایرتجهیزات حمل ونقل(۳۵)
شیروان	۰.۰۷	مبلمان سایرمصنوعات(۳۶)
شیروان	۰.۰۹	تولید انرژی(۴۰)
اسفراین و جاجرم	۰.۰۴	سایرفعالیتهای خدمات مهندسی(۷۴)

منبع: مرکز آمار ایران، وزارت صنعت، معدن و تجارت محاسبات نگارنده

بررسی تمرکز اشتغال صنعتی در استان خراسان شمالی نشان می‌دهد که تمرکز عمده اشتغال صنعتی در شهرستان بجنورد است. تعداد ۲۵۹ بنگاه در زمینه فعالیت‌های صنعتی در شهرستان بجنورد وجود دارد که معادل ۴۲ درصد از اشتغال صنعتی در شهرستان بجنورد است. شهرستان شیروان دیگر شهرستان استان با تمرکز اشتغال صنعتی بیش از ۲۴ درصد است. بررسی تعداد بنگاه صنعتی نشان می‌دهد که ۱۳۸ بنگاه اقتصادی در این شهرستان وجود دارد. جاجرم سومین شهرستان از نظر تمرکز اشتغال صنعتی است. اسفراین از دیگر شهرستان‌های استان است که تمرکز اشتعال صنعتی نزدیک به ۱۲ درصد دارد. در استان خراسان شمالی در مجموع ۶۶۶ کارگاه صنعتی در استان وجود دارد.

جدول ۱۱۳- ضریب تمرکز اشتغال صنعتی به تفکیک شهرستان‌های استان

شهرستان	ضریب تمرکز	شهرستان	ضریب تمرکز
اسفراین	۱۱.۹۲	شیروان	۲۴.۵۱
بجنورد	۴۱.۶۹	فاروج	۰.۸۶
جاجرم	۱۵.۴۴	گرمه	۰.۸۴
راز و جرگلان	۰.۱۹	مانه و سملقان	۴.۵۵

منبع: مرکز آمار ایران، وزارت صنعت، معدن و تجارت محاسبات نگارنده

۳-۸-۴- شناخت قابلیت گردشگری

استان خراسان شمالی از جاذبه‌های طبیعی و تاریخ باارزشی برخوردار است که بیشتر آن‌ها در شهرستان اسفراین قرارگرفته و شامل قلعه‌های متعدد، امامزاده‌ها و شهرهای تاریخی است. شهرستان‌های شیروان، بجنورد و جاجرم نیز در برگیرنده جاذبه‌های متعدد تاریخی و طبیعی هستند که در مجموع سبب بالا رفتن ارزش‌های جهانگردی این منطقه شده‌اند. در این استان صنایع بیشتر به صورت دستی رواج دارد و صنایع ماشینی محدود به کارخانه‌های مواد غذایی و سنگ‌بری است. صنایع دستی این منطقه را انواع قالی، جاجیم، گلیم و سایر مصنوعات دستی تشکیل می‌دهد.

استان خراسان شمالی از استان‌هایی است که زبان و لهجه‌های زیادی در آن متداول است. مردم این خطه با پراکنش متفاوت با گویش‌های ترکی، فارسی،تاتی، بلوچی، کردی کرمانجی، ترکمنی و فارسی دری سالیان سال با هم ارتباط داشته و دارند. شبیه این تفاوت گفتاری، تفاوت‌هایی در مذهب و فرهنگ اهالی نیز دیده می‌شود. فارغ از بعضی رفتارهای اختلاف انگیز با منشاءاستعماری، مردم این ناحیه از ایران بدون توجه به زبان و مذهب و فرهنگ در تعامل با یکدیگر بوده، در دادوستدها و حتی ازدواج اقوام مختلف مشکلی وجود ندارد. با همه این‌ها از سال‌ها پیش خطر انقراض بعضی گویش‌ها احساس می‌شود.

لباس‌های محلی مردم خراسان شمالی با داشتن تنوع چشمگیر رنگ و طرح، علاوه بر این که پوشش اسلامی و کاملی برای زنان و مردان محسوب می‌شود، به علت این که غالباً برگرفته از زیبایی‌های طبیعت و رنگ‌های شاد فصل بهار هستند، سبب آرامش روحی و روانی استفاده‌کنندگان نیز می‌شود.

در اکثر مراسمات استان خراسان شمالی موسیقی‌های بی‌نظیر و گوش‌نواز ترکمنی اجرا می‌شود. در حالت کلی موسیقی این استان عمدتاً در قالب ترکی و کردی است. استان خراسان شمالی در نوازندگی با سازهای معروف از جمله سورنا، کمانچه، دهل، نی و دوتار مشهور و زبانزد هستند.

مسابقات مهیج مختلفی در میان ترکمن‌ها برگزار می‌شود که از میان آن‌ها می‌توان به مسابقات کشتی با چوخه، اسب‌دوانی و خروس‌جنگی اشاره کرد. پختن نان‌ها و غذاهای سنتی و محلی در مراسمات و مناسبت‌های مختلف نظیر عید نوروز از جمله آیین‌ها و آداب‌ورسوم این استان بشمار می‌آید.

جدول ۱۱۴- جاذبه‌های طبیعی گردشگری استان خراسان شمالی

طبیعی	تاریخی
روستای توریستی رویین (روستای هدف گردشگری سرسبز، بافت تاریخی ثبت‌شده، باغات گلابی، گردو، انگور، هلو انگور)، روستای توریستی خسرویه، روستای درکش، غارهای دستکند هنانه، روستای توریستی اسفیدان شامل آبشار بارگاه- غارخزانه هنه ور- مقبره شیخ محمدرضا ربانی و بقعه امامزاده محمد، روستای گریوان دارای چشمه- درختان ارس کهنسال و کوه سالوک، منطقه حفاظت شده و نمونه گردشگری گلیل، روستای هدف گردشگری اسطرخی	معبد اسپاخو، گنبد معصوم‌زاده، مسجد جامع جاجرم، امامزاده دلاور، آرامگاه امامزاده حمزه ابن موسی الرضا (ع)، آیینه خانه مفخم، عمارت مفخم، پارک تفریحی باباامان، پارک تفریحی بش قارداش، ارگ شهر بلقیس، موزه حیات وحش میرزابایلو، سنگ نگاره تکیه نرگسلو، خانه بانک ملی، مجموعه سبزه میدان شامل کاروانسرا، حمام، راسته بازار، قهوه‌خانه، کاروانسرای جنورد، شهر تاریخی بلقیس اسفراین شامل نارین قلعه، باقای ارگ و خندق، حصار، مقبره شیخ آذری و ارگ، قرعه صعلوک شامل حمام، آسیاب، زندان، مقر فرمانده قلعه، مجموعه معماری دستکند، جارتاقی تیموری، رباط قلی، حمام تاریخی جاجرم، قلعه جلال-الدین، مسجد قاولقا، بش قارداش

جدول ۱۱۵- مسیرهای گردشگری استان خراسان شمالی

ردیف	مبدأ سفر	مقصد سفر	مسیر سفر	فهرست جاذبه‌ها
۱	بجنورد	جنگل گلستان	بجنورد- آشخانه- جنگل گلستان	عمارت مفخم، دره بازخانه، پاقلعه، امامزاده سلطان عباس، روستای بدرانلو، سد شیرین دره، روستا و معبد اسپاخو، رباط قره‌بین، قلعه خان، امامزاده دلاور
۲	بجنورد	اسفراین	بجنورد- اسفراین	عمارت مفخم، دره بازخانه و پاقلعه، امامزاده سلطان عباس، روستای قره باشلو، چشمه مهنان، گردنه اسدلی، چشمه پلمیس، روستای بیدواز، دریاچه سد بیدواز، پارک تفریحی بش قارداش
۳	بجنورد	قوچان	بجنورد- شیروان- قوچان	عمارت مفخم، دره بازخانه و پاقلعه، امامزاده سلطان عباس، سد شورک و بارزو، روستاهای گلیان و قلعه زو، پارک تفریحی باباامان، بنای چهارتاقی
۴	بجنورد	جاجرم	بجنورد- جاجرم	عمارت مفخم، دره بازخانه و پاقلعه، امامزاده سلطان عباس، قلعه جلال‌الدین، بنای خواجه مهرزیار، مسجد جامع جاجرم، سرچشمه شوقان، کوه بهار

۱- مناطق حفاظت شده استان خراسان شمالی: این استان از نظر گوناگونی انواع جانوران و گونه‌های مختلف پستانداران، پرندگان، خزندگان و آبزیان نیز دارای اهمیت است. برخی از جانوران استان خراسان شمالی عبارت‌اند از: قوچ، میش، پلنگ، یوزپلنگ و آهو در ناحیه بیابانی و دشتی، سمور، گرگ، روباه، شغال، گربه وحشی، خوک وحشی، کفتار، خارپشت ایرانی، خفاش نعل اسبی بزرگ، موش خانگی، خرگوش، تشی و ...

پرندگانی همچون: کبک، قرقاول، تیهو، فاخته، درنا، عقاب، پلیکان، فلامینگو، اگرت، حواصیل، آنقوت، خوتکا، چنگر، کاکایی، کبوتر، چکاوک، سار، سهره و ... خزندگانی همچون: کورمار، مار چلیپر، مار آتشی، قمچه مار، مار پلنگی، مار شتری، مار کوتوله، مارقیطانی و ... در استان خراسان شمالی زندگی می‌کنند و سبب تنوع زندگی جانوری در این سرزمین شده‌اند. ناحیه گلول و چندین منطقه حفاظت شده دیگر در استان خراسان شمالی وجود دارند که در برگیرنده چشم‌اندازهای پوشش گیاهی و زندگی جانوری منطقه هستند و از نظر محیط‌زیستی و طبیعت‌گردی از مناطق بااهمیت استان به شمار می‌روند. در شهرستان بجنورد منطقه جنگلی گلستان و منطقه حفاظت شده سالوک قرار دارد. منطقه حفاظت شده شیروان، اسفراین و جاجرم در این استان وجود دارد.

۲- مناطق گردشگری طبیعی خاص: ییلاق زوارم که در فاصله ۲۸ کیلومتری جنوب غربی شیروان قرار گرفته؛ از ابتدای ورود به دره زوارم تا کوه‌های تخت میرزا و شوخری ادامه می‌یابد. ییلاق اوغاز نیز در فاصله ۴۵ کیلومتری شمال شرقی شیروان قرار گرفته است. رودخانه کهنه اوغاز و باغ‌های پر درخت اطراف رودخانه و هم‌چنین مناظر طبیعی روستا تا سرچشمه‌ها و گردش آب در لابه‌لای دره‌های حفر شده به علت جریان دائمی آب و آبشارهای کوچک طبیعی و آب سرد و دیگر زیبایی‌های طبیعت در این ییلاق قرار دارد. مناطق ییلاقی و دیدنی بوانلو، الاشلو چپانلو را نیز باید اضافه کرد. ییلاق گلیل نامانلو نیز در فاصله ۷۰ کیلومتری شمال شرقی شیروان قرار گرفته است. ییلاق گلیان و استخری نیز یکی دیگر از مناطق توریستی- طبیعی خاص است که از آبشار دیدنی و غار طبیعی برخوردار است. ییلاق‌های بقی باغان، شیخ امیرانلو، قلجق، بیچرانلو سولدی از دیگر ییلاق‌ها و مناطق توریستی- طبیعی خاص این منطقه به شمار می‌روند.

رودخانه‌های متعددی در استان خراسان شمالی جریان دارند که مهم‌ترین و پرآب‌ترین آن‌ها که از جاذبه‌های گردشگری طبیعی بالایی برخوردار باشند همان رودخانه اترک است. سایر رودخانه‌های استان خراسان شمالی عبارت‌اند از: آب خرق، آب کراتی، ایلقان، چوین، دره‌جهان، دره ذوآستین، دره نیش خوست، سرخاب، کال جلوگیر، کال روخیاب، کال شور جاجرم، کال شورجوین، کال شورخوار و توران، کال شیون، کال نهاجرد، کال ولایت، گرماب، هنامه، رودخانه قلچق، رودخانه زوارم، رودخانه گلیان، رودخانه قوشخانه، رودهای دربند و کال شور جاجرم. آبشارهای محلی و کوچکی نیز در ییلاق‌های منطقه شیروان در خراسان شمالی وجود دارند که مردم محلی از آن‌ها استفاده‌های گردشگری می‌کنند.

فصل چهارم

رویکرد راهبردی

۴-۱- شناسایی مسائل راهبردی

مسائل راهبردی به رویدادها، وقایع و روندهای کلیدی، پیچیده و بی ساختار اطلاق می‌گردد که با پیامدهای چند رخساره‌ای و چندبعدی اثر چشمگیر بر راهبردهای آتی منطقه و خود منطقه دارند. با توجه به اثرات چشمگیر این مسائل بر منطقه به عنوان یک کل، شناسایی این مسائل یکی از پراهمیت‌ترین گام‌ها در برنامه‌ریزی راهبردی فضایی می‌باشد (محمدیان مصمم، ۱۳۹۸). در ادبیات جهانی رهیافت‌هایی که تصمیم گیران برای شناخت مسائل راهبردی بکار می‌گیرند عبارت‌اند از پویش محیطی، مدیریت مسائل، صورت‌بندی مسئله و تشخیص. در این طرح از رهیافت اعتدالی و سپارده برای شناسایی مسائل راهبردی استفاده می‌شود که در واقع با بهره‌گیری از ابعاد و معیارهای رهیافت‌های رایج جهانی است. بدین ترتیب که مسئله‌ای با شفافیت اندک، پیچیدگی، کنگی و عدم قطعیت بالا، اثرات شدیدتر، ماندگارتر و منفی‌تر، غیرعادی و جداگر، چندبعدی بودن و مقیاس اثرگذاری بالاتر و خارج از حوزه قدرت و اختیار و مسئولیت، مسئله‌ای راهبردی‌تر به شمار می‌رود (محمدیان مصمم، ۱۳۹۷). به منظور مشخص کردن این مسائل، بر اساس متغیرها و جهت آن‌ها کارشناس مربوطه از امتیاز ۱ (کمترین) تا ۱۰ (بیشترین) استفاده کرده و در نهایت با جمع امتیازات مسئله راهبردی استان را مشخص کرده است. در جداول زیر مسائل راهبردی استان در عرصه‌های مختلف مشخص و شرح داده شده است.

در عرصه مدیریتی-نهادی استان خراسان شمالی با مسائل راهبردی نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان، عدم توجه نظام مدیریت استان به پیامدهای اجتماعی اقدامات خود، کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم برای تحقق آمایش استان، کمبود نیروهای متخصص و میان‌رشته‌ای در راستای تحقق آمایش در استان، تشتت شدید و تداخل در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی، نگاه مدیران غیربومی به مدیریت در استان به عنوان سکوی ارتقای خود و عدم دل‌بستگی و علاقه جدی به توسعه استان، خلأهای موجود در وظایف، مسئولیت‌ها، تصمیم‌گیری و رفع اختلافات و تضادهای سازمانی، فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی موردنیاز تحقق برنامه آمایش استان، کاهش تمایلات مشارکت جویانه مردم به خاطر ناتوانی مجموعه مدیریتی استان در پاسخ به خواسته‌های مردم و مدیریت ناکارآمد در بهره‌مندی از نزدیکی به مشهد و تبدیل‌شدن آن به تهدید مواجه است.

این استان در حوزه جمعیتی-اجتماعی و آموزش نیز مسائل راهبردی بسیاری دارد که شامل تعداد زیاد نزاع‌های فردی، طلاق، فقر و محرومیت، گسترش سکونتگاه‌های غیررسمی، نرخ رشد منفی کل جمعیت استان، نرخ رشد منفی جمعیت روستایی استان، مهاجرفرستی استان طی ۲۰ سال متوالی و تمرکز نامتوازن جمعیت است.

در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی مسائل راهبردی استان شامل ضعف در زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و پایین بودن شاخص توسعه فناوری اطلاعات استان، محدودیت‌های منابع آب، تنش آبی و کمبود آب در سکونتگاه‌های روستایی و شهری، دسترسی‌پذیری پایین اغلب پهنه‌های شمالی و جنوبی استان و دسترسی‌پذیری پایین به شبکه ریلی و عدم دسترسی به آزادراه‌ها، الگوی متمرکز تولید انرژی برق در استان در نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان و عدم توازن در توزیع جمعیت شهری در شهرهای استان است.

در حوزه منابع طبیعی و محیط‌زیست استان با مسائل راهبردی قرارگیری بخش زیادی از استان در پهنه خطر نسبی زلزله، فرسایش خاک افزایش سیل‌خیزی، تنش و بحران شدید آبی و خطر بروز زمین‌لغزش در بخش‌های زیادی از استان مواجه است.

در عرصه اقتصادی نیز مسائل راهبردی استان شامل بهره‌وری پایین نیروی کار، پایین‌ترین سهم تولید ارزش‌افزوده در اقتصادی کشور، بهره‌وری پایین بخش کشاورزی، تنوع‌گرایی محدود در ساختار صنعتی استان، پایین بودن درآمد سالانه خانوار در مناطق شهری و روستایی و پیدایش فقر عمومی، سطح پایین مهارت نیروی کار در بخش صنعت و کم‌توجهی به قابلیت‌های بازرگانی و تجاری بین‌المللی است.

جدول ۱۱۶-تعیین مسائل راهبردی نظام مدیریتی

| عنوان | | ابعاد | | |

| عنوان | | | | ابعاد | | | |

| عنوان | | ابعاد | | |

| عنوان | | | | ابعاد | | | |

جدول ۱۱۷-شرح مسائل راهبردی در حوزه مدیریتی

عنوان	شرح
تصمیم‌گیری قلمرومحور	نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان
بهبود	عدم توجه نظام مدیریت استان به پیامدهای اجتماعی اقدامات خود
مالی و پولی	کمبود جدی منابع مالی و پولی لازم برای تحقق آمایش استان
منابع و دارایی‌ها	کمبود نیروهای متخصص و میان‌رشته‌ای در راستای تحقق آمایش در استان
تصمیم‌گیری قلمرومحور	تشتت شدید و تداخل در تصمیمات و مداخلات فضایی بخش‌های استان با مدیریت بخشی
مسئله محور	نگاه مدیران غیربومی به مدیریت در استان به عنوان سکوی ارتقای خود و عدم دل‌بستگی و علاقه جدی به توسعه استان
سازمانی	خلأهای موجود در وظایف، مسئولیت‌ها، تصمیم‌گیری و رفع اختلافات و تضادهای سازمانی
سازمانی	فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی موردنیاز تحقق برنامه آمایش استان
مشارکتی	کاهش تمایلات مشارکت جویانه مردم به خاطر ناتوانی مجموعه مدیریتی استان در پاسخ به خواسته‌های مردم
مسئله محور	مدیریت ناکارآمد در بهره‌مندی از نزدیکی به مشهد و تبدیل شدن آن به تهدید

جدول ۱۱۸-تعیین مسائل راهبردی در حوزه جمعیتی-اجتماعی-آموزش

| مسئله | ابعاد | | |

جدول ۱۱۹-شرح مسائل راهبردی در حوزه اجتماعی-جمعیتی و آموزش

عنوان	شرح
نزاع‌های فردی	بنا بر سالنامه آماری کشور در سال ۱۳۹۷، میزان نزاع‌های فردی در این سال در استان(۱۱۱۲/۲۷ در هر صد هزار نفر) بالاتر از میزان متوسط کشور(۹۴۳/۳۴) بوده است
طلاق	میزان طلاق در سال‌های ۹۰ تا ۹۷ مورد بررسی افزایش داشته است و میزان ازدواج نیز یک روند کاهشی را دنبال کرده است.
فقر و محرومیت	بر اساس داده‌های سرشماری سال ۱۳۹۵، جمعیت کل ساکن در مناطق محروم استان خراسان شمالی برابر با ۲۴۵,۷۶۴ نفر است. از این تعداد ۱۲۲,۴۳۰ نفر زن و ۱۲۳,۳۳۴ نفر مرد هستند
سکونتگاه غیررسمی	بر اساس گفته‌های مدیرکل دفتر امور اجتماعی و فرهنگی استانداری خراسان شمالی؛ ۳۵ درصد از جمعیت بجنورد در سکونتگاه‌های غیررسمی سکونت دارند
نرخ رشد منفی کل جمعیت استان	بعد از استان همدان، استان خراسان شمالی تنها استانی بوده که در سطح کشور رشد منفی جمعیت را تجربه کرده است. به‌علاوه رشد جمعیت این استان همواره پایین بوده و این نرخ رشد پایین در سال‌های آینده نیز ادامه دارد. برآوردها حاکی است که اگر روند کنونی در سطح استان ادامه یابد و سیاست جمعیتی متناسبی در راستای جلوگیری از مهاجرت جمعیت، بهبود شاخص امید به زندگی و حفظ باروری استان صورت نگیرد، استان خراسان شمالی در سال ۱۴۱۵ رشد منفی و ادامه‌دار جمعیت را تجربه خواهد کرد.
نرخ رشد منفی جمعیت روستایی استان	طی سال‌های ۱۳۶۵ تا ۱۳۹۹ مناطق روستایی استان بیش از ۱۴۹ هزار نفر از جمعیت خود را از دست داده است و میانگین رشد سالانه جمعیت مناطق روستایی طی دوره مورد بحث، ۲/۶۴- درصد به دست آمده است.
مهاجرفرستی استان طی ۲۰ سال متوالی	طی ۳۰ ساله مورد بررسی (۱۳۶۵-۹۵)، استان خراسان شمالی بیش از ۴۱ هزار نفر از جمعیت خود را از دست داده است که حدود ۱۶ هزار نفر از آنان (معادل ۲ درصد از کل جمعیت استان در سال ۱۳۹۵) طی ده سال دوره ۱۳۸۵ تا ۱۳۹۵ از استان خارج شده‌اند
تمرکز نامتوازن جمعیت	تراکم جمعیتی شهرستان‌ها از حدود ۱۱ نفر در هر کیلومترمربع (شهرستان جاجرم) تا حدود ۹۰ نفر در هر کیلومترمربع (شهرستان بجنورد) در نوسان می‌باشد.

جدول ۱۲۰-مسائل راهبردی در عرصه زیربنایی و نظام سکونتگاهی

مسئله	ابعاد																				امتیاز نهایی
	بعد تحلیلی (ویژگی‌های تحلیلی)													محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		کنش مسئله			منبع مسئله		
	فاصله‌ی و عدم وضوح	عمر مسئله	پیچیدگی	گستگی	عدم قطعیت	میزان قابلیت درک	مبنی بودن	مانند گاری	برونی بودن (محیط)	شدت اثر و پیامد	گسستگی زایی /جدا افتادگی	وابستگی و ارتباطات زیاد	غیرعادی بودن	مقیاس کارکردی	چندبعدی بودن (اقتصادی/اجتماعی و)	کنترل قابلیتری	عدم قطعیت ناشی شدن از کنش	میزان ناشی شدن از کنش	غیرعمدی بودن	میزان ربط از ذینفع (مستولیت)	
	←	←	←	←	←	↓	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	←	
ضعف در زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و پایین بودن شاخص توسعه فناوری اطلاعات استان	۵	۶	۴	۵	۵	۶	۸	۵	۴	۶	۵	۵	۴	۶	۷	۵	۳	۳	۶	۷	۱۰۵
محدودیت‌های منابع آب، تنش آبی و کمبود آب در سکونتگاه‌های روستایی و شهری	۴	۵	۴	۷	۸	۵	۴	۶	۳	۴	۶	۶	۵	۵	۸	۶	۴	۵	۴	۵	۱۰۴
دسترسی‌پذیری پایین اغلب پهنه‌های شمالی و جنوبی استان و دسترسی‌پذیری پایین به شبکه ریلی و عدم دسترسی به آزادراه‌ها	۵	۴	۵	۴	۵	۵	۶	۵	۵	۶	۵	۷	۵	۵	۷	۶	۵	۶	۵	۵	۱۰۶
الگوی متمرکز تولید انرژی برق در استان در نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان	۶	۵	۵	۶	۵	۷	۵	۸	۶	۵	۴	۵	۷	۳	۹	۶	۴	۶	۳	۵	۱۱۰
روند کاهنده نرخ رشد جمعیت شهری و پایین بودن نرخ رشد جمعیت شهری استان نسبت به میانگین کشور	۸	۷	۵	۴	۳	۴	۵	۶	۵	۶	۳	۶	۴	۵	۵	۳	۵	۴	۴	۵	۹۷
محدودیت‌های طبیعی و توپوگرافی در توسعه شهری و روستایی	۶	۷	۶	۳	۴	۵	۴	۵	۴	۵	۳	۵	۳	۴	۴	۳	۴	۳	۴	۴	۸۶
نرخ منفی رشد جمعیت روستایی و روند فزاینده تخلیه جمعیت روستایی	۴	۶	۴	۲	۳	۳	۲	۶	۶	۴	۴	۳	۵	۳	۳	۶	۳	۲	۴	۳	۷۶
عدم توازن در توزیع جمعیت شهری در شهرهای استان	۶	۵	۷	۳	۵	۵	۷	۶	۷	۷	۳	۶	۶	۳	۶	۴	۵	۴	۴	۷	۱۰۶

جدول ۱۲۱-شرح مسائل راهبردی در حوزه زیربنایی و نظام سکونتگاهی

مسئله	شرح
ضعف در زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و پایین بودن شاخص توسعه فناوری اطلاعات استان	استان خراسان شمالی از نظر شاخص فناوری اطلاعات و ارتباطات در سال ۱۳۹۹ رده ۲۶ را در بین استان‌های کشور داشته است و از نظر دسترسی به خدمات و زیرساخت‌های فناوری اطلاعات جزو محروم‌ترین استان‌های کشور به شمار می‌رود که مهم‌ترین دلایل این محرومیت مربوط به عدم دسترسی به زیرساخت‌ها و مهارت ناکافی ساکنین بوده است.
محدودیت‌های منابع آب، تنش آبی و کمبود آب در سکونتگاه‌های روستایی و شهری	در روستاهای خراسان شمالی ۳۰۰ روستای در تابستان سال ۹۹ دارای تنش آبی و ۳۱۴ روستای دیگر نیز در مرز تنش آبی قرار داشتند. سطح آب در سدهای استان کمتر از حد معمول است و محدودیت‌های مربوط به آب در توسعه آتی استان نقش به سزایی دارد.
دسترسی‌پذیری پایین اغلب پهنه‌های شمالی و جنوبی استان و دسترسی‌پذیری پایین به شبکه ریلی و عدم دسترسی به آزادراه‌ها	استان خراسان شمالی فاقد محور آزادراهی است و تنها محور ریلی استان مربوط به محور ریلی جاجرم به معادن بوکسیت آلومینیوم است، همچنین بررسی دسترسی‌پذیری پهنه‌های مختلف استان نشان از ضعف دسترسی‌پذیری در پهنه‌های شمالی و جنوبی استان دارد.
الگوی متمرکز تولید انرژی برق در استان در نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان	تأمین نیروی برق در استان از طریق نیروگاه سیکل ترکیبی شیروان است و این نیروگاه به عنوان یکی از بزرگ‌ترین نیروگاه‌های کشور با توان تولید یک‌هزار و ۴۳۴ مگاوات و جزو مراکز حیاتی استان است. مسئله تمرکز تولید انرژی در استان جزو مخاطرات توسعه استان به شمار می‌رود.
عدم توازن در توزیع جمعیت شهری در شهرهای استان	سلسله‌مراتب اندازه شهرها، نظام سکونت‌گاهی استان دارای عدم توازن و تعادل در توزیع اندازه شهری است؛ به نحوی که سه شهر با فراوانی تنها ۱۳/۶ درصد در طبقه شهرهای بالای ۵۰ هزار نفر جمعیت قرار داشته و ۷۷ درصد از جمعیت شهری استان را در خود جای داده‌اند.

جدول ۱۲۲- تعیین مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط‌زیست

مسئله	ابعاد																						امتیاز نهایی
	بعد تحلیلی (ویژگی‌های تحلیلی)															محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		کنش مسئله			منبع مسئله		
	ناملموسی و عدم وضوح	عمر مسئله	پیچیدگی	گنگی	عدم قطعیت	میزان قابلیت درک	منفی بودن	ماندگاری	تبرقی بودن (محیط)	شدت اثر و پیامد	زایی/جداگری بالا کمتمکن	وابستگی و اثرباطات زیاد	غیرعادی بودن	مقیاس کاربردی	چندبعدی بودن (اقتصادی/اجتماعی و)	کنترل ناپذیری	عدم قطعیت ناشی از کنش	میزان ناشی نشدن از کنش	غیرعمدی بودن	نداشتن (مسئولیت) ارتباط/ارتباط میزان ربط/	
	↑	↑	↑	↑	↑	↓	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	
قرارگیری بخش زیادی از استان در پهنه خطر نسبی زلزله	۶	۸	۶	۴	۶	۶	۸	۵	۶	۷	۳	۶	۷	۷	۷	۵	۵	۶	۳	۵	۱۱۸
محدود شدن مناطق حفاظت‌شده و از بین رفتن اکوسیستم گیاهی و جانوری	۸	۵	۶	۶	۴	۶	۹	۵	۵	۶	۳	۶	۸	۶	۶	۴	۳	۴	۶	۴	۱۱۰
فرسایش خاک افزایش سیل‌خیزی	۴	۶	۵	۵	۴	۳	۸	۷	۷	۸	۷	۸	۸	۹	۱۰	۵	۶	۵	۶	۸	۱۲۹
کاهش راندمان آب زیرزمینی و کیفیت منابع آب	۸	۹	۶	۵	۷	۶	۸	۸	۵	۷	۶	۵	۶	۴	۵	۵	۴	۴	۸	۷	۱۱۸
تنش و بحران شدید آبی	۵	۵	۴	۵	۴	۵	۱۰	۹	۵	۹	۴	۸	۹	۹	۸	۳	۴	۴	۶	۷	۱۲۳
روند افزایشی بیابان‌زایی	۵	۹	۵	۳	۶	۴	۵	۹	۹	۵	۴	۳	۲	۵	۵	۸	۵	۸	۹	۸	۱۱۷
خطر بروز زمین‌لغزش در بخش‌های زیادی از استان	۴	۶	۵	۵	۴	۳	۸	۷	۷	۸	۷	۸	۸	۹	۱۰	۵	۶	۵	۶	۸	۱۲۹

جدول ۱۲۳-شرح مسائل راهبردی در حوزه منابع طبیعی و محیط‌زیست

مسئله راهبردی	شرح
قرارگیری بخش زیادی از استان در پهنه خطر نسبی زلزله	بر اساس نقشه پهنه‌بندی خطر نسبی زمین‌لرزه اکثریت گستره استان خراسان شمالی در محدوده با خطر نسبی بسیار زیاد و زیاد قرار دارد. بر این اساس، بیشتر مساحت استان خراسان جنوبی، به عبارتی در حدود یک‌سوم مساحت استان در منطقه بسیار بالا و دوسوم دیگر باقیمانده در منطقه خطر زمین‌لرزه زیاد قرارگرفته است
فرسایش خاک افزایش سیل‌خیزی	در حال حاضر ۲،۲۸۳ هکتار از استان خراسان شمالی در پهنه خطر سیل قرار دارد.
تنش و بحران شدید آبی	با توجه به نتایج به‌دست‌آمده از شاخص‌های ارائه‌شده مشخص شد که استان خراسان شمالی در مرحله تنش آبی قرار دارد. شایان‌ذکر است که این استان در مرحله بحران آب قرار دارد چراکه با توجه به دو شاخص سازمان ملل و همچنین شاخص نسبت بحرانی این استان در محدوده بحران زیاد آب قرار دارد.
خطر بروز زمین‌لغزش در بخش‌های زیادی از استان	بر اساس مطالعات انجام شده، تعداد۴۸ نقطه از استان با زمین‌لغزش روبرو هستند. این زمین‌لغزش‌ها در سه گروه طبقه بندی شده‌اند. از میان این ۴۸ نقطه تعداد چهار نقطه، پهنه‌های لغزش‌پذیری هستند که وسعت آن‌ها بیش از ۱۰۰ هکتار از دامنه‌ها را تشکیل داده‌اند

جدول ۱۲۴-تعیین مسائل راهبردی در عرصه اقتصادی

مسئله	ابعاد																						امتیاز نهایی
	بعد تحلیلی (ویژگی‌های تحلیلی)															محتوای مسئله (ماهیت مسئله)		کنش مسئله			منبع مسئله		
	نامدهی و عدم وضوح	عمر مسئله	پیچیدگی	گستگی	علم قطعیت	میزان قابلیت درک	مبنی بودن	مالکیت	بیرونی بودن (محیط)	شدت اثر و پیامد	کشمکش زایی ایجاد گروی بالا	وابستگی و ارتباطات زیاد	غیر عادی بودن	مبنای کارکردی	چندبعدی بودن (اقتصادی/اجتماعی و)	کمتر/ بازدیری	عدم قطعیت ناشی شدن از کنش	میزان ناشی شدن از کنش	غیر عمدی بودن	میزان ربط ارزیابی تعدادشان (مسئولیت)	
	↑	↑	↑	↑	↑	↓	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑	↑		
بهره‌وری پایین نیروی کار	۴	۵	۵	۵	۶	۵	۸	۷	۵	۸	۶	۷	۵	۸	۸	۵	۴	۵	۳	۲	۱۱۱		
پایین‌ترین سهم تولید ارزش‌افزوده در اقتصادی کشور	۵	۷	۶	۵	۸	۶	۹	۹	۶	۹	۷	۹	۷	۱۰	۱۰	۴	۳	۴	۳	۲	۱۲۹		
پایین بودن سرانه تولید ناخالص داخلی	۵	۷	۷	۵	۷	۶	۹	۸	۵	۸	۹	۸	۷	۹	۹	۴	۵	۶	۵	۴	۱۳۳		
پایین بودن درامد سالانه خانوار در مناطق شهری و روستایی و پیدایش فقر عمومی	۵	۶	۶	۴	۶	۶	۶	۷	۴	۷	۶	۷	۶	۷	۶	۴	۳	۲	۲	۲	۱۰۲		
بهره‌وری پایین بخش کشاورزی	۴	۵	۵	۵	۵	۶	۸	۷	۵	۷	۶	۵	۵	۷	۷	۵	۴	۳	۲	۱	۱۰۲		
سهم پایین از جذب سرمایه خارجی	۴	۴	۴	۴	۴	۵	۷	۶	۶	۶	۵	۵	۵	۷	۶	۴	۳	۳	۳	۱	۹۲		
تنوع‌گرایی محدود در ساختار صنعتی استان	۵	۵	۶	۵	۶	۴	۷	۶	۵	۷	۵	۷	۵	۷	۷	۶	۵	۴	۳	۲	۱۰۷		
تعداد پایین صنایع با فناوری بالا	۴	۴	۵	۴	۵	۴	۷	۷	۴	۷	۶	۷	۵	۷	۷	۵	۴	۲	۲	۱	۹۷		
سطح پایین مهارت نیروی کار در بخش صنعت	۴	۵	۵	۵	۶	۵	۷	۷	۵	۸	۶	۷	۵	۶	۷	۵	۳	۲	۲	۲	۱۰۲		
کم‌توجهی به قابلیت تجاری-بازرگانی	۵	۷	۷	۵	۷	۶	۹	۸	۵	۸	۹	۸	۷	۹	۹	۴	۵	۶	۵	۴	۱۳۳		

جدول ۱۲۵-شرح مسائل راهبردی استان خراسان شمالی در عرصه اقتصادی

عنوان مسئله	شرح مسئله
بهره‌وری پایین نیروی کار	بررسی اشتغال استان در مقایسه با میزان ارزش‌افزوده طی دوره ۹۰ تا ۹۷ نشان می‌دهد که درصد تغییرات نرخ بهره‌وری منفی بوده است. از این رو بهره‌وری نیروی کار در سطح پایینی قرار دارد. از سوی دیگر بررسی میزان تولید ناخالص داخلی بدون نفت استان نشان می‌دهد انداز بازار خانگی استان ۱/۱ درصد از جمعیت کشور است در حالی که میزان تولید ناخالص داخلی در همین سال ۰/۶۵ درصد است که بیانگر بهره‌وری پایین نیروی انسانی در استان است.
پایین‌ترین سهم تولید ارزش‌افزوده در اقتصادی کشور	بررسی میزان تولید ارزش‌افزوده طی سال ۹۰ تا ۹۸ نشان می‌دهد که به‌طور متوسط سهم استان از ارزش‌افزوده کل کشور برابر با ۰/۵۳ درصد بوده است که یکی از پایین‌ترین میزان ارزش‌افزوده‌ها در کشور است. در واقع رتبه استان از نظر تولید ارزش‌افزوده سی‌ام کشور است و از نظر پایین‌ترین میزان تولید ارزش‌افزوده بعد از خراسانی جنوبی، دوم است. بررسی این موضوع در بخش کشاورزی نیز صدق می-کند. بخش خدمات نیز ارزش‌افزوده پایینی دارد و از این نظر در رتبه سوم پایین‌ترین میزان ارزش‌افزوده کشور قرار دارد. به ترتیب کمترین میزان تولید ارزش‌افزوده در کشور مربوط به استان‌های ایلام، خراسان جنوبی و خراسان شمالی است.
بهره‌وری پایین بخش کشاورزی	بررسی سهم استان از زمین‌های زراعی کشور نشان می‌دهد ۲/۶ درصد از زمین‌های زراعی کشور در استان خراسان شمالی واقع شده است. اما میزان بهره‌وری و تولید محصولات کشاورزی در این استان ۱/۴ درصد است. به عبارتی توان تولید بخش کشاورزی در مقایسه با سطح کشت به‌ویژه برای زمین‌های آبی در سطح پایینی قرار دارد. سهم استان از زمین‌های آبی ۱/۸درصد است در حالی که میزان تولید ۱/۳ درصد در سال زراعی ۹۷-۹۸ بوده است. این موضع نیز در بخش باغات کشور صادق است. سهم استان از باغات کشور ۱/۶درصد است. درحالی‌که میزان تولید آن ۱/۳ درصد از کل کشور است.
تنوع‌گرایی محدود در ساختار صنعتی استان	بررسی ساختار تولید استان نشان می‌دهد که بخش صنایع مواد غذایی، محصولات شیمیایی و فلزات اساسی عمده سهم از اشتغال استان را به خود اختصاص داده‌اند. در واقع سایر بخش‌های صنعتی استان با توسعه کم روبه‌رو شده‌اند. حدود ۷۰ درصد از اشتغال و ۶۰ درصد از تعداد کارگاه‌های صنعتی فعال استان تا پایان سال ۹۸ در این سه صنعت تمرکز یافته‌اند و سایر بخش‌ها سهم کمی از توسعه بخش صنعت دارند.
پایین بودن درامد سالانه خانوار در مناطق شهری و روستایی و پیدایش فقر عمومی	بررسی میزان درآمد سالانه یک خانوار شهری طی سال ۹۴ تا ۹۸ نشان می‌دهد که میزان درآمد سالانه خانوار شهری طی بازه زمانی ۵ ساله نزولی بوده است و رتبه استان از ۱۶ به ۲۵ تنزل یافته است. این موضوع به‌ویژه در مناطق روستایی در وضعت نامطلوبی قرار دارد. به عبارتی استان طی این پنج سال به عنوان چهارمین استان با کمترین میزان درآمد سالانه خانوار شناخته می‌شود. در همین بازه زمانی ضریب جینی استان نیز روند صعودی داشته است.
سطح پایین مهارت نیروی کار در بخش صنعت	از تعداد شاغلان صنعتی در استان، ۲۴/۹۷ درصد کمتر از دیپلم و ۳۱/۴ درصد دیپلم هستند. به عبارتی سهم استان از نیروی کار متخصص در سطح پایینی قرار دارد. بررسی اشتغال بخش صنعتی از نظر مدرک تحصیلی نشان می‌دهد که سهم مدرک فوق‌لیسانس و دکتری از بخش صنعت حدود۳/۵ درصد و سهم لیسانسه‌ها ۱۹/۲۵ درصد است. با این توصیف حدود ۵۵ درصد از نیروی کار در بخش صنعتی دارای مدرک دیپلم و به پایین هستند.
کم‌توجهی به قابلیت تجاری-بازرگانی	این استان با وجود مرز ۳۰۰ کیلومتر بین‌المللی هنوز یک بازارچه مرزی در استان وجود ندارد.

۴-۲- تدوین اهداف بنیادین

اهداف بنیادین سند، اهدافی هستند که در جهت حل مسائل راهبردی استان خراسان شمالی در پیش گرفته شده‌اند. در جدول زیر اهداف بنیادین سند به تفکیک محورهای مطالعاتی آورده شده است.

جدول ۱۲۶- اهداف بنیادین سند راهبردی توسعه خراسان شمالی

محور	اهداف بنیادین
منابع طبیعی و محیط‌زیست	- ارتقای پایداری منابع طبیعی به‌ویژه منابع آب و خاک - جلوگیری از بیابان‌زایی و کنترل کانون‌های بحران فرسایش بادی - کنترل و کاهش خطرپذیری پهنه‌های سکونت، فعالیت و ارتباطات در قبال مخاطرات طبیعی - اشاعه الگوی بهینه‌سازی تولید و مصرف پایدار مواد و انرژی - اصلاح مدیریت کشاورزی و ارتقاء بهره‌وری آب - حفاظت، احیاء و بهره¬برداری خردمندانه از منابع طبیعی، محیط‌زیست و میراث فرهنگی برای نیل به توسعه پایدار
اقتصادی	- دستیابی به اشتغال سبز ، مولد و پایدار - توسعه بخش معدن - توسعه بخش دام‌پروری با کاهش آسیب به مراتع - افزایش سهم ارزش‌افزوده بخش کشاورزی در مقایسه با سایر بخش¬ها - صادرات محور بودن بخش معدن - تبدیل به هاب تجاری و خدماتی جهت گسترش روابط اقتصادی با کشورهای همسایه شمالی - دستیابی به کشاورزی با کمترین میزان مصرف آب - تنوع‌گرایی در ساختار تولید صنعتی استان - کاهش فقر عمومی و افزایش درآمد سالانه خانوار - توسعه اقتصاد دانش‌بنیان - ایجاد اکوسیستم نوآوری - توسعه صنایع با فناوری بالا - توسعه صنایع خلاق - خروج استان از دسته‌بندی استان‌های محروم - توسعه بخش‌های باقابلیت مزیت رقابتی استان
اجتماعی-جمعیتی	- کاهش نرخ طلاق و جلوگیری از روند رو به افزایش آن - کنترل آسیب‌های اجتماعی و کاهش میزان آن در استان - افزایش تاب‌آوری اجتماعی و کاهش میزان نزاع‌های فردی - افزایش میزان مشارکت مردم استان به‌ویژه در فعالیت‌های داوطلبانه - حفظ و ارتقاء میزان سرمایه‌های اجتماعی در استان - برقراری عدالت اجتماعی - توسعه اقتصادی - برقراری عدالت اجتماعی -کاهش آسیب‌های اجتماعی - دستیابی به رشد متعادل و مطلوب جمعیت طی ۲۰ سال آینده - بهبود دسترسی به آموزش باکیفیت - بهبود زیرنظام-های بخش سوادآموزی به خصوص زیر نظام منابع انسانی و فضا و تجهیزات
زیربنایی	ارتقا نقش مفصلی استان در پیوند با کشور ترکمنستان دسترسی‌پذیر ساختن پهنه‌ها و تاب آور ساختن زیربناهای اقتصادی استان
مدیریتی-نهادی	- پیروی مردم از نخبگان سیاسی و مذهبی خود و عدم ایجاد جریانات مستقل - اجرایی نمودن حداکثری برنامه‌ها و پروژه‌ها در همه‌ی حوزه‌ها با اولویت پروژه‌های ناتمام

	- مشارکت حداکثری نهادها در تصمیم‌گیری و اجرا - تقویت هماهنگی بین ستادها و کمیته‌های استانی - ارتقای مدیریت امنیت و ایمنی در حوزه‌های مختلف توسعه - برنامه‌ریزی راهبردی و تمرکز بر مسائل اصلی توسعه استان - آشکار و روشن‌سازی مأموریت‌ها وظایف نهادها و دستگاه‌های فعال در استان - مدیریت باثبات و آشنا با وضعیت اجتماعی، فرهنگی، اقتصادی و طبیعی استان و ثبات در تصمیم¬گیری - استفاده از آخرین دستاوردهای فنی و تخصصی در مدیریت کیفیت - مشارکت جدی احزاب، تشکل‌های سیاسی، انجمن¬های صنفی و کارگری در تصمیم‌سازی‌ها و تصمیم‌گیری‌های استان - انطباق مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان با وظایف و مأموریت‌های اصلی آن - نظارت بر عملکرد شوراها و کمیته‌ها و پرداختن به وظایف اصلی و مهم در تصمیم‌گیری و نه صرفاً هماهنگی - مدیریت یکپارچه، بین بخشی، میان‌رشته‌ای و مبتنی بر قلمروهای فضایی - فهم صحیح و دقیق مجریان از برنامه‌ها و اهداف - تأمین منابع مالی و پولی مناسب و به موقع و کاهش ریسک - آموزش نیروهای متخصص و بین رشته‌ای جهت راهبری توسعه استان - ایجاد نظام پایش، نظارت، ارزیابی و بهبود - برنامه‌ریزی مشارکتی و از پایین به بالا - تمرکز مدیریت بر نتایج و بروندادها - تمرکز مدیریت بر مسئله‌های اولویت‌دار استان - الزام قوانین و مقررات پشتیبان اجرای آمایش استان - هماهنگی با تغییرات و فرصت‌ها و تهدیدهای جدید
نظام سکونتگاهی	تحقق عدالت فضایی و محرومیت‌زدایی در توزیع خدمات بر مبنای جمعیت تاب آور ساختن سکونتگاه‌های شهری و نظام شهری استان

۴-۳- تدوین چشم‌انداز

در برنامه‌ریزی راهبردی، چشم‌انداز محرکی انگیزشی، هدف غایی و تصویر و دید شرایط ایده آل، مطلوب و منحصر به فرد منطقه یا سازمان در آینده است که از ویژگی‌های وضوح، خلاصه‌گی، امید، آینده‌سو، چالش‌انگیز، خاطره‌انگیز و تحقق‌پذیر، مطابقت باارزش‌ها و فرهنگ و زمان‌بندی برخوردار است. با توجه به اهداف و اسناد فرادست، استان خراسان شمالی:

خراسان شمالی به عنوان هاب صنایع نفت و گاز و پتروشیمی و قلب تجاری-بازرگانی، کشاورزی و گردشگری شمال شرق کشور، منطقه‌ای برخوردار از تکنولوژی‌های نو، اقتصاد دانش بنیان و خدمات هوشمند است. این منطقه به پاس سرمایه‌های انسانی قوی، کشاورزی سبز، صنایع و معادن با فناوری بالا، خدمات برتر و موقعیت ترانزیتی و لجستیکی توانسته است ضمن ارتقای رقابت‌پذیری اقتصادی فراملی خود معیشت پایدار برای مردمانش تأمین کند و پایداری محیط زیستی منطقه را به ارمغان آورد.

۴-۴- مأموریت‌های اصلی

مأموریت‌ها در واقع علت وجودی، هدف و شرح کارهای منحصر به فردی است که منطقه برای نیل به چشم‌انداز خود انجام می‌دهد. بنابراین مأموریت‌ها با کلماتی همچون حمایت، بهینه کردن، خلق، درگیری، یاری، کمک، فراهم کردن، برآورده کردن، تأمین ترویج و غیره آغاز می‌شود. در واقع، مأموریت کلان خراسان شمالی، پایدار کردن پیشرفت و آبادانی آن است و در کنار آن موارد زیر نیز به عنوان مأموریت‌های استان مطرح می‌باشد:

- خلق فرصت‌های اقتصادی و اجتماعی عادلانه برای جمعیت عشایر؛
- رونق و مقاومتی کردن اقتصاد منطقه؛
- ریشه‌کنی فقر و تأمین معیشت ایمن و باثبات برای تمامی گروه‌ها؛
- بهره‌برداری خردمندانه و پایدار از قابلیت‌ها و مواهب خدادادی؛
- کاهش آسیب‌پذیری در برابر مخاطرات طبیعی و سایر شوک‌های بیرونی؛
- کاهش و یا از بین بردن عدم تعادل‌ها و بی‌عدالتی‌های فضایی؛
- توسعه منابع و سرمایه‌های انسانی جوان و با فرهنگ، متخصص، مشارکت‌جو، مولد و سالم؛
- حفظ، حمایت و ترویج ویژگی‌های ارزشمند سبک زندگی سال و مولد روستایی و عشایری؛
- برقراری عدالت و دربرگیرندگی اقتصادی، اجتماعی-فضایی؛
- حفظ، ارتقا و ترویج سبک زندگی ایرانی-اسلامی؛
- تأمین نیازهای اساسی همگان و ایجاد برابری در دسترسی به فرصت‌ها و تسهیلات؛
- توانمندسازی و مقتدر سازی محرومان و در حاشیه ماندگان و بی‌صدایان؛
- خلق مدیریت قلمرویی یکپارچه و سبز؛
- ارتقای تعاملات اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی؛

۴-۵- بررسی نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدید

پس از بررسی و تحلیل و شناسایی مسائل راهبردی، در نهایت به منظور تعیین نقاط قوت و ضعف، فرصت‌ها و تهدیدها، از روش تحلیل راهبردی (سوات) استفاده شد. این روش در ادبیات برنامه‌ریزی راهبردی، ابزاری مؤثر برای تحلیل، هدایت و کنترل محیط مورد برنامه‌ریزی به شمار می‌آید. این روش بر این اصل استوار است که هر پدیده در یک محیط رقابتی تحت تأثیر سازمان‌دهی ساختار درونی خود و عوامل ناشناخته و خارج از

کنترل در محیط بیرونی (محیط پیرامون) قرار دارد. بنابراین سنجش و تحلیل راهبردی می‌تواند شکاف بین شرایط موجود و مطلوب را به منظور دستیابی به الگوی پایدار، زیست‌پذیر و رقابتی تعیین و سپس ارزیابی نماید. هدف تحلیل راهبردی استان خراسان شمالی، شناسایی عوامل درونی و بیرونی مؤثر بر آن در دستیابی به اهداف توسعه است که در محورهای مدیریتی-نهادی، اقتصادی، اجتماعی-جمعیتی، منابع طبیعی و محیط‌زیست، زیربنایی و نظام سکونتگاهی به تحلیل آن می‌پردازد.

- **محور نظام مدیریتی**

جدول ۱۲۷- **عوامل درونی و بیرونی در نظام مدیریتی توسعه فضایی استان**

زمینه	عوامل درونی		عوامل بیرونی	
	نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)	فرصت‌ها (Opportunities)	تهدیدها (Threats)
نظام مدیریت	- حضور مناسب و قابل‌توجه اعضای شورای برنامه‌ریزی شهرستان‌ها در جلسات استانی و ارائه نظرات و پیشنهادات خود که موجب تحقق‌پذیری بیشتر تصمیمات؛ - استان خراسان شمالی به عنوان گنجینه فرهنگ‌ها ترکیبی از اکثر قومیت‌ها و زبان‌های ایرانی شامل کرد، فارس، ترک، ترکمن، لر، عرب و بلوچ؛ - ایجاد سازوکارهای قانونی جهت استقرار تعادل در استان؛ - استقرار از نوآوری و تکیه بر تجربه‌گرایی در نظام اداره استان؛ - اجرای سند ملی توسعه استان و تعیین تکلیف فعالیت‌ها و محورهای توسعه؛ - فعال بودن ستادها و کمیته‌های استانی در جهت بررسی و رفع مشکلات و موانع؛ - تمرکز بر توسعه اقتصادی مبتنی بر فناوری به جای رویکرد صرف استفاده از منابع؛ - وجود قوانین و مقررات نهادی جهت پایش، نظارت، ارزیابی و بهبود و نیاز به به‌کارگیری صحیح از آن‌ها؛	- مداخله افراد و نخبگان در جذب صنایع، بودجه و اعتبارات، خدمات، دانشگاه‌ها و غیره خارج از مطالعات و برنامه‌های فنی و تخصصی و توسعه نامتوازن در درازمدت؛ - توانمندی فنی و تخصصی پایین شوراها و کارگروه‌های استان و شهرستان زیر سایه مسائل سیاسی؛ - عدم درک درست مسئولان و اعضای سازمان‌های غیردولتی از نهادهای غیردولتی وابستگی نهادهای غیردولتی به یارانه و کمک‌های سازمان‌های دولتی؛ - عدم اعتماد کافی مردم به مسئولان استان و پایین بودن سطح پاسخگویی، شفافیت و مسئولیت‌پذیری آن‌ها؛ - نقش پررنگ افراد غیربومی در کنار افراد تأثیرگذار در استان و عدم آشنایی مدیران غیربومی با حساسیت‌های فرهنگی و اجتماعی خاص استان؛ - تأثیر بالای تأثیر نخبگان و افراد بانفوذ بر شکل‌گیری نابرابری در تخصیص بودجه و فعالیت‌های عمرانی در سطح استان و نیز تأثیر بر جایگاه‌های مدیریتی؛ - تأثیر منفی گرایشات محلی‌گرایانه قوی در سطح استان و عدم ارتباط و یکپارچگی استان و هویت منطقه‌ای آن؛ - مدیریت ناکارآمد در بهره‌مندی از نزدیکی به مشهد و تبدیل شدن آن به تهدید؛ - عدم توجه مدیریت استان به حفظ نخبگان استانی و جذب آن‌ها به استان مشهد؛ - تعارض بین مدیران مرکز استان با مراکز شهرستان‌ها؛ - تناسب کم مصوبات شورای برنامه‌ریزی و توسعه استان با وظایف و مأموریت‌های اصلی آن؛ - توزیع نابرابر فرصت‌ها و منابع در سطح استان خراسان شمالی؛ - عدم نظارت بر فعالیت‌ها و مصوبات شوراها، کمیته‌ها و گروه‌های موجود و فعال در استان؛ - عریض و طویل بودن کارگروه‌ها و تعداد زیاد اعضای آن‌ها و مشکلات در گفتگو، تعامل و تصمیم‌گیری؛ - بی‌ثباتی در نظام تصمیم‌گیری؛ - نبود نظام یکپارچه و همه‌جانبه برنامه‌ریزی، تصمیم‌گیری و مدیریت توسعه سرزمینی در استان؛ - عدم توجه مدیریت استان به حفظ نخبگان استانی و ایجاد ثبات سیاسی و مدیریتی؛ - عدم توجه و برنامه‌ریزی جدی مدیریت استان جهت تکمیل پروژه‌های ملی، استانی و	- پیروی مردم از نخبگان سیاسی و مذهبی خود و عدم ایجاد جریانات مستقل؛ - تعامل سازنده و دوسویه با نظام مدیریتی مشهد؛ - رفع موانع حقوقی و قانونی در جهت گسترش ارتباطات اقتصادی و فرهنگی با سایر نقاط کشور؛ - استفاده از ظرفیت‌های تخصصی و فنی بخش خصوصی داخل و خارج از استان جهت تحقق مدیریت یکپارچه در سطح پایش، نظارت، ارزیابی و تصمیم‌سازی؛ - یکپارچه‌سازی داده‌ها و اطلاعات موجود در نهادهای دولتی و غیردولتی و ایجاد سامانه هدایت و کنترل توسعه استان؛ - وضع چارچوب‌های قانونی برای استفاده از ظرفیت‌های مالی و پولی بانک‌ها و مؤسسات مالی و اعتباری جهت کاهش ریسک سرمایه‌گذاری؛ - وضع قوانین مدیریتی و حقوقی جهت کاهش ریسک فعالیت انتفاعی و غیرانتفاعی نظیر ارائه مجوزها، تسهیلات، تخفیفات و غیره؛ - هدفمند نمودن و استفاده از مصوبات ستادهای ملی نظیر ستاد بازآفرینی شهری، ستاد اقتصاد مقاومتی، هیأت دولت و غیره	- کاهش تمایلات مشارکت‌جویانه مردم به خاطر ناتوانی مجموعه مدیریتی استان در پاسخ به خواسته‌های مردم و برآورده ساختن نیازهای آن‌ها؛ - فقدان نگرش فضایی در تصمیم‌گیری‌ها و چندپارگی نهادهای خدمت‌رسان در سطح ملی و استانی؛ - عدم ایجاد سازوکار لازم برای مشارکت مردم در تصمیم‌گیری‌ها و برنامه‌ریزی و اجرای طرح توسعه استان؛ - ضعف در نظارت کیفی بر توسعه استان و اتلاف منابع ملی و استانی؛ - ریسک بالای مشارکت در توسعه استان و اجرای ناقص برنامه‌ها؛ - ضعف در قوانین پشتیبان جذب منابع و ظرفیت‌های داخل و خارج از استان؛ - ایجاد پیامدهای نامطلوب اجتماعی، اقتصادی، محیط‌زیستی اقدامات و پروژه‌ها به دلیل عدم ارزیابی قبل و حین اثرات و انجام

زمینه	عوامل درونی		عوامل بیرونی	
	نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)	فرصت‌ها (Opportunities)	تهدیدها (Threats)
		زیرساختی؛ - تهیه اسناد متعدد توسعه در سطح استان و تداخل تصمیم‌گیری‌ها در برخی موارد نظیر سند ملی توسعه استان، طرح ناحیه؛ - نبود هماهنگی و هم‌افزایی مدیریتی در تصمیم‌گیری‌ها و تداخل قلمروهای مدیریتی؛ - برنامه‌ریزی توسعه استان بدون تمرکز بر اولویت‌های مسائل استان از نگاه مردم و نهادهای مردمی؛ - ابهام و عدم شفافیت در مسائل امنیتی و اثرات و الزامات آن بر توسعه استان؛ - فقدان برنامه‌ریزی پایین به بالا و برنامه‌ریزی با مشارکت مردم و نمایندگان شهری و روستایی آن‌ها؛ - ضعف در ایجاد چارچوب استفاده از منابع و دارایی‌های بخش خصوصی و مردمی در توسعه استان؛ - فقدان نیروهای متخصص و فنی موردنیاز و کافی برای راهبری توسعه استان؛ - نبود سازوکار منسجم نظارت، ارزیابی و بهبود عملکرد سازمانی در راستای اجرای برنامه توسعه استان؛ - عدم تأمین منابع مالی موردنیاز با توجه به تولید ناخالص استان؛ - نبود سیستم جامع داده‌ها و اطلاعات جهت رصد توسعه و شناسایی به موقع مشکلات و چالش‌ها؛ - پروژه محور بودن توسعه و عدم توجه به نتایج و پیامدها و سطح دستیابی به اهداف توسعه استان؛ - فقدان تعریف الزامات نهادی و قانونی مورد نیاز تحقق برنامه آمایش استان؛ - نبود سازوکار پایش زمانی پروژه‌ها و اقدامات و ایجاد تغییرات با توجه به شرایط؛ - عدم توجه به زنجیره و ماتریس نتایج و کاهش کارآمدی اقدامات؛	جهت هماهنگی و تسهیل امور در استان؛ - ایجاد کمیته‌های نظارتی در ابعاد مختلف مدیریت آمایش استان در چارچوب اختیارات نهادهای حاکمیتی (استانداری) و تهیه برنامه بهبود؛ - تبادل اطلاعات و تجربیات با سایر استان‌های موفق در اجرای برنامه توسعه آمایش استان؛	اصلاحات لازم؛ - بی‌ثباتی در نظام تصمیم‌گیری؛ - افزایش غلبه رویکرد نخبه-گرایی به مدیریت و عدم توجه به تصمیم‌گیری مشارکتی با نهادهای مدنی؛ - جذب سرمایه و نیروی انسانی متخصص به استان‌های اطراف؛

- در محور اقتصادی

جدول ۱۲۸-عوامل درونی و بیرونی در نظام اقتصادی

زمینه	عوامل درونی		عوامل بیرونی	
	نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)	فرصت‌ها (Opportunities)	تهدیدها (Threats)
نظام اقتصادی	- افزایش اشتغال بخش کشاورزی و خدمات - بیکاری پایین‌تر از متوسط کشوری - بار تکفل ناخالص پایین‌تر از متوسط کشوری - نرخ مشارکت بالای اقتصادی - جایگاه نسبتاً مطلوب بخش معدن در تولید ارزش‌افزوده در مقایسه با سایر بخش‌های اقتصادی - رتبه نخست نرخ مشارکت اقتصادی در سال ۹۷ - سرانه تولید گوشت قرمز - نسبت بالای تعداد معادن در حال بهره‌برداری به کل جمعیت - سرانه بالاتر از میانگین ارزش‌افزوده فعالیت صنعتی کارگاه‌های صنعتی دارای ده نفر کارکن و بیشتر - وجود فرودگاه - وجود صنایع مادر و تخصصی در زمینه ساخت فلزات اساسی - وجود صنایع مادر و تخصصی در زمینه ساخت مواد و محصولات شیمیایی - وجود ۴۶ کارگاه صنعتی با ظرفیت اشتغال ۱۰۰ نفر کارکن به بالا - وجود صنایع مادر در زمینه محصولات غذایی	- کاهش سهم اشتغال صنعت - بار تکفل خالص بالاتر از متوسط کشوری - متوسط درامد سالانه یک خانوار شهری پایین از میانگین کشوری - متوسط درامد سالانه یک خانوار روستایی پایین از میانگین کشوری - ضریب جینی نسبتاً بالا - سهم پایین از جذب سرمایه خارجی - سرانه تولید ناخالص داخلی پایین‌تر از متوسط کشوری - رتبه سوم از نظر پایین‌ترین سهم در ارزش‌افزوده بخش خدمات در میان استان‌های کشور - رتبه چهارم ز نظر پایین‌ترین سهم در ارزش‌افزوده بخش صنعت در میان استان‌های کشور - رتبه دوم از نظر پایین‌ترین تولید ارزش‌افزوده در کشور - کمترین تأثیر در تولید ناخالص داخلی کشور - روند افزایشی نرخ بیکاری زنان - رتبه دوم کشور از نظر پایین بودن سهم استان از تعداد کارگاه‌های صنعتی ده نفر کارکن و بیشتر - فقدان شبکه آزادراهی در استان - سطح پایین تراکم شبکه بزرگراهی - عدم گسترش حمل و نقل ریلی در استان	- هم‌جواری با کشور ترکمنستان - امکان ایجاد صنایع مشترک‌المنافع - امکان جذب شرکت‌های چندملیتی و فراملی - امکان نفوذ در بازار مالی کشور ترکمنستان - امکان پیوند زیرساخت‌های ارتباطی با کشور همسایه جهت گسترش مبادلات تجاری - امکان گسترش بازارچه‌های مرزی با هدف گسترش صنایع دستی - امکان نفوذ بر بازار مالی کشور افغانستان - بهره‌گیری از دیپلماسی شهری میان بجنورد و عشق‌آباد جهت توسعه تجارت - امکان بهره‌گیری از پتانسیل گردشگری برای جذب گردشگران خارجی	- وجود تحریم اقتصادی - عدم گسترش مطلوب روابط سیاسی و اقتصادی با کشور ترکمنستان - وجود رقبای منطقه‌ای در زمینه توسعه صادرات - وجود شهر مشهد به عنوان رقیب بخش گردشگری - قرارگیری به عنوان استان محروم کشور - محدودیت توسعه طرح‌های کلان اقتصادی در استان - برنامه‌ریزی دستوری و بالا به پایین - غالب بودن نگاه بخشی به سیاست‌های توسعه - عدم شناسایی پتانسیل‌های توسعه استان

- در محور منابع طبیعی و محیط‌زیست

جدول ۱۲۹- عوامل درونی و بیرونی در نظام طبیعی و محیط‌زیستی توسعه فضایی استان

زمینه	عوامل درونی		عوامل بیرونی	
	نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)	فرصت‌ها (Opportunities)	تهدیدها (Threats)
نظام طبیعی و محیط‌زیست	- برخورداری از معادن غنی سنگ‌های ساختمانی و معادن کانی‌های فلزی و غیرفلزی - وجود بیش از ۴۵ درصد زمین با شیب کمتر از ۰۵ درصد، مناسب برای سکونت و فعالیت - وجود بیش از ۵۱ درصد زمین مناسب برای کشاورزی - وجود مناطق حفاظت‌شده مانند ساریگل، گلور، قرخود، میاندشت جاجرم (که از محدود مناطق حفاظت‌شده‌ای است که یوزپلنگ آسیایی در آن حیات دارد) - وجود تنوع زیستی، توپوگرافی منحصربه‌فرد، اکوسیستم جنگلی و اقلیمی - وجود بزرگ‌ترین معدن بوکسیت شناخته شده در ایران - برخوردار از جاذبه‌های اکوتوریسمی، تفرجگاه‌های طبیعی - تأثیر جبهه‌های سیبریایی در فصل گرم سال، برخورداری از آب و هوای معتدل با هوای لطیف و باد مالیم غربی - برخورداری از چشمه‌ها و سراب‌های معدنی جهت آب‌درمانی و املاح درمانی و منابع آب سطحی منظم - برخورداری از ارتفاعات، فقدان آلودگی‌های نوری و هوایی، نبود ریزگردها	- فقر مراتع به دلیل خشکسالی و مشکلات تأمین آب و علوفه جهت دام سبک و پرورش زنبورعسل - تنش شدید آبی - وجود گسل‌های بزرگ در غرب استان - محدود بودن اراضی کشاورزی - ضریب سیل‌خیزی زیاد در بیشتر شهرستان‌های استان - قرارگیری تعداد۴۸ نقطه از استان در خطر زمین‌لغزش - فراهم نبودن زیرساخت‌های مناسب بهره‌برداری از معادن - وقوع خشک‌سالی در استان و کمبود منابع آب در سال‌های اخیر - عدم استفاده بهینه از منابع آب استان در بخش کشاورزی - کمبود آب و بارندگی و بهره‌برداری سنتی و غیراصولی از منابع آب موجود - فقر پوشش گیاهی در استان و تشدید فرسایش وقوع سیل‌های مخرب	- وجود پتانسیل‌های غنی در زمینه توسعه دام‌پروری و کشاورزی و باغات - وجود پتانسیل‌های غنی در زمینه توسعه گیاهان دارویی - برخورداری از ظرفیت توسعه پرور، اسب اصیل ترکمن و نوغانداری - وجود ظرفیت سرمایه گذاری در انرژی خورشیدی با ۵۶۱ روز آفتابی - برخورداری از شرایط زمین‌شناسی، ژئومورفولوژی، فیزیوگرافی و هیدرولوژی مناسب برای احداث سد و دریاچه‌های مصنوعی - شرایط مساعد توپوگرافی به منظور احداث سایت ورزش‌های کایت‌سواری، چتربازی، پاراگلایدر سواری، بالن‌سواری، پرش از ارتفاع و عملیات راپل - وجود اقلیم و شرایط خاص کوهستانی فرصت گیاهان دارویی - وجود بزرگ‌ترین معدن بوکسیت - شناخته شده در ایران در شهرستان جاجرم	- قرارگیری استان در پهنه زمین‌لرزه زیاد و بسیار زیاد - موقعیت جغرافیایی استان و دور بودن از مراکز سیاسی - روند کاهشی مساحت جنگلی - ضعف در آگاهی مردم استان در حفاظت طبیعی استان و احتمال تخریب منبع طبیعی و منطق حفاظت‌شده - بحران شدید آبی و احتمال بروز چالش‌های جدید آبی - کاهش مراتع و احتمال تسریع بیابان‌زایی - خشکسالی‌های پی در پی ۲۰ ساله اخیر و کاهش بارندگی و پیشروی بیابان

- در محور اجتماعی-جمعیتی-آموزش

جدول ۱۳۰- عوامل درونی و بیرونی در نظام اجتماعی-جمعیتی و آموزشی توسعه فضایی استان

زمینه	عوامل درونی		عوامل بیرونی	
	نقاط قوت(Strengths)	نقاط ضعف(Weakness)	فرصت‌ها(Opportunities)	تهدیدها(Threats)
بررسی و تحلیل اجتماعی و فرهنگی	- سطح بالای سرمایه اجتماعی در استان در هر سه سطح - میزان بالای اعتماد عمومی - میزان بالای اعتماد سازمانی - تعلق و عرق ملی بالا - میزان بالای رضایت از زندگی - احساس بالای امنیت در استان - میزان بالای افتخار به ایرانی بودن	- افزایش میزان طلاق در استان و کاهش ازدواج - میزان بالای نزاع‌های فردی به نسبت کل کشور - میزان پایین مشارکت و عدم آمادگی مردم استان در جهت مشارکت با سازمان‌ها -افزایش میزان آسیب‌های اجتماعی در استان	- امکان استفاده از ظرفیت‌های بومی به‌ویژه در بخش صنایع دستی و اقامتگاه‌های بوم گردی - اجرای برنامه‌های توسعه‌ای در استان به دلیل میزان بالای سرمایه اجتماعی و پذیرش بالا نسبت به این برنامه‌ها -امکان برقراری ارتباطات فرهنگی و اجتماعی با کشور ترکمنستان به دلیل هم‌مرز بودن و داشتن قرابت‌های فرهنگی و اجتماعی	- به وجود آمدن تنش و نزاع‌های قومی و قبیله‌ای در استان - کاهش میزان سرمایه‌های اجتماعی به دلیل افزایش آسیب‌های اجتماعی - افزایش میزان آسیب‌های اجتماعی در استان - پایین بودن سطح مشارکت مردم در استان به دلیل عدم آمادگی برای مشارکت
فقر و محرومیت	- وجود شهرک‌ها و نواحی صنعتی در مناطق محروم -وجود جاذبه‌های گردشگری - ویژگی خاص ژئوپلیتیکی با وجود مرز مشترک با کشور ترکمنستان وجود گمرک فعال بجنورد	- بیکاری - موقعیت کوهستانی استان و محدودیت‌های آن -خشکسالی و کم‌آبی - کاهش بهره‌وری کشاورزی - محرومیت نسبی در دستیابی به امکانات و زیرساخت‌های شهری، اشتغال و ... -تبدیل اراضی کشاورزی به مناطق مسکونی - نوپا بودن استان و سختگیری دستگاه‌ها در صدور مجوزات کسب‌وکار - مهارت پایین افراد	- مزیت نسبی در تولید محصولات باغی - مزیت نسبی در دامداری و دام‌پروری - مزیت نسبی در پرورش دام سنگین - مزیت نسبی در پرورش اسب نژاد ترکمن - مزیت نسبی در پرورش کرم ابریشم و پرورش طیور - مزیت نسبی در پرورش زنبورعسل - مزیت نسبی در تولید گیاهان دارویی - مزیت نسبی در آبزی‌پروری	- رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در استان - مهاجرفرستی به استان‌های دیگر و رشد سکونتگاه‌های غیررسمی در آنجا - فقر معیشتی و تأثیرات نامطلوب بر سلامتی ساکنین استان

زمینه	عوامل درونی		عوامل بیرونی	
	نقاط قوت(Strengths)	نقاط ضعف(Weakness)	فرصت‌ها(Opportunities)	تهدیدها(Threats)
		- فقر مطلق در زمینه تأمین معاش -مهاجرفرستی -توزیع نامتوازن امکانات در سطح استان	- مزیت نسبی در ارائه خدمات مرزی	
حاشیه‌نشینی و محلات فرودست	- جاذبه‌های گردشگری طبیعی استان - تنوع اقلیمی و اکولوژیکی - مرز مشترک با کشور ترکمنستان	- رشد مهاجرت از روستا به شهر -توزیع نامتوازن امکانات در سطح استان -فقر شهری و روستایی - بیکاری - خشکسالی های متوالی - کاهش بهره‌وری کشاورزی - عملکرد ضعیف گمرک در زمینه صادرات واردات - راقبت بر سر بهره‌برداری از آب - عدم دسترسی به شبکه ریلی کشور - خطر پیشروی بیابان در پهنه‌های جنوبی کشور - مکان‌یابی و استقرار نامناسب صنایع بر روی زمین‌های دارای قابلیت کاربری بالا و متوسط	-گسترش گردشگری به‌واسطه پتانسیل‌های محیط طبیعی - فرصت توسعه صادرات واردات به‌واسطه وجود گمرک و مناطق مرزی	- رشد سکونتگاه‌های غیررسمی - افزایش آسیب‌های اجتماعی -بالا رفتن قیمت زمین به دلیل افزایش تقاضا در مناطق شهری -افزایش فقر
بررسی ویژگی‌های جمعیتی	- بالا بودن حجم جمعیت ۱۵-۶۴ساله (جمعیت فعال بالقوه) - متناسب بودن متوسط بعد خانوار -بالا بودن میزان خام ولادت -متعادل بودن میزان باروری کل - متعادل بودن شاخص نسبت جنسی	-میزان بالای مهاجرفرستی استان - منفی شدن رشد سالانه جمعیت استان - منفی شدن رشد سالانه جمعیت نقاط روستایی استان - بالا بودن حجم خانوارهای زن سرپرست -بالا بودن حجم خانوارهای زن سرپرست تنها	- فراهم بودن نیروی محرک توسعه و بالندگی استان به‌واسطه نیروی انسانی جوانی که در دسترس قرار دارد.	- از دست دادن نیروی جوان و متخصص به علت مهاجرفرستی - افزایش مسائل و آسیب‌های اجتماعی به‌واسطه بالا بودن میزان خانوارهای زن سرپرست و به تبع آن، فقر اقتصادی این دسته از خانواده‌ها - کاهش کیفیت دسترسی به خدمات در نقاط شهری به‌واسطه رشد پیش‌بینی‌نشده جمعیت - ایجاد بحران در حوزه‌های مسکن، اشتغال،

زمینه	عوامل درونی		عوامل بیرونی	
	نقاط قوت(Strengths)	نقاط ضعف(Weakness)	فرصت‌ها(Opportunities)	تهدیدها(Threats)
				آموزش و ... به واسطه رشد پیش‌بینی‌نشده جمعیت شهری
تعلیم و تربیت رسمی عمومی و آموزش بزرگسالان	- نرخ پوشش تحصیلی بالا در دوره ابتدایی - برابر بودن سرانه فضای آموزشی با متوسط کشوری	- نرخ پوشش تحصیلی بسیار پایین در دوره متوسطه(۹ درصد در متوسطه اول و ۲۸ درصد در متوسطه دوم) - حجم بالای بازماندگان از تحصیل - وجود حجم ۵۰ درصدی مدارس تعمیری و تخریبی - حجم بالای بازنشستگی تا سال ۱۴۰۲؛ - عدم دسترسی حدود ۲۱ درصد دانش‌آموزان به سامانه شاد - کمبود فضای آموزشی و دو شیفته بودن مدارس - پایین‌تر بودن نرخ باسوادی از متوسط کشوری - اختلاف بالای سطح سواد در مناطق شهری و روستایی - مقاومت نسب به سوادآموزی - عدم انسداد مبادی بی‌سوادی - بازگشت به بی‌سوادی - عدم ساماندهی دقیق وضعیت استخدامی آموزشیاران نهضت	- بهبود وضعیت سواد در استان در طی ده سال اخیر	- کاهش کیفیت آموزش به دلیل بازنشستگی نیروهای باتجربه - عدم تحقق عدالت آموزشی به دلیل دسترسی پایین دانش‌آموزان به آموزش مجازی - بی‌انگیزگی آموزشیاران نهضت و افت کیفیت آموزش - افت کیفیت آموزش سوادآموزی به دلیل نبود امکانات آموزشی مانند فضای آموزشی و .....
آموزش عالی	- وجود ۴۲ موسسه آموزش عالی در سطح استان - بیش از ۳۲۷۵۶ دانشجوی شاغل در مقاطع مختلف تحصیلی	- کمبود امکانات و فضای آموزشی؛ - کیفیت پایین آموزش‌های ارائه شده در مؤسسات آموزش عالی غیردولتی - عدم تناسب رشته‌های دانشگاهی با نیازها و مزیت‌های استان. - کمبود هیئت‌علمی وضعیت نامناسب هرم آن در دانشگاه‌ها - دانش‌بنیان نبودن صنعت و ارتباط ضعیف بین دانشگاه، صنعت و بازار کار - بیکاری فارغ‌التحصیلان - ارتباط ضعیف صنعت و دانشگاه	- بهبود کمی آموزش عالی در طی سالیان اخیر	- پایین آمدن کیفیت آموزش‌های ارائه شده به دلیل نبود امکانات آموزشی - هدر رفت منابع آموزش عالی و پاسخگو نبودن آموزش عالی به نیازهای خاص استان

- در محور زیربنایی و نظام سکونتگاهی

جدول ۱۳۱- عوامل درونی و بیرونی در نظام زیربنایی و سکونتگاهی توسعه فضایی استان

زمینه	عوامل درونی		عوامل بیرونی	
	نقاط قوت (Strengths)	نقاط ضعف (Weakness)	فرصت‌ها (Opportunities)	تهدیدها (Threats)
نظام زیربنایی	قرارگیری در موقعیت مرزی و ظرفیت‌های مبادلات مرزی دسترسی‌پذیری بالای استان و ساکنین شهرها و روستاها به زیرساخت‌های آب و برق و گاز وجود نیروگاه شیروان به عنوان یکی از بزرگ‌ترین نیروگاه‌های کشور در استان	محدودیت‌های مربوط به تنش آبی در استان برای روستاها ضعف در زیرساخت‌های فناوری اطلاعات و ارتباطات دسترسی‌پذیری پایین پهنه‌های شمالی و جنوبی استان نسبت پایین طول راه‌ها به جمعیت استان	ظرفیت توسعه انرژی‌های نو صادرات انرژی به‌واسطه موقعیت مرزی	مخاطرات مربوط به تولید متمرکز انرژی در استان
موقعیت استراتژیک	هم‌جواری با کشور ترکمنستان و موقعیت مرزی استان خراسان شمالی ظرفیت‌های غنی معدنی وجود معادن آلومینیوم در استان وجود صنایع بزرگ و استراتژیک فولاد در استان وجود پتروشیمی خراسان با ظرفیت بالای تولید محصولات پتروشیمی	مبادلات مرزی اندک به علت محدودیت زیرساخت‌های گمرکی توسعه‌نیافتگی زیرساخت‌های تولید و صنایع پایین‌دستی	ظرفیت توسعه ارتباطات مرزی از طریق مرز پرسه سو ظرفیت‌های تولید و صادرات انرژی برق به واسطه موقعیت مرزی	مخاطرات مربوط به تولید متمرکز انرژی در نیروگاه شیروان مخاطرات مربوط به کم‌آبی و تنش آبی در توسعه استان
سکونتگاهی	دسترسی به مسیرهای مرزی و ارتباط با کشور ترکمنستان تعادل در اندازه سکونتگاه‌های شهری	روند کاهنده نرخ رشد جمعیت شهری در استان خراسان شمالی نرخ رشد منفی و روند فزاینده تخلیه جمعیت روستایی محدودیت‌های خدمات شهری و دسترسی محدود به خدمات شهری استان	وجود الگوی خوشه‌ای در توزیع سکونتگاه‌های شهری استان	محدودیت‌های طبیعی در پهنه شمالی استان در توسعه سکونتگاه‌های شهری

فصل پنجم

تدوین راهبردها و سیاستها

۵-۱- راهبردها و سیاست‌ها

در این بخش با بهره‌گیری از نتایج تحلیل‌ها در ابعاد مختلف و همچنین مسائل و اهداف راهبردی، راهبردها و سیاست‌های اصلی سند توسعه استان خراسان شمالی تدوین شده است. علاوه بر تدوین راهبردها، سیاست‌های فضایی نیز برای هر یک از راهبردها تدوین گشته تا به طور تفصیلی‌تر حوزه‌های کنش را مشخص سازد. این راهبردها و سیاست‌ها بر اساس مسائل راهبردی استان خراسان شمالی و اهداف بنیادین تدوین شده می‌باشد.

در حوزه مدیریتی، ایجاد ساختار نهادی شایسته، سازگار، دارایی محور، یکپارچه و نیرومند در کلیه ابعاد مدیریت توسعه فضایی استان خراسان شمالی، ایجاد و افزایش ظرفیت قانونی و حقوقی مدیریت توسعه فضایی استان خراسان شمالی، آموزش و به‌کارگیری نیروهای متخصص و متناسب با راهبری توسعه فضایی استان خراسان شمالی، تأمین منابع مالی و پولی در سطح ملی و استانی با رویکرد مشارکت حداکثری راهبردهای اصلی می‌باشند.

در عرصه نظام سکونتگاهی، توسعه خدمات اجتماعی و برتر در سکونتگاه‌های استان و تقویت پیوندهای توسعه بخش استان، راهبردها به منظور ساماندهی نظام شهری و روستایی استان می‌باشند.

با توجه به اهمیت تولید و بخش اقتصاد استان خراسان شمالی راهبردهای این حوزه گسترده‌تر بوده و شامل شناسایی و تقویت زمینه‌های ایجاد خلاق و نوآوری، ایجاد صنایع تبدیلی در بخش معدن، ایجاد هم‌افزایی میان بخش معدن و صنعت، توسعه دام‌پروری صنعتی و نیمه‌صنعتی، بهره‌گیری از فناوری و دانش روز در زمینه معدن، بهره‌گیری از صنایع مادر در زمینه ساخت فلزات اساسی، معرفی محیط کسب‌وکار استان برای جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی، توسعه شبکه ریلی استان، ترویج الگوی بهینه مصرف آب، شناسایی کشت متناسب با توان اکولوژیکی استان و با بالاترین بازده اقتصادی، توجه به پایداری منابع آب و خاک استان، بهره-گیری از بازارچه‌های مرزی برای توسعه صنایع خلاق، توسعه صنایع پایین‌دستی در بخش فلزات اساسی و محصولات شیمیایی، تشکیل زنجیره ارزش محصولات غذایی، توسعه صنایع تبدیلی در بخش کشاورزی، توسعه کشاورزی مکانیزه، ترویج کشت با تأکید بر خاک‌ورزی است.

در عرصه زیربنایی راهبردها شامل افزایش پیوندها و مبادلات مرزی با کشور ترکمنستان، سرمایه‌گذاری در بخش انرژی و افزایش توان صادرات انرژی استان، تکمیل زیرساخت‌ها و زنجیره‌های تولیدات صنعتی وابسته به پتروشیمی و راهبرد بهبود الگوی مصرف آب و رفع مشکلات مربوط به کم‌آبی در استان است.

در عرصه اجتماعی راهبردهای اتخاذ شده شامل توانمندسازی اقشار مختلف جامعه، رصد و کنترل آسیب‌های اجتماعی، افزایش میزان نشاط اجتماعی در استان، افزایش میزان سرمایه‌های اجتماعی، بهره‌گیری از ظرفیت‌های گردشگری، اشتغال‌زایی و مهارت‌افزایی، گسترش صنایع، تأمین زیرساخت‌ها در نقاط مختلف استان و کاهش نابرابری، رفع موانع ساختاری در جهت تسهیل کسب‌وکار، تقویت نهادهای اجتماعی و ایجاد ساختارهای مدنی مناسب، افزایش توانمندسازی اجتماعی، پذیرش سکونتگاه‌های غیررسمی موجود و ارائه خدمات زیربنایی به محدوده‌های شکل گرفته، کنترل رشد و توسعه بی‌رویه شهر و مدیریت زمین، حمایت از کشاورزی استان، ارتقای شبکه حمل و نقل ریلی، جلوگیری از مهاجرت جمعیت جوان به‌ویژه در مناطق روستایی و شهرهای کوچک، ارتقاء میزان باروری، افزایش میزان امید زندگی، افزایش پوشش تحصیلی، ترمیم و تجهیز فضای آموزشی، تأمین نیروی انسانی، افزایش درصد پوشش تحصیلی، بهبود وضعیت آموزش مجازی، کاهش نرخ ترک تحصیل، بهبود وضعیت سواد ، فرهنگ‌سازی و رفع موانع سوادآموزی در سطح استان، ارتقای انگیزه حرفه‌ای آموزشیاران، انسداد مبادی بی‌سوادی، ممانعت از بازگشت به بی‌سوادی، تأمین فضای آموزشی، ارتقای کیفیت آموزشی، انجام مطالعات آمایش آموزش عالی، تأمین اعضای هیئت‌علمی، تعمیق رابطه صنعت و دانشگاه و کاهش بیکاری می‌باشد.

در بعد محیط‌زیستی نیز راهبردهای ایجاد پایداری و تاب‌آوری در برابر مخاطرات، حفظ و احیای جنگل‌ها و مراتع، بیابان‌ها و تالاب‌های استان، اصلاح الگوی کشت با در نظر گرفتن مزیت نسبی استان، بسترسازی برای توسعه روش‌های نوین تولید آب، ارتقا کمیت و کیفیت مناطق تحت مدیریت برای حفاظت از تنوع زیستی تدوین شده است.

جدول ۱۳۲- راهبردها و سیاست‌های سند توسعه استان خراسان شمالی در محورهای مختلف

بعد	راهبرد	سیاست فضایی
مدیریتی	- ایجاد ساختار نهادی شایسته، سازگار، دارایی محور، یکپارچه و نیرومند در کلیه ابعاد مدیریت توسعه فضایی استان خراسان شمالی؛ - ایجاد و افزایش ظرفیت قانونی و حقوقی مدیریت توسعه فضایی استان خراسان شمالی؛ - آموزش و به‌کارگیری نیروهای متخصص و متناسب با راهبری توسعه فضایی استان خراسان شمالی؛ - تأمین منابع مالی و پولی در سطح ملی و استانی با رویکرد مشارکت حداکثری؛	- تمرکز و یکپارچگی در تصمیم-گیری از طریق تشکیل کمیته راهبری توسعه استان؛ - رفع موانع و تعارضات اجتماعی و فرهنگی در نظام مدیریتی استان؛ - الزام کلیه ستادها و کمیته¬های استانی به اجرای سند توسعه فضایی استان و ارائه برنامه اجرایی به کمیته راهبری و تأیید و تصویب آن برای اجرا؛ - ارجاع کلیه تصمیمات نهادی و ستادی مغایر با سند توسعه فضایی استان و یا ضرورت بازنگری در تعدادی از برنامه¬های سند به کمیته راهبری و تصمیم‌گیری نهایی توسط آن و الزام اجرایی آن؛ - مشارکت حداکثری کلیه دخیلان توسعه فضایی استان در تصمیم‌گیری-ها؛ - تهیه برنامه نظارت کمیته راهبری بر اجرای برنامه توسعه استان؛

بعد	راهبرد	سیاست فضایی
		- استفاده از ظرفیت¬های فنی و تخصصی خارج از نهادهای دولتی به دلیل کمبود نیروی انسانی ماهر و کافی برای رصد توسعه فضایی استان؛ - رفع موانع قانونی و حقوقی اجرای سند توسعه فضایی استان؛ - شفافیت در الزامات و مقررات امنیتی و سیاسی مؤثر بر توسعه فضایی استان؛ - ارتقای دانش فنی و تخصصی نیروهای فعال در نهادها و ستادها؛ - تهیه راهنماها و دستورالعمل‌های اجرایی برنامه توسعه فضایی استان و آموزش دوره‌ای آن به مجریان؛ - به‌کارگیری مشاوران فنی و تخصصی برای راهبری توسعه فضایی استان؛ - بودجه‌ریزی مشارکتی؛ - تعیین سهم و نحوه تخصیص اعتبارات و بودجه در بخش¬های مختلف؛
نظام سکونتگاهی	توسعه خدمات اجتماعی و برتر در سکونتگاه‌های استان تقویت پیوندهای توسعه بخش استان	ایجاد خدمات پایه در سکونتگاه‌های استان توسعه خدمات برتر در شهر بجنورد ایجاد نظام خوشه‌ای و کریدوری در توسعه فعالیت‌ها تقویت پیوندهای فراملی با کشور ترکمنستان توسعه پیوندهای ملی با استان‌های گلستان و سمنان تقویت پیوندهای روستا-شهری
نظام اقتصادی و فعالیت	- آموزش و مهارت‌آموزی نیروی انسانی - ترویج فرهنگ کار - شناسایی و تقویت زمینه‌های ایجاد خلاق و نوآوری - ایجاد صنایع تبدیلی در بخش معدن - ایجاد هم‌افزایی میان بخش معدن و صنعت - توسعه دام‌پروری صنعتی و نیمه‌صنعتی - بهره‌گیری از فناوری و دانش روز در زمینه معدن - بهره‌گیری از صنایع مادر در زمینه ساخت فلزات اساسی - معرفی محیط کسب‌وکار استان برای جذب سرمایه‌گذاران داخلی و خارجی - توسعه شبکه ریلی استان - ترویج الگوی بهینه مصرف آب - شناسایی کشت متناسب با توان اکولوژیکی استان و با بالاترین بازده اقتصادی - توجه به پایداری منابع آب و خاک استان - بهره‌گیری از بازارچه‌های مرزی برای توسعه صنایع خلاق - توسعه صنایع پایین‌دستی در بخش فلزات اساسی و محصولات شیمیایی - تشکیل زنجیره ارزش محصولات غذایی - توسعه صنایع تبدیلی در بخش کشاورزی - توسعه کشاورزی مکانیزه - ترویج کشت با تأکید بر خاک‌ورزی	- تدوین چارچوبی جهت پایش وضعیت اشتغال استان بر اساس تخصص گرایی - گسترش زیرساخت‌های الکترونیکی برای گسترش کسب‌وکار مجازی - تدوین سیاست‌های صادرات محور - تأکید بر سیاست‌های طرف تقاضا - تمرکز قطب‌های توسعه صنعتی در سه شهرستان، بجنورد، اسفراین و شیروان - توسعه سیستم پایش اطلاعات اقتصادی استان برای برنامه‌ریزی مطلوب - توسعه زمینه فعالیت پارک‌های و مراکز رشد - بازنگری در بودجه‌ریزی استان - توجه به مکان‌یابی صنعتی بر اساس اقتصاد فضا - توسعه خدمات پشتیبان تولید در مرکز استان - توجه به منطق رفتاری شرکت‌ها رقابتی، سرزمینی در توسعه بنگاه‌های اقتصادی - افزایش رقابت‌پذیری اقتصادی با توجه به رقابت‌پذیری قلمرویی استان - تقویت نقش خوشه‌های صنعتی استان - پیگیری سیاست‌های هم‌افزایی اقتصادی میان فعالیت‌های اقتصادی استان در قالب خوشه و هم‌جواری فضایی
نظام زیربنایی، حمل و نقل و ارتباطات	افزایش پیوندها و مبادلات مرزی با کشور ترکمنستان سرمایه‌گذاری در بخش انرژی و افزایش توان صادرات انرژی استان تکمیل زیرساخت‌ها و زنجیره‌های تولیدات صنعتی وابسته به پتروشیمی بهبود الگوی مصرف آب و رفع مشکلات مربوط به کم‌آبی در استان	فعال‌سازی و توسعه زیرساخت‌های گمرکی پرسه سو توسعه پیوندهای ریلی و جاده‌ای با ترکمنستان افزایش ظرفیت‌های تولید انرژی به منظور صادرات به ترکمنستان توسعه انرژی‌های تجدید پذیر در استان توسعه زیرساخت‌های ریلی در استان به منظور توسعه صنایع استان توسعه صنایع پایین‌دستی پتروشیمی در استان مدیریت منابع آب استان و کاهش مصرف در بخش کشاورزی مدیریت برداشت از منابع آب زیرسطحی و برداشت‌های غیرمجاز
اجتماعی-فرهنگی	- توانمندسازی اقشار مختلف جامعه -رصد و کنترل آسیب‌های اجتماعی - افزایش میزان نشاط اجتماعی در استان - افزایش میزان سرمایه‌های اجتماعی	- توانمندسازی اقشار مختلف جامعه و ایجاد آمادگی بیشتر مردم در جهت مشارکت با سازمان‌ها در صورت نیاز - افزایش میزان سرمایه‌های اجتماعی در استان و افزایش هر چه بیشتر اعتماد، مشارکت و انسجام در استان و کشور

بعد	راهبرد	سیاست فضایی
		-کنترل و نظارت برافزایش آسیب‌های اجتماعی و جلوگیری از آن - آگاهی بیشتر مردم در خصوص سازمان‌های مردم‌نهاد و بالا بردن مشارکت آن‌ها در این رابطه - افزایش آگاهی مردم در خصوص قوانین موجود در جهت کاهش نزاع‌های فردی
فقر و محرومیت	- بهره‌گیری از ظرفیت‌های گردشگری - اشتغال‌زایی -مهارت‌افزایی - گسترش صنایع -تأمین زیرساخت‌ها در نقاط مختلف استان و کاهش نابرابری - پیشگیری از مهاجرت - رفع موانع ساختاری در جهت تسهیل کسب‌وکار	- ایجاد قطب توریسم در استان - افزایش مهارت‌های افراد و برگزاری دوره‌های فنی و حرفه‌ای در زمینه‌های کارآفرینی و مهارت‌های اشتغال و... - توانمندسازی اقتصادی ساکنین مناطق محروم توسعه صنایع و رشته‌های صنعتی -حمایت و تشویق به تشکیل صندوق‌های اعتباری در سطح محلات -تقویت زیرساخت‌های شهری در تمامی مراکز شهری - ایجاد جاذبه در مناطق مهاجرفرست و ارائه تسهیلات مسکن - افزایش امکانات بهداشتی، درمانی، خدماتی و رفاهی در مناطق محروم - ارائه تسهیلات جهت دریافت مجوز کسب و کار
حاشیه‌نشینی و محلات فرودست شهری	-تقویت نهادهای اجتماعی و ایجاد ساختارهای مدنی مناسب - افزایش توانمندسازی اجتماعی -اشتغال‌زایی و مهارت افزایی -پذیرش سکونتگاه‌های غیررسمی موجود و ارائه خدمات زیربنایی به محدوده‌های شکل گرفته - کنترل رشد و توسعه بی‌رویه شهر و مدیریت زمین -کاهش نرخ مهاجرت - حمایت از کشاورزی استان - ارتقای شبکه حمل و نقل ریلی	-گسترش نهادهای مردم‌نهاد و دفاتر تسهیل‌گری به منظور ارتقای توانمندی‌های ساکنین - افزایش تاب‌آوری اجتماعی، افزایش مشارکت و اعتماد اجتماعی - توسعه مرکز فنی و حرفه‌ای و توسعه مراکز کارآفرینی -ارائه تسهیلات رفاهی و زیربنایی به سکونتگاه‌های غیررسمی -آسان‌سازی فرایند دسترسی به شبکه‌های زیرساختی و کاهش تعرفه‌های انشعابات گاز و ... - اعمال سیاست‌های تشویقی جهت مقاوم‌سازی مسکن - ایجاد جاذبه در مناطق مهاجرفرست و ارائه تسهیلات به ساکنین - ارائه تسهیلات جهت مسکن ارزان‌قیمت - ارائه تسهیلات به کشاورزان - آموزش کشاورزان در زمینه‌های فناوری‌های نوین - ایجاد خطوط راه‌آهن
جمعیتی	- جلوگیری از مهاجرت جمعیت جوان به‌ویژه در مناطق روستایی و شهرهای کوچک -ارتقاء میزان باروری - افزایش میزان امید زندگی	- کاهش نرخ بیکاری و ایجاد فرصت‌های شغلی -دسترسی آسان مردم مناطق محروم به خدمات آموزشی و رفاهی و کمک به پیشرفت و آبادانی مناطق محروم - ارائه تسهیلات کافی به جوانان در زمینه ازدواج و فرزندآوری - توسعه زیرساخت‌های بهداشتی و درمانی
تعلیم و تربیت رسمی عمومی و آموزش بزرگ‌سالان	- افزایش پوشش تحصیلی - ترمیم و تجهیز فضای آموزشی - تأمین نیروی انسانی - افزایش درصد پوشش تحصیلی - بهبود وضعیت آموزش مجازی - کاهش نرخ ترک تحصیل - بهبود وضعیت سواد - فرهنگ‌سازی و رفع موانع سوادآموزی در سطح استان - ارتقای انگیزه حرفه‌ای آموزشیاران - انسداد مبادی بی‌سوادی - ممانعت از بازگشت به بی‌سوادی؛	- ارتقای سطح پوشش تحصیلی به خصوص در دوره متوسطه دوم؛ - تأمین و ترمیم فضای آموزشی از محل اعتبارات ملی و استانی جهت افزایش سرانه - تأمین نیروی انسانی جایگزین برای خروجی‌های(نیروهای بازنشسته) آموزش و پرورش تا سال ۱۴۰۲ - ارتقای دسترسی به سامانه شاد از طریق بهبود وضعیت دسترسی به اینترنت و گوشی‌های هوشمند - شناسایی عوامل بازدارندگی از تحصیل مانند فقر و معلولیت و استفاده از ظرفیت‌های موجود مانند سوادآموزی و دفتر آسیب‌های اجتماعی وزارت تعاون ..... به منظور تحقق بازگشت به تحصیل بازماندگان از آموزش؛ - تأمین فضای آموزشی از طریق ظرفیت‌های ممکن ملی و استانی و... - کاهش اختلاف نرخ باسوادی مناطق شهری و روستایی با تمرکز بیشتر بر ارائه خدمات سوادآموزی بر مناطق روستایی و دورافتاده - انجام اقدامات فرهنگی مانند ارائه مشاوره به افراد و توجیه آن‌ها در خصوص اهمیت و مزایای سوادآموزی برای آن‌ها؛ - همکاری دستگاه‌های مختلف در مسدود کردن مبادی بی‌سوادی و

بعد	راهبرد	سیاست فضایی
		کاهش نرخ افراد بازمانده از تحصیل در دوره ابتدایی؛ - تعیین تکلیف در خصوص وضعیت استخدامی و بیمه آموزشیاران به منظور ایجاد انگیزه بیشتر در نیروهای انسانی؛ - انجام اقدامات لازم مانند برنامه‌ریزی، بسترسازی برای استفاده عملی از مهارت سواد توسط نو سوادان، استفاده از ظرفیت رسانه ملی و کتابخانه-های عمومی .... جهت ممانعت از ایجاد پدیده شوم بازگشت به بی-سوادی؛
آموزش عالی	- تأمین فضای آموزشی - ارتقای کیفیت آموزشی - انجام مطالعات آمایش آموزش عالی - تأمین اعضای هیئت‌علمی - تعمیق رابطه صنعت و دانشگاه - کاهش بیکاری	- تخصیص فضای آموزشی کافی برای دانشگاه فرهنگیان از محل اعتبارت ملی و استانی؛ - ارتقای کیفیت آموزش‌های ارائه شده در مؤسسات آموزش عالی غیردولتی در مقایسه به مراکز دولتی؛ - انجام مطالعات آمایشی در سطح آموزش عالی استان و تطابق آموزش‌ها و پژوهش‌های دانشگاهی با نیازها و مزیت‌های استان؛ - تأمین اعضای هیئت‌علمی برای مؤسسات آموزش عالی با اولویت استخدام و تبدیل وضعیت اساتید حق‌التدریس؛ - تقویت ارتباط بین صنعت و دانشگاه و جهت‌دهی به پژوهش‌های دانشگاهی در جهت پاسخ‌دهی به نیازهای صنعت؛ - متناسب‌سازی خروجی‌های آموزش عالی با نیازهای زیست‌بوم با هدف کاهش بیکاری دانش‌آموختگان؛
منابع طبیعی و محیط‌زیست	- ایجاد پایداری و تاب‌آوری در برابر مخاطرات؛ -حفظ و احیای جنگل‌ها و مراتع، بیابان‌ها و تالاب‌های استان - اصلاح الگوی کشت با در نظر گرفتن مزیت نسبی استان - بسترسازی برای توسعه روش‌های نوین تولید آب -ارتقا کمیت و کیفیت مناطق تحت مدیریت برای حفاظت از تنوع زیستی	اجرای عملیات آبخیزداری و احیای جنگل‌های دست کاشت با قطع و برش گونه‌ها و ساقه‌های خشک شده اجرای طرح‌های آبخوان‌داری در استان خراسان شمالی -مدیریت یکپارچه حفاظت و پیش‌گیری از آلودگی سفره‌های آب زیر-زمینی استان -تعادل‌بخشی و حفاظت کیفی آب‌های زیرزمینی از طریق اجرای عملیات آبخیزداری، آبخوان‌داری و... - مدیریت هوشمند ریسک و کاهش آسیب‌پذیری در برابر زلزله - توسعه بینش و آگاهی‌های محیط‌زیستی مردم محلی و مسئولان -حفاظت بی قید و شرط و مدیریت بهینه کمیت و کیفیت منابع آب -حفاظت بی قید و شرط اراضی کشاورزی و باغی موجود استان

منابع و مأخذ

۱. اداره کل هواشناسی استان خراسان شمالی، http://www.skhmet.ir/

۲. اداره کل منابع طبیعی و آبخیزداری خراسان شمالی، http://www.nrskh.ir/

۳. اداره کل حفاظت محیط‌زیست استان خراسان شمالی، / https://sko.doe.ir

۴. استانداری استان خراسان شمالی ، وزارت کشور، https://www.sko.ir/

۵. اطلس مناطق محروم کشور؛ سطح‌بندی و پهنه‌بندی مناطق محروم کشور و مزیت نسبی این مناطق (۱۳۹۶) بنیاد برکت.

۶. امانی، مهدی (۱۳۸۹)، مبانی جمعیت‌شناسی، انتشارات سمت، تهران، چاپ ۹.

۷. ایراندوست، کیومرث (۱۳۸۹) سکونتگاه‌های غیررسمی و اسطوره حاشیه‌نشینی، چاپ دوم، انتشارات سازمان فناوری اطلاعات و ارتباطات شهرداری تهران.

۸. جغرافیای استان خراسان شمالی (۱۳۹۹)، جغرافیای استان خراسان شمالی، تهران: دفتر تدوین و تألیف کتاب‌های درسی (وزارت آموزش و پرورش).

۹. جفایی، مینا (۱۳۹۲) بررسی عوامل مؤثر بر شکل‌گیری حاشیه‌نشینی در شهر بجنورد و پیامدهای آن، اولین همایش ملی شهرسازی و معماری درگذر زمان

۱۰. خبرگزاری ایلنا، خبرگزاری کار ایران، ۱۴۰۰,۰۲,۳۰ (www.ilna.news/)

۱۱. خط فقر در ایران در سال ۱۳۹۵ و مروری بر روش محاسبه آن (۱۳۹۷) معاونت پژوهش‌های اقتصادی، مرکز پژوهش‌های مجلس.

۱۲. خلاصه مدیریتی مطالعات استانی طرح توسعه کسب و کار و اشتغال پایدار (تکاپو) استان خراسان شمالی (۱۳۹۵) معاونت توسعه کارآفرینی و اشتغال، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.

۱۳. دفتر تقسیمات کشوری (۱۳۹۸)، نقشه و جدول تقسیمات کشوری ایران، تهران: وزارت کشور.

۱۴. راستی، عمران و آرزومندان، آرزو (۱۳۹۰) مهاجرت، حاشیه‌نشینی و اثرات آن بر سلامت شهری- مطالعه موردی بیرجند، نشریه مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان، شماره ۲۰.

۱۵. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۸۵)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.

۱۶. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۰)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.

۱۷. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۵)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.

۱۸. سازمان ثبت‌احوال کشور (۱۳۹۷)، «سالنامه آماری سازمان ثبت‌احوال کشور»، تهران.

۱۹. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (۱۳۹۷)، اطلس راهنمای استان‌های ایران، تهران: سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح (وزارت دفاع و پشتیبانی نیروهای مسلح).
۲۰. سازمان جهاد کشاورزی استان خراسان شمالی ، https://kj-agrijahad.ir/
۲۱. سازمان زمین‌شناسی و اکتشافات معدنی کشور، ۱۳۹۵، نقشه راه علوم زمین و معدن استان خراسان شمالی
۲۲. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان شمالی ، ۱۳۹۹، برنامه آمایش استان خراسان شمالی
۲۳. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان خراسان شمالی(۱۳۹۷). سالنامه آماری استان خراسان شمالی.
۲٤. سازمان نقشه‌برداری کشور (۱۳۹٤)، اطلس نقشه و اطلاعات مکانی (استان خراسان شمالی)، تهران: سازمان نقشه‌برداری کشور (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور).
۲۵. سالنامه آماری کشاورزی استان خراسان شمالی ۱۳۹۸-۱۳۹۷
۲۶. سایت شرکت سهامی آب منطقه‌ای استان خراسان شمالی ، https://www.skhrw.ir/
۲۷. سرایی، حسن (۱۳۸۲). روش‌های مقدماتی تحلیل توزیع و ترکیب جمعیت با تأکید بر ترکیب سنی جمعیت. تهران: دانشگاه علامه طباطبایی.
۲۸. شرکت مدیریت منابع آب ایران، دفتر مطالعات پایه منابع آب، http://wrbs.wrm.ir/
۲۹. شناسایی مناطق کمتر توسعه‌یافته کشور(۸۶-۱۳۸۵) سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور.
۳۰. شورای عالی انقلاب فرهنگی(۱۳۹۴). ضوابط اجرایی حاکم بر آمایش آموزش عالی در جمهوری اسلامی ایران(مصوبه جلسه ۷۷۶).
۳۱. شورای عالی انقلاب فرهنگی(۱۳۹۴). طرح آمایش آموزش عالی(در چارچوب نقشه جامع علمی کشور).
۳۲. فال سلیمان، محمود و صادقی، حجت اله (۱۳۹۸)، روش‌های سنتی مقابله با خشکسالی و کم‌آبی در مناطق خشک کشور (دانش و تجربیات بومی استان خراسان شمالی)،همایش بین‌المللی دانش سنتی مدیریت منابع آب، https://civilica.com/doc/136109
۳۳. کاظمی پور، شهلا (۱۳۸۳). مبانی جمعیت‌شناسی. تهران: مرکز مطالعات و پژوهش‌های جمعیتی آسیا و اقیانوسیه.
۳۴. گزیده نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان خراسان شمالی ۹۵-۱۳۸۵، سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی خراسان شمالی.
۳۵. مرکز آمار ایران (۱۳۵۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۶. مرکز آمار ایران (۱۳۶۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۷. مرکز آمار ایران (۱۳۷۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.

سند راهبردی انقلاب اقتصادی

در تدوین سند راهبردی انقلاب اقتصادی بر اساس آمایش سرزمین، لزوم شناخت اولیه و پایه از مسائل و مشکلات موجود، جهت برنامه‌ریزی‌های نظام مند؛ مبتنی بر پتانسیل‌ها، استعدادها و مزیت‌های اقتصادی، اجتماعی، زیربنایی، محیط زیستی و مدیریتی هر استان، ما را ناگزیر به انجام پژوهش در ۳۱ مجلد و برای هر استان یک جلد مجزا نموده است. امید است که پژوهش راهبردی صورت گرفته زیربنای پیشرفت و رشد اقتصادی هر استان در مراحل بعد قرار گیرد.

۳۸. مرکز آمار ایران (۱۳۸۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۳۹. مرکز آمار ایران (۱۳۹۰)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۴۰. مرکز آمار ایران (۱۳۹۵)، «نتایج تفصیلی سرشماری عمومی نفوس و مسکن مرکز آمار ایران کل کشور» تهران.
۴۱. مرکز آمار ایران(۱۳۹۸). بررسی وضعیت سواد و تحصیل جمعیت زیر ۶ سال و بیشتر بر اساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن۱۳۶۵-۱۳۹۵.
۴۲. مرکز آمار ایران(۱۳۹۹). گزارش وضعیت اجتماعی و فرهنگی ایران.
۴۳. نگاهی به فقر چندبعدی و بررسی وضعیت آن در ایران (بی‌تا) دفتر مطالعات رفاه اجتماعی، وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی.
44. Bryman, A. (2007). Barriers to Integrating Quantitative and Qualitative Research. Journal of Mixed Methods Research, 1, 8-14.
45. Corbin, J., Strauss, A. (2008). Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage.
46. Creswell, J.W. (1994) Research Design: Qualitative & Quantitative Approaches, London: SAGE Publications.
47. Hanson, W. E., Creswell, J. W., Clark, V. L. P., Petska, K. S., Creswell, J. D. (2005). Mixed methods research designs in counseling psychology. Journal of counseling psychology, 52(2), 224.
48. Johnson, R., Onwuegbuzie, A. (2004). Mixed methods research: A research paradigm whose time has come. Educational Researcher, 33, 14-12.
49. Johnson, R., Onwuegbuzie, A., Turner, L. (2007). Toward a Definition of Mixed Methods Research. Journal of Mixed Methods Research, 1, 112-21.
50. Persian Gulf Studies. (2019). Strategy and Geopolitics of the Persian Gulf, Tehran: University of Tehran
51. Reinharz, S. (1 992). Feminist Methods in Social Research. New York: Oxford University Press.
52. The Encyclopedia of The Middle East. (2020). The Encyclopedia of The Middle East and North Africa, London: Routledge